

Riigikogu Toimetised

www.riigikogu.ee/rito

Fookus

LAPSED ON TULEVIK

Eestis on juba mõnda aega sündinud vähem lapsi, kui oleks vaja meie püsimiseks rahvana. See on paraku meie kõige suurem probleem, mida peame teadvustama.

Avo-Rein Tereping

DEMOGRAAFILISEST KRIISIST

Me peaksime püüdma muuta inimeste hoiakuid, et auväärne oleks mitte ainult töö ja välised saavutused, vaid ka lapsed, mis annavad väärtuse sellele, mida me teeme. Peame kriisi tunnistama ja nagu kriisijuhtimisele kohane, toimima koordineeritult.

Allan Puur, Sanan Abdullayev

VANEMAHÜVITIS JA SÜNNID

Vanemahüvitise ja sündimuse seoseid analüüsid võib öelda, et 2004. aasta reformiga loodud vanemahüvitise süsteem on Eestis rahvastiku-taastet küllalt hästi toetanud. See on suurendanud teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosust.

Lea-Danielson Järg

SAAME ÕPPIDA SOOMELT

Ka meie põhjanaanabrid on hädas, et sünnib liiga vähe lapsi. Kuid nad ei oota probleemide edasist süvenemist, vaid on asunud tegutsema. Koostatud on põhjalik raport poliitikasoovitustega, mis peaks olukorda Soomes peagi parandama.

Ivar Raig

NII TÜHISTATI MOSKVAS MRP

Balti riikide taasiseseisvumine toimus tänu Nõukogude impeeriumi allajäämisele külmas sõjas läänega ja MRP salaprotokollide tühistamisele. MRP sobingu avalikustamine ja tühiseks tunnistamine võttis selle mõlemalt osapoolt aega rohkem kui 50 aastat.

www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 50/2024

RIIGIKOGU TOIMETISED

Riigikogu Kantslei väljaanne
Ilmub aastast 2000

Riigikogu Toimetised (RiTo) on parlamendi põhiseaduslike ja ühiskondlike ülesandeid mõtestav perioodiline ajakiri, mis ilmub kaks korda aastas – juunis ja detsembris. RiTo on ajakiri poliitikutele, teadlastele, õppejõududele, õpetajatele ja üliõpilastele, ametnikele, äri- ja mittetulundusühingute liikmetele ning kõigile poliitikahuvilistele. RiTo missioon on edendada dialoogi teadlaste ja riigitegelaste vahel.

Uuringute ja arvamuste rubriigis avaldatakse ka eelretsenseeritud heatasemelisi teadusartikleid, mis käsitlevad nüüdisühiskonna, riigivalitsemise ja poliitika huvipakkuvaid probleeme. Eesmärk on sotsiaalteaduste originaalsete uurimistulemuste abil mõtestada teaduspõhiselt praktilist valitsemiskogemust.

Oodatud on Eesti autorite välismaistes teadusajakirjades avaldatud artiklite eestindused.

The Riigikogu Toimetised (RiTo) = the Journal of the Estonian parliament is a forum for discussing the constitutional tasks of the Parliament and it is oriented towards politicians, scholars, teachers of universities, students, civil servants and representatives of business and non-profit associations, and everybody interested in politics. It also publishes peer reviewed research papers that deal with the issues of interest in modern society, governance and politics.

TOIMETUSKOLLEEGIUM:

Enn Eesmaa – Riigikogu liige

Peeter Tali – Riigikogu liige (Eesti 200)

Raul Narits – Tartu Ülikooli emeritprofessor

Tiina Randma-Liiv – Tallinna Tehnikaülikooli professor, akadeemik

Anu Toots – Tallinna Ülikooli sotsiaalpoliitika teenekas professor

Kaire Põder – Estonian Business Schooli professor

Priit Suve – Sisekaitseakadeemia professor

Kaido Jõgeva – Riigikogu Kantslei õigus- ja analüüsiosakonna juhataja

Karmen Linask – Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu juhataja

Ivo Juurvee – Rahvusvahelise Kaitseuringute Keskuse teadur

Tea Danilov – Arenguseire Keskuse juhataja

Karin Jaanson – Eesti Teadusagentuuri tegevjuht

TOIMETUS:

Peatoimetaja: Mart Raudsaar | Mart.Raudsaar@riigikogu.ee

Tegevtoimetaja: Einar Ellermaa

Keeletoimetaja: Katrin Ringo

Tõlkijad: Mari Ets, Helve Trumann, Mari Vihuri

Kujundaja: Ahto Meri

Nimeregistri koostaja: Marianne Meiorg

Kirjastamise projektijuht: Piret Pärigma, Eesti Rahvusraamatukogu | Piret.Pargma@nlib.ee

Küljendaja: Tarmo Rajamets

Trükk: Print Best OÜ

Riigikogu Toimetiste aadress:

Riigikogu Kantslei, Lossi plats 1a, 15165 Tallinn, Eesti/Estonia

Telefon +372 631 6382; faks +372 631 6354; e-post RiTo@riigikogu.ee

Autoriõigus: Riigikogu Kantslei 2024

Riigikogu Toimetiste koduleht veebis: rito.riigikogu.ee

ISSN 1406-5665

Sisukord

■ Peatoimetaja veerg

Mart Raudsaar

Lasteta ei ole elu ega Eesti riiki 5

■ RiTo vestlusring

RiTo vestlusring

Lasteta eesti rahvas ei kesta 7

■ Fookuses

Avo-Rein Tereping

Demograafiline kriis – meie hallipäine Euroopa 19

Allan Puur, Sanan Abdullayev

Vanemahüvitis ja sündimus: Eesti vanemahüvitise 2004. aasta reformi analüüs .. 29

Kristjan-Erik Loik, Ene-Margit Tiit, Terje Trasberg, Agnes Peetrik

Rahvastikuprognosis. Kui palju inimesi elab poole sajandi pärast
Eestis ja mujal maailmas? 45

Lea Danilson-Järg

Soome on asunud otsima väljapääsu sündimuskriisist 63

Hendrik Neubauer, Susann Kivi

Kus asub Eesti kõige tihedamalt asustatud ruutkilomeeter? 75

Ene-Margit Tiit

Tartu Ülikooli pereuurimise rühm sünnist ümbersünnini 83

Kristiina Kaju

Rahvastiku minevik digiteerituna: kust leida ajaloolist statistikat? 103

■ Poliitiline mõte

Sulev Lääne, Sulev Mäeltsemees, Vallo Olle

Kohalik demokraatia ja Euroopa kohaliku omavalitsuse harta 107

Tunne Kelam

Tänane julgeolekupoliitika puudutab otseselt senise demokraatliku
maailmakorra püsimumist või lagunemist 137

■ *Uuringud*

Kaupo Koppel

Milline on personaalriigi tulevik Eestis? 143

Andu Rämmer, Anastassia Tuuder, Jelena Rootamm-Valter

Narva noorte identiteet ja väärtused 155

Toomas Viira

Kiire internetiühenduse ootel: kui kaua veel? 171

Anni Kurmiste, Katrin Loo

**Eesti laste liikumine ja tervislik toitumine: uurime ja katsetame
toimivaid sekkumisi. 175**

■ *Varia*

Ivar Raig

24. detsember on Eesti riigi taassünnipäev 181

Andres Noodla

**Eestis kehtiv hoonete energiatõhususe-energiamärgise õiguslik regulatsioon
moonutab tegelikkust 191**

Üllas Linder

Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus 199

■ *50 numbrit RiTot*

Aare Kasemets

Kolm kokku leppinud inimest, tark mees taskus ja nurjatud probleemid 213

■ *Rahvusvahelised parlamendiuudised*

Piret Viljamaa

Parlamentaarsed uudised 219

Autoritest 233

Contents 240

Summaries 242

Nimeregister 255

Lasteta ei ole elu ega Eesti riiki

MART RAUDSAAR
*Riigikogu Toimetiste
peatoimetaja*

Eesti rahvas on ajaloo olnud korduvalt väljasuremise äärel. Kõige kriitilisem hetk oli ehk Põhjasõda, kui väidetavalt langes rahvaarv 100 000 inimeseni. Oma rolli selles kriisis mängisid lisaks agressiivsele idanaabrile katk ja näljahäda.

Siiski tulime katsumusest rahvana edukalt välja, kuna sündimus oli suur. Polnud sugugi ime, kui peres oli kümme ja enam last. Laste suremus oli paraku suur, kuid paljud jäid ikkagi ellu ning kuna puudusid pensionisüsteem ja sotsiaaltoetused, nähti lastes toimetulekugarantiid tulevikuks. Samuti hakkasid lapsed maast madalast perekonda aitama ning talus mitmesuguseid töid tegema.

Me ei kujuta enam hästi ette, missugust elu siis elati. Tasub minna vabaõhumuuseumi, astuda rehetarisse ning mõelda ennast Eesti- või Liivimaale 300 aastat tagasi. Eks sellelgi elul olid iseäralised võlud, ent puudusid kõik tänapäevased mugavused: keskküte, elekter, arstiabi, veevärk ja käimla. Vetsus käidi metsas ning sooja vett ja pesemisvõimalusi pakkus saun. Saun, kus inimesed nii sündisid kui ka surid.

Ehkki meil on tänapäeval kõik suurepärased võimalused, toas on soe ja valge ning elu on kahtlemata kunagisega võrreldes lihtsam, on meil taas tekkimas probleem väljasuremisega. Ehkki idanaaber on jätkuvalt agressiivne, keegi meil otseselt veel ei tapa, kuid meil sünnib oluliselt vähem lapsi, kui oleks vaja rahvaarvu stabiilsena hoidmiseks, rääkimata selle kasvatamisest.

See probleem ei ole väga uus: juba 2005. aastal võttis professor Rein Taagepera arvamusoos kasutusele demograafilise vetsupoti mõiste. Tema mõte kõlas, et kui eestlastel ei sünni piisavalt lapsi, muutub rahvastiku vähenemine ühel hetkel pöördumatuks. Ta kirjutas, et oleme sellele pöördumatu vähenemise punktile kahetsusväärset ligidale jõudmas. Kui aga kaob rahvas, kaob omakeelne kõrgkultuur ning pole enam mõtet iseseisval Eesti riigil. Seetõttu ütles professor Taagepera juba peaaegu 20 aastat tagasi, et nii ühiskonnas kui ka riigis tuleks võtta esmaseks eesmärgiks peatada eestlaste arvu langus.

Teemaga on vahepeal Eestis tegeletud ning tegelemisel on olnud ka mõningaid edusamme. Kuid ilmselt mitte piisavalt, sest neil aastatel on sündide arvu vähenemine jätkunud. Nüüd on jõudnud sünnitusikka 1990. aastate väikesed põlvkonnad. Kas tõepoolest demograafilise vetsupoti idee realiseerub?

Kuigi olukord on tõsine, ei ole me veel seisus, kus midagi poleks võimalik ette võtta. Mida täpselt ja kuidas, selle teemaga tegeleb fookusosas käesolev Riigikogu Toimetiste number. Sellel teemal arutlevad vestlusringis kõikide fraktsioonide poliitikud ning avaldame ploki temaatilisi kirjutisi. Suurepärase katusülevaate probleemist annab Avo-Rein Terepingi esse. Tereping, Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituudi psühholoogia-õppejõud, kirjutab: „Me peaksime püüdma muuta inimeste hoiakuid, et avuäärne oleks mitte ainult töö ja välised saavutused, vaid ka lapsed, mis annavad väärtuse sellele, mida me teeme. Kelle jaoks siis see saavutamine, arendamine, ehitamine, varanduse kogumine?“

Nii see on. Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi professor Allan Puur analüüsib oma uurimuses vanemahüvitise ja sündimuse seoseid Eesti vanemahüvitise 2004. aasta reformi näitel. Legendaarne statistik Ene-Margit Tiit panustab koguni kahe looga. Ta on koostöös statistikaameti inimestega kirjutanud ameti andmete põhjal rahvastikuprognosist, mis mõistagi pakub meile erinevaid stsenaariume. Oma teises loos meenutab ta Tartu Ülikoolis 1960. aastate lõpus tegutsenud pereuurimise rühma tegevust.

Nagu võib lugeda ka Avo-Rein Terepingi esseest, pole Eesti väheste sündide arv meie ainulaadne probleem. Sama hädaga on kimpus suur osa arenenud maailmast, sealhulgas meie põhjanaabrid soomlased. Nagu neile omane, on nad härjal sarvist haaranud ning olukorda põhjalikult analüüsinud ja tulnud välja terve meetmete paketi. Mida pakett endast kujutab, sellest kirjutab lähemalt Lea Danilson-Järg.

Tavapäraselt avaldab uus Riigikogu Toimetiste number uurimusi ja analüüse ka teistel teemadel kui fookusteema. Personaalriigi tulevikust kirjutab

Arenguseire Keskusest Kaupo Koppel. Andu Rämmer TÜ Narva kolledžist vaatleb idavirumaalaste identiteeti, selle fookuseid ja väärtusi. Avaldame ka kaastööd riigikontrollilt ja Praxiselt.

Poliitilise mõtte rubriigis võib lugeda osaliselt rahvusvahelises teadusajakirjanduses ilmunud Sulev Lääne, Sulev Mäeltsemehe ja Vallo Olle tõlkelugu Eesti omavalitsuste kujunemisloost ning hetkeolukorrast. Autorid on kirjutanud loole aktuaalse eessõna.

Samas poliitilise mõtte rubriigis ütleb oma essees kauaaegne europarlamenti saadik Tunne Kelam, et praegune julgeolekupoliitika määrab, kas demokraatlik maailmakord püsib või laguneb. Kas agressiooni abil on võimalik muuta riigipiire ning naasta keskaegse rahvusvahelise poliitika ja impeeriumite ajastu juurde või jääb siiski kestma rahvusvahelise õigusele tuginev maailmakorraldus?

Need teemad on olulised, kuid täiesti nende varju ei peaks jääma üks vähemtähtis, kuid siiski oluline fakt. Riigikogu Toimetisi on selle numbriga koos ilmunud kokku 50 korda. Kuna ajakiri ilmub aastas kaks korda, tähendab see, et teaduse ja poliitika vahendamist missiooniks pidav väljaanne on olnud teie lugemislaual juba 25 aastat. See on väga pikk aeg, mille jooksul on trükitud üksjagu olulisi tüvitekste, mis lisaks paberile on praegu kõik hästi leitavad Riigikogu Toimetiste veebis.

Juubeli puhul palusime ajakirja algust meenutada selle asutajal ja esimesel tegijal Aare Kasemetsal. Tähistame 50. numbrit jaanuaris väikese konverentsiga, kus võime kuulda rääkimas Aaret ja ehk ka teisi tegijaid, kõnelemata headest kaasautoritest.

Soovime oma kaasautoritele jätkuvalt vahedat sulge, et jõuaksime 2050. aastal sajanda numbrini!

Lasteta eesti rahvas ei kesta

Eestil on juba pikemat aega olnud probleeme sündimusega. Vabaduse tulles nägime korraks rohkem sünde, viimastel aastatel aga paraku kogeme selles osas rekordilist madalseisu. On selge, et uute lasteta pole Eestil tulevikku ning ei saa kuidagi täita põhiseaduse preambulasse kirjutatud eesmärki eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise kohta.

Aga mida siis teha? Kuna sarnaste probleemidega on hädas ka meie naabrid, kas ehk oleks nendelt midagi õppida? Mida peaksime oma rahvastikupoliitikas ette võtma ning milline on riigi ja ühiskonna roll? Nendel teemadel arutlesid Riigikogu Toimetiste vestlusringis 23. oktoobril Vadim Belobrovtsev (Keskerakond), Andre Hanimägi (SDE), Irja Lutsar (Eesti 200), Evelin Poolamets (EKRE), Pipi-Liis Siemann (Reformierakond) ja Riina Solman (Isamaa).

MART RAUDSAAR: Kõik uuringud näitavad, et meie sündimus langeb. Kui kiiresti see langeb, on omaette küsimus. Aga millisel hetkel on see langenud juba

nii madalale, et võime rääkida sellest kui pöördumatust suundumusest? Kuidas võiksime protsessi pidurdada? Kas on midagi, mida me pole varem proovinud?

IRJA LUTSAR (Eesti 200): Meil on tegemist prognooside ja mudelitega. Ma olen oma elus palju mudelite ja modelleerijatega tegeleenud. Mudelite isa George Box ütles, et kõik mudelid on valed, aga mõnest võib kasu olla. Ka professor Krista Fischer rääkis koroonapandeemia ajal, et mudel näitab meile suuna kätte, aga see ei ole vanajumala asetäitja maa peal. Mida pikem on prognoos, seda rohkem võib see viltu minna. Ma ei paneks väga palju energiat mudelitele, mis ennustavad aastani 2040. Mudel on ainult nii hea, kui head on sisendid. Kas me näeme ette sõda, haigust, pandeemiat? Majandus on tõenäoliselt paremini prognoositav.

Mida me tegema peaksime, mida me juba teinud ei ole? Eesti riigis on üldiselt lapsi väga hea kasvatada, riik on selleks väga palju ära teinud. Me oleme aga loonud väga negatiivse õhkkonna, et laste kasvatamine on kohutavalt raske ja sellega on raske hakkama saada.

Ma mäletan, mis juhtus

Irja Lutsar (Eesti 200)

Foto: Erik Peinar

üheksakümmendatel, kui Eesti sai vabaks – kes iganes sai bioloogiliselt sünnitada, sünnitas kolmanda lapse.

Lastest tulev rõõm kaalub absoluutselt kõik üles. Me peame looma positiivse fooni, et kuigi maailmas juhtub kogu aeg asju – tulevad sõjad, pandeemia, kliima muutub, majandus langeb ja tõuseb –, on Eesti naised ja mehed laste kasvatamisega ikka hakkama saanud. Kui me suudaks seda positiivset fooni luua! Peame inimestele julgustunnet andma.

RIINA SOLMAN (Isamaa): Mulle väga meeldis Irja Lutsari mõte, et peame looma positiivse fooni ja mitte hirmutama noori inimesi. Tuleb siiski tõdeda, et probleem on väga tõsine. Rahvastikustsenaariumid, mudelid on isegi positiivsemad kui praegune pilt. Ka kõige positiivsem stsenaarium nägi ette, et aastaks 2025 sünnib 11 000 last, aga meil sünnib juba tänava alla 10 000 lapse. Me oleme tegelikult isegi sellest parimast mudelist kehvemas seisus.

1990ndate põlvkond ongi väiksem ja nad saavad omakorda veel vähem lapsi. Sünnimusspiraal on kahanev. Ei taha seda

küll korrata, aga nagu on öelnud Rein Taagepera: see vetsupoti spiraal. Sünnimus järjest langeb ja see võib jõuda sellisesse hetke, kus olukord on pöördumatu, kui me oma riiklikke hoobasid ei rakenda. Meil oli viis aastat tagasi Riigikogus rahvastikukriisi probleemkomisjon, olin siis rahvastikuminister. Tegime valmis meetmestiku ehk sündimuse pikaajalise arengukava, mida opositsioonierakonnad ägedalt kritiseerisid. Sellele eelnes eelmise Riigikogu koosseisu poolt rahvastikupoliitika põhialuste vastuvõtmine, mis kirjeldas kõik probleemid ära. Kirjeldas aga liiga laialt, oleksime pidanud võtma kitsama fookuse.

Rahvastikuministeriumis võtsimegi kitsama fookuse, aga kukkusime valitsusest 2021. aastal välja. Sünnimuspoliitika kraabiti heaolu arengukavast välja ja pandi sotsiaalkaitseministri portfelli põhja oma aega ootama.

Kui te küsite, kas me oleme midagi teinud, siis me tõepoolest tegime midagi ja teatud meetmed me ka viisime koroonakriisi ajal ellu, näiteks järjestikuste sündide toetamise.

**Maailm on eluaeg
võidelnud sellega,
kuidas lapsi oleks vähem,
sest toitu ei jätkunud.
Nüüd ei ole lõpuks
toidumuret, aga me ei
oska suunda muuta.**

IRJA LUTSAR

Vaja on taolisi meetmeid, mis veelgi toetaksid pereelu, vanemluse väärtustamist. Ühiskondlikult tuleks toetada just vanemaks olemist. Rahvastikupoliitika saab olla edukas siis, kui riik, töandja ja inimesed ise saavad aru, et perekond on tähtis.

Selleks tuleb toetada vanemlust, väärtustada töö ja karjääri kõrval ka emaks ja isaks olemist ning anda paarile ka tuge, paariteraapiat. Kui noored pered saavad esimese lapse, võib see olla neile väga suur šokk, et kogu 24 tundi, mis kulus varem endale, pead väikesele inimesele andma.

Näeme, et Soome riik, kes jõudis juba kümme aastat tagasi sellesse järku, kus sündimus aina langes, on tulnud välja täieliku programmiga, sündimust toetava meetmestikuga. Soome rahvastikuliidu teadusprofessor Anna Rotkirch on koostanud 20 punkti valitsuse programmi jaoks. Sisuliselt on seal sarnased teemad, mida me käsitlesime viis aastat tagasi.

Sündimuse survestamine on vale tee, aga toetama peab. Ja teadvustama, et meie riik on kahaneva rahvastikuga ja ühe suurima migrantrahvastiku osakaaluga riike üldse, et see oli nii juba enne iseseisvuse taastamist. Tegema peaks väga palju.

PIPI-LIIS SIEMANN (Reformierakond): Reformierakond on eelkõnelejatega laias plaanis nõus – igasuguseks kasvuks on vaja kindlustunnet, sealhulgas ka laste kasva-

Rahvastikupoliitika saab olla edukas siis, kui riik, töandja ja inimesed ise saavad aru, et perekond on tähtis.

RIINA SOLMAN

tamiseks. Eestis on tõepoolest sotsiaalsüsteem, mis esmast sünnijärgset vanemlust võimaldab ja toetab kodusolemist ja lapsehooldusel olemist. See on ka suund, mida tuleb veelgi soodustada, et see oleks ka vanemate vahel võrdsemalt jagatud ja oleks normaalsus.

Heaolu tagab peredele praeguses

Riina Solman (Isamaa)

Foto: Erik Peinar

olukorras ikkagi majanduslik kindlustatus. Eesti ei ole ju ainus, kus sündi edasi lükatakse. Meie maailm on väga turbulentne ja seetõttu näeme praegu, et naise kohta laste arv keskmiselt ei olegi ju muutunud. Küll aga lükatakse sündi edasi ning see toob ohu, et põlvkonnad jäävad järjest väiksemaks. Minu arvates on oluline, et vanemluse toetamine ning töö ja pereelu ühitamine oleks seadusandja poolt tugevamini ja selgemini toetatud.

Me näeme, et naiste – kes paratamatult on laste ilmaletoojaks – karjääritegemise ja õppimise võimalused on tihti seotud valikuga, kas hoolitseda pere eest või keskenduda õppimisele, karjäärile ja enesearendusele. Nii see ei peaks olema ja siin on oluline koht nendel tõendus- põhistel programmidel, mis Eestis paljudes omavalitsustes praegu toimivad, näiteks peresade baasil toimuv vanemate koolitamine ja toetamine. Teiseks majanduspoliitiline edenemine, mida me kõik ootame. Rahvastikupoliitika on väga tugevalt seotud ka majanduspoliitikaga. Usk paremasse tulevikku on väga oluline.

Ühe nüansina tooksin välja vastutustunde. Mulle tundub, et Eesti inimesed on väga suure vastutustundega. Esmalt

mõtlevad nad sellele, et lapsed tuleb üles kasvatada. See on ilmselt väikene murekoht noorele põlvkonnale, kes näebki, et on keeruline. Positiivne hoiak ajakirjanduse vahendusel on minu arust väga oluline – et toetataks hoiakut, et maailm ei lõpe kohe varsti. Et eesti rahva edasikestmine sõltub meist igaühest. Meie ülesanne on hoida alal eesti rahvast ja tagada eesti rahva ja riikluse säilimine siin maalapil, mitte keskenduda niipalju maakera üldisele ülerahvastatusele.

Peaksime püüdma rohkem peredele toeks olla ja andma neile kindlustunnet, et Eesti riigis on aktsepteeritav, võimalik ja vajalik olla hea lapsevanem. Ja et sellega arvestatakse ka tööturul.

VADIM BELOBROVITSEV

(Keskerakond): Kõige tähtsam on tunnistada probleemi olemasolu. Eesti sündimus lööb miinusmärgiga rekordeid. Oleme teemat tõstnud ka suures saalis, olen mitu korda nüüdseks juba endise peaministriga sellel teemal vaielnud. Ma näen, et probleemi teravust ei tunnistata. Räägitakse sellest, et praegu ongi

Ega siis tänane sündimusprobleem tulene sellest, et Ukrainas on sõda. Protsess on alanud palju varem.

ANDRE HANIMÄGI

keeruline aeg paljudes, eelkõige Euroopa riikides ja sündimus ongi väga madal.

Kas Saksamaa olukord, kus on rohkem kui 80 miljonit elanikku, või Itaalia olukord, kus on peaaegu 60 miljonit elanikku, on võrreldav Eesti olukorraga, kus elanikkond on 1,3 miljonit? Ma arvan, et need on väga erinevad asjad.

Andre Hanimägi (SDE)

Foto: Erik Peinar

Teiseks, kui on soov probleemi tunnistada, tuleks rakendada mingisugused sammud selle lahendamiseks. Minu meelest eksisteerib kolm faktorit, mis väga konkreetselt mõjutavad laste saamist ja on omavahel tihedalt seotud.

Esiteks stabiilsus, eelkõige majanduslikus mõttes. Kui perekond vireleb vaesuses, olgu selleks suhteline vaesus, absoluutne vaesus või siis on perekond vaesuse piiril, on tõenäosus lapsi saada palju väiksem.

Teiseks kindlustunne, turvatunne hõmises päevas. Et oled optimistlik, sul on usk sellesse, et sinu olemasolev olukord ei muutu, vähemalt ei muutu halvema poole. Perekond ei peaks kartma, et lähiajal midagi hirmsat juhtub. Kui hirmu ei ole ja kindlustunne hõmse päeva osas on olemas, siis loomulikult kasvab ka võimalus, et perekond hakkab lapsi saama.

Kolmandaks peab perekondadel olema usk oma riiki ja selle abisse, et see riik pakub abi ka homme ja ülehõmme. Loomulikult sa ei saa ainult riigi peale loota, aga sul peab olema usk, et riik ei jäta sind hätta.

Kui me vaatame, mida valitsus on viimastel aastatel teinud, siis kahjuks peab nentima, et me ainult kaugeneme nendest punktidest. Majanduslik seis on

hästi keeruline, juba kolmandat aastat järjest majandus langeb. Perekondadel on keeruline ots otsaga kokku tulla. Rahvast hirmutakse sellega, et homme hakkab sõda, kõik läheb halvasti jne.

Ma olen nõus lugupeetud Irja Lutsariga, kes räägib, et negatiivne foon on hästi tugev. Kõik see loomulikult ei soodusta laste saamist. Riigi abi osas võime tuua lihtsa näite, kuidas paljulapseliste perede toetust vähendati.

Need ongi põhilised probleemid, millega lähiajal tegelda.

ANDRE HANIMÄGI (SDE): Kõik eelkõnelejad on rääkinud täiesti õiget juttu. Ei ole ühtegi kohta, millega vaielda.

Mida tasuks rõhutada: me ei saa vaadata seda kriisi mustvalgelt ja sellisena, mida me võiksime nipsust hakata lahendama, olgu ükskõik millise rahapatakaga. Meil on palju ebakindlust olnud ka varasemas Eesti ajaloos – 90ndad, nõukogude okupatsioon.

Teadlik elanikkonna suurendamine on vajalik, pigem oleks minu arvates vaja rõhuda sellele, et meile lisanduvad inimesed võiks olla võimalikult sarnasest kultuuriruumist.

PIPI-LIIS SIEMANN

Meil armastatakse öelda, et majanduslik turvatunne ei ole piisav. Aeg, kus mina kasvasin, üheksakümnendatel, oli palju keerulisem. Igasugune statistika näitab, et me elame praegu varasemast palju-palju paremini. Tekib küsimus, et miks siis sündimus väheneb.

Piip-Liis Siemann (Reformierakond)

Foto: Erik Peinar

Ega siis praegune sündimusprobleem tulene sellest, et Ukrainas on sõda. Protsess on alanud palju varem. Spiraal, millest Riina rääkis. Naised lükkavad edasi oma esimest sünnitust, esimest last. Perede dünaamika on muutunud, näiteks abielu osas või kindlustunne oma partneri osas. Lahutuste statistika on üks põhjustest, miks oleme praeguses olukorras. Kõik on omavahel seotud.

Varem oli normaalne, et ema oli lapsega kodus ja isa tööl. Praegu on väga palju neid naisi või ka isasid, kes isegi võiksid lapsega pikemalt kodus olla. Aga kuidas see mõjutab tema karjääri? See on üks asi, millele mõeldakse. Kas ma olen oma partneri osas nii kindel, et olen näiteks 10–15 aastat kodus? Mu karjäär on selle aja peale saanud löögi. Ka see kindlustunne on inimestel väga palju kadunud.

Edasi majanduslik ebavõrdsus, et meie majanduslik olukord on kehvakene. Jõudsin sinna, kuhu Piip-Liiski – Eesti inimeste vastutustunne on hästi kõrge. Keskkond ei ole laste kasvatamiseks kuidagi halvem, kui see oli mõnikümmend aastat tagasi. Aga meie standardid, mida

Vadim Belobrovtsjev (Keskerakond)

Foto: Erik Peinar

me tahame lastele pakkuda, on võib-olla muutunud kõrgemaks.

Võrdlusmoment on muutunud suuremaks. Kui lähen jälle oma lapsepõlve tagasi, siis vaatamata sellele, et meil olid väga erinevad perekonnamudelid ja majanduslikud võimalused, käisime lõppkokkuvõttes kõik sama turu pealt ostetud botastega. Praegu on olukord, kus keegi saab välismaal käia, koolis võrreldakse nutivahendeid jne. Lapsevanem mõtleb loomulikult, kas ta saab tulevikus oma lapsele selliseid asju lubada. Ka see tekitab ebakindlust.

Peredevaheline majanduslik ebavõrdsus on täpselt samasugune ebakindluse allikas, mitte ainult riigi tegemata töö. Kui vaatame kogu küsimust komplekselt, siis peame endale tunnistama, et on asju, mida me riigi poliitikaga võib-olla ei saagi muuta. Mida me saame muuta, on see, et pakume perekondadele võimalikult palju kindlustunnet, näiteks teenuste näol. Meil peab olema lastehoid, sest tänapäeva vanaemad on tööl ja käivad reisil. Ja kelle hoolde jätta haiged lapsed?

Esimene asi on minu arust teha teenused kättesaadavaks – lastehoid, psühholoogiline abi, vanemlik abi jne.

EVELIN POOLAMETS (EKRE): Nõustun, et probleemi lahendus algab teadvustamisest. Valitsus ei ole probleemi teadvustanud ega tegele sellega. Seda näitab ka asjaolu, et sotsiaalministeeriumi juurde loodud rahvastikupoliitika valitsuskomisjon pole sel aastal kordagi kogunenud, kuigi nende ülesanne on pakkuda lahendusi, nii nagu Soome on oma probleemi lahendanud.

Ma nõustun ka sellega, et meil on väga halb foon ja et eestlased on väga vastutus-tundlikud. Kuid see kriis on teistmoodi. Meie noortele räägitakse kliimakriisist. Räägitakse, et tulevik on ebakindel ja iga laps saastab loodust. Noorte käest ei ole keegi otse küsinud, mis on see probleem, miks nemad lapsi ei saa. Ajakirjandusesse imbub seisukohti, kus noor naine räägib oma kliimaärevusest ja depressioonist, muretseb maailma pärast, ja see loob negatiivsust. Negatiivset fooni loob, kui öeldakse, et laps on maailma kliima suhtes väga isekas tegu. Need väikesed killud siit- ja sealtpoolt on loonud olukorra, kus inimesed leiavad, et nad ei koorma maailma rohkem.

Sündimus tänu immigratsioonile kasvama ei hakka.

VADIM BELOBROVTSEV

Vähe sellest, et meil on madal sündimus, meil on noorte hulgas väga kõrge enesetappuotsent. Teismeliste hulgas on enesetapp surma põhjus number üks ja see on suuresti põhjustatud kliimaärevusest.

Mida selle vastu teha? Ju siis tuleb noortele kliima päästmist teistmoodi

seletada. Soome panustab väga palju sellesse, et esimene laps saadakse võimalikult noorena. Ka meie näeme tendentsi, et esimese lapse saamise keskmine vanus on nihkunud järjest kõrgemasse ikka, alles paar aastat tagasi oli see 27, nüüd juba 29 aastat. See loob samuti olukorra, kus naised ei saa nii palju lapsi, kui nad sooviksid. Naised tegelikult soovivad lapsi, aga tegelikkus ei lähe sellega kokku.

Lahendus ongi needsamad toetused, et naised julgeksid saada oma soovitud lapsed. Aga me nihkume sellest eemale. Kodus olevate emade ravikindlustus võeti ära. Ma leian, et valitsus ei võta demograafia kriisi tõsiselt.

MART RAUDSAAR: Meie rahvastiku langust on vähendanud viimaste aastate sisseränne. Mida positiivset, mida negatiivset võiks sisseränne meile kaasa tuua? Kas tegemist oleks lahendusega sündimuse probleemile?

***Meil on vaja, et
meil oleks terviklik
rahvastikupüramiid, kus
kõige vähem on neid,
keda peab üleval pidama,
kõige rohkem on neid, kes
käivad tööl, ja altpoolt
tulevad lapsed juurde,
kes püramiidi täidavad.***

EVELIN POOLAMETS

IRJA LUTSAR (Eesti 200): Maailm on eluaeg võidelnud sellega, kuidas lapsi oleks vähem, sest toitu ei jätkunud. Minu vanavanaema Liisa ei tahtnud kindlasti kümnet last, aga ei olnud midagi teha. Nüüd ei ole lõpuks toidumuret, aga me ei oska suunda muuta.

Evelin Poolamets (EKRE)

Foto: Erik Peinar

Tulles nüüd suurenenud immigratsiooni juurde, kas see parandab meie olukorda? Lähen jällegi ajalooliselt tagasi. Mõelge igaüks oma perekonda (toon Venemaa näite), meil on kõigil vanemate hulgas kohe päris Venemaalt tulnud inimesi, kes on nüüd integreerunud Eesti ühiskonda.

Ma usun, et see on üks võimalus. Kui viimase gripipandeemia ajal 100 aastat tagasi elas maailmas 1,9 miljardit inimest, siis koroonaviiruse ajal täitus kaheksa miljardit. Te näete, missugune on kogu maailmas olnud rahvastiku kasv ja ma usun, et see on vähemalt üks võimalus, kuidas neid inimesi, kes siia immigrandidena tulevad, olgu või Aafrikast, kohe hakata integreerima Eesti ühiskonda.

Mis on Aafrika inimesel häda? Mul on maailmas väga palju sõpru, moslemite, aafriklaste, venelaste, inglaste hulgas. Ma olen aru saanud, et nad on samasugused inimesed. Ka nende hulgas on väga tarku, väga rumalaid, väga ilusaid ja väga hirmsaid inimesi. Selles mõttes oleks immigratsioon mingi võimalus.

Me oleme loonud endale mõtte, nagu saaks riik globaalseid probleeme ära lahendada. Andre tõi väga hästi välja vanaemade probleemi. Mind on vanaemad väga palju

aidanud, aga mina enam vanaemana ei saa oma lapsi aidata. Elu ei pööra tagasi. Naised on tõesti muutunud. Ma näen ka oma peres, et naised tahavad karjääri teha. Kõik ei taha, aga osa tahab. Me peame nägema, et see, kes karjääri tahab teha, ei ole halvem kui see, kes otsustab lapsi kasvatada.

RIINA SOLMAN (Isamaa): Kui 200 eurot lasterikastelt peredelt ära võeti, siis teenuseid juurde ei tulnud, vaid veelgi kahandati valitsuse poolt. Lasterikaste perede, aga ka teiste perede laste huviringiraha on ära võetud.

Varem oli veelgi vähem võimalusi, aga naised ikka said lapsi ja elu tundus justkui rõõmus olevat. Tegelikult oli ju niimoodi, et meil oli lootus paremale elule. Lootus saada vabaks. Kes mäletab kampaaniat, et maa tuleb täita lastega? Kõik olid nõus kartulikoori sööma, aga me täidame maa lastega. Kõik sellised signaalid aitavad kaasa laste saamisele. Poliitika ongi signaalide kunst.

Kui me lubame ühte, aga teisel päeval teeme teist ja võtame ära, siis annamegi vastakaid signaale ja ebakindlus saab tekkida.

Sisserände osas olen võrreldes eelkõnelejaga skeptilisel seisukohal. Ma arvan, et see ei ole lahendus madalale sündimusele. See võib korraks probleemi kiiresti lahendada. Me laename justkui inimesi sisse, aga need inimesed saavad ka vanaks. Kõik praegused sisserändajad, nii venekeelsed kui nii-öelda Sahara-tagusest Aafrikast, siin rohkelt lapsi ei saa. Seda on juba aegki näidanud, et nad pigem tunnevad ennast ebakindlalt ja teevad tööd. Nad saavad vanaks ja on taas koormaks uuele maksumaksjate põlvkonnale, keda on järjest vähem.

Sisseränne on ainult korraks hea nendele tööandjatele, kes vajavad sisserändajaid odavtööjõuks. Ma väga tervitan oskustöölisi või neid, kes toovad riigile lisandväärtust. Aga juhin tähelepanu sellele, et meil on juba praegu kolmandik rahvast võõrpäritolu ja suur osa sellest on venekeelne. Seda on

Mart Raudsaar

Foto: Erik Peinar

päris palju väikese riigikohta. Me ei kannata kuigi palju rohkem välja.

Kui räägime sellest, et integreerime need kohe meie ühiskonda, siis meil ei ole selleks rahastust. Ma nägin rahvastikuministrina, kuidas me ei suuda keelt selgeks õpetada, meil ei ole raha. Kui me nüüd kärbime, et suunata raha julgeolekupoliitikasse ja rohepoliitikasse, siis jääb seda lõimumispoliitika jaoks veel vähem. Ma juhin tähelepanu, et Tallinnas on juba üle poole elanikkonnast venekeelne, me ei saa seda massi suurendada riigikohta pärast.

PIPI-LIIS SIEMANN (Reformierakond):

Ma usun, et ränne on paratamatu ja olen seda meelt, et ränne peab olema selgelt eesmärgistatud ja kontrollitud – kvalifitseeritud tööjõud, kellel on teadmised ja oskused ning kes rikastaks meie suurt kogukonda, annaks lisandväärtust ja suudaks meid tööturul aidata. Ma usun, et see on õige ja vajalik, paratamatu ka.

Meil on olemas seadus, mis ütleb, et pikaajalise ja alalise elamisloa korral on vajalik keeleoskus. Riik peaks selles osas võtma rangema suuna ning mitte ainult nõudma, vaid ka toetama keeleõpet ja integratsiooni.

Kliimaärevuse tõttu ei pea kliima-probleemi hakkama Eestis eitama. Kliimaärevusega tuleb teadlikult tegeleda ja anda meie noortele kindlustunne, et meil siin Eestis selliste sammude tegemisel on siiski tulevikku. See on teema, mida ei tohiks naeruvääristada ega hukka mõista.

Mäletan oma lapsepõlvest, et tervel põlvkonnal oli tuumasõja hirm. Saime suureks, tuli iseseisvumine ja see probleem kadus. Siis oli see lootus, et hoolimata väga tõsisest probleemist kliimaga, suudavad riigid – sealhulgas Eesti – ikkagi ellujäämiseks vajalikke samme astuda.

Teadlik elanikkonna suurendamine on vajalik, pigem oleks minu arvates vaja rõhuda sellele, et meile lisanduvad inimesed võiks olla võimalikult sarnasest kultuuriruumist. Selle kõige juures ütleb meie põhiseadus, et kõigi kohus on kaitsta eesti kultuuri, rahvust ja keelt. Nendest nõudmistest ei pea me taganema.

VADIM BELOBROVTSEV

(Keskerakond): Sisseränne on kahe otsaga asi. Toon Prantsusmaa näite, kus viimastel aastatel on elanikkond tublisti kasvanud. Samal ajal on sündimus ajalooliselt madalaim.

Sündimus tänu immigratsioonile kasvama ei hakka. Ja siis tuuakse aina uusi sisserändajaid sisse. Me kõik saame aru, et on loomulikult omad plussid, aga on ka väga konkreetseid miinused.

Ma olen nõus, et sisseränne peab olema kontrollitud ja soovitatavalt suunatud – võiksime otsida just neid spetsialiste, keda meil on vaja. Me võime rääkida lubatud migratsiooniprotsendi tõstmisest, aga seda peab väga hoolikalt tegema.

Loomulikult saame oma demograafilist probleemi lahendada Prantsusmaa moodi, lihtsalt avame piirid ja hakkame siia tooma inimesi kolmandatest riikidest. Meie elanikkond hakkab kasvama. Kuid ühel hetkel näeme, et see jälle enam ei kasva selle pärast, et sündimus jääb samale tasemele või kasvab hästi aeglaselt. Toome inimesi veel juurde ja juurde ja nii

edasi. Esiteks ei lange see kokku sellega, mis on meie põhiseaduse preambulasse kirjutatud. Teiseks me ju teame, et kui sisserändajad tulevad kolmandatest riikidest, kus on väga teistsugune kultuuriline ja religioosne taust, tekitab see palju probleeme inimeste lõimumisega. Aastad on näidanud, et lõimumisega on meil olukord päris keeruline ja mida rohkem inimesi tuleb lõimida, seda keerulisemaks olukord muutub. Mida kaugemalt nad tulevad, seda suurem probleem.

Kahel viimastel aastal on siia tulnud päris suurtes kogustes Ukraina sõja-põgenikke. Positiivne on see, et meil on ukrainlastega väga sarnane kultuuriline taust. Me oleme kõik enamasti kristlased, meil on enam-vähem samad arusaamad kultuurist. See teeb nende integreerimist natuke lihtsamaks. Teiselt kontinendilt pärinevate inimestega tekib Eesti palju probleeme. Ma oleksin väga ettevaatlik sellega, et sisserändega demograafilist probleemi lahendada.

ANDRE HANIMÄGI (SDE): Poliitikud ei peaks ka ise olukorda Eestis niivõrd negatiivseks maalima. Väikese lapse isana ütleksin, et ühiskond on Eestis päris toetav perede osas, me näeme seda ka väikestes asjades. Selles, millised on teenused või kuidas näiteks meie ettevõtjad suhtuvad peredesse.

Enamikus söögikohtades on lastenurgad, lastele tuuakse kohe oma iste. Väiksed detailid, aga tegelikult hästi olulised ja loovad seda, kuidas ma ennast lapsevanemana tunnen. Kas naabrid vaatavad mind imelikult, et äkki laps hakkab karjuma, või on inimesed aktsepteerivad ja toetavad. Mina tunnen, et inimesed on pigem toetavad.

Ka riiklikus poliitikas on 1,5 aastat kodus olemise võimalust ükskõik millise Euroopa või maailma riigiga võrreldes ainulaadne. Itaalias on see vaid viis kuud.

Riina kommentaarile vastan, et meil on vaja mõlemat – nii teenuseid kui toetusi. Lasteaiakoht on väga oluline. Meil ei ole kõik see veel lahendatud.

Lahendus oleneb sellest, kuidas me probleemi defineerime. Kui me defineerime probleemi niimoodi, et meil on vananev ühiskond, kus töökäsi jääb vähemaks ja tervishoius on juba miinus, siis on sissetoodav tööjõud lahendus. See peab olema loomulikult reguleeritud, kontrollitud.

Kas see on lahendus selleski osas, et probleemiks on meie vajadus hoida – nii nagu ka põhiseadus ütleb – eesti kultuuri, keelt ja rahvust? Kas see on lahendus, et me toome siia immigratsiooni? Loomulikult ei ole. Immigratsioonil on mingisugused positiivsed küljed olemas, aga kas see on lahendus sellele, et me võiksime käed üles tõsta ja öelda, et me ei soovi seda, et Eesti sündimus kasvaks, siis minu arust on vastus sellele kindel ei.

EVELIN POOLAMETS (EKRE):

Demograafiakriisi valguses võrdleks ma immigratsiooni kiirlaenuna. Ka Riina ütleb, et me laename töötavaid inimesi. Aga see ei lahenda probleemi. Me teame, mis saab kiirlaenuga – võlgnevuste kõrvaldamiseks peame uue kiirlaenu võtma. Kogu aeg võtame rahvast juurde, sest meil on töökäsi puudu, kuna ühiskond on vananev ja see lõpeb rahvusriigi pankrotiga. Rahvastikut aastena ei saa kasutada immigratsiooni, sest tegelikult meil ei ole vaja inimesi juurde. Meil on vaja, et meil oleks terviklik rahvastikupüramiid, kus kõige vähem on neid, keda peab üleval pidama, kõige rohkem on neid, kes käivad tööl, ja altpoolt tulevad lapsed juurde, kes püramiidi täidavad.

Kui me loome kunstlikud tingimused, siis me ainult kasvatame seda probleemi. Teame statistika põhjal, et immigrandid saavad vähem lapsi. Seda enam, et ega immigrandid ei lähe ju maale elama. Samas näitab statistika, et maal on suurpered ja maal elavad inimesed saavad rohkem lapsi. Kasvatame ainult linnastumist ja tekitame probleeme juurde, mitte ei vähenda neid. Eesti rahva osakaal rahvastikust on juba praegu masendavalt 68 protsenti ja kui me

tahame siiski põhiseaduse järgi tagada eesti kultuuri ja keele ja rahvuse säilimise läbi aegade, siis me tõesti ei pea immigratsioonist selles kontekstis rääkima.

MART RAUDSAAR: Eesti põhiseaduse preambul ütleb, et Eesti Vabariik „peab tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade“. Kuidas peaksime sellesse suhtuma? Kui see eesmärk pädevalt jätkuvalt, siis kuidas seda saavutada?

IRJA LUTSAR (Eesti 200): Preambul on väga hea ja sellest me taanduda ei tohi. Peame tegema kõik selleks, et Eesti riik ja rahvas jääks püsima aegade lõpuni, kuna iganes nende aegade lõpp tuleb. Aga peame endale aru andma, et elus reeglina tagasi ei minda. Nii palju kui on proovitud ajalugu tagasi pöörata, masinaid ära lõhkuda või naisi koju suruda – see ei tööta.

Me peame vaatama ette, sest oleme uues olukorras. Me ei tohi ära unustada, et meil on palju immigrante. Eelkõneleja ütles, et eestlasi on Eestis 68 protsenti, aga väga palju Eesti inimesi elab välismaal ja me ei tohiks selle kogukonnaga sidet ära kaotada. Ma tean ja tunnen paljusid neid inimesi. Võib-olla nemad ise ei tule siia tagasi, aga nende lapsed vaatavad Eestimaa poole. Väga paljudel ongi lapsed tulnud ja jäänud Eesti ühiskonda.

Ma ei näe, et Eestit saaks enklaaviks teha ja rahvuspariiks sulgeda, paratamatult immigratsioon jääb, me peame tegelema immigrantide integreerimisega, korraliku eesti keele säilitamisega. Peame tegema Eesti atraktiivseks lastele maailmas. Nii mõnigi, ma usun, tuleb siia ja paneb oma elu siin paika. Lõppkokkuvõttes igal juhul eesti keel, riik ja rahvas jäävad püsima aegade lõpuni.

RIINA SOLMAN (Isamaa): Nõustun Irjaga, et meie keel, kultuur ja rahvus peavad jääma püsima Eestimaal, kuid siin saab toetuda ainult sündimuse kasvule. Ainult nii saame kestma jääda, meil ei ole teist teed. Immigratsioon ei ole lahendus.

Foto: Erik Peinar

Mis on lahendus? Kõlas ka selline väide, et meil ei ole mudelit ja kusagil maailmas ei olevat mudelit. Eestil on see mudel ette näidata 2017. aastast, kui hakkas kehtima kolmanda ja enama lapse peretoetus, mille võtsid vastu kõik parlamendierakonnad, ainult Reformierakond oli skeptiline.

Kahe aasta jooksul sündis kolmandaid ja neljandaid lapsi 25 protsenti enam, 600 last aastas. Siis tuli koroonakriis, tekkis ebakindlus, tagasilöögid, valitsuse vahetus, ebakindluse andmine peredele. Toetused võeti ära, anti vastakaid signaale. Muidugi oli ka üleilmne foon ärevuse tekkimiseks ja üleüldine suurem ebakindlus. Sõjad, kriisid, energiakriis ja eriti Ukrainas meie lähedal toimuv jättis oma jälje.

Soovitud laste arvu saab riiklike hoobadega suunata, inimesed saavad oma ideaale täita. Teine asi on sündimuse ea piir. Käisin rahvastikuminiistrina Soome poliitikul Krista Kiurul külas. Ta selgitas, et kümme aastat tagasi võttis riik suuna, et inimesed võiks saada hariduse, töökoha, hea karjääri ja siis lapsed. Ühesõnaga, riik lükkas sündimust edasi ja nüüd on tagajärg käes. Inimestel ei ole enam

vanemas eas ka meditsiinilistel põhjustel võimalik nii palju lapsi saada. Riik saab julgustada nooremas eas laste saamist, nii nagu Irjal ja minuealistel oli. Me ei pea kaasa jooksma muu maailma näidetega.

Näitena toon nädalataguse pressiteate Soomest – valitsus soovib tugevdada lastesõbralikku ühiskonda. Välja on antud 20 ettepanekut laste saamise toetamiseks. Analüüsitakse sündimuse langust, tegeletakse sündimusprogrammiga nii-öelda positiivse poole pealt.

PIPI-LIIS SIEMANN (Reformierakond):

Faktiliselt natukene täiendan Riina öeldut. Aastatel 2000–2021 on rahvastikuloenduse alusel näha, et kaks last sünnitanud naiste arv on veidi vähenenud ja mõnevõrra on suurenenud kolm last sünnitanud naiste arv – ehk kui ei sünni teisi lapsi, ei saa sündida kolmandaid-neljandaid-viendaid. Nii et selles mõttes on perede toetamine tervik.

Laias laastus usun tõesti, et suure migratsiooniga, kus kutsume kõiki kunstlikult oma rahvaarvu suurendama, me Eesti riigi püsimist ja eestlust alles ei hoia. Küll aga ei ole liialt lahked sotsiaaltoetused

Eesti tee, selleks on pigem suurem tootlus. Majanduse kasvamine annab kindluse.

Me peaksime olema mitte ainult peresõbralikud, vaid ka sallivamad. Väga paljud eestlased liiguvad maailmas ringi, meil on avatud ühiskond ja leitakse kaaslane, kellega soovitakse pere luua ja lapsi saada. Neid tuleks ka Eestis kasvatada või ühiselt eestlasteks kasvatada. Siin näen küll vajadust, et ühiskond oleks avatum ja sallivam uuseestlaste suhtes, kes meile läbi peresidemete tulevad. Ma ei ole sellega nõus, et ainult oma väikeses ringis saame sündimust kasvatada. Verevahetus on kindlasti kasuks ja on minu arvates väga õige viis eestlust edasi kanda ja hoida, eesti rahvast suurendada.

VADIM BELOBROVTSEV

(Keskerakond): Palusin tehisintellektil leida lahenduse küsimusele, mida peaks tegema selleks, et saavutada Eesti põhiseaduse preambulasse kirjutatu ja tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine. Tuli ülilihtne ja loogiline vastus. Selle saavutamiseks tuleks keskenduda kolmele peamisele valdkonnale: haridusele, kultuuri toetamisele, demograafilisele jätkusuutlikkusele.

Sisserändega me seda ära ei lahenda, see on selge. Peame hästi palju lõimumisse investeerima, me ei ole seda aastakümneid piisavalt teinud. Kui näiteks sisserändajad saabusid Rootsi või Soome, siis põhimõtteliselt esimene asi, millega neid hakati seal koormama, oli keeleõpe. Kursused olid tasuta ja neid motiveeriti keelt õppima, see süsteem töötas päris hästi. Minu mäletamist mööda pakuti Eestis tasuta eesti keele kursuseid esimest korda alles 2018. aastal. Varem oli süsteem umbes selline, et maksa ja õpi, niimoodi see loomulikult ei töötanud. Praegu meil ei ole piisavalt võimsust, mahtu, ja seda tuleks kindlasti suurendada.

Eesti hariduse kvaliteet peab olema väga kõrge. Kultuur ja kultuuritoetused samamoodi. Aga näeme, et õpetajad streigivad, sest nende tööd riik valitsuse näol ei

väärtusta. Me näeme, et kultuuritöötajad on samal põhjusel meeleavaldustel.

Paistab, et valitsus ei taha isegi tunnistada, et rahvastikukriis on olemas. Siin on kolm väga konkreetset asja, millest juba rääkisime, mida kahjuks meie riik praegu tagada ei suuda. Aga need on kriitilised asjad selleks, et see ilus lause, mis on Eesti põhiseaduse preambulas, saaks teoks.

ANDRE HANIMÄGI (SDE): AI vastus kõlas natuke selliselt, et demograafiakriisi lahendamiseks on vaja lahendada demograafiakriis. Loomulikult peame põhiseaduse preambulasse tõsiselt suhtuma, selle laua taga on kõik sama meelt. Mis on lahendused? Ühtegi võlvitsa ma ei näe. Hindame meie peresid, emasid-isisid, oleme toetavad. Vaatame ja analüüsime kitsaskohti, olgu siis hariduses, töö ja pereelu ühildamisega seoses ning proovime olukorda veelgi parandada. Oleme palju teinud, aga palju tuleb veel teha. Selliste sammudega me annamegi inimestele kindlustunnet. Nii lihtne see ongi.

IRJA LUTSAR (Eesti 200): Ma ei saa ütlemata jätta haridusministri lauset, et me peame meeste haritust suurendama või mehi harima, sest naised ei taha väheharitud meestega lapsi saada. Ma olen väga nõus, et me peame noori harima ka selles küsimuses, et viljakus langeb eaga.

EVELIN POOLAMETS (EKRE): Oleme tõesti emasid toetanud, Eestil on väga helde toetusüsteem. Toetuste süsteem toob kaasa, et naised saavad lapsi hilja, siis, kui neil on hea töökoht ja kõrge palk, sest vanemahüvitis soodustab seda. Peaksime pöörama tähelepanu noortele õppivatele emadele. Võib-olla kustutada õppelaen, toetada kodu soetamist. Noortele on vaja rohkem tähelepanu ja et nad ka ei muretseks, ei oleks ärevuses kliima pärast. Lootust on vaja. Kui elu läheb paremaks, siis tulevad ka lapsed ja see omakorda teeb elu paremaks.

Demograafiline kriis – meie hallipäine Euroopa

AVO-REIN TEREPIING
*PhD, Tallinna Ülikooli loodus-
ja terviseteaduste instituudi
psüühholoogiaõppejõud*

Hallipäine Euroopa, vahel ka Euroopa hall tsunami (Martinez 2022) – niisuguse metafooriga iseloomustatakse demograafilist olukorda Euroopas. Tegelikult sobib see võrdlus kirjeldamiseks kõiki tehnoloogiliselt arenenud riike ka väljaspool Euroopat, sest keskmine eluiga neis riikides näitab kasvutendentsi.

Loomulikult on see positiivne, sest pikk (veel parem – igavene) elu on muinas-aegadest olnud inimeste unistus, vaatamata erinevate religioonide töötatud naudingutele pärast surma – kes pakub igavest õndsust ja paradiisi ingliskoore, kes sadat neitsit –, aga ometi tahaks elada kauem!

Väljendi „hall tsunami“ kasutamise vastu on mõned autorid (Gordon 2014) küll avaldanud protesti, sest nende arvates

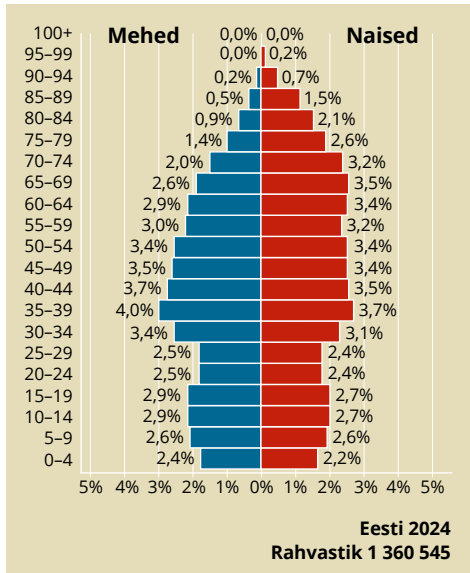
stigmatiseerib see sõnaühend vanemaid inimesi, kelle vastu meil peaks ju olema austus ja lugupidamine. Siiski iseloomustab see nimetus kõige paremini Euroopas ja maailmas toimuvat.

Paraku ei ole maailmas nähtusi, mis oleksid ainult ühe positiivse poolega. Hea ei saa olla ilma halvata.

Poleks hullu midagi, kuid ühiskonnas tekivad alati pinged, kui rahakott hakkab pitsitama, kui ressursse jääb väheks. Inimene tunneb seda pitsitust arveid makstes või nähes aina kerkivaid hindu poelettidel, riik aga siis, kui riigikassas napib raha valimistel antud lubaduste või rahvusvaheliste kohustuste täitmiseks. Et need pinged ei lõhuks ühiskonda, peaks see olema jätkusuutlik.

Kriisid kipuvad tulema mitmekesi. Õpetajate streik näitas haridussüsteemi hädasid. Töökäsi napib ja sellega koos kipub kiduma pensionisüsteem, sest maksumaksjaid jääb üha vähemaks. Nende hädade ühine põhjus on demograafilistes muutustes, mida kõige paremini peegeldab Eesti rahvastikupüramiid.

Eluks vajalike ressursside loojad on selle püramiidi keskmises osas – vanuses 20–65

JOONIS 1. Eesti rahvastikupüramiid.
Allikas: populationpyramid.net

aastat. Loodud ressursside tarbijad aga nii madalamas otsas (lapsed) kui püramiidi tipus (pensioniealised).

Inimese elukaar algab lapsena ülalpeetava rollis. 20–30-aastaselt pärast oma laste sündi (viimasel ajal üha hiljem) algab ülalpidaja roll. Ja siis – paarikümne aasta pärast, kui lapsed on juba suured ja iseseisvad – tuleb kanda jälle ülalpidaja rolli, sest omad vanemad on jõudnud pensioniikka. Seejärel, elukaare lõpus saabub aeg pensioniks ja järjekordne rollimuutus – olla oma laste poolt ülalpeetava rollis.

Eks perioodide pikkused on igal meist mõnevõrra erinevad, kuid vähemalt kaks ülalpeetava rolli tuleb meil kõigil üle elada. Et lapsi peavad ülal vanemad, on looduse poolt kaasa antud, kuid pensionieas vanemate ülalpidamine on vaid inimliigile omane. Nii on need eluetapid olnud ammusest aegadest, kuni tekkisid erinevad vanade ja väetite toetamise süsteemid, lõpuks raudse kantsleri Otto von Bismarcki loodud riiklik pensionisüsteem.

Tõsi küll, vanade inimeste hülgamine ressursside puuduse tõttu on olnud tavaks mõneski kultuuris, eriti karmides

keskkonnatingimustes, kus ellujäämine oli äärmiselt keeruline, näiteks inuittidel (eskimod), ainudel Jaapanis (vanem põlvkond ehk mäletab meilgi linastunud, 1983. aastal Cannes'i filmifestivalil Kuldses Palmioksa võitnud Jaapani režissööri Shōhei Imamura filmi „Narayama legend“). Siiski juhtus see vaid siis, kui toidu ja ressursside puudus oli nii suur, et nooremate pereliikmete ellujäämine oli ohus. Tavaliselt hüljati ja jäeti surema vanaks saanu ta enda nõusolekul, kuna ta ei tahtnud olla teistele koormaks. Ei saa pidada tollast kommet halastamatuseks, sest see oli osa keskkonna enda pealesurutud oludest. Kultuur ja kombestik ise kujunes niisuguseks, et tekkis teadlik regulatsioon jätkusuutlikkuseks. Muidugi ei sobi see komme tänapäeva, kuid ühiskond ei suuda jätkusuutlikult funktsioneerida, kui ei tule juurde neid, kes täiskasvanuna ja maksumaksjatena täidavad kaudselt vanurite ülalpidaja rolli.

Eesti rahvastikupüramiidi kuju peaks viitama täiesti selgelt probleemide tekitajale. Selleks on mittevastavus altpoolt tulevate töötajate-maksumaksjate ja püramiidi ülaosas olevate pensioniealiste vahel. Loomulikult ei ole võimalik teha

Majanduse paljude probleemide juurpõhjus on madalas sünnimustes.

püramiidi ilusamaks inuittide või ainude kombel – selle ülemist otsa vähendades. Kuid keskmise eluea suurenedes rõhub pensionisaajate suurenev hulk üha rohkem alumist osa. Ja tasakaalu saab tekitada vaid püramiidi alumise osa laiendamisega. See tähendab, et sündimus peab suurenema. Sest mitte ainult pensionisüsteem võib kokku variseda. Majanduse paljude probleemide juurpõhjus on madalas

sündimuses. Euroliidu idee ühe algataja, Prantsusmaa kunagise välisministri Robert Schumani nimelise fondi ühes publikatsioonidest nimetatakse olukorda Euroopa demograafiliseks suitsiidiks (Boussemart & Godet 2012). Eks sellepärast sobib ka nimetus „hall tsunami“ suurepäraselt iseloomustama praegust üha enam süvenevat kriisi – selle hävitav laine ähvardab lõhkuda senise heaoluühiskonna. Madalast sündimusest kui senise meilegi suhtelise heaolu kindlustanud maailmakorra majanduslikust kokkukukkumisest, mille üheks põhjuseks on demograafia, on põhjalikult kirjutanud Peter Zeihan („Maailma lõpp on alles algus“, Postimehe Kirjastus, 2024).

MEIL ON PROBLEEM – LAPSI SÜNNIB LIIGA VÄHE

Muidugi võib lohotada teadmine, et sündimus langeb kõikjal ja mõnes riigis on rahvastikupüramiid veel enam seenekujuline, kuid see ei too kergendust. Põhiseadus ütleb, et meie riik on loodud, et tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade.

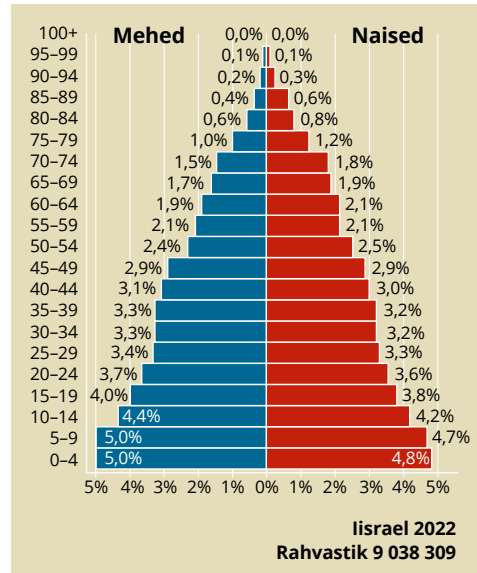
Kuid mõnes riigis on asjad hoopis paremad. Olgu võrdluseks toodud Iisraeli rahvastikupüramiidi.

Kas keegi analüütikutest või poliitikutest on püüdnud uurida, kuidas Iisraelil on see õnnestunud? Ehk on midagi, mida võiks üle võtta?

Neid riike on teisigi. Isegi siinsamas, Euroopa Liidus. Näiteks Iirimaal on summaarne sündimuskordaja 1,7, Prantsusmaal 1,8.

Niisiis on meil probleem – lapsi sünnib liiga vähe. Ja see probleem on ammune. Tasuks tähele panna, et madal sündimus on paljude probleemide põhjus (majandus, haridus, pensioniga kindlustatus, tervishoid jne), kuid samas on see mingite muude mõjude tagajärg.

Ajalukku vaadates nähti probleemi juba sõdadevahelises Eesti Vabariigis. Tollased riigijuhid tajusid seda suurepäraselt. Taibati sedagi, et rahvastiku taastootmise (see sõna näib küll küünilisena, kuid

Joonis 2. Iisraeli rahvastikupüramiid.

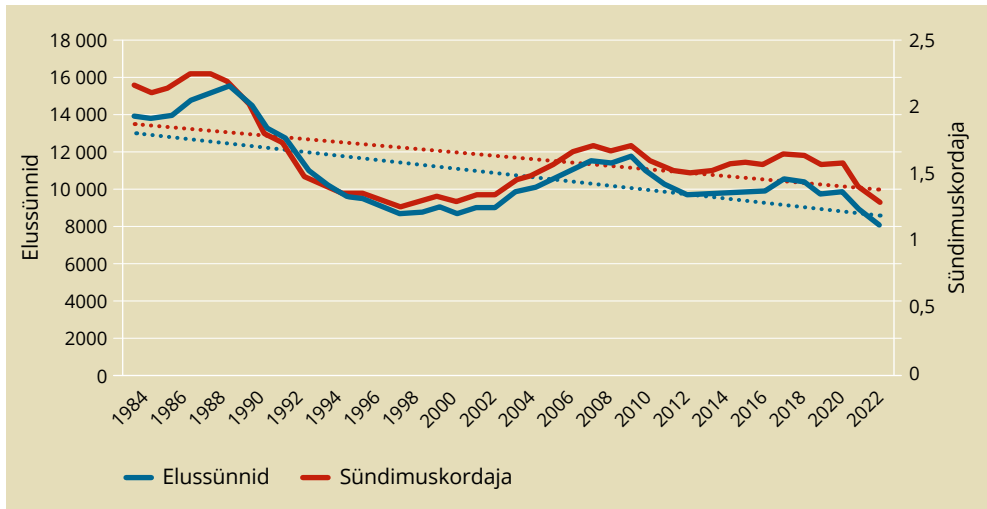
Allikas: populationpyramid.net

jätkem emotsioonid kõrvale) kontekstis on märkimisväärne lasterikaste perede osa. Muidugi olid tollalgi mitmesugused sotsiaaltoetused, kuid mis oluline – püüti muuta ühiskondlikke hoiakuid, väärtus- tamaks lasterikkaid peresid ja tõstmaks nende staatust. President Pätsi isiklik huvi ja kaasamine lasterikaste perede toetamisele aitas suurendada avalikkuse tähelepanu nende tähtsusele. Riiklikult peeti rahvaarvu kasvu oluliseks riigi julgeoleku ja kestlikkuse seisukohalt. Päts võttis ka isiklikult ette lasterikaste perede külastusi.

Meie praegu võimul olevate poliitikute ja riigiametnike erilist tähelepanu lasterikaste perede suunas ei ole mul õnnestunud märgata. Pigem paistab silma ükskõiksus.

PROBLEEMI TULEB NÄHA

Mistahes probleemi lahendamise esimene samm on selle märkamise ja tunnistamine. Demograafilist kriisi on probleemina näinud mitmed kodanikuühendused. Üks esimesi tõsiseltvõetavaid ettevõtmisi oli 2006. aastal nelja eesti

JOONIS 3. Eestlaste sündimuse näitajad. Trendid näitavad pidevat langust.

Allikas: statistikaamet

teadlase, eesotsas majandusteadlase Valter Aasmäe ning rahvastikuteadlase ja meditsiinidoktori Jaak Uibuga koostatud ülevaade, milles näidati, kui kriitiline on Eesti rahvastiku olukord, miks see nii on ja kuhu see välja võib jõuda (vt joonis). Aasmäe, Uibu, Heino Luik ja Kerstin Hallik kutsusid üles looma ERARET – Eesti rahvastikutaaste regionaalprogrammi (Soopan 2019). Sellega nähti ette regionaalpolii-

Perepoliitika tõstmise fookusesse ei ole valimisvõitluses argument, mis tooks häält.

tilised abinõud maaelu taastamiseks, ja kuna maapiirkondades on sündimus alati olnud suurem, siis oluks see leevendus ka demograafiaprobleemile. Paraku jäi vaatamata murelike kodanike üleskutsetele see programm realiseerimata. Ega regionaalpoliitikaski ole erilisi edusamme olnud.

No muidugi on püütud ka riiklikult strateegiat luua. 2017. aastal loodi Riigikogus probleemkomisjon rahvastikukriisi lahendamiseks. Alustati dokumendi Rahvastikupoliitika alused 2035 (Rahvastikupoliitika 2018) koostamist, see esitati Riigikogule tutvumiseks 2018. aastal.

Sellele dokumendile heideti ette laialivalgust ja konkreetselt mõõdetavate näitajate puudumist, nõnda see jäigi ametlikult vastu võtmata.

Siiski võib tekstist leida lõike, mille realiseerimine oleks aidanud vähemalt probleemiga tõsisemalt tegelema hakata. Näiteks: „Tegevuste igapäevaseks koordineerimiseks ja parimate praktikate Eestis kasutuselevõtuks luuakse rahvastikubüroo. Arvestades rahvastikupoliitika iseloomu, kaasatakse selle rakendamisse ja seiresse laialdaselt akadeemilist kompetentsi ja sidusrühmi. Rahvastikupoliitika teaduspõhisuse tagamiseks käivitatakse rahvastikupoliitika arendamist ja teostamist toetav alus- ja rakendusuringute programm“ (lk 17).

Ega muud, inimesed tulid appi. 2018. aasta märtsis panid riigi kestlikkuse teemal varemgi sõna võtnud kokku ettepaneku (Punab jt 2018), mis oli oleks võinud

olla aluseks strateegia kujundamisel. Kuid ega sellelgi algatusel parem saatus olnud.

KURB, ÜKSILDANE JA UNUSTATUD ELEVANT SEISAB ENDISELT TOAS

Ettepanekuid (Uibu 2021) rahvastiku-kriisiga tegelemiseks või vähemalt selle tõstmiseks ametnike ja Riigikogu fookusesse on teinud mitmed selle ala eksperdid. Kuid ei ole loodud rahvastikubürood ega alus- ja rakendusuringute programmi, nagu nägi ette too kinnitamata jäänud „Rahvastikupoliitika põhialused 2035“.

Nii seisabki see kurb, üksildane ja unustatud elevant endiselt toas ja vaata-mata rahva seast kostvatele valjuhääsetele tähelepanujuhtimistele ei näe teda need, kelle esmane kohus peaks olema näha kaugemale kui vaid ühe valimistsükli pikkus, kellel peaks olema strateegilise planeerimise võimekus.

Miks siis ometi?

Küllap on üks põhjus selles, et perepoliitika tõstmine fookusesse ei ole valimisvõitluses argument, mis tooks häält. Hoopis rohkem löövad valija silmad särama, kui Toompeale pürgija lubab tõsta pensione. Valimislubadusi kuuldes ei mõtle valija sellele, kas raha nende täitmiseks jätkub ja selle pärast ei muretse ka lubaduste andja. Seda enam, et mesijuttudega ja poliitikute valetamisega ollakse harjutud. Kui mitte muud, siis vähemalt meeldiv on kuulda valimistsirkuse ajal lugusid kaunist tulevikust!

Ehk poliitikud isegi sooviksid demograafia vallas midagi ära teha, kuid see ülesanne tundub sedavõrd keeruline, et heal juhul pakutakse toetuste tõstmist, sagedamini siiski vaid lohutust, et pole hullu, vaadake, kui vähe oli eestlasi pärast Põhjasõda ja katku, ja näe, ikka jääme ellu! Või viitamist üldistele tendentsidel, et maailmas väheneb sündimus kõikjal ja mida me üldse pabistame! Sobib ka väide, et lapsed sünnivad armastusest (Ligi 2018) ja poliitikutel polegi midagi teha. Nii näibki otsustajatele kõige

mõistlikum lükata probleem vaiba alla ja pöörata pilgud selle asemel millelegi jõukohasemale – näiteks sookvootidele, abieluvõrdsusele jms. Ehk on põhjus ka selles, et Brüsselist ei ole tulnud suuniseid. Võrreldes teise muretekitajaga – kliimaga – näib rahvastikukriisiga tegelemine seda võrd raske ja tülikas, et mõned keelduvad kasutamast sõna „kriis“.

Aga ometi, kriis on kodus. Töökäte puudust on proovitud lahendada sisserändega ja talentide siameelitamisega. Kuid ega mujalgi talente ülearu pole, nende meelitamisega tegelevad ka teised riigid. Lisaks kinnitab hollandlaste tehtud analüüs, et vananevat ühiskonda sisserännuga turgutada pole võimalik (Ehala 2024).

Tuleks proovida teisi vahendeid. Eks meilgi on midagi tehtud, näiteks ilman emapalgata oleks asjad veel hullemad olnud. Märगतav mõju sündimusele oli lasterikka pere toetuse suurendamine 2022. aastal ja eks muudki toetused on sündimuse vähenemist pidurdanud, kuid mitte tõusule pööranud.

Maailmas ringi vaadates võib märgata, et teisteski riikides on piütud erineval viisil teha midagi selleks, et sündimus suureneks. Põhjanaanbrid soomlasedki on mures ja püüavad leida meetmeid, mis soodustaksid sündimust (Rotkirch 2024, vt ka Danilson-Järg 2024). Egas muidu oleks sündimuskordajad erinevates riikides erinevad. Kes segab uurimast erinevate riikide praktikaid? Ja võrrelda neid omavahel. Ja leida seda, mis meile sobiks. Aga neid erinevusi perepoliitikas on piisavalt.

Kuid ennekõike tuleb tunnistada, et meil on kriis. Tõepoolest, mõned on selleni jõudnud. Uus erakond Eesti Rahvuslased ja Konservatiivid on esinenud avaldusega (ERK 2024) demograafilise kriisi kohta, milles nõuti rahvastikupoliitika nõukoja kokkukutsumist. Koalitsioonierakonnad esialgu vaikivad.

Kui on kriis, siis tuleb leida kedagi, kelle põhiülesandeks saab selle kriisiga tegelemine. Kliimaprobleemidega tegeleb kliimaministeerium. Perepoliitika ja

demograafiaga kui probleemiga üht süstemaatilist tegelejat ei olegi! Kui olen siit-sealt küsinud, siis selgub, et tegelejaid on küll – kui Euroopa Liidu demokraatia ja demograafiavolinik Dubravka Šuica helistab ja küsib, siis peaminister; teema ise kuulub sotsiaalministeeriumi vastutusalasse; rahandusministeerium (toetused); Riigikogu (kunagi oli seal probleemkomisjon, praegu vist mitte). Kaudselt on neid ehk veelgi, kuid ei ole kedagi, kes selle probleemi erinevad tahud kokku köidaks ja looks ühise teadmise. Kui oleks, siis tuleksid ehk ka süsteemsed tegevusplaanid. Rahvastikuminiister võiks see ametikoht olla, koos bürooga. Või peaministri juures tegutsev rakkerühm või rahvastikubüroo, mida on ka mitu korda soovitatud (Uibu 2024).

Kriisi ei saa juhtida, kui kõik tegelevad, kuid keegi ei koordineeri ega jälgi, kas ikka liigume õiges suunas. Seda enam, et mujal maailmas ja ka meie demograafide tööde tulemusena on teadmist rahvastiku-protsessidest piisavalt. Eesti riigil tegelikult ei olegi rahvastikupoliitikat, sest puudub erakondade konsensus (Kiisk 2024). Kuid meil on kliimapoliitika, kaitsepoliitika, on teisi poliitikaid, milles erakonnad on enam-vähem üksmeelel. On ju hämmastav – eksistentsiaalse kriisiga tegelemiseks ei ole meil poliitikat, mida tunnustaksid kõik erakonnad!

MIDA EDASI TEHA?

Tuleb muuta hoiakuid. Tuleb muuta perekonnapoliitika diskursust.

Võrreldes omavahel Eesti ja Iisraeli sündimuskordajat (vastavalt 2,9 ja 1,31), leiavad oponendid võrdluse olevat ebapädeva, sest seal on elu teistsugune ja inimeste hoiakudki hoopis teistsugused. Kuid meie hoiakute muutmine toimub ju pidevalt. Ja sellega tegelevad poliitikud usinasti. Sellel on tulemusi, näiteks inimeste hoiakute muutumine ebatervislike eluviiside (suitsetamine), prügi sorteerimise (kliimakriis ju!), turvavöö kasutamise ja paljude teiste käitumisviiside suhtes.

Tõepoolest, üheks sündimust pärssivaks teguriks on hoiakud.

Meie ametlikus diskursuses peetakse eneseteostust võimalikuks ainult ja eranditult väljaspool peret, tööl. Kuid mille poolest erineb näiteks lasteaiakasvatava tegevus pereema tegevusest laste kasvatamisel? Mõlemad on ju suunatud samale eesmärgile. Levinud hoiakute järgi lasteaiakasvatava teostab ennast. Kuid kodus sedasama tegev pereema? Ei mäleta ühtki poliitikut, kes oleks oma avalikes väljautlemistes pidanud eneseteostuseks kodus lastega tegelemist, pigem vastupidi, meenub üks isapuhkusele siirdunud lugupeetud poliitik, kes väitis, et „laseb nüüd abikaasa tööle tagasi, et ta saaks ennast teostada“.

Päris huvitavad on USA senaatorite kodulehed internetis. Nagu ikka, algab enesetutvustus perekonnast, õpingutest, teenistusest ja muust tegevusest, kuid reeglina lõpeb see oma laste tutvustamisega, milles ei puudu sõnad „on nende **uhke** isa (või ema)“. Ega ma arvagi, et poliitikul tuleks kõik oma peresuhted rahva ees lahti rullida, kuid USA senaatorite enesetutvustuste stiil viitab sellele, kui tähtis on neile pere ja lapsed. Ehk tasuks eeskuju võtta?

Me peaksime püüdma muuta inimeste hoiakuid, et auväärne oleks mitte ainult töö ja välised saavutused, vaid ka lapsed, mis annavad väärtuse sellele, mida me teeme. Kelle jaoks siis see saavutamine, arendamine, ehitamine, varanduse kogumine? Seda ju hauda kaasa ei võta. Eks ikka neile, kes tulevad pärast meid, kelles me elame igavesti. Aga kui neid ei olegi?

Ühiskonna hoiakute muutmine algab ikka eliidist, kes näevad laiemalt ja kaugemale. Kui midagi läheb hästi, siis kirjutab-räägib sellest meedia, poliitikudki võtavad agaralt sõna. Suure(ma) osa poliitikute kohta võiks arvata, et nad ongi lastetud, sest poliitilises diskursuses on esikohal kõik muu, mitte aga demograafiakriis, mille tunnistajaks me oleme.

Sündimuse suurendamiseks võiksid lapsed olla nt prestiiži allikas. USA senaatorid ju oma kodulehel ei unusta märkimast, mitme poja/tütre uhked vanemad nad on. Eks see loob positiivseid hoiakuid, kui eliit väärtustab lapsi ja peret.

Neid positiivseid stiimuleid on päris palju, meil ei ole keegi neid süstemaatiliselt uurinud. Soomlased on meiega sarnase demograafiamure pärast hakanud usinasti teadmist koguma (Danilson-Järg 2024).

Võimas vahend hoiakute muutmiseks on nügimine. Richard Thaler sai selle eest 2017. aastal lausa Nobeli majandusauhinna. Üks viimase aja ilusaid mükse oli võrratu Carmen Kassi esinemine (Zjuzkova 2024) Pariisi moenädalal, kus ta tuli lavale lapseootel, ja kogu ta olemus ütles – ma tunnen selle üle uhkust!

Mõnevõrra on levinud diskursusega seotud ka meie lastega perede suhtes läbinisti ebaõiglane pensionisüsteem, millel on paljude uuringute põhjal ka mõju sündimusele.

Kõrgemat pensioni (statistiliselt) saavad need, kel seljataga rohkem tööaastaid ja kõrgem palk. Laste kasvatamiseks kulutatud ressursid (nii aeg kui raha) mõjutavad pensioni suurust üsna vähe. Niisiis on halvemas seisus lapsi kasvatavad pered kaks korda oma elukaare jooksul – alguses siis, kui lapsed ei ole veel täisealiseks saanud, sest lastega perede vaesusrisk on suurem. Teist korda siis, kui on käes pensioniiga, sest lasterikaste pereemade vaesusrisk pensionieas on samuti suurem – mis sellest, et nende tööikka jõudnud lapsed maksavad makse, millest tulevadki pensionid. Need andmed on kättesaadavad statistikaametist.

Pensionisüsteemi tuleb reformida nii, et see soodustaks sündimust ja oleks ka sotsiaalselt õiglane. Pensioni põhiosa peab sõltuma otseselt laste arvust. Laste kasvatamine on samasugune riigi rikkuse loomine kui ametlik töөлkäimine. Muud komponendid (tööaastad ja teenitud palk) on siis pensionilisad, mitte aga vastupidi. Niisugust nn lapsepensioni (child pension)

ideed pakkus saksa majandusteadlane Hans-Werner Sinn juba 2004. aastal (Sinn 2004).

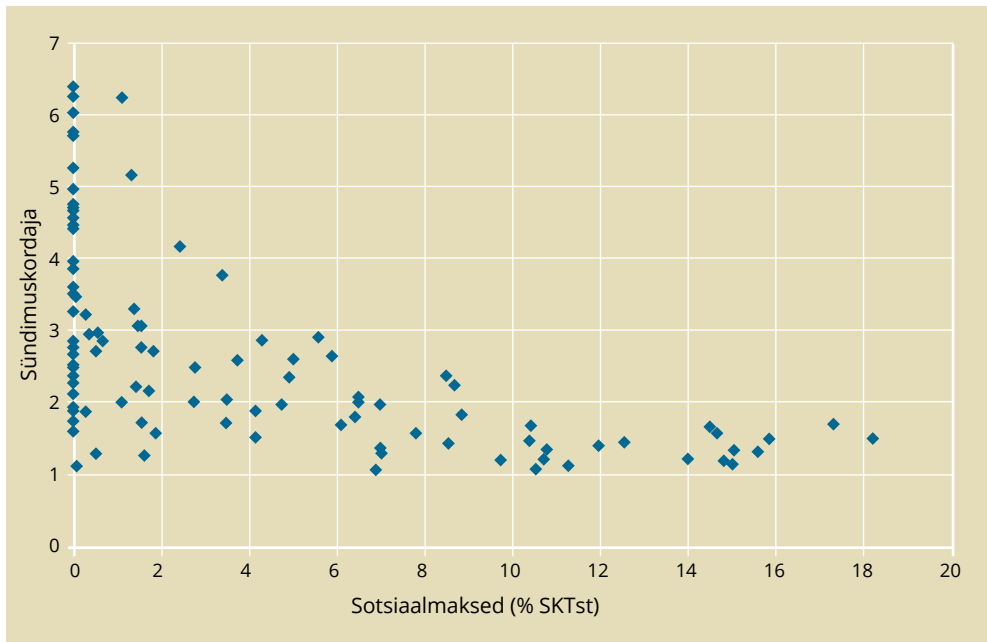
Tulevikupensioone mõjutab see, kui palju tuleb uusi maksumaksjaid tööturule, st sündimus, kuid see mõju on vastastikune (Tereping 2024). Seda kinnitavad uuringud – riiklik pensionisüsteem, mis loob kindlustunde vanaduse suhtes, vähendab samal ajal sündimust (Juurikkala 2007).

Sotsiaalteadustes on tunnustatud hüpotees, et lapsed tagavad vanaduspõlve toetuse. (Fenge & Scheubel 2014). Seda otsest seost hakkas tasapisi hägustama raudse kantsleri Otto von Bismarcki sotsiaalseadustikuga 1889. aastal rakendatud üldise riigipensiooni süsteem. Selle

Laste kasvatamiseks kulutatud ressursid (nii aeg kui raha) mõjutavad pensioni suurust üsna vähe.

mõju sündimusele oli alguses märkamatu. Ka vahepealsed sõjad hägustasid seose märkamist, kuid viimasel ajal tehtud põhiliselt majandusteadlaste uuringud kinnitavad hüpoteesi, et riiklikul pensionil oli märgatav mõju sündimuse languse suunas neis riikides, kus seda süsteemi alles rakendatakse (nt Hiina mõnes piirkonnas (Zheng Shen, Xiaodong Zheng, Hualei Yang 2020), Namiibias (Rossi & Godard 2022) ja mujal). Sest kui vanadusepõlve kindlustab riik, siis kaob ju vajadus loota lastele.

Ajakirjas Journal of Demographic Economics toodud analüüs 104 riigi kohta näitab sotsiaalkindlustusmaksete ja sündimuse vahel tugevat seost (Boldrin, De Nardi & Jones 2015).

JOONIS 4. 104 riigi andmed – seos sotsiaalmaksete ja sündimuskordaja vahel.

Allikas: Boldrin, De Nardi & Jones, 2015

Tammsaare on öelnud, et linnas jäävad naised ahtraks. Kõlab ehk jõhkra võitu, kuid statistika kinnitab, et linnades on sündimus madalam. Põhjusi selleks võib leida ka loomade käitumises. Lõpuks on ju ka inimene üks loomariigi esindaja ja vaatamata inimeseks olemisele mõjutab see fakt meid siiski. Tiheliolek on see põhjus, mis muudab loomade seksuaalkäitumist ja selle kaudu vähendab arvukust. Inimeste maailmas kinnitavad seda ka mitmed uurinud (Gortfelder 2024) – linnaruum püsib sündimust. Tiheasustuse piirkondades on kinnisvarahinnad kõrgemad, seetõttu eluruumid kitsamad, kuid kitsastes oludes napib lastele ruumi. Lasteaia kohta kipub väheks jääma. On veel teisigi põhjusi.

Väljapääs on regionaalpoliitika, mis soosib maapiirkondade arengut. Mitmes riigis on rakendatud ka inimeste maale elama asumist soodustavaid programme. Üheks niisuguseks selleski loos nimetatud programmiks oli ERARE, mis jäigi realiseerimata. Meedias on neid teemasid käsitletud Garri Raagmaa.

KOKKUVÕTTEKS

On palju tegureid, mis mõjutavad madalat sündimust, demograafilise kriisi põhjustajat. Nagu iga kriis, on ka hallipäiseks Euroopaks nimetatud tegelikult laiem – see on kõiki tehnoloogiliselt arenenud riike haarav nähtus. Üllatuslikult on vaid Iisrael sellest kõrvale jäänud. Vaid see fakt peaks kinnitama, et sündimuse langus alla taastetaseme ei ole vältimatu kaasanne tehnoloogilisele arengule ja heaolu kasvule.

Kuid sellega tegelemiseks tuleb kriisi tunnistada ja nagu kriisijuhtimisele kohane, toimida koordineeritult. Ülalkirjeldatu ei ole kahtlemata täielik põhjuste ja abinõude loetelu, kuid sündimus ega ka sellest sõltuvad pensionid ei tohiks olla poliitilise kemplemise ja valijatele meeldida püüdmise tallermaa. Nii, nagu on poliitilistest kemplustest kõrgemal seisev kaitsepoliitika, peab olema ka erakondade vastastikusest kanakitkumisest kõrgemal seisev riigi perepoliitika, mille eesmärk on

tingimuste loomine demograafiliseks tasakaaluks.

Kujuta hetkeks ette oma esivanemaid. Mitte neid, keda ise tunnend – ema-isa, vanaisa-vanaema. Ikka kaugemale, sinna tuhandete või lausa kümnete tuhandete aastate taha. Sind seob kaugete esivanematega imepeen elu edasikestmise niit. Pikal teel on olnud lugematuid seiku, mis oleksid selle niidi puruks rebunud. Aga sul vedas, vahvad olid need kauged esivanemad! Looduse poolt kaasa antud tung igavesti elada (aga igavene elu ongi ju võimalik ainult järglaste kaudu) aitas neil jõuda sinuni. Oleks ju kurb see niit puruks

rebida. Neid rebenenud niidiotsi on niigi ümberringi lehvimas.

Muidugi võib see niit rebenenud sinust sõltumata, kellegi või millegi kurjal tahtel. Eks ka siis on võimalus aidata mõne lähedase kaasteelise igavese elu niidil jätkuda. Oleme me ju kõik omavahel sugulased – kusagil kaugel-kaugel on meil kõigil ühine esiema. Kuid otsus ise see niit katki rebida võib elu lõpus tunduda sedavõrd rumalana, et inimene annaks ära kõik kogutud rikkused, kõik olnud naudingud, et see otsus ümber pöörata. Olen niisuguseid kahetsejaid kohanud. Aga siis on juba hilja.

KASUTATUD ALLIKAD

BOLDRIN, M., DE NARDI, M., JONES, L. E. (2015). Fertility and social security. – Journal of Demographic Economics 81: 261–299. – https://users.nber.org/~denardim/research/Boldrin_De_Nardi_Jones.pdf

BOUSSESMART, J.-M. & GODET, M. (2018). Europe 2050: Demographic Suicide. – Foundation Robert Schuman, 12. veebruar. – <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0462-europe-2050-demographic-suicide%202018>

DANILSON-JÄRG, L. (2024). Emaks saadakse üha hiljem. Soome pakub lahendust. – Postimees, 24. oktoober. – <https://arvamus.postimees.ee/8121529/lea-danilson-jarg-emaks-saadakse-uha-hiljem-soome-pakub-lahendust>

EHALA, M. (2024). Vananevat ühiskonda sisserännuga turgutada pole võimalik. – Postimees, 8. veebruar. – <https://arvamus.postimees.ee/7956159/hollandi-uuring-vananevat-uhiskonda-sisserannuga-turgutada-pole-voimalik>

ERK: vaja on kokku kutsuda rahvastikupoliitika nõukoda (2024). – Postimees, 5. september. – <https://www.postimees.ee/8090196/erk-vaja-on-kokku-kutsuda-rahvastikupoliitika-noukoda>

FENGE, R. & SCHEUBEL, B. (2014). Pensions and fertility back to the roots. The introduction of Bismarck's pension scheme and the European fertility decline. – European Central Bank. – <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1734.pdf>

GORDON, M. (2014). Gray Tsunami – A Dangerous Metaphor in Aging Discourse? – Annals of Long-Term Care, 28. juuli. – <https://www.hmpgloballlearningnetwork.com/site/altc/blog/gray-tsunami-dangerous-metaphor-aging-discourse>

GORTFELDER, M. (2024). Kui realistlikud on linnavalitsuse ideed sündimise tõstmiseks Tallinnas? – Postimees, 15. november. – <https://arvamus.postimees.ee/8134691/mark-gortfelder-kui-realistikud-on-linnavalitsuse-ideed-sundimise-tostmises-tallinnas>

JUURIKKALA, O. (2007). Pensions, fertility and families. – Economic Affairs 27 (4): 52–57. – https://www.researchgate.net/publication/4755081_Pensions_fertility_and_families

KIISK, K. (2024). Eesti vajab perepoliitilist konsensust. – Postimees, 24. oktoober. – <https://arvamus.postimees.ee/8121167/katrin-kiisk-eesti-vajab-perepoliitilist-konsensust>

LIGI, J. (2018). Jürgen Ligi: lapsed sünnivad tunnetest, mitte poliitikast. – Postimees, 30. mai. – <https://arvamus.postimees.ee/4496909/jurgen-ligi-lapsed-sunnivad-tunnetest-mitte-poliitikast>

MARTINEZ, M. (2022). Europe's Graying Population Poses Challenges for Its Economy – Talking Markets. – Wall Street Journal, 5. oktoober. – <https://www.wsj.com/articles/europes-graying-population-poses-challenges-for-its-economy-talking-markets-11664971519>

PUNAB, M., MEERITS, H., TEREPING A.-R., KÄRNER, T., VALGE, J., EAMETS, R., PRUUNSILD, P., DANILSON-JÄRG, L., UKRAINSKI, K., HALLER, A. (2018). Teeme korraliku rahvastikustrateegia – kodanikud tulevad riigikogule appi. – Postimees, 23. märts. – <https://arvamus.postimees.ee/4446463/teeme-korraliku-rahvastikustrateegia-kodanikud-tulevad-riigikogule-appi>

RAHVASTIKUPOLIITIKA PÕHIALUSED 2035 (2018). Riigikogu. <https://www.riigikogu.ee/wp-content/uploads/2018/03/Rahvastikupoliitika-pohialused-2035-PDF-680-kB.pdf>

ROSSI, P., GODARD, M. (2022). The Old-Age Security Motive for Fertility: Evidence from the Extension of Social Pensions in Namibia. – American Economic Journal: Economic Policy 14 (4): 488–518. – <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pol.20200466>

ROTKIRCH, A. (2024). 20 ehdotusta lapsitoiveiden tukemiseksi. – Valtioneuvoston julkaisuja 2024: 46. – https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/165857/VN_2024_46.pdf

- SINN, H.-W. (2004). Europe's Demographic Deficit. A Plea for a Child Pension System. – https://www.hanswernersinn.de/sites/default/files/Europe-demographic-deficit-221004_214127_en.pdf
- SOOPAN, I. (2019). Noortele kuni kaks hektarit maad – üks unustusse vajunud maaelu päästmise plaan. – Maaleht, 15. august. – <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/87107301/noortele-kuni-kaks-hektarit-maad-uks-unustusse-vajunud-maaelu-paastmise-plaan>
- ZHENG SHEN, XIAODONG ZHENG, HUALEI YANG (2020). The fertility effects of public pension: Evidence from the new rural pension scheme in China. – PLoS One, 12. juuni, 15 (6): e0234657. – <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7292397/>
- ZJUJKOVA, N. (2024). Lapseootel Carmen Kass tõestas taas, kui seksikad Eesti naised on. – Postimees, 1. oktoober. – <https://elu24.postimees.ee/8106733/kuum-klops-lapseootel-carmen-kass-toestas-taas-kui-seksikad-estli-naised-on>
- TEREPING, A.-R. (2024). Lihtne matemaatika kinnitab, et praegune pensionisüsteem variseb kokku. – Postimees, 10. august. – <https://arvamus.postimees.ee/8075139/avo-rein-tereping-lihtne-matemaatika-kinnitab-et-praegune-pensionisusteem-variseb-kokku>
- UIBU, J. (2021). Eesti vajab kestmiseks rahvastikubürood. – Postimees, 19. juuli. – <https://arvamus.postimees.ee/7295979/jaak-uibu-estli-vajab-kestmiseks-rahvastikuburood>
- UIBU, J. (2024). Pöördumine Kristen Michali poole. – Postimees, 4. juuli. – <https://arvamus.postimees.ee/8053345/jaak-uibu-poordumine-kristen-michali-poole>

Vanemahüvitis ja sündimus: Eesti vanemahüvitise 2004. aasta reformi analüüs¹

ALLAN PUUR
Tallinna Ülikooli
ühiskonnateaduste instituudi
professor

SANAN ABDULLAYEV
Tallinna Ülikooli
ühiskonnateaduste instituudi
Eesti demograafia keskus

Eestis toimus 2004. aastal vanemahüvitise süsteemi põhjalik reform, mille tulemusena hakati vanematele ühesuguse ja väikese lapsehooldustasu (600 krooni kuus) asemel maksuma nende eelnevast palgast sõltuvat vanemahüvitist. Süsteemi loomisel oli Eestile eeskujuks Rootsi vanemahüvitise süsteem, mis oli põhijoontes välja kujundatud 1970.–1980. aastatel.

Riikidevahelistes võrdlustes paistab Eesti vanemahüvitise süsteem silma eelkõige

helduse poolest, millel on kaks allikat: esiteks vanemahüvitise suurus ja teiseks hüvitise maksmise perioodi pikkus (Otto, Bártová ja Lancker 2021).

Vanemahüvitist hakati reformi järel maksuma lapse sünnile eelneva kalendriaasta sotsiaalmaksu põhjal arvutatud töötasu suurus, mis üldjuhul tähendas, et vanemahüvitis asendas mittetöötava vanema töötasu täies ulatuses. Asendusmäär oli väiksem vaid neil vanematel, kelle tulu ületas hüvitise maksimaalset suurust (üle-eelmise aasta kolmekordne keskmine sotsiaalmaksuga maksustatud tulu). Kui lapse sünnile eelnenud aastal oli vanema keskmine ühe kuu tulu alampalgaga võrdne või sellest väiksem, siis maksti kuupalga alammäära suurust vanemahüvitist.

Vanemad, kel eelneval aastal sotsiaalmaksuga maksustatavat tulu polnud, said hüvitist alampalgast veidi väiksemas määras. Aastatel 2004–2005 maksti

¹ Artikli aluseks olevad analüüsid on valminud Eesti Teadusagentuuri rahastatud rühmagrandi (PRG2248) ning haridus- ja teadusministeeriumi rahastatava tip keskuse ENER toel (TK230).

vanemahüvitist hetkeni, mil täitus 365 päeva koos eelnenud sünnitushüvitise päevadega. 2006. aastal pikendati maksimise perioodi 455 päevani ja 2008. aastal 575 päevani. Kui lapse emal ei olnud õigust sünnitushüvitisele, maksti alates 2008. aastast hüvitist kuni lapse 18 kuu vanuseks saamiseni (aastatel 2004–2005 lapse 11 kuu ja 2006–2007 14 kuu vanuseks saamiseni).

Vanemahüvitise reformi taustaks olid Eestis 1990. aastatel toimunud põhjanev ühiskonna muutus, millega kaasnes sündimuse järsk vähenemine. Kui laulva revolutsiooni aastatel kerkis sündide arv ajutiselt 24 000 – 25 000ni, siis 1990. aastate keskpaigaks oli see vähenenud pea poole võrra, 12 000 – 13 000 lapse suurusjärku. Positiivset muutust ei toonud ka 21. sajandi algus. Tollal koostatud rahvastikuproгноosid ennustasid Eesti rahvaarvu kiiret kahanemist (UN 2003). Selles olukorras oli vanemahüvitise reformi keskne eesmärk sündimuse suurendamine (Katus, Puur ja Põldma 2004). Selline sihiseade aitab seletada, kuidas sotsiaalpoliitikale üldiselt üsna vähe panustavas Eestis suudeti luua vanemahüvitise süsteem, mis helduse poolest ületab enamiku meist jõukamate heaoluriikide vastavaid poliitikameetmeid.

Sotsiaalministeerium tellis nullindate lõpul Praxiselt analüüsi, mis hindas vanemahüvitise mõju tööturu- ja sündimuskäitumisele (Võrk, Karu ja Tiit 2009). Sündimuse osas jõudsid autorid järeldusele, et vanemahüvitis suurendas perede motivatsiooni saada lapsed lühema vaheajaga. Tulemustest nähtus samuti, et vanemahüvitisele reageerisid teistest rohkem kõrgema haridustaseme ja suurema palgaga naised. Autorid oletasid, et vanemahüvitis oli julgustanud peresid saama varasemast rohkem teisi ja kolmandaid lapsi, kuid olid järelduste sõnastamisel siiski suhteliselt ettevaatlikud.

Põhjuseid ettevaatlikkuseks oli kaks. Esiteks oli vanemahüvitise reformist möödunud aeg veel suhteliselt lühike,

mistõttu polnud selge, kas reformile omistatud käitumismuutused on ajutised või jäävad püsima pikemaks ajaks. Teiseks oli suur osa analüüsist tehtud lihtsakoeliste meetodite abil, mis jättis lahtiseks, kas vanemahüvitise reformi ja täheldatud käitumismuutuste vaheline seos on põhjuslik.

Käesolev artikkel põhineb Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskuses viimastel aastatel tehtud analüüsidel (Puur jt 2023; Abdullayev ja Puur 2024) ning otsib samuti vastust küsimusele, milliseid muutusi sündimuskäitumises Eesti vanemahüvitise reform endaga kaasa tõi. Eespool mainitud Praxise uuringust eristab käesolevat tööd pikemat aega hõlmava andmestiku ja rangemate analüüsimeetodite kasutamine. Töö tugineb longituudsele registriandmestikule, mis kajastab sündimuskäitumist nii vanemahüvitise reformi eelsel (1993–2003) kui sellele järgnenud ajal (2004–2019). Pärast 2019. aastat vanemahüvitise süsteemis tehtud väiksemate muudatuste mõju artiklis ei käsitleta.

TEISTES RIIKIDES TEHTUD UURINGUTE TULEMUSED

Arusaam, et poliitikameetmed võivad stimuleerida sündimust, tugineb paljus mikromajanduslikule perekäsitlusele (*New Home Economics*), mida kasutatakse perepoliitika analüüsides peamise teoreetilise raamistikuna. Mikromajanduslik teooria lähtub eeldusest, et saadud laste arv sõltub perekonna majanduslikest ressurssidest (Becker 1991; Cigno 1994). Selle käsitluse kohaselt võivad poliitika-meetmed, mis suurendavad perekonna sissetulekut või vähendavad lapse saamise ja kasvatamise kulusid, sündimust muude tingimuste võrdsuse korral suurendada. Mikromajandusliku teooria kohaselt peaks vanemapuhkuse perioodil makstav vanemahüvitis avaldama sündimusele kokkuvõttes positiivset mõju, vähendades tööst ajutise loobumise alternatiivkulu, suurendades pere sissetulekut vanemapuhkuse ajal ning tagades lapsevanemale

võimaluse pärast puhkust endisele töökohale naasta (Bergsvik, Fauske ja Hart 2021; Matysiak ja Szalma 2014).

Vanemahüvitise ja sündimuse vahelist seost käsitlevad empiirilised tööd võib aluseks olevatest andmetest lähtudes jagada kahte suurde rühma. Esimesse rühma kuuluvad koondandmetel, enamasti erinevate riikide sündimuskordajate ja perepoliitika meetmete võrdlusel põhinevad analüüsid. Need tööd on andnud vanemahüvitise mõju kohta vastukäivaid tulemusi. Koondandmetel põhinevates töodes on täheldatud summaarse sündimuskordaja ja vanemahüvitise vahel nii positiivset seost (Adserà 2004; Luci-Greulich ja Thévenon 2013), negatiivset seost (D'Addio ja d'Ercole 2005) kui ka statistiliselt olulise seose puudumist (Gauthier ja Hatzius 1997; Hilgeman ja Butts 2009). Mõnedes koondandmetel põhinevates analüüsides on kasutatud summaarsest sündimuskordajast täpsemaid ajastuskorrigeeritud sündimusnäitajaid, mis võtavad arvesse lapsesaamise edasilükkamise mõju, kuid neiski uuringutes on tulemused olnud erinevad. Nii leidsid Luci-Greulich ja Thévenon (2013), et OECD riikides on pikem tasustatud vanemapuhkus seotud ajastuskorrigeeritud sündimuskordaja veidi kõrgema tasemega. Kalwij (2010) tulemused seevastu näitasid, et suurem vanemahüvitis on küll seotud väiksema lastetusega, kuid märkimisväärset seost vanemahüvitise suuruse ja sündimuse üldise taseme vahel see autor ei leidnud. Sarnasele tulemusele jõudsid ka Baizan ja kaasautorid (2016) Euroopa Liidu 15 liikmesriigi kohta.

Teise rühma moodustavad analüüsid, mis põhinevad isikutasandi andmetel. Poliitikameetmete mõju uurimisel peetakse selliseid töid täpsemaks ja usaldusväärsemaks, sest need võimaldavad tuvastada meetme mõju mitte ühiskonna tasandil mõõdetud üldnäitajates, vaid otseselt sündimuskäitumises toimuvates muutustes, kõrvutades näiteks esimese, teise või kolmanda lapse sünni tõenäosust

meetme rakendamisele eelnenud ja järgnenud ajal, arvestades samal perioodil aset leidnud muutusi rahvastiku sotsiaal-demograafilises koostises ja makrosotsiaalsetes oludes (Bergsvik, Fauske ja Hart 2021; Neyer ja Andersson 2008).

Esimesed seda tüüpi longituudseid registriandmeid ja sündmusloolise analüüsi meetodeid rakendanud uuringud vanemahüvitise ja sündimuskäitumise seoste kohta tehti 1990. aastate alguses Rootsis, riigis, kus eelneva sissetulekuga seotud suhteliselt pika vanemapuhkuse süsteem loodi 1970.–1980. aastatel. Suur osa Rootsi uuringutest on keskendunud sealse vanemahüvitise süsteemi osaks oleva nn kiiruspreemia mõjule. Eestis ka järjestikuste sündide kaitsena või

Mikromajanduslik teooria lähtub eeldusest, et saadud laste arv sõltub perekonna majanduslikest ressurssidest.

tiheduspreemiana tuntud kiiruspreemia võimaldab vanemahüvitist saada enne eelmise lapse sünni saadud sissetuleku alusel tingimusel, et vaheaeg sündide vahel on suhteliselt lühike, Rootsis kuni 30 kuud (Carlson 2013; Duvander 2008). Kiiruspreemia mõte oli lihtsustada peredel järjestikku mitme lapse saamist sellega, et vanemahüvitise suurus järgmise lapse sünnil ei vähene, kui lapsevanem sündide vahel täisajaga tööle ei lähe. (Rootsis, nagu ka hiljem Eestis, võeti vanemahüvitise määra arvutamisel aluseks lapse sünnile eelnenud kalendriaasta sissetulek.)

Rootsi analüüsid näitasid, et vanemahüvitise määra säilitamist võimaldava sünnivahemiku pikkuse suurendamine 24 kuult 30 kuuni 1986. aastal põhjustas selgesti märgatava muutuse sündimuskäitumises, mis kajastus teise ja kolmanda sünni kordaja tõusus just selles kuudevahemikus, millele väljateenitud vanemahüvitise säilitamise võimalus laienes (Andersson 1999, 2002, 2004; Hoem 1990, 1993; Miranda 2020). Neid uurimisleide peetakse vanemahüvitise süsteemi osaks oleva kiiruspreemia ja sünnivahemike lühenemise vahelise põhjusliku seose tõenduseks (Bhrolcháin ja Dyson 2007). Sünnivahemike lühenemist peetakse Rootsis 1980. aastatel toimunud summaarse sündimuskordaja märgatava tõusu üheks keskseks teguriks (Neyer ja

Väikese sissetulekuga rühmades, kellel reform kärpis vanemahüvitise maksmise perioodi ja saadava hüvitise suurust, sündimuskordajad vähenesid.

Andersson 2008). Kuid samas ei püstitanud kõnealuste uuringute autorid küsimust vanemahüvitise mõjust sündide arvule.

Norra vanemahüvitise süsteemi muutusi uurinud Dahl ja kolleegid (2016) näitasid, et eelnevast sissetulekust sõltuva vanemahüvitise maksmise perioodi pikendamisel oli laste arvule väike, kuid püsiv positiivne mõju. Täheldatud mõju väiksus võis olla tingitud asjaolust, et uuriti vanemapuhkuse pikendamist vaid kolme nädala võrra. Dahli jt uuringus kasutatud regressioonikatkestuse meetod

(*regression discontinuity*) andis aluse väita, et muutuse väiksele vaatamata oli tegemist vanemapuhkuse pikendamise põhjusliku mõjuga.

Austrias pikendati 1990. aastal töökohta säilimisega tasustatud vanemapuhkust 12 kuult 24 kuule; seejuures oli vanematel võimalus puhkust jätkata, kui järgmine laps sündis vanemapuhkuse ajal (Thenner 1999). Mitu uuringut on näidanud, et kõnealune poliitikamuutus tõi kaasa teise ja kolmanda sünni kordajate tõusu lühematel kestustel pärast eelmise lapse sündi, samuti sünniintervallide lühenemise (Prskawetz ja Zagaglia 2005; Prskawetz jt 2008; Št'astná ja Sobotka 2009). Lalive ja Zweimüller (2009) kasutasid selle reformi mõju uurimiseks regressioonikatkestuse meetodit. Nad leidsid, et tasustatud vanemahüvitise pikendamise mõju ei piirdunud üksnes sünniintervallide lühenemisega, vaid suurendas ka järgmise lapse sünni tõenäosust. Saja naise kohta, kel avanes võimalus kasutada pikemat, 24-kuulist tasustatud vanemapuhkust, sündis kolm last rohkem kui naistel, kes said kasutada lühemat, üheaastast vanemapuhkust.

Saksamaal võeti 2007. aastal kasutusele eelnevast sissetulekust sõltuv universaalne vanemahüvitis, mis asendas varasema fikseeritud määraga hüvitise, mida maksti vaid madala sissetulekuga rühmadele. Reformi käigus lühendati vanemapuhkuse kestust 24 kuult 12 kuule, et stimuleerida emade kiiret tööle naasmist (Spiess ja Wrohlich 2008). Kombineerides regressioonikatkestuse ja erinevuste erinevuse (*difference in differences*) meetodit, näitas Cygan-Rehm (2016), et reformiga seotud sündimuskäitumise muutused polnud ühesugused, vaid erinesid sotsiaal-majanduslike rühmade lõikes. Väikese sissetulekuga rühmades, kellel reform kärpis vanemahüvitise maksmise perioodi ja saadava hüvitise suurust, sündimuskordajad vähenesid.

2006. aastal suurendati Kanadas Quebecis vanemahüvitisi, samas kui

teistes provintsid seda ei tehtud. Kanada tööjõu-uuringu andmete abil näitas Ang (2015), et vanemahüvitise suurendamisega kaasnes Quebecis sündimuse tõus, mida ei täheldatud riigi ülejäänud piirkondades. Kuid väga lühike vaatlusperiood (2008. aastani) ei võimaldanud autoril eristada poliitikamuutuse mõju sünnivahemike lühenemisele ja laste sünni tõenäosuse suurenemisele. USAs kehtestati 1993. aastal 12 nädala pikkune tasustamata emapuhkus, mis tagas puhkuseõigust omavatele naistele võimaluse pärast puhkuse lõppu endisele töökohale naasta. Kasutades USA noorte longituuduuringu andmeid, leidis Cannonier (2014), et töökoha säilimist tagava emapuhkusega kaasnesid positiivsed muutused sündimuskäitumise mõlemas põhiaspektis: emapuhkuse õigust omavatel naistel suurenes esimese ja teise lapse sünni tõenäosus ning nad said järgmise lapse ka varem kui need naised, kellel meetme tingimuste tõttu õigust emapuhkusele ei tekkinud.

Matysiak ja Szalma (2014) kasutasid vanemapuhkuse ja sündimuse seoste analüüsiks riikidevahelise võrdlusuuringu Generations and Gender Survey andmeid Ungari ja Poola kohta. Tööst ilmses, et eelnevast sissetulekutest sõltuva universaalse vanemahüvitisega Ungaris oli teise lapse eostamise tõenäosus vanemapuhkuse perioodil suurem, võrreldes Poolaga, kus kasutati vajaduspõhist vanemahüvitist. Töös kasutatud sündmusloolise analüüsi tavameetod ei võimaldanud autoritel paraku öelda, kas tulemus peegeldas erinevust üksnes sünniintervallide pikkuses või kaasnes universaalse vanemahüvitisega ka suurem tõenäosus saada teine laps. Teine, Št'astná ja kolleegide (2020) kahe algselt sarnase perepoliitikaga riigi, Slovakkia ja Tšehhi võrdlus näitas, et vanemahüvitise määra ja paindlikkuse suurendamisele Tšehhis järgnes mitte ainult esimese ja teise lapse sünni vahelise intervalli lühenemine, vaid ka teise lapse saamise tõenäosuse suurenemine.

Süsteemaatilise ülevaate senistest vanemahüvitise poolt sündimusele avaldatava mõju uuringutest koostasid paari aasta eest Thomas ja kaasautorid (2022). Autorid keskendusid eksperimentaalset või kvaasi-eksperimentaalsetele uuringutele, mis võimaldavad tuvastada poliitikameetme põhjuslikku mõju. Ülevaade hõlmas aastatel 2009–2019 avaldatud uuringuid, milles käsitleti kokku 23 poliitikamuudatust Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Vanemahüvitise jõustamisel või süsteemi tugevdamisel ilmses sündimusele positiivne mõju üheksal juhul, negatiivne mõju ühel juhul, 14 juhul aga statistiliselt oluline mõju puudus.

Kokkuvõtteks võib seega öelda, et isiku- ja perekondlikel põhistel longituudandmetel põhinevad uuringud näitavad, et töökoha säilimisega vanemapuhkus ja sissetulekust sõltuv vanemahüvitis, eriti kui sellega kaasneb järjestikuste sündide kaitse, viib enamasti sünniintervallide lühenemiseni. Kuigi vähem, leidub tõendeid ka selle kohta, et vanemapuhkuse süsteemi heldemaks muutmise võib kaasneda laste sünni tõenäosuse suurenemine. Hüvitiste kärpimisel või vanemapuhkuse lühendamisel võib aga olla sündimusele negatiivne mõju.

ANDMED JA MEETODID

Käesoleva artikli aluseks olevad analüüsid põhinevad rahvastikuregistri (laste sünnid, nende emade ja isade põhiandmed) ja meditsiinilise sünniregistri andmetel (emade ja isade sotsiaaldemograafilised tunnused). Registriandmestiku eeliseks vanemahüvitise ja sündimuse seoste uurimisel on nende suurus ja täpsus. Samuti on registriandmestiku eeliseks longituudsus, mis võimaldab võrrelda samade isikute käitumist enne ja pärast vanemahüvitise reformi. Vanemahüvitise ja sündimuse seoste analüüsil keskendume varasemate uuringute eeskujul teise ja kolmanda lapse sünnile.

Uuritavate kogumi moodustavad aastatel 1960–1999 sündinud naised,

kes elasid alaliselt Eestis ja kellel sündis aastatel 1993–2019 esimene või teine laps. Sündmusloolise analüüsi ajatelje algus on vastava sünniintervalli algus: teise lapse sünni käsitlemisel esimese lapse sünd ja kolmanda lapse sünni käsitlemisel teise lapse sünd. Ajatelje lõpp on vastavalt teise või kolmanda lapse eostamine, mille aeg on tagasiarvutatud lapse sünniajast. Vaatlusaeg võib lõppeda ka naise 45. sünnipäeva, surma, Eestist lahkumise või 31. märtsiga 2019 (kolmandate sündide analüüsil 1. juulil 2017, et vältida lasterikka pere toetuse suurendamise mõju tulemustele). Analüüsil kasutatud andmes- tik hõlmas 125 284 naist teise lapse sünni käsitlemisel ja 89 936 naist kolmanda lapse sünni käsitlemisel.

Vanemahüvitise reformi ja sündimuse vaheliste seoste uurimisel on kasutatud kestuspõhiseid sündimuskordajaid, Kaplan-Meieri kõveraid ja statistilisi mudeleid, täpsemalt sündmusloolisi komposiitmudeleid (*mixture cure models* ehk *split population models*). Nende algselt vähiuuringute tarbeks loodud mudelite eeliseks võrreldes tavapäraste sündmusloolise analüüsi mudelitega on võimalus eristada sõltumatu tunnuse (vanemahüvitise reformi) mõju ühelt poolt uuritava sündmuse (laste sünni) tõenäo- susele ja teisalt selle ajastusele (sünniva- hemiku pikkusele). Rahvastiku-uuringute kontekstis on need mudelid seni vähe kasutatud leidnud (Gray jt 2010; Bremhorst, Kreyenfeld ja Lambert 2016; Gortfelder ja Puur 2020; Cukrowska-Torzewska ja Grabowska 2023), kuid poliitikameetete mõju käsitlemiseks on nad väga hästi sobi- vad, kuna sündimuse puhul on taseme- ja ajastusmõju eristamine võtmetähtsusega.

VANEMAHÜVITISE REFORMIGA SEOTUD SÜNDIMUSKÄITUMISE MUUTUSED

Kestuspõhised sündimuskordajad

Vanemahüvitise reformiga kaasnenud sündimuskäitumise muutuste käsitlust alustame teise ja kolmanda lapse sünni

kestuspõhistest kordajatest, mis mõõdavad sündide sagedust mitte ema vanuse alusel, nagu demograafias tavapärane, vaid eelmise lapse sünnist möödunud aja alusel. Võrdleme kestuspõhiseid kordajaid naistel, kes said oma esimese või teise lapse aastatel 1995–2015. Selliseid eelmise lapse sünniaasta alusel määratletud rühmi on järgnevas nimetatud esmas- ja teises- sünni kohortideks.

Joonisel 1 (paneel a) võib näha, et kestusel kuni 30 kuud toimus teises- sündide arvu märgatav suurenemine alates naistest, kes said oma esimese lapse 2003. aastal. Suurenemine toimus järkjärguliselt, saavutades maksimumi 2009. aasta esmassünni kohordis. Selles kohordis ületab teisesündide arv sünni- vahemiku esimese 30 kuu jooksul viimase reformieelse kohordi (2002) taseme 1,85 korda. Sarnast muustrit võib täheldada ka kolmandate sündide juures, ehkki kordaja suurenemine on vähem reljeefne (joonis 1, paneel b). 2002. aasta teisesünni kohor- dist kuni 2009. aasta kohordini suurenes kolmandate sündide arv kestusel kuni 30 kuud 1,4 korda. Kolmandate sündide arvu suurenemine 2015. aasta kohordis pole seotud vanemahüvitisega, vaid peegeldab lasterikka pere toetuse tõstmist 2017. aastal.

Teiste ja kolmandate sündide arvu suurenemine kestusel kuni 30 kuud on seostatav 2004. aasta vanemahüvitise reformiga, konkreetsemalt reformi osaks olnud järjestikuste sündide kaitsega. Seda toetavad kaks tõsiasja. Esiteks toimus sündimuse suurenemine just järjestikuste sündide kaitset pakkuvast kestusvahemikus (kuni 30 kuud eelmise lapse sünnist), samas kui sellest veidi pikematel kestustel (31–36 kuud eelmisest sünnist) märkimis- väärset muutust ei toimunud. Teiseks algas sündimuskordaja tõus täpselt vanema- puhkuse reformist mõjutatud kohortidest: vanemad, kes said oma esimese või teise lapse 2003. aastal, olid esimesed, kel avanes võimalus järjestikuste sündide kaitset kasutada.

Kui tõusu põhjustas järjestikuste sündide kaitse jõustumine alates 2004. aasta jaanuarist, siis miks ei koondunud sellega seotud sündimuse tõus sellele ühele aastale, vaid jagunes kuue esmas-sünni kohordi peale (2003–2009)? Meie arvates on sel kaks põhjust. Esiteks hakkas vanemahüvitise suurus reformi järel sõltuma lapse sünnile eelnenud aasta sotsiaalmaksuga maksustatud sissetulekust. Võrk, Karu ja Tiit (2009) näitasid, et reformi järel suurenesid naiste tööhõive ja palgad reformieelsega võrreldes märgatavalt, kuid suurenemine ei toimunud ühe aasta jooksul, vaid võttis mitu aastat aega. Teine tõenäoline põhjus on vanemahüvitise maksmise perioodi sammsammuline pikendamine: esmalt 11 kuult 14 kuuni 2006. aastal ja siis 18 kuuni 2008. aastal. Perede jaoks, kes kaalusid lühikese vaheajaga teise või kolmanda lapse saamist, vähendas hüvitise maksmise perioodi pikendamine aega, mil lapsevanem oleks kahe järjestikuse sünni vahel ajutiselt sissetuleku kaotanud või pidanud suhteliselt lühikeseks ajaks tööle naasma. See muutis laste lühikese vaheajaga saamise vanemate jaoks atraktiivsemaks.

Joonisel 2 on kujutatud teiste ja kolmandate sündide arv pikematel kestustel pärast järjestikuste sündide kaitse perioodi (30 kuud alates eelmise lapse sünnist) lõppu. Leidmaks märke vanemahüvitise reformi mõjust sündimuskäitumisele pikematel kestustel, tuleb tähelepanu koondada kohortidele, keda reform vastavatel kestustel esimesena mõjutas. Selline tähelepanu fookuseerimine tähendab nn kriitiliste punktide (*critical junctures*) vaatlemist, kus poliitikamuutuste mõju tavaliselt nähtavaks saab (Neyer ja Andersson 2008).

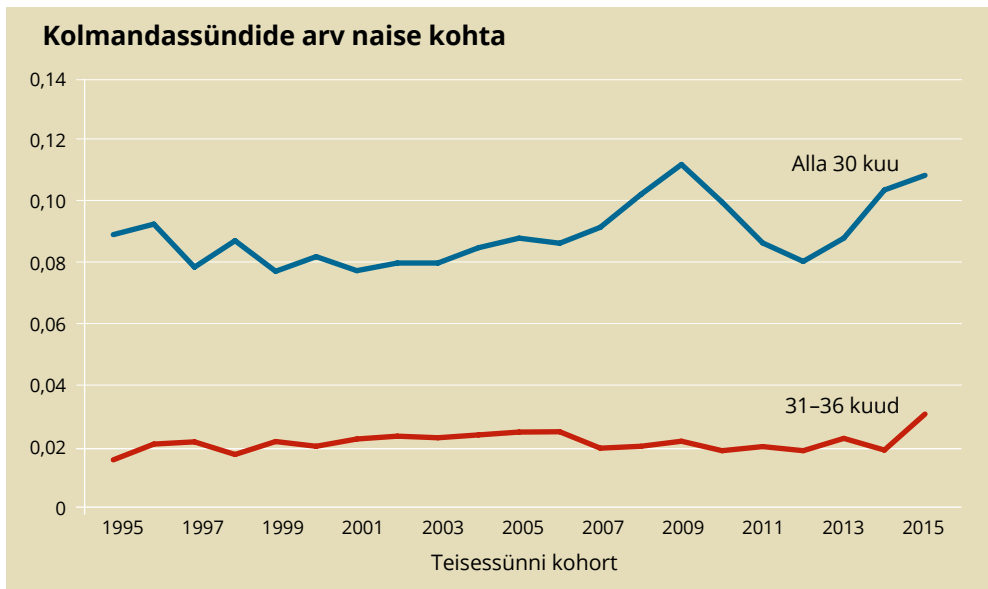
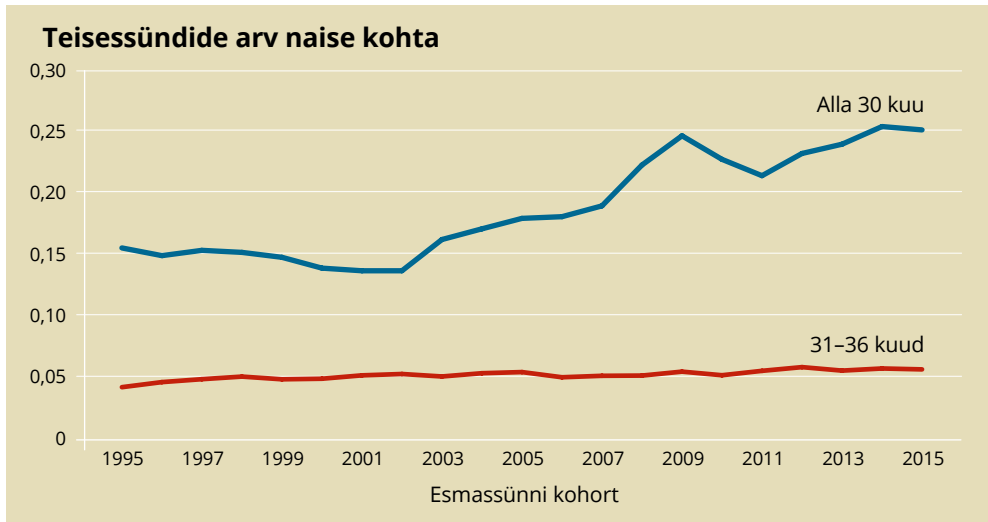
Kestusvahemikus 31–60 kuud puutusid vanemahüvitise reformiga esimestena kokku 1999. aastal oma esimese või teise lapse saanud vanemad. Neil oli reformi ajaks (2004. aasta jaanuar) eelmise lapse sünnist möödunud neli aastat (48 kuud). See tähendab, et kõnealuse kohordi

liikmed puutusid reformi mõjuga kokku kestusvahemiku 31–60 kuud kõige viimasel aastal. Aastate 2000 ja 2001 kohortideni jõudis reformi mõju kokku vastavalt üks ja kaks aastat varasemal kestusel. 2002. aasta kohorti puudutas reform aga jutuks oleva kestusvahemiku alguses. Kui võrrelda 1998. aasta kohorti (viimane kohort, mida reform kestusvahemikus 31–60 kuud üldse ei puudutanud) ja 2002. aasta kohorti, siis ilmneb, et nii teiste kui kolmandate sündide arv on jutuks olevas kestusvahemikus suurenenud.

Et teada saada, kas vanemahüvitise reformi ja sündimuse seos ilmneb veelgi

Perede jaoks, kes kaalusid lühikese vaheajaga teise või kolmanda lapse saamist, vähendas hüvitise pikendamine aega, mil lapsevanem oleks ajutiselt sissetuleku kaotanud või pidanud suhteliselt lühikeseks ajaks tööle naasma.

pikematel kestustel, tuleb võrrelda varasemaid kohorte. Esimene kohort, mida reform kestusvahemikus 61–96 kuud puudutas, hõlmab vanemaid, kelle eelmine laps sündis 1996. aastal. 1999. aasta kohorti mõjutas reform aga kõneks oleva kestusvahemiku algusest peale. Nende kohortide võrdlus joonisel 2 näitab teiste ja kolmandate sündide arvu suurenemist. Töös kasutada olnud andmestik ei võimaldanud selgitada, kas reformi positiivne mõju sündimuskordajate suurenemisele

JOONIS 1. Kestuspõhised teise ja kolmanda sünni kordajad (alla 30 kuu ja 31-36 kuud eelmise lapse sünnist), naiste esmas- ja teisessünni kohordid 1995-2015, Eesti.

Allikas: autorite arvutused

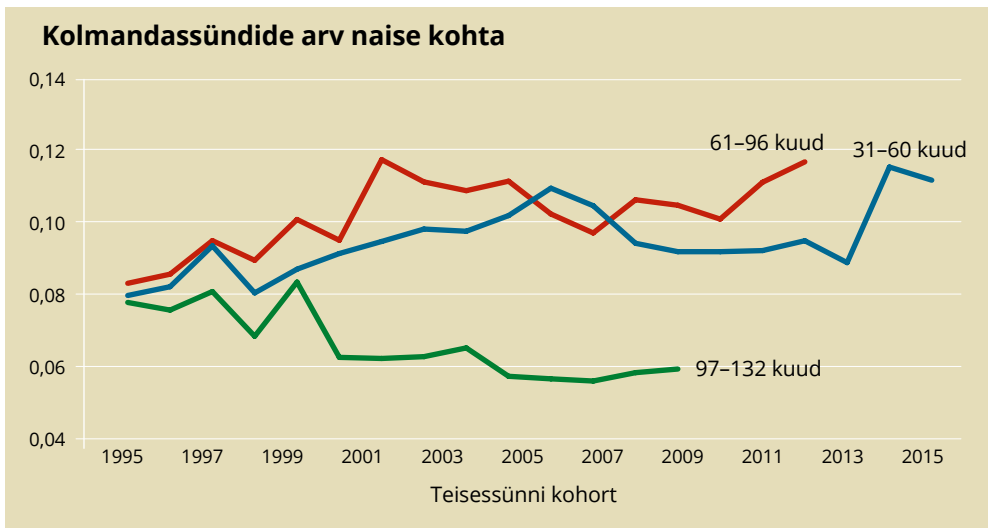
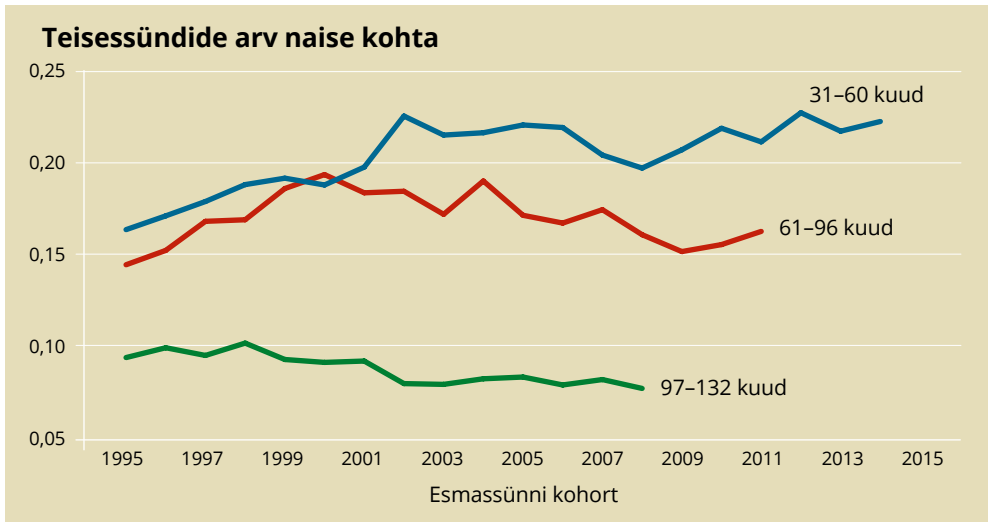
eksisteeris ka kaheksa või rohkem aastat eelmise lapse sünnist.

Kaplan-Meieri analüüs

Sünnimuskäitumise muutusest tervikliku pildi saamiseks kasutame Kaplan-Meieri (pöörd)kõveraid, mis näitavad naiste osakaalu, kes on saanud teise või kolmanda

lapse erinevaks ajaks pärast eelmise lapse sünni.

Alustame naistest, kes sünnitasid oma esimese lapse 1996. ja 2000. aastal, vastavalt kaheksa ja neli aastat enne vanemahüvitise reformi (joonis 3, paneel a). Võrdlus näitab nende kahe rühma sünnimuskäitumise suurt sarnasust esimestel aastatel pärast

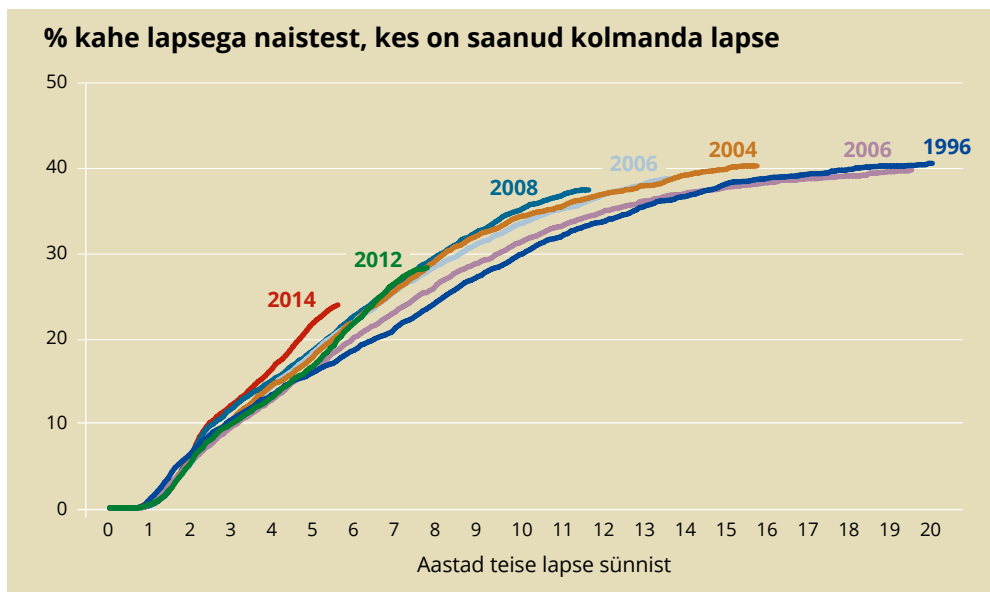
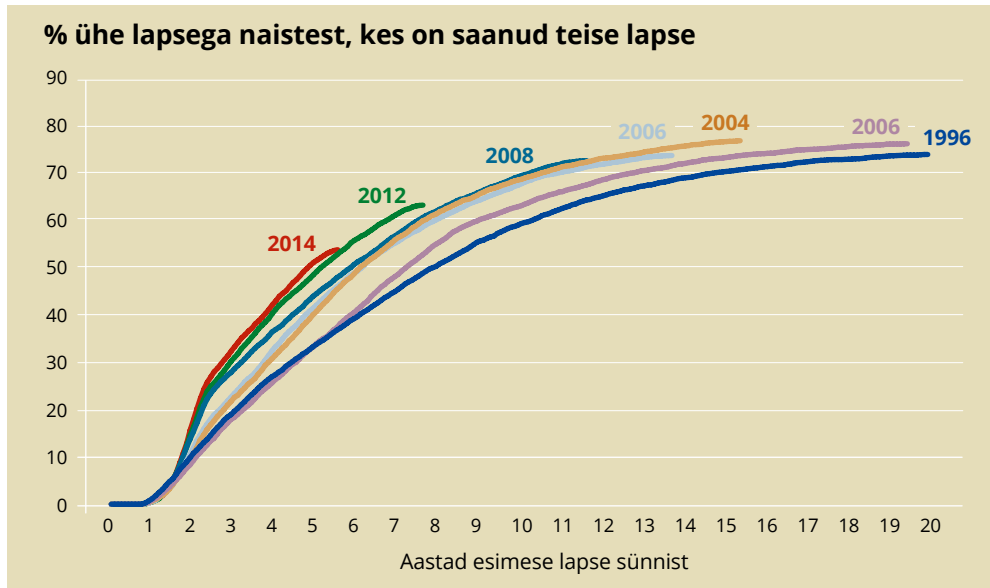

JOONIS 2. Kestuspõhised teise ja kolmanda sünni kordajad (31–60 kuud, 61–96 kuud ja 97–132 kuud eelmise lapse sünnist), naiste esmas- ja teisessünni kohordid 1995–2015, Eesti.

Allikas: autorite arvutused

esimese lapse saamist. Viieaastal, kui 2000. aasta kohort puutub kokku uue vanemahüvitise süsteemiga, hakkab aga sündide arv selles kohordis 1996. aasta kohorti ületama. Erinevus suureneb kuni kaheksanda aastani pärast esimese lapse sündi, ulatudes viie protsendipunkti. Pikematel kestustel, kui reformi mõju jõuab ka 1996. aasta kohordini, erinevus mõnevõrra väheneb, kuid ei kao.

2004. ja 2006. aasta kohordid kuuluvad esimeste hulka, kes puutusid uue vanemahüvitise süsteemiga kokku kohe pärast esimese lapse sündi. Mõlema kohordi Kaplan-Meieri kõverad järgivad sarnast joont. Ootuspäraselt hakkab teise lapse saanud naiste osakaal neis kohortides ületama reformieelsete kohortide oma juba lühikesel kestusel. Järjestikuste sündide kaitse perioodil (30 kuud eelmisest sünnist)

JOONIS 3. Teise ja kolmanda sünni Kaplan-Meieri (pöörd)kõverad, naiste esmas- ja teisessünni kohordid 1996–2014, Eesti.

Allikas: autorite arvutused

on erinevus reformijärgsete kohortide (2004 ja 2006) ja analüüsi kaasatud varaseima kohordi (1996) vahel siiski veel väike. Kuid viis aastat pärast esimese lapse sünni ületab teise lapse saanud naiste osakaal reformijärgsetes kohortides 1996. aasta

kohordi vastavat määra juba seitsme-kaheksa protsendipunkti võrra. Seitsmendaks aastaks pärast esimese lapse sünni suureneb vahe kümne protsendipunktini.

2008. aasta kohort näitab eelmistega võrreldes mõnevõrra teistsugust mustrit.

Esimestel aastatel pärast esiklapse saamist sündis selle kohordi liikmetel teisi lapsi rohkem kui 2004. ja 2006. aasta kohortides, peegeldades järjestikuste sündide kaitse mõju tugevnemist. Hilisemates, 2012. ja 2014. aasta kohortides suurenes teise lapse saanute osa esimestel aastatel pärast esiklapse sündi veel kiiremini kui 2008. aasta kohordis. Need kohordid, eriti 2014. aastal esimese lapse sünnitanud, näitavad varasematest kohortidest suuremat teise lapse saanute suhtarvu kuni vaatlusaja lõpuni.

Kolmandate sündide võrdlus reformieelsetes (1996 ja 2000) ja reformijärgsetes (2004 ja hilisemad) kohortides viib sarnastele järeldustele nagu teise sünni puhul, ehkki erinevused kohortide vahel on väiksemad. Järgmise lapse saanud naiste suurem suhtarv reformijärgsetes kohortides võrreldes reformieelsetega ei ole ka kolmandate sündide puhul lühiajaline, vaid jääb püsima pikema aja jooksul (vaatlusaja lõpuni). Näiteks seitse aastat pärast teise lapse sündi, kus vaatlusaeg 2012. aasta kohordil lõpeb, on kolmanda lapse sünnitanud naiste suhtarv lähtekohordist (1996) 5,5 protsendipunkti võrra suurem. 2014. aasta kohordis nähtav kolmanda lapse saanute osakaalu tõus ei ole seotud enam vanemapuhkuse reformiga, vaid lasterikka pere toetuse järsu suurendamisega 2017. aasta keskpaigas.

Mudelarvutus

Vanemahüvitise mõju selgitamiseks kasutasime lisaks klassikaliste demograafilise analüüsi meetoditele sündmusloolisi komposiitmudeleid, mis koosnevad sündimuse taseme (lapse sünni tõenäosuse) ja ajastuse (sünnivahemiku pikkuse) alammudelitest. Mudeldatud sündmuseks (sõltuvaks tunnuseks) on tehniliselt teise või kolmanda lapse eostamine, kuid lihtsuse huvides räägime järgnevas laste sünnist. Peamine sõltumatu muutuja võrdleb teise või kolmanda lapse sünni tõenäosust ja ajastust vanemahüvitise reformile eelnenud ja sellele järgnenud ajal, arvestades muutusi

rahvastiku koostises ja makromajanduslikes kontrolltunnustes.

Nii teise kui kolmanda lapse sünni kohta on arvatud neljast mudelist koosnev sari. Esimene mudel (M1) sisaldab üksnes vanemahüvitise reformi mõju tunnust. Teises mudelis (M2) on lisatud ema sotsiaaldemograafilised tunnused ja eelneva lapse sugu, kolmandas mudelis (M3) ema perekonnaseisu muutused ja abikaasa/elukaaslase haridus ning neljandas mudelis (M4) makromajanduslikud kontrolltunnused.

**Lõppmudeli
kohaselt suurendas
vanemahüvitise reform
teise lapse sünni
tõenäosust
5,5 protsendipunkti võrra
ja kolmanda lapse sünni
tõenäosust
3,7 protsendipunkti
võrra.**

Tabelis 1 on esitatud vanemahüvitise reformi kajastava tunnuse mõju hinnangud. Sündide toimumise alammudelil on need tõlgendatavad samamoodi nagu šansisuhted logistilises regressioonis. Kõigis mudelites näitavad tulemust positiivset seost (šansisuhe suurem kui 1) vanemahüvitise reformi ning teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuse suurenemise vahel. Mudelis M2, pärast ema sotsiaaldemograafiliste tunnuste lisamist, on šansisuhe väiksem kui mudelis M1. See tähendab, et ka rahvastikukoostises toimunud muutused (nt kõrgharidusega emade osakaalu tõus) on teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuse suurenemisele kaasa aidanud. Täiendavate kontrolltunnuste

Vanemahüvitise reformi mõju (referentsperiood = aeg enne vanemahüvitise reformi)				
	Mudel M1	Mudel M2	Mudel M3	Mudel M4
Teise lapse sünd				
2. sünni toimumise alammudel (šansisuhe)	1,96***	1,28***	1,26***	1,25***
2. sünni ajastuse alammudel (sünni-vahemiku pikkuse muutus)	0,91***	0,87***	0,87***	0,88***
Kolmanda lapse sünd				
3. sünni toimumise alammudel (šansisuhe)	1,74***	1,33***	1,31***	1,34***
3. sünni ajastuse alammudel (sünni-vahemiku pikkuse muutus)	1,19***	0,84***	0,84***	0,85***

Mudel M1: protsessiaeg ja vanemahüvitise reform (aegmuutuv tunnus).
Mudel M2: M1 ja ema vanuserühm, kooseluseis, rahvus, elukoha asulatüüp, haridus, ametirühm ja majanduslik aktiivsus sünnivahemiku alguses, naise sünnipõlvkond ja eelmis(t)e lapse (laste) sugu.
Mudel M3: M2 ja lapse isa haridus ja ema perekonnaseis (aegmuutuv tunnus).
Mudel M4: M3 ja SKT kasvutempo, töötusmäär ja tarbijaosaldu indeks (aegmuutuvad tunnused).
†p < .1, *p < .05, **p < .01; ***p < .001

TABEL 1. Vanemahüvitise reformi seos teise ja kolmanda lapse sünni toimumisega ja sünnivahemiku pikkusega (sündmuslooline komposiitmodel), aastatel 1960–1999 sündinud naised, Eesti.

Allikas: autorite arvutused

lisamine mudelites M3 ja M4 tulemustes märkimisväärset muutust kaasa ei toonud.

Et mudelarvutuse tulemust paremini mõistetavaks teha, arvutasime, kui suur on olnud vanemahüvitise reformiga seotud muutus teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuses. Lõppmudeli (M4) kohaselt, mis jätab kõrvale kõigi muude tegurite mõju, suurendas vanemahüvitise reform teise lapse sünni tõenäosust 5,5 protsendipunkti võrra ja kolmanda lapse sünni tõenäosust 3,7 protsendipunkti võrra. Need muutused võivad tunduda väikesed, kuid tuleb arvestada, et teise lapse sai 1960. aastatel sündinud põlvkondades veidi üle 70 protsendi esimese lapse sünnitanud naistest. Sel taustal tähendab 5,5-protsendipunktiline suurenemine teisessündide arvu 7,5–8-protsendilist kasvu. Samades põlvkondades sai kolmanda lapse sõltuvalt aastakäigust 35–38 protsenti kahe lapse

emadest. See tähendab, et vanemahüvitise reform suurendas kolmandate laste sünde kümnendiku võrra. Absoluutarvudes vastab sellele umbes 500 või veidi rohkem reformiga seotud lisasündi igal aastal.

Ajastuse alammudel näitab, et vanemahüvitise reformiga seoses toimusid muutused ka sünnivahemike pikkuses. Kui jätta kõrvale kolmandate laste sünnile eelnenud intervalli pikenemine mudelis (M1), siis kõigis ülejäänud ajastuse mudelites võib näha sünniintervallide lühenemist. (Kui tabelis 1 esitatud parameetrite hinnangud on väiksemad kui 1, on tegemist vahemike lühenemisega, kui need on aga suuremad kui 1, siis pikenemisega.)

Lõppmudel (M4) näitab, et pärast vanemahüvitise reformi lühenes ajavahemik esimese lapse sünnist teise lapse eostamiseni võrreldes reformieelse perioodiga 0,88 korda ehk 12 protsenti. Kolmandate

sündide puhul oli lühenemine mõnevõrra suurem (15 protsenti).

KOKKUVÕTTEKS

Eesti vanemahüvitise süsteemi osaks olev järjestikuste sündide kaitse ehk kiiruspreemia (võimalus säilitada enne eelmise lapse sündi väljateenitud hüvitise suurus, kui vaheaeg sündide vahel ei ületa 30 kuud) on aidanud lühendada sünnivahemikke esimese ja teise ning teise ja kolmanda sünni vahel. Samalaadset mõju on täheldatud ka teistes riikides, kus vanemahüvitise süsteem on peredele sellist võimalust pakkunud. Kiiruspreemia kõnealust toimet tuleb pidada eriti tänuväärseks olukorras, kus esmakordselt lapsevanemaks saamise vanus on hoogsalt tõusnud. Selles olukorras on sünnivahemike lühenemine aidanud kaasa soovitud laste arvuni jõudmisele, vaatomata esimese lapse sünni hilisemasse ikka nihkumisele.

Mõnikord on oletatud, et vanemahüvitise reform mängis olulist rolli esmakordselt lapsevanemaks saamise ea tõusus, motiveerides peresid esimese lapse saamist edasi lükkama seni, kuni ollakse jõudnud tööelus positsioonini, mis tagab korraliku vanemahüvitise. Andmed esimese lapse saamise vanuse tõusu kiiruse kohta toetavad seda oletust, kuid üsna vähesel määral. Võrreldes vanemahüvitise reformile eelnenud ajaga on reformile järgnenud aastatel olnud esimese lapse saamise vanuse tõusu tempo veidi kiirem. Kuid reformile järgnenud aastatel aeglustus selgesti emade keskmise vanuse tõus teise ja kolmanda lapse sünnil, kinnitades järjestikuste sündide kaitse vastutoimet sündide edasilükkamisele.

Rahvastikutaaste seisukohalt kõige olulisem analüüsi tulemus puudutab teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuse suurenemist seoses vanemahüvitise reformiga, vastavalt 5,5 ja 3,7 protsendipunkti võrra. Suure kindlusega võib väita, et teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuse suurenemise näol on tegemist vanemahüvitise reformi põhjusliku mõjuga. Seda väidet

toetab erinevate analüüsiviiside abil saadud tulemuste kooskõla. Kõige selgema tõenduse andis Kaplan-Meieri analüüs, mis näitas, et reformile eelnenud aastatel eelmise lapse saanud naiste sündimuskäitumine muutus parajasti siis, kui reformi mõju nendeni jõudis. Väitega, et vanemahüvitise reformi mõju sünnivahemike pikkuse lühenemisele ja laste sünni tõenäosuse suurenemisele on põhjuslik, nõustusid ka analüüsitulemusi käsitlenud teadusartiklile (Puur jt 2023; Abdullayev ja Puur 2024) retsensendid.

Laste sünni tõenäosuse vanemahüvitise tingitud suurenemine võib tunduda esmapilgul väga väike, kuid seda hinnates tuleb arvestada, et reformile eelnenud aastakäikudes sai teise lapse keskeltläbi 70 protsenti ühe lapse emadest ja kolmanda lapse veidi alla 40 protsenti kahe lapse emadest. See tähendab, et vanemahüvitise arvele saab kirjutada teisessündide arvu seitsme-kaheksaprotsendilise suurenemise ja kolmandate sündide arvu tõusu ligi kümnendiku võrra. Arvestades, kui suur üldse on vahemik, kuhu mahub kõikvõimalike tegurite koondmõju peegeldav keskmise laste arvu variatsioon Euroopa Liidu riikides (1,38st Hispaanias kuni 2,06ni Prantsusmaal praegu aktiivse lapse saamise lõppu jõudvates aastakäikudes), ei maksa Eesti vanemahüvitise reformi mõju laste arvule liiga väikeseks pidada.

Saadud tulemust võib mõtestada ka nii, et see annab meile realistliku ettekujutuse, kui suurt muutust üldse ühe konkreetse perepoliitika meetme rakendamisest saab loota. Laiemas mõttes tähendab see, et Rein Taagepera kirjeldatud demograafilisse vetsupotti langemise stsenaariumi vältimiseks ei piisa ühest ega ka paarist tugevast meetmest, vaid tarvis on mitmekülgselt, paljudest meetmetest koosnevat terviklikku süsteemi. Riigi rahanduse jaoks ei ole selline järeldus muidugi rõõmustav, sest Eesti praeguse, riikidevahelises võrdluses üsna helde süsteemi edasiarendamine nõuaks veelgi suuremat raha panustamist.

Vanemahüvitise ja sündimuse seoste analüüs pakub mõtteainet ka seetõttu, et hinnangu poliitikameetmete mõjule saab reeglina anda tagantjärele. Vähe sellest, vanemahüvitise analüüs näitas ka seda, et meetmete tegelik mõju võib selguda alles hulk aastaid pärast nende rakendamist. Nii kulub järjestikuste sündide kaitse ehk kiiruspreemia sünniintervalle lühendava mõju avaldumiseks kuus-seitse aastat. Kuna reformile järgnes majanduskriis, oli tõsikindlate järelduste tegemiseks tarvis ära oodata ka kriisi mõju vaibumine. Sama kehtib laste sünni tõenäosuse kohta, mille muutustest saab usaldusväärseid järeldusi teha alles siis, kui reformist on

Vanemahüvitise analüüs näitas ka seda, et meetmete tegelik mõju võib selguda alles hulk aastaid pärast nende rakendamist.

möödunud kümme või enamgi aastat. Pika aja tarvidust järelduste tegemiseks kinnitavad ka artiklis refereeritud teiste riikide uuringud.

Poliitikakujundajatelt eeldab meetmete mõju alles tagantjärele selgumine julgust võtta riske ja kulutada suuri ressursse olukorras, kus rakendatud meetmed ei pruugi omada tegelikkuses sellist mõju, nagu algselt loodeti. Vanemahüvitise reformi puhul taolist riskijulgust õnneks jätkus ja tagantjärele saab seda õigustatuks pidada. Kuid alati ei pruugi nii hästi minna. Seetõttu tuleb meil ühiskonnana valida, kas püüda liigmadala sündimuse suurendamiseks tegutseda ja olla valmis ka ebaõnnestumiseks või eelistada pigem turvalist mittemidagitegemist.

Mikromajandusliku sündimusteooria vaimus reageerisid vanemahüvitise reformile kõige tugevamini kõrgema haridusega naised, kelle hulgas oli nii sünnivahemike lühenemine kui ka teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosuse kasv suurem kui teistes rühmades. Kõrgharitude tugevama reageeringu tõttu pehmendas vanemahüvitise reform negatiivset seost viljakusea jooksul sündinud laste arvu ja haridustaseme vahel. Kuna kõrgema haridustasemega kaasneb keskeltläbi suurem sissetulek, siis võib kõrgharitude teistest tugevamat reageeringut seletada lapse saamisega seotud loobumiskulu vähenemisega, mis oli suurim just kõrgema sissetulekuga rühmadel.

Poliitikakujunduse jaoks on siin veel üks mõttekoht, sest võrdse vanemahüvitise korral (ka see variant oli vanemahüvitise reformi kavandamisel arutuse all) oleks sündimuse kasv kujunenud kõrgharitudel ilmselt nähtust väiksemaks. Üldisemas mõttes näitlikustab see olukorda, kus kõigile rühmadele ühesuguse toe pakkumine ei pruugi rahvastikutaaste seisukohalt olla parim lahendus. Selle näite üle võiksid mõelda need, kes on viimastel aastatel vastustanud lasterikaste perede toetamist, kuna see kohtleb esimesi, teisi ja järgnevaid lapsi erinevalt.

Kokkuvõtet tehes võib öelda, et 2004. aasta reformiga loodud vanemahüvitise süsteem on Eestit küllalt hästi teeninud. Sünnivahemikke lühendades on süsteem töötanud vastu laste sünni hilisemasse ikka nihkumisele ja suuredanud teise ja kolmanda lapse sünni tõenäosust, eriti kõrgema haridusega naiste hulgas, vähendades hariduslikku lõhet sündimuses. Oluline on tähele panna, et need mõjud pole seotud vanemahüvitise süsteemiga üldiselt, vaid süsteemi konkreetsete tahkudega. Sünnivahemike lühenemisel on võtmerolli mänginud järjestikuste sündide kaitse mehhanism (väljateenitud vanemahüvitise säilitamine, kui sünnivahemik on lühike) koos

vanemahüvitise perioodi küllaldase pikkusega. Need süsteemi tahud on muutnud laste lühikese vaheajaga saamise peredele atraktiivseks. Laste sünni tõenäosuse suurendamisel on aga tähtis olnud süsteemi heldus (vanemahüvitise kõrge asendus- ja maksimummäär). See on aidanud toetada sündimust ka neis rühmades, kus laste saamise alternatiivkulu on keskmisest suurem.

Analüüsi tulemusi arvestades tuleks vanemahüvitise süsteemi eespool mainitud omadusi tulevikus kindlasti säilitada. Viimased aastad on näidanud, et elukalliduse järsk tõus võib järjestikuste

sündide kaitse mehhanismi nõrgendada. Kiire inflatsiooni tingimustes kaotab väljateenitud vanemahüvitis mõne aastaga märgatava osa oma väärtusest, mis motiveerib peresid järgmise lapse sünni edasi lükkama ja suurema hüvitise väljateenimiseks pikemaks ajaks tööturule naasma. See võib aga vähendada järgmise lapse sünni tõenäosust, eriti juhul, kui esimene laps on saanud küpsemas vanuses. Kõnealust riski saaks vähendada, kui täiendada süsteemi inflatsioonikaitsega, mis elukalliduse kiire kasvu oludes eelmise lapse sünni eel välja teenitud vanemahüvitise suurust vajadusel korrigeerib.

KASUTATUD ALLIKAD

- ABDULLAYEV, S. & PUUR, A. (2024). Varying responses to the introduction of earnings-related benefits: A study of 2004 parental leave reform in Estonia. – *Journal of Population Research*, 41 (22).
- ADSERÀ, A. (2004). Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. – *Journal of Population Economics*, 17(1), 17–43.
- ANDERSSON, G. (1999). Childbearing trends in Sweden 1961-1997. – *European Journal of Population*, 15(1), 1–24.
- ANDERSSON, G. (2002). Fertility developments in Norway and Sweden since the early 1960s. – *Demographic Research*, 6, 67–86.
- ANDERSSON, G. (2004). Childbearing developments in Denmark, Norway, and Sweden from the 1970s to the 1990s: A comparison. – *Demographic Research*, 53, 155–176.
- ANG, X. L. (2015). The effects of cash transfer fertility incentives and parental leave benefits on fertility and labor supply: Evidence from two natural experiments. – *Journal of Family and Economic Issues*, 36 (2), 263–288.
- BAIZAN, P., ARPINO, B. & DELCLÒS, C. E. (2016). The effect of gender policies on fertility: The moderating role of education and normative context. – *European Journal of Population*, 32 (1), 1–30.
- BECKER, G. S. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- BERGSEVIK, J., FAUSKE, A. & HART, R. K. (2021). Can policies stall the fertility fall? A systematic review of the (quasi-) experimental literature. – *Population and Development Review*, 47 (4), 913–964.
- BHROLCHÁIN, M. N. & DYSON, T. (2007). On causation in demography: Issues and illustrations. – *Population and Development Review*, 33 (1), 1–36.
- BREMHORST, V., KREYENFELD, M. & LAMBERT, P. (2016). Fertility progression in Germany: An analysis using flexible non-parametric cure survival models. – *Demographic Research*, 35 (18), 505–534.
- CANNONIER, C. (2014). Does the family and medical leave act (FMLA) increase fertility behavior? – *Journal of Labor Research*, 35 (2), 105–132.
- CARLSON, J. (2013). Sweden's parental leave insurance: A policy analysis of strategies to increase gender equality. – *Journal of Sociology & Social Welfare*, 40 (2), 63–46.
- CIGNO, A. (1994). *Economics of the family*. UK: Oxford University Press.
- CUKROWSKA-TORZEWSKA, E. & GRABOWSKA, M. (2023). The sex preference for children in Europe: Children's sex and the probability and timing of births. – *Demographic Research*, 48, 203–232.
- CYGAN-REHM, K. (2016). Parental leave benefit and differential fertility responses: Evidence from a German reform. – *Journal of Population Economics*, 29 (1), 73–103.
- D'ADDIO, A. C. & D'ERCOLE, M. M. (2005). Trends and determinants of fertility rates: The role of policies (OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 27). Paris, France: OECD Publishing.
- DAHL, G. B., LØKEN, K. V., MOGSTAD, M. & SALVANES, K. V. (2016). What is the case for paid maternity leave? – *The Review of Economics and Statistics*, 98 (4), 655–670.
- DUVANDER, A.-Z. (2008). Family policy in Sweden: An overview. – *Social Insurance Report*, 15, 1–18

- GAUTHIER, A. H. & HATZIUS, J. (1997). Family benefits and fertility: An econometric analysis. – *Population Studies*, 51 (3), 295–306.
- GORTFELDER, M. & PUUR, A. (2020). Survival and sex composition of offspring: individual-level responses in the quantum and tempo childbearing during the demographic transition. – *Population Studies*, 74 (2), 161–177.
- GRAY, E., EVANS, A., ANDERSON, J. & KIPPEN, R. (2010). Using split-population models to examine predictors of the probability and timing parity progression. – *European Journal of Population*, 26 (3), 275–295.
- HILGEMAN, C. & BUTTS, C. T. (2009). Women's employment and fertility: A welfare regime paradox. – *Social Science Research*, 38 (1), 103–117.
- HOEM, J. M. (1990). Social policy and recent fertility change in Sweden. – *Population and Development Review*, 16 (4), 735–748.
- HOEM, J. M. (1993). Public policy as the fuel of fertility: Effects of a policy reform on the pace of childbearing in Sweden in the 1980s. – *Acta Sociologica*, 36 (1), 19–31.
- KALWIJ, A. (2010). The impact of family policy expenditure on fertility in Western Europe. – *Demography*, 47 (2), 503–519.
- KATUS, K., PUUR, A. & PÖLDMA, A. (2004). Population-related policies in Estonia in the 20th century: Stages and turning points. – *Finnish Yearbook of Population Research*, 40, 73–103.
- LALIVE, R. & ZWEIMÜLLER, J. (2009). How does parental leave affect fertility and return to work? Evidence from two natural experiments. – *The Quarterly Journal of Economics*, 124 (3), 1363–1402.
- LUCI-GREULICH, A. & THÉVENON, O. (2013). The impact of family policies on fertility trends in developed countries. – *European Journal of Population*, 29(4), 387–416.
- MATYSIAK, A. & SZALMA, I. (2014). Effects of parental leave policies on second birth risks and women's employment entry. – *Population*. 69 (4), 599–636.
- MIRANDA, V. (2020). Recent trends in birth intervals in Sweden: A decline of the speed-premium effect? – *European Journal of Population*, 36 (3), 499–510.
- NEYER, G. & ANDERSSON, G. (2008). Consequences of family policies on childbearing behavior: Effects or artifacts? – *Population and Development Review*, 34 (4), 699–724.
- OTTO, A., BÁRTOVÁ, A., & LANCKER, W. V. (2021). Measuring the generosity of parental leave policies. – *Social Inclusion*, 9 (2), 238–249.
- PRSKAWETZ, A. & ZAGAGLIA, B. (2005). Second births in Austria. – *Vienna Yearbook of Population Research*, 3, 143–170.
- PRSKAWETZ, A., SOBOTKA, T., BUBER, I., ENGELHARDT, H. & GISSER, R. (2008). Austria: Persistent low fertility since the mid-1980s. *Demographic Research*, 19, 293–360.
- PUUR, A., ABDULLAYEV, S., KLESMENT, M. & GORTFELDER, M. (2023). Parental leave and fertility: Individual-level responses in the tempo and quantum of second and third births. – *European Journal of Population*, 39 (1), 22.
- SPIESS, C. K. & WROHLICH, K. (2008). The parental leave benefit reform in Germany: Costs and labour market outcomes of moving towards the Nordic model. – *Population Research and Policy Review*, 27, 575–591.
- ŠTASTNÁ, A. & SOBOTKA, T. (2009). Changing parental leave and shifts in second and third-birth rates in Austria (Working Paper No. 7/2009). – Vienna Institute of Demography Working Papers.
- ŠTASTNÁ, A., KOCOURKOVÁ, J. & ŠPROCHA, B. (2020). Parental leave policies and second births: A comparison of Czechia and Slovakia. – *Population Research and Policy Review*, 39 (3), 415–437.
- THENNER, M. (1999). Parental leave in Austria. In P. Moss, F. Deven (Eds.). *Parental leave: Progress of pitfall?* (pp. 155–171). The Hague/Brussels: NIDI/CBGS Publications, 35.
- THOMAS, J., ROWE, F., WILLIAMSON, P. & LIN, E. S. (2022). The effect of leave policies on increasing fertility: A systematic review. – *Humanities and Social Sciences Communications*, 9 (262).
- UN (2003). *World Population Prospects: The 2002 Revision*. New York, United Nations Population Division.
- VÕRK, A., KARU, M. & TIIT, E.-M. (2009). *Vanemahüvitis: kasutamine ning mõjud tööturu- ja sündimuskäitumisele 2004–2007*. Tallinn, Praxis.

Rahvastikuproгноos. Kui palju inimesi elab poole sajandi pärast Eestis ja mujal maailmas?

KRISTJAN ERIK LOIK
Statistikaameti rahvastiku- ja
haridusstatistika tiimi
juhtivanalüütik

TERJE TRASBERG
Statistikaameti rahvastiku- ja
haridusstatistika tiimi juht

ENE-MARGIT TIIT
Tartu Ülikooli emeritprofessor

AGNES PEETRIK
Statistikaameti rahvastiku- ja
haridusstatistika tiimi
analüütik

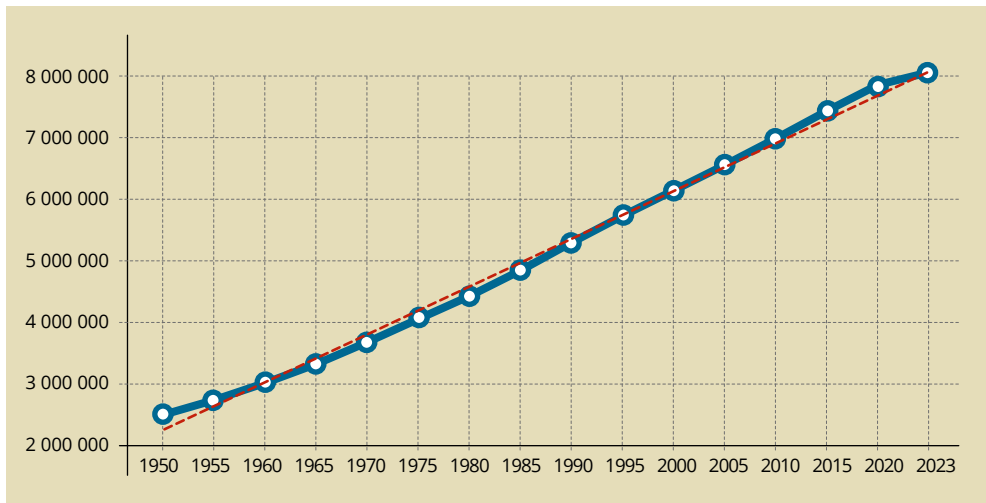
Tuleviku ennustamine on alati põnev tegevus. Meid kõiki huvitab, milline on Eesti maa ja rahvas tulevikus, kes siin elavad, kus elavad, mis keeles räägivad, millega tegelevad ja kuidas välja näevad. Neile küsimustele annavad (vähemalt osalise) vastuse rahvastikuproгноosid.

Kuid me ei ela Maal üksi. Tänapäeval moodustab Eesti rahvastik vaid 0,017 protsenti Maa rahvastikust. Rääkides Eesti rahvastiku arengutsenaariumidest, tuleb meil paratamatult heita pilk sellele, mis toimub meie ümber.

PILK TULEVIKKU JA AKNAST VÄLJA Maa elanike arvu muutumine

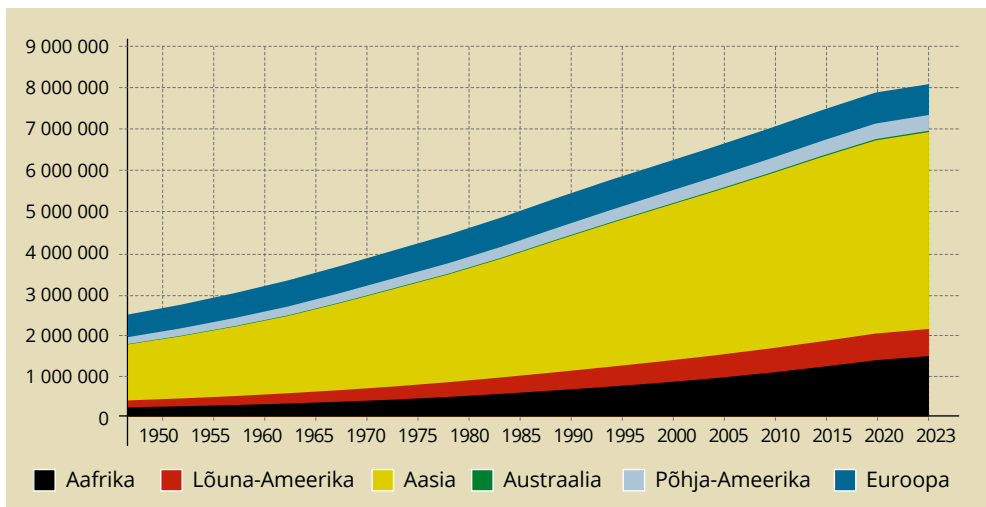
Maal toimuvate rahvastikuproгноoside jälgimiseks pakuvad hea võimaluse ÜRO avaliku andmebaasi rahvastikuandmed, mis katavad alates 1950. aastast peaaegu käesoleva ajani kõiki Maa riike ja piirkondi. Värskeimad on möödunud, s.o 2023. aasta andmed. ÜRO mõõdetud 73 aasta jooksul on Maa rahvaarv kasvanud 3,26 korda (joonis 1).

Võrdlus lineaarse mudeliga (punktiirjoon joonisel) näitab, et eelmisel sajandil oli rahvaarvu kasv kergelt kiirenev, kuid viimastel kümnenditel on pigem aeglustunud.

JOONIS 1. Maa rahvaarv.

Allikas: ÜRO, World Population Prospects (2024 Revision). Koostaja Ene-Margit Tiit

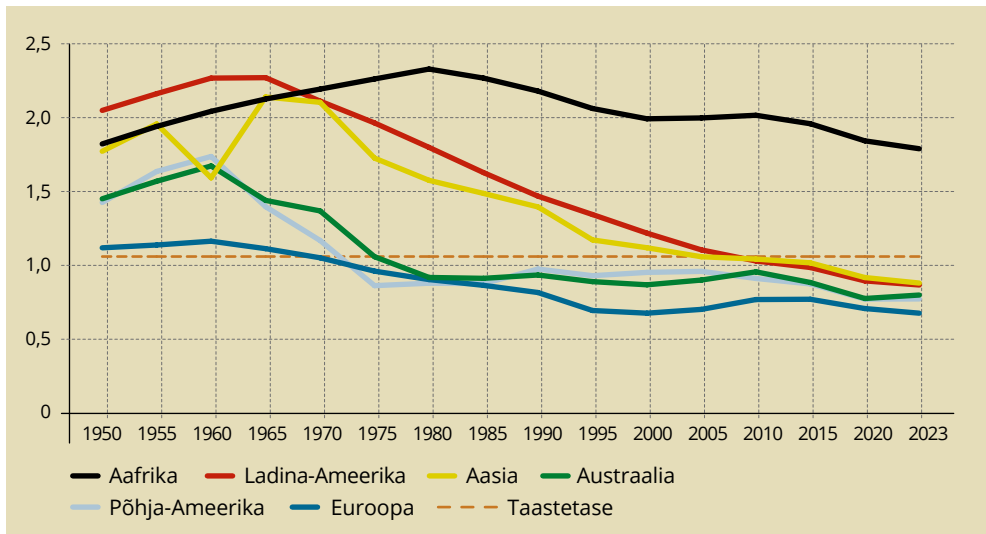

JOONIS 2. Rahvaarvu muutus maailmajagudes.

Allikas: ÜRO, World Population Prospects (2024 Revision). Koostaja Ene-Margit Tiit

Kuid piirkonniti (nt maailmajagude lõikes) ei ole kasv olnud kaugeltki ühtlane (joonis 2). Jooniselt on näha, et üle poole (60 protsenti) Maa rahvastikust elab praegu Aasias ja nii oli see ka vaatlusperioodi alguses. Viimase 73 aasta jooksul on Aasia rahvastik 1,7 korda kasvanud, säilitades oma esikoha rahvaarvu osas. Veelgi kiiremini, 2,6 korda on kasvanud

Aafrika rahvastik, mis moodustab praegu juba 18 protsenti Maa rahvastikust. Seevastu Euroopa rahvaarvu kasv on olnud võrdlemisi aeglane: vaid 36,5 protsenti 73 aasta jooksu. Aeglasema kasvu tagajärjel on Euroopa rahvaarv praegu vaid 9,3 protsenti Maa rahvastikust, kuid 1950. aastal oli Euroopa osakaal Maa rahvastikus 22 protsenti. Ka Põhja-Ameerika rahvastiku

JOONIS 3. Taastekordaja muutus viimase 73 aasta jooksul maailmajagude lõikes.

Allikas: ÜRO, World Population Prospects (2024 Revision). Koostaja Ene-Margit Tiit

kasv – 2,3 korda – ei kuulu kiiremate hulka, vastupidiselt ligi neli korda kasvanud Lõuna-Ameerikale.

Missugune prognoosistsenaarium on hea?

See küsimus tundub olevat mõttetu. Kõigile on tuttav tavapärane arusaam, et hea on, kui rahvastik kasvab. Kui rahvaarv ei kasva või koguni kahaneb, tekib puudus töökätest, majandus ei saa tõhusalt kasvada ja areneda, ka sotsiaalsfäär tunnetab tööjõu nappust ja väikeriikides nagu Eesti hakkavad visionäärid muretsema rahva püsimajäämise pärast.

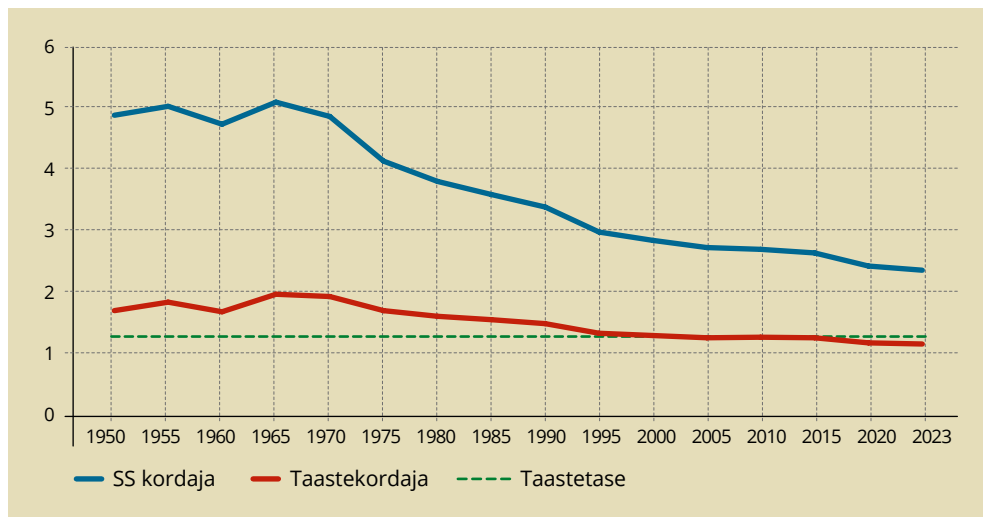
Kas rahvastiku kasv on alati hea? Kui me ei räägi mitte pisikesest Eesti rahvast, vaid kogu Maa rahvastikust, siis just kasvamine on juba pikka aega muret teinud nii teadlastele, majandusinimestele, looduskaitsetajatele kui ka filosoofidele. On ju selge, et rahvaarv Maal ei saa lõpmatuseni kasvada ja rehkendused näitavad, et juba praegu oleme olukorras, kus inimesed on kasutanud ära ebaproportsionaalselt suure osa Maa ressurssidest ja inimtegevus muudab elutingimused Maal järjest vähem inimsõbralikuks. See tähendab, et

inimesi on juba praegu Maal liiga palju ja järelkult ei ole rahvaarvu kasv inimkonna jaoks positiivne stsenaarium.

Kuidas rahvaarvu Maal humaansel viisil vähendada, jättes kõrvale looduskatastroofid, hävitavad sõjad ja rängad taudid? Ilmselt on kõige mõistlikum lahendus sündimuse vähenemine. Selle võimaluse üle on arutanud teadlased minevikus ja reaalelus katsetas seda Hiina eelmisel sajandil, jõustades ühe lapse poliitika. Kuigi hiinlaste katse andis soovimatuid tulemusi, on sündimuskontroll tänaseks levinud peaaegu kogu maailmas ja sündide arv Maal väheneb.

Taastekordaja muutused Maa piirkondades

Sündimust iseloomustavatest kordajatest on üks ilmekamaid taastekordaja, mis näitab tütarde ja emade arvukuse suhet. Selle väärtus üle 1,06 näitab, et järgmine tütarde põlvkond on vähemalt sama arvukas kui eelmine emade põlvkond. (Taasteväärtus on 1,06, mitte ootuspärane 1 sellepärast, et tütarde arv ei näita täpselt järgmise põlvkonna arvukust – poisid sünnib keskmiselt tüdrukutest mõne

JOONIS 4. Sündimuse muutumist Maal iseloomustavad näitajad aastail 1950–2023.

Allikas: ÜRO, World Population Prospects (2024 Revision). Koostaja Ene-Margit Tiit

protsendi võrra rohkem.) See näitaja, mis on sisuliselt samaväärne sageli kasutatava summaarse sündimuskordajaga, aitab näha olukorda, kus rahvastiku kasv loomuliku iibe mõjul asendub kahanemisega. Kuid sündide arvu vähenemise mõju ei ilmne rahvastiku kahanemisena otsekohe, vaid alles mitmekümne aasta pärast. On ka võimalik, et rahvaarv hoolimata negatiivsest iibest ei kahanegi, sest seda kompenseerivad teised tegurid, nagu eluea pikenemine ja positiivne rändesaldo (sisserände ja väljarände vahe).

Praegu ületab sündimus taastetaseme maailmajagudest ainult Aafrikas.

Joonisel 3 on näha, et taastekordaja langes allapoole taastetaseme Euroopas, Põhja-Ameerikas ja Austraalias (koos Uus-Meremaaga) juba möödunud sajandi 70ndatel. Rahvaarv on neis piirkondades siiski jätkuvalt kasvanud, kusjuures

toiminud on niihästi eluea kasv kui ka oluline immigratsioon. Aasias ja Lõuna-Ameerikas langes taastekordaja allapoole taastetaseme selle sajandi esimese kümnendi lõpuks, kuid selle mõju rahvaarvule ilmneb alles sajandi teisel poolel. Sündimuse vähenemise mõju rahvastiku arvukusele lükkub inimese eluea pikkuse tõttu paratamatult aastakümnete võrra edasi.

Praegu ületab sündimus taastetaseme maailmajagudest ainult Aafrikas. Siin on sündimus jätkuvalt väga suur ja küll väheneb, aga võrdlemisi aeglaselt. Seega Aafrikas lähisajandi jooksul veel rahvaarv kasvab ja ilmselt kujunebki Aafrika teiste mandrite jaoks rändeallikaks, mis mingil määral kompenseerib vähenenud sündimust. Seda on ta Euroopa jaoks juba praegugi, kusjuures suhtumine sisserändajatesse pole sihtriigis üldiselt positiivne.

Joonise 4 kolmest joonest kõige ülemine (SS kordaja) tähistab summaarset sündimuskordajat, mis näitab keskmist naise sünnitatud laste arvu eeldusel, et sündimuskäitumine naise eluajal oluliselt ei muutu. Keskmine joon näitab taastekordajat, kõige alumine taastetaseme. Kui taastekordaja on taastetasemest suurem, siis tagab sündimus rahvastiku kasvu. Joonisel

on näha, et käesolevaks ajaks on sündimus Maal tervikuna langenud taastetasemeni. See lubab ennustada, et Maa rahvaarv kasvab vaid kuni selle sajandi keskpaigani. Edaspidine sõltub olulisel määral sündimuskäitumisest tulevikus. Kui praegune suundumus jätkub, hakkab Maa rahvaarv sajandi teisel poolel tasapisi vähenema.

Miks sündide arv väheneb?

Sündide arvu globaalset vähenemist seletatakse kõige sagedamini naiste haredustaseme tõusu, majandusarengu, naiste tööhõive ja üldise jõukuse kasvuga. Need protsessid on omavahel tihedasti seotud ja nende juurpõhjuseks on ühiskonna üldine areng. Väga oluline tegur on siin rasedust ennetavate vahendite olemasolu, kättesaadavus ja levik, aga ka teadlikkus neist võimalustest ja vahendite kasutamise oskus. Sünnituste arvu võivad mõjutada religioon või/ja traditsioonid, aga ka meditsiiniteaduse areng. Tänapäeval sünnib arenenud meditsiinitasemega riikides küll arvestatav hulk (mitu protsenti) lapsi kunstliku viljastamise või muude meditsiiniprotseduuride abil, kuid need lisandunud sünnid ei kompenseeri üldist sündide vähenemist. Mõnes traditsioonilambes ühiskonnas aga on sündide arvu mõjutanud ka võimalus saada aegsasti teada loote sugu ja vastavalt sellele valida sünnituse ja abordi vahel.

Tänu raseduse vältimise võimalusele sünnivad tänapäeval suures osas maailmast peamiselt oodatud ja soovitud lapsed ning enamasti sünnibki neid nii palju, kui vanemad (või ema) neid enese pere jaoks sobivaks peavad. Ilmseks erandiiks on siin jätkuvalt suur osa Aafrika maid, kus sündide arvu enamasti ei piirata.

EESTI RAHVASTIKU ENNUSTATAVAD MUUTUSED LÄHEMA 60 AASTA JOOKSUL

Eesti rahvastik kui Maa rahvastiku peegeldus kastepiisas

Kuigi Eesti rahvastik moodustab Maa rahvastikust vähem kui kaks protsenti

sajandikku ja võiks arvata, et meie rahvaarvu muutumine ei ole kuigivõrd seotud globaalsete rahvastikumuutustega, pole see päris õige: ülemaailmsed suundumused toimivad ka meil.

Miks on rahvastikku tarvis prognoosida?

Rahvastikuprognosis – rahvastiku arvukuse, soo-vanuse jaotuse ning paiknemise ennustamine – on tõsiteaduslik ülesanne, mis on vajalik iga riigi majanduse ja ühiskonnakorralduse perspektiivse

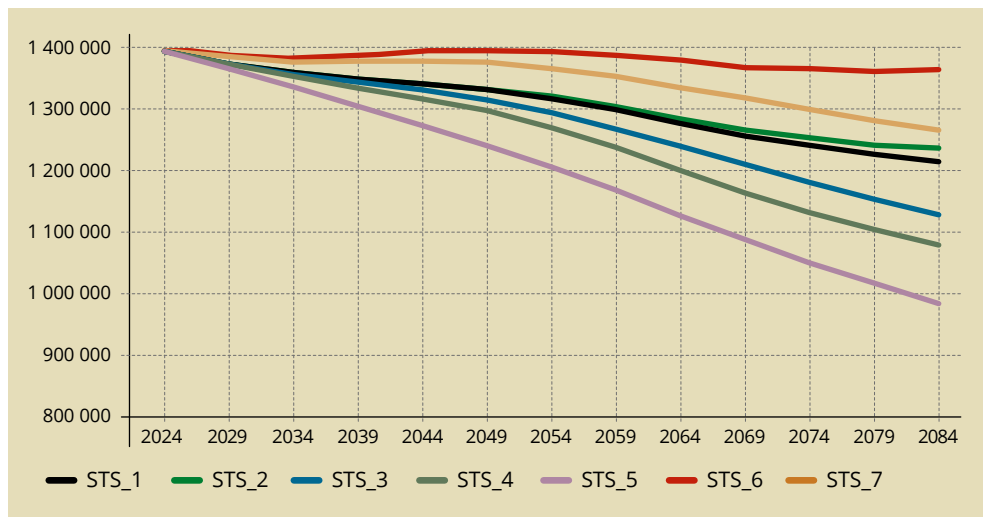
Kui praegune suundumus jätkub, hakkab Maa rahvaarv sajandi teisel poolel tasapisi vähenema.

planeerimise jaoks. Ja loomulikult pakuvad need ennustused suurt huvi niihästi poliitikutele kui ka visionääridele. Rahvastikuprognosisid – nagu igasugused ennustused – sisaldavad aga paratamatult ka prognoosiviga, mis on seda suurem, mida kaugemat ajahetke prognoos püüab tabada.

Eesti rahvaarv on viimased seitse aastat kasvanud, ometi näitavad statistikaameti tehtud rahvastikuprognosisid aastaks 2085 Eesti elanikkonna märgatavat kahanemist.

Kõige tõepärasem prognoos

Kuigi prognoose tehakse tavaliselt mitu, kasutab tavatarbija neist enamasti ainult ühte ja see on kõige tõepärasem prognoos. See prognoos (tabelis 1 tähisega STS_1) näitab, et Eestis elab 2085. aastal ligi 1,2 miljonit inimest. Rahvaarv väheneb kõige tõepärasema ennustuse põhjal 60 aasta jooksul praegusega võrreldes 167 000 inimese võrra. Rahvaarvu kahanemist põhjustavad peamiselt vähenenud sündimus ja

JOONIS 5. Eesti rahvastiku prognoosid erinevate stsenaariumide puhul.

Allikas: statistikaamet

rahvastiku vananemine. Viimased aastad on meie sündide arv olnud varasemast väiksem. Loomulik iive on riigi taasiseseisvumisest alates olnud enamikul aastatest negatiivne. Kokku on rahvaarv negatiivse loomuliku iibe tõttu vähenenud enam kui 100 000 inimese võrra. See kõik annab alust ennustada, et sünnitusealiste naiste arv jätkab vähenemist ka tulevikus. See on ka suuresti põhjus, miks prognoositava perioodi alguses on rahvaarvu langus aeglasem, kuid seejärel mõnevõrra kiireneb. Võrreldes praeguse rahvastikuga hindab töepäraseim prognoos 2030. aastaks rahvastiku vähenemist 1,4 protsendi võrra, 2050. aastaks 4,1 protsendi võrra ning 2085. aastaks 12,1 protsendi võrra.

Sisse rändab aastas 4000 inimest rohkem kui välja

Võrreldes varasemate prognoosidega on käesolevas artiklis prognoositav rahvaarv mõnevõrra suurem, sest viimasel viiel aastal on sisseränne Eestisse, ka ilma sõjapõgeniketa, olnud oluliselt suurem kui väljaränne ja seda arvestades on ka prognoosides kasutatud suuremat sisserännet.

Kui 2019. aasta prognoosis hinnati rändesaldoks 1500 inimest aastas, siis uues

rahvastikuprognoosis hinnatakse, et sisse rändab igal aastal umbes 4000 inimest rohkem kui välja.

Loomulik iive jääb negatiivseks

Prognoosis eeldatakse, et sündimus taastub küll hetkelisest madalseisust, kuid jääb siiski märgatavalt alla taastetasemele, mis tähendab, et ühe naise kohta sünnib keskmiselt alla kahe lapse. Samuti jääb sündimus alla eelmiste prognooside hinnangutele. Kui eelmise kümne aasta keskmine sündide arv aastas oli umbes 13 300, siis uue prognoosi kohaselt jääb aastane sündide arv kuni 2050. aastani 11 700 juurde. Siinjuures tuleb arvestada, et sündide arv väheneb ka rahvaarvu vähenemise tagajärjel.

Praegu on oodatav eluiga meestel 74,5 ja naistel 83,1 eluaastat. Need näitajad on kasvutrendis ning prognoosi kohaselt on meeste oodatav eluiga 2085. aastaks 85,3 ja naistel 90,9 eluaastat.

Rahvastikuarengu seitse stsenaariumi

Tegelikult ei tea ei rahvastikuteadlased ega ka statistikud ette, kuidas tegelikult rahvastikuareng hakkab tulevikus toimuma ja kui suured on tulevikus sündimust,

Stsenaariumi tähis	Stsenaariumi põhitunnus	Sündimus-kordaja algfase	Sündimus-kordaja sihtfase	Sünnitaja vanus 2085	Meeste eluiga 2085	Naiste eluiga 2085	Rändesaldo aastas
STS_1	Põhistsenaarium	1,45	1,7	32	85,3	90,9	4000
STS_2	Kõrgem sündimus	1,45	1,87	32	85,3	90,9	4000
STS_3	Madalam sündimus	1,45	1,53	32	85,3	90,9	4000
STS_4	Eluiga ei muutu	1,45	1,7	32	74,6	83,3	4000
STS_5	Nullränne	1,45	1,7	32	85,3	90,9	0
STS_6	Kõrgem ränne	1,45	1,7	32	85,3	90,9	6000
STS_7	Madalam sündimus, kõrgem ränne	1,45	1,53	32	85,3	90,9	6000

TABEL 1. Prognoosistsenaariumide eeldused.

Allikas: statistikaamet

eluea pikkust ja rännet iseloomustavad näitajad. Sellepärast tehaksegi tavaliselt mitu prognoosi, mis kirjeldavad põhimõtteliselt mitut erinevat arengukäiku ehk stsenaariumi. Tavaliselt on nende seas „optimistlik“ ja „pessimistlik“, vastavalt rahvastiku ootuspärasele ja mitteootuspärasele arengutsenaariumile või -mudelile. Kuna rahvastiku areng sõltub üsna mitmest komponendist – sündide arvust ja ajastusest, oodatavast elueast ja selle muutmise, samuti väga olulisel määral ka välisrändest, sh rändajate vanusejaotusest –, tekibki nende erineva kombineerumise tulemusena mitu võimalikku stsenaariumi ja arengumudelit. Vastavalt neile stsenaariumidele koostatakse prognoosid. Kõige tõepärasemaks loetakse tavaliselt mõni keskmisele stsenaariumile vastav prognoos (vt tabel 1 ja seda illustreeriv joonis 5). Kui oletatakse, et näitaja vaatlusperioodi vältel muutub, siis näidatakse selle algfase (2025) ja sihtfase (2085).

Kõige tõepärasem on põhistsenaarium (STS_1, must joon), milles arvestatakse sündimuse mõõdukat kasvu, sünnitamisvanuse kasvu 32 aastani (nagu see on ka lähipiirkondades), jätkuvat eluea pikenemist nii meestel kui naistel, kujuures meeste eluiga kasvab jõudsamalt, nii et seni ebanormaalselt suur naiste ja meeste

eluea erinevus väheneb. Iga-aastase rändesaldo suuruseks hinnatakse 4000 inimest, mis vastab viimaste aastate rändekogemusele (ilma sõjapõgeniketa). Ennustatav rahvaarv perioodi lõpuks, 2085. aastaks, on 1,21 miljonit.

Stsenaarium 2 (heleroheline joon) kirjeldab loomuliku iibe mõttes kõige positiivsemat stsenaariumi, mille korral sündimus suureneb ja perioodi lõpuks on summaarse sündimuskordaja väärtus 1,87, mis vastab enam-vähem praeguste Eesti naiste tegelikult sünnitatud laste arvule. Teiste muutujate väärtused on samad, mis põhistsenaariumi korral. Nagu näha, ei suurene rahvaarv sündimuse kasvu tagajärjel kuigi palju ja jääb perioodi lõpuks 1,23 miljoni tasemele.

Stsenaarium 3 (sinine joon) on demograafilise arengu mõttes negatiivne – sündimus suureneb võrdlemisi vähe, summaarne sündimuskordaja jääb tasemele 1,53, millest Eesti tegelik sündimus on seni enamikul aastatest olnud suurem. Teiste muutujate väärtused on samad, mis põhistsenaariumi korral. Selle stsenaariumi korral rahvaarv kahaneb märgatavalt ja on perioodi lõpuks 1,13 miljonit.

Veelgi väiksema rahvaarvu perioodi lõpuks – 1,08 miljonit – annab 4. stsenaarium (tumeroheline joon), mille korral

kasutatakse eeldust, et eluiga ei muutu, kuid kõik muud protsessid toimuvad sarnaselt põhistsenaariumiga. Võib oletada, et see stsenaarium realiseeruks mingi suure tervisekatastroofi, pandeemia korral. Normaalse arengu korral ei ole niisugune olukord tõenäoline.

Võrdlemisi ebatõenäoline on ka 5. stsenaarium (lilla joon), mille korral sisseränne ja väljaränne on võrdsed ja muud protsessid samad põhistsenaariumiga. Kuna kliimaarengud ennustavad, et Eesti kliima jääb suhteliselt inimsõbralikuks, mis pigem soosib sisserännet, eeldab sellise olukorra tekkimine väga ebasoodsat olukorda kas riigi majanduses või poliitilises olukorras, mis kas stimuleerib väljarännet või pärsib sisserännet. Selle stsenaariumi korral (ainsana) langeks Eesti rahvaarv perioodi lõpuks alla miljoni, 994 000ni.

Kui keskmine eluiga tõuseb 90 aastani, on iga inimene oma elueast vaid poole 20–64-aastane, seega ongi ühiskonnas vaid pooled inimesed tööelised.

Stsenaarium 6 (punane joon) näitab olukorda, kus rändesaldo on 6000 inimest aastas ja kõik teised parameetrid vastavad põhistsenaariumile. Selle stsenaariumi korral jääb perioodi lõpuks rahvaarv praktiliselt praegusele tasemele (1,37 miljonit). Niisugune olukord realiseeruks näiteks siis, kui riik kaotaks sisserännu kvoodi või leevendaks seda oluliselt.

Stsenaarium 7 (oranž joon) näitab, et suurenenud sisseränne kompenseerib üsna edukalt ka madalama sündimuse. Selle kohaselt on hoolimata madalamast

sündimusest perioodi lõpuks rahvaarv 1,26 miljonit. Riigi arengu mõttes oleks see võrdlemisi vastuvõetav stsenaarium, kuigi suur immigrandide osakaal rahvastikus võib põhjustada sotsiaalseid probleeme.

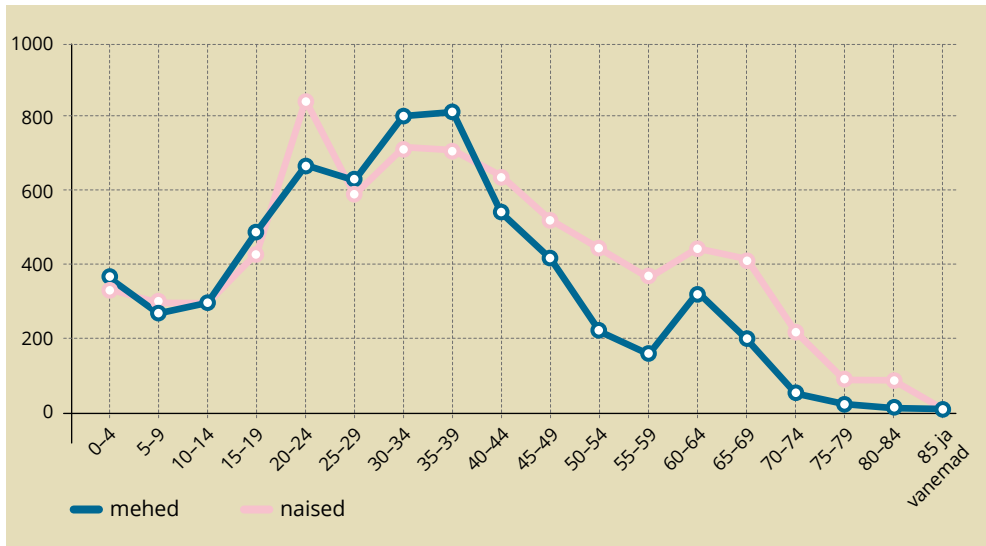
Tööelise elanikkonna osakaal rahvastikus väheneb

Praegu loetakse rahvusvaheliselt tööeliseks 20–64-aastaseid inimesi. Kasutame seda määratlust ka selles artiklis, kuigi on üsna tõenäoline, et ses määratluses sisalduvaid tööea piire mõne aja pärast rahvusvaheliselt muudetakse. (Rahvusvahelises statistikas kasutatav tööelisuus ei määra kõikjal pensioniiga, mis riigiti on erinev.)

Madal sündimus, kasvav oodatav eluiga ning sisseränne mõjutavad Eesti elanike vanuselist koosseisu. Praegu moodustavad alla 20-aastased rahvastikust 21,6 protsenti, tööelised ehk 20–64-aastased 57,9 protsenti ning vähemalt 65-aastased 20,5 protsenti.

Põhistsenaarium prognoosib, et tööeliste osakaal rahvastikus väheneb 2050. aastaks 54,6 protsendini ning prognoositava perioodi lõpuks ehk 2085. aastaks moodustab 20–64-aastane rahvastik elanikkonnast alla poole, täpsemalt 49,2 protsenti.

Kas see on ootamatu? Kas see on midagi Eestile ainuomast? Samasugune, protsentides vaid pisut varieeruv on olukord ka kõigi teiste tabelis 1 esitatud stsenaariumide korral. Väike rehkendus näitab, et tegemist on paratamatusega, mis leiaks aset ka ilma loetletud negatiivsete asjaoludeta. Kui inimene elab keskmiselt 90 aastat – enamik stsenaariume arvestab naistele isegi pisut üle 90 aasta –, siis on ta tööeline ehk vanusevahemikus 20–64 aastat täpselt pool oma eluajast – 45 aastat. Järelikult ongi ühiskonna rahuliku ja häireteta arengu korral ainult pooled inimesed vanuses 20–64. Tõsi, meestest on (nende lühema eluea tõttu) tööelisi natuke rohkem – $45/85,3 = 52,75$ protsenti, kuid see ei muuda oluliselt üldpilti. On selge, et juba lähitulevikus on kõigis

JOONIS 6. Rändesaldo vanuse ja soo lõikes 2023. aastal.

Allikas: statistikaamet

arenenud maades, kuid seejärel varsti ka kõigis Maa piirkondades 20–64-aastaseid inimesi vaid pool rahvastikust.

Kuidas ühiskonnad selle mure lahendavad, kui noorte töökäte immigratsioon pole enam võimalik? Kas aitab välja arenev tehnoloogia, mistõttu inimitöäjõudu ongi vähem tarvis, või hakatakse tööeliseks pidama ka üle 65-aastaseid inimesi (kes sageli jätkavadki vabatahtlikult töötamist) või hoopiski piiratakse tootmist, seda näitab aeg. Igatahes pole see üksnes Eesti mure.

VÄLISRÄNNE

Eesti välisrännet ja selle mõju rahvastiku-arengule analüüsis **Kristjan Erik Loik**. Neid rändeandmeid on kasutatud kõigi rahvastikuprognoside koostamisel.

Sisse- ja väljaränne 2023. aastal

Kuigi meie rahva iive oli negatiivne ka eelmisel aastal, hoidis positiivne rändesaldo ehk sisse- ja väljarändajate vahe Eesti rahvaarvu veel kasvavas suunas. Nii suurenes rahvaarv mullu 8803 inimese võrra. Ukraina kodanike osakaal Eesti rahvastikus tõusis samas 4,4 protsendini.

Eelmisel aastal saabus Eestisse elama

26 399 inimest ja siit lahkus 12 543. See tähendab, et sisseränne ületas väljarännet enam kui kaks korda. Alates praeguse meetodika kasutuselevõtust 2015. aastal, on see rändesaldode järjestuses teine tulemus, jäädes alla 2022. aastale, mil rändesaldo oli rekordilised 40 000 inimest. Meenutuseks, 2010. aastate teisel poolel oli aastane rändesaldo veel vaid mõne tuhande piirimaail. See näitab, et rändesaldo suuruse hindamine on rahvastiku prognoosimisel üks keerukamaid ülesandeid, mis võib põhjustada kõige suuremaid prognoosivigu.

Sisserändajate keskmine vanus on 36 aastat

Sisserändajatest 53 protsenti olid mehed ja 47 protsenti naised. Väljarändajatest olid 62 protsenti mehed. 60 : 40 suhe meeste kasuks nii sisse- kui väljarändajate hulgas on Eestis olnud tavapärane viimased kümmekond aastat, kuid muutuse sellesse väljakujunenud tasakaalu tõi Ukraina sõda.

Sisserändajate keskmine vanus on 36 ja see on püsinud sarnasena samuti juba aastakümne jagu, erandiks vaid 2022. aasta, mil Ukrainast tulnud lapsed tõid keskmist

vanust alla. Väljarännanute keskmine vanus on samuti 36 ja seegi on juba mitu aastat püsinud sisuliselt muutumatuna. Suhtarvult osalesid kõige enam rändes 20–29-aastased, kuid kuna vastav kohort Eesti rahvastikus on väiksearvuline, jäid nad absoluutarvudes 30–39-aastastele alla nii sisse- kui ka väljarändes.

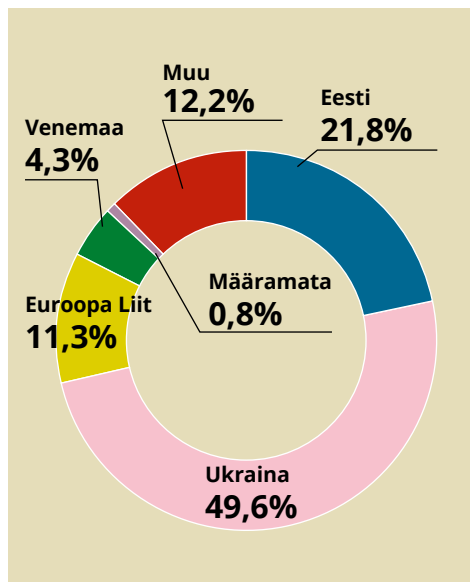
Rändajaid leiab maailma igast nurgast

Sisserändajate kodakondsust vaadates saabus siia teist aastat järjest enim Ukraina kodanikke – 13 082. See arv jääb märkimisväärselt alla 2022. aastale, kui Ukraina kodanikke saabus enam kui 33 000. Ukraina kodanikke lahkus Eestist 1643. Eesti kodanikke naasis Eestisse 5758 ja siit lahkus 247 võrra vähem ehk 5511 inimest.

Vähenes Vene kodanike sisseränne: neid saabus mullu 1143, aasta varem 1918. Soome (542) ja Saksamaa (430) passiga inimesi saabus sel aastal samas suurusjärgus nagu aasta varemgi. Läti kodanikke (418) saabus paarisaja võrra vähem kui aasta varem.

Viimaste aastate sisserände tõttu on Ukraina kodanike osakaal Eesti rahvastikus tõusnud 4,4 protsendini. Üle poole neist elab Harju maakonnas.

Vaadeldes rändesaldot, suurenes rände arvelt enim Ukraina kodanike arv (+11 439). Neile järgnesid venelased (+424) ja eestlased (+247). Esikuuikuisse mahuvad veel ka Moldova (+203), India (+183) ja Türgi (+161) kodanikud. Ka sisse- ja väljarändajate suhtarvudes (tingimusel, et rändas vähemalt kümme inimest) saabus

JOONIS 7. Sisserändajate kodakondsus.

Allikas: statistikaamet

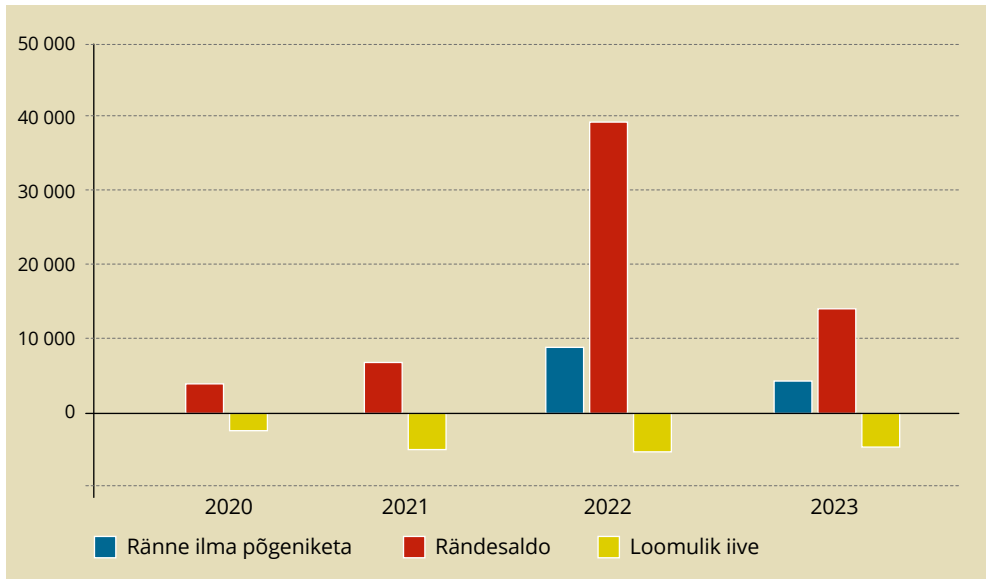
Eestisse kõige enam Ukraina kodanikke, täpsemalt kaheksa sisserändajat ühe väljarännanu kohta.

Moldova ja Usbekistani kodanikke saabus kuus sisserändajat ühe väljarändaja kohta ning Türgi, Brasiilia ja Kasahstani kodanike vastav suhtarv oli viis. Kokku saabus 2023. aastal Eestisse inimesi 126 kodakondsusest. Erinevalt 2022. aastast jäi mullu üsna mitme riigi kodanike arvestuses rändesaldo negatiivseks. Lahkujate edetabelit juhivad Prantsusmaa (–114), Soome (–79) ja Suurbritannia (–37).

60 000 Ukraina kodanikku

Alates 2022. aastast on Eestisse saabunud erakordselt suur arv sõjapõgenikke. On oluline meeles pidada, et statistikaameti avaldatav rahvaarv kajastab alaliste elanike arvu. Seega, mitte kõik Eesti piiri ületanud või siin ajutist kaitset taotlenud Ukraina kodanikud ei kuulu automaatselt Eesti alaliste elanike hulka ega kajastu seega ka rändestatistikas.

Eestis elab praegu alalise elanikuna 60 000 Ukraina kodanikku, neist viimase kahe aasta jooksul on Eestisse rännanud

JOONIS 8. Ränne ja iive Eestis viimastel aastatel.

Allikas: statistikaamet

kokku veidi üle 44 000 ja neist pea 95 protsenti on taotlenud ajutist kaitset. Viimaste aastate sisserände tõttu on Ukraina kodanike osakaal Eesti rahvastikus tõusnud 4,4 protsendini. Üle poole neist elavad Harju maakonnas. Ukraina kodanikest on 24,6 protsenti alaealised, 68,6 protsenti tööealised ja 6,8 protsenti pensioniealised. Naisi on 53 protsenti.

Mis oleks, kui ...

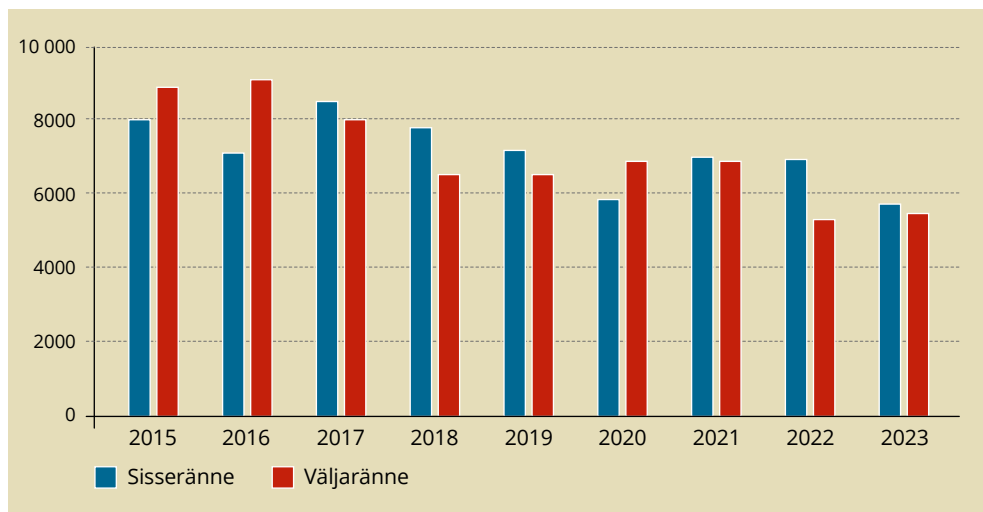
Ukraina kodanikud olid üks peamistest sisseränderühmadest ka enne 2022. aastat. Viie aasta jooksul enne täiemahulise sõja algust, aastail 2017–2021 saabus Eestisse ligi 8000 Ukraina kodanikku rohkem kui siit lahkus, kusjuures trend oli selgelt suurenemisele. Neid oli rohkem kui ühegi teise kodakondsuse esindajaid.

Mõtteharjutusena vaatame, milline võiks teoreetiliselt olla Eesti rahvaarv ja rändesaldo, kui sõjapõgenikke ei oleks olnud. 2022. aasta rändesaldo oli 39 757 inimest ja 2023. aastal 13 856 inimest. Neist Ukraina kodanikud olid vastavalt 32 588 ja 11 439. Eeldades, et ilma sõjapõgeniketa oleks ukrainlaste rändesaldo

jäänud sarnaseks varasemate aastatega ehk umbes 2000 inimese juurde aastas, oleks 2022. aasta rändesaldo olnud 9169 (=39 757 – 32 588 + 2000) ja 2023. aastal 4417 (=13 856 – 11 439 + 2000).

2022. aasta kohta leitud teoreetiline rändesaldo oleks olnud küllaltki suur ka n-õ normaaltingimustes, samas kui 2023. aasta oma oleks olnud keskmisest väiksem. (2022. ja 2023. aasta rännet on kahtlane normaaltingimustega võrrelda ka sõja tõttu, mis kindlasti välisrännet mõjutas. Ilmselt mõjutas sõda ka loomulikku iivet, samuti kui koroonakriis aastail 2020–2022.) Kokkuvõttes oleks siiski mõlemad aastad jäänud normi lähedale. Ülejäänud rahvastikustatistikas oleks tähendanud see seda, et 2022. aastal oleks rändesaldo veel katnud negatiivse loomuliku iibe, kuid 2023. aastal enam mitte. Ehk rahvaarv oleks võinud üle mitme aasta väheneda.

Tõsi, potentsiaalne vähenemine oleks olnud küllaltki väike ja peab pidama ka meeles, et halval majandus- ja julgeolekuolukorral on samuti teatav negatiivne mõju sündimusele ja seeläbi loomulikule

JOONIS 9. Eesti kodanike ränne.

Allikas:statistikaamet

iibele. Seda kõike arvestades tuleb nentida, et Ukraina põgenikel on suur roll selles, et Eesti rahvaarv kasvab.

Eesti kodanike peamised lähte- ja sihtriigid on jäänud samaks

Alates praeguse metoodika kasutuselevõtust 2015. aastal on Eesti kodanike rändesaldo olnud kolmel aastal negatiivne ja kuuel korral positiivne. Üheksa aasta kokkuvõttes on saabujaid olnud 500 võrra rohkem kui lahkujaid. Peamised riigid, kuhu ja kust Eesti kodanikud rändavad, on aastate jooksul jäänud suuresti samaks.

Enim reisitakse Soome ja Soomest tagasi, mõlemal suunal viimaste aastate keskmisena umbes 2000 inimest aastas. Järgnevad niihästi lähte- kui ka sihtriikidena Venemaa, Suurbritannia ja suuremad Euroopa Liidu riigid. Nooremas vanuserühmas on märgata ka Austraalia jätkuvat populaarsust riigina, kus veedetakse aasta või paar.

Eestist väljarändav Eesti kodanik on keskmiselt 33–34 aastat vana ning mehed rändavad veidi sagedamini kui naised. Suhtarvudes tuhande elaniku kohta on kõige aktiivsem väljarändajate grupp vanuses 20–29. Eestisse naasev Eesti kodanik on keskmiselt 37–38 aastat vana ning sealgi

on meeste osakaal mõne protsendipunkti võrra suurem. Suhtarvudes on kõige aktiivsem sisserändajate grupp vanuses 30–39.

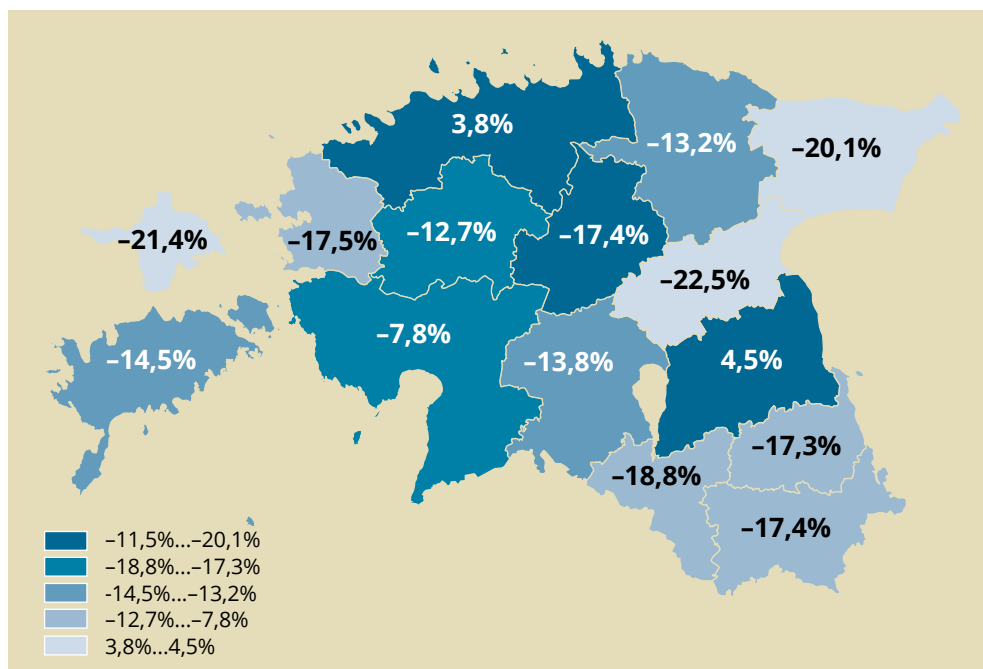
Pikaajalise keskmisena on rändesaldod positiivsed alla 10-aastaste seas ja üle 30-aastaste seas. 10–29-aastaste Eesti kodanike hulgas on rändesaldo nii mullu kui ka viimaste aastate keskmisena jäänud negatiivseks. Rändesaldo tuhande Eesti kodaniku kohta muutub üha positiivsemaks vanuse kasvades, kuid absoluutarvudes rändab üle 50-aastaseid siiski võrdlemisi vähe.

KUIDAS MUUTUB RAHVASTIK EESTI MAAKONDADES?

Maakondliku rahvastikuprognooosi koostas statistikaamet. See prognoos põhineb rahvastikuprognooosi põhistsenaariumil ja on koostatud aastani 2050. Maakondlikus prognoosis on arvestatud sise- ja välisrände jaotumist maakondades. Sündimus- ja suremusnäitajad on üle-eestilised.

Lähema 25 aasta jooksul väheneb rahvaarv kõikjal peale Harju- ja Tartumaa

Statistikaameti 2024. aasta rahvastiku prognoosi põhistsenaarium näitab, et Eesti rahvaarv väheneb 2085. aastaks pea

JOONIS 10. Maakondade rahvaarvu muutus 2024–2050.

Allikas: statistikaamet

167 000 inimese võrra. Kuidas muutuvad aga maakondlikud näitajad? Järgnevalt tutvustame Eesti maakondlikku rahvastikuprognnoosi 2050. aastani.

Maakondade ennustatavad muutused rahvaarvus

Järgmise 25 aasta jooksul väheneb rahvaarv kõikides maakondades peale Harju- ja Tartumaa. Ühes maakonnas (Pärnumaal) väheneb rahvaarv alla kümne protsendi, üheksas maakonnas väheneb 10–20 protsenti ja kolmes maakonnas (Jõgeva, Hiiu ja Ida-Viru) kahaneb enam kui 20 protsenti.

Järgmise 25 aasta jooksul väheneb rahvaarv kõikides maakondades peale Harju- ja Tartumaa.

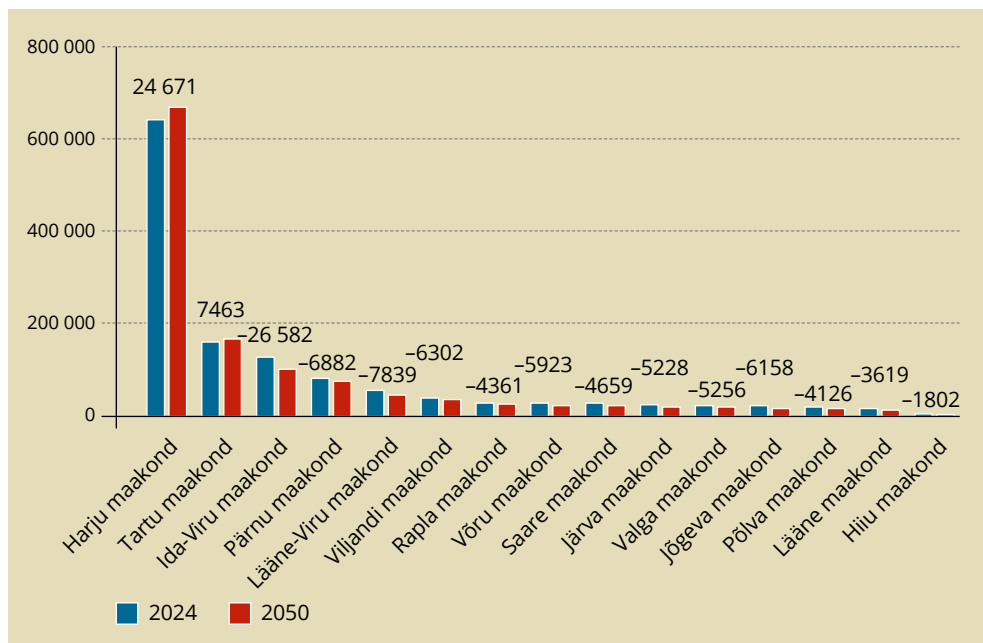
Protsentuaalselt kasvab rahvaarv enim Tartumaal (+4,5%) ja absoluutarvudes Harjumaal (+24 671 inimest). Rahvaarv väheneb enim protsentuaalselt Jõgevamaal (–22,5%) ja arvukselt Ida-Virumaal (26 582 inimese võrra).

Rahvastiku kujunev vanusejaotus maakonniti

Eestis tervikuna väheneb 2050. aastaks tööaliste (20–64-aastased) osakaal 55 protsendini. Tööaliste osakaal kahaneb kõigis maakondades, Ida-Virumaal ja Põlvamaal langeb tööaliste osakaal juba 25 aasta pärast alla poole rahvastikust.

Noorte (kuni 20-aastaste) osakaal on praegu ja ka tulevikus (2050. aastal) kõrgeim Tartumaal, vastavalt 24 protsenti ja 19 protsenti.

Pensioniealiste (vähemalt 65-aastaste) osakaal kasvab 5–8 protsendipunkti võrra – eeldusel, et pensioniea piir jääb ka tulevikus praegusele tasemele. Ainult Tartumaal jääb pensioniealiste osakaal

JOONIS 11. Maakondade rahvaarv aastail 2024 ja 2050 ning arvuline muutus.

Allikas: statistikaamet

alla veerandi. Ida-Virumaal, Põlvamaal ja Valgamaal küündib pensioniealiste osakaal üle kolmandiku.

Rahvastiku paiknemine Eestimaal ja selle muutumine

Maakondade rahvaarvu järjestus ei muutu, kuid Harjumaal osakaal suureneb veelgi. Praegu elab Harjumaal 47 protsenti Eesti elanikest, kuid 2050. aastaks tõuseb see 51 protsendini. Tartumaa osatähtsus kasvab ühe protsendipunkti võrra, 13 protsendi juurde. Tööealisest elanikkonnast 2/3 elab kas Harju- või Tartumaal.

Ida-Virumaal, kus rahvaarv langeb kõige rohkem, jääb vanemaaliste arv suuresti samaks, kuid alla 20-aastaste arv väheneb seal rohkem kui 6000 võrra ja tööealiste arv kahaneb rohkem kui 20 500 võrra.

Rahvastiku Eesti-sisene ränne aastail 2024–2050

20. aastates noored rändavad Harjumaale ja Tartumaale. Hilisemates vanusegruppides on siseränne ühtlasem ja

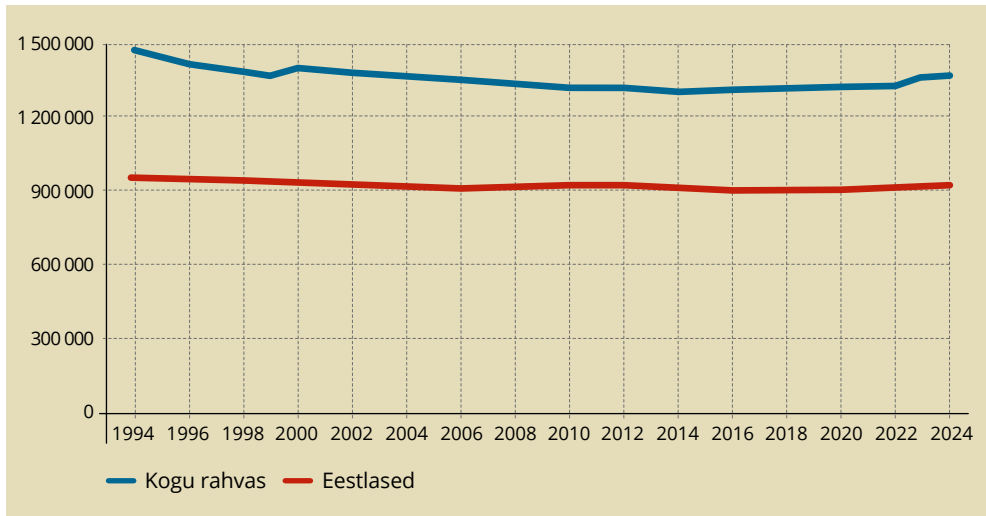
üle-eestilisem. Välisrändes osalejatest ligi 60 protsenti tuleb Harjumaale või läheb sealt. Pisut üle kümne protsendi välisrändajatest saabub Tartumaale või lahkuvad Tartumaalt.

EESTLASTE ARV EESTIMAAL JA SELLE MUUTUMINE

Eesti rahvuse säilimine. Miks? Mis on selleks vaja?

Kui mõelda meie põhiseadusele, siis pole riigi peamine eesmärk mitte tagada Eestimaa elanike arvu kasv, mis näib olevat paljudele (eriti majandusnimestele) peamine mureküsimus, vaid **eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade.**

Rahvastikupoliitikas tähendab see, et tuleb kaitsta eestlaste, eesti rahvusest elanike huve ja püsijäämist Eestis, milleks on kindlasti soodsaim variant see, kui eestlased on oma kodumaal enamusrahvus. Selle eesmärgiga pole kooskõlas suuremahuline sisseränne, mille tagajärjel paratamatult eestlaste osatähtsus Eesti elanikkonnas kahaneks.

JONIS 12. Eesti elanike ja eestlaste arv.

Allikas: statistikaamet

Kuid selle kõrval ei saa unustada ka teisi meetmeid, eesti keele ja kultuuri kaitset ning arendamist. Nimelt eesti keele kasutamine kõikjal Eestis ja eesti kultuuri hea käekäik tagavad sisserännanute sulandumise meie rahvusesse, selle, et nad tunneksid ennast Eestisse kuuluvat, tunneksid end eestlastena. Samuti on väga tähtis regionaalpoliitika, mis tagab kogu Eesti – mitte ainult suurte linnade, vaid ka maa ja väikelinnade – arengu ja vastavuse tänapäevase elu nõuetele ja standarditele.

Eestlaste arvu muutumine taasiseseisvumisele järgnenud ajal

Joonis 12 näitab, et alates taasiseseisvumisest on eestlaste arvukuse muutumine olnud võrdlemisi heas tasakaalus riigi kogurahvastiku arenguga ja on üldsuundumusena pisut kasvanud. (Skaalade otspunktid joonistel sõltuvad andmetest. Rahvaarvud määratakse 1. jaanuari seisuga, järelilikult on need olemas ka selleks aastaks. Rändeandmed selguvad aga alles aasta lõpuks, sama kehtib arvutatavate näitajate kohta. Nende kõige uuemad andmed on olemas eelmise aasta seisuga.)

Eestlaste arvu muutumine Eestis ei ole alati toimunud sünkroonselt Eesti

elanikkonna arvukuse muutustega. Kõige suurem erinevus kahe protsessi vahel oli eelmise sajandi 90. aastatel.

Eesti kaotas taasiseseisvumisele järgnenud kahe kümnendi jooksul välisrände tulemusena oma rahvastikust üle 250 000 inimese, see oli ligemale kuuendik toonasest rahvastikust. Kadu puudutas ka eestlasi – neid lahkus sel ajal kodumaalt ligemale 60 000, see moodustas pisut üle kuue protsendi eestlaste toonasest arvust. Kuid alates 2008. aastast on eestlaste arv Eestis kasvanud enam kui 11 000 inimese võrra, viimasest 16 aastast kümme on olnud eestlaste jaoks kasvuaastad ja ainult kuus kahanemisaastad. Praegune eestlaste arv – 963 3000 – on vaid 3,6 protsenti väiksem, kui oli eestlaste arvukuse tippajal Eesti Vabariigis vahetult enne Teist maailmasõda.

Mis on põhjustanud eestlaste arvu kasvamise sel sajandil?

Kõigepealt demograafilised põhjused. Eestlaste sündimus on eesti rahvastiku keskmisest sündimusest natuke suurem – praeguseks viljakast east väljunud u 50-aastased eestlannad on oma elu jooksul sünnitanud keskmiselt vähemalt kaks

last. Ka on eestlaste eluiga – nii meestel kui naistel – Eesti rahvastiku keskmisest elueast mõne aasta võrra pikem. Kuigi need näitajad ei taga jätkuvalt positiivset iivet, on need aidanud eestlaste iibe hoida nullilähedasena.

Teiseks on natuke aidanud ka välisränne. Teatavasti elab maailmas väljaspool Eestit ligemale 200 000 eestlast, mingi hulk neist – enim vahetult taasiseseisvumise järel lahkunud noori – on tasapisi kodumaale naasnud. Kuna eestlased enam väga ei kipu välismaale rändama, on eestlaste rändesaldo viimase kümnekonna aasta jooksul olnud keskmiselt mõnesaja inimese võrra aastas positiivne.

Kolmas eestlaste arvukuse kasvu põhjus on üsna omapärane. Nimelt on viimastel aastatel eestlaste arv suurenenud ka rahvuse muutmise tagajärjel. Vastavalt seadusele omistavad vanemad lapsele rahvuse tema sündimisel. Täiskasvanud Eesti elanikud aga võivad oma rahvust muuta. Nii ongi viimasel kümnendil tekkinud juurde tuhandeid eestlasi – enamasti segaperekondade kasvandikke, kes on otsustanud, et tunnevad endid eestlastena. Lisaks on rahvuse muutused (neid on ka vastassuunalisi) seotud ka varasemate vigade või andmelünkade parandamisega. Siinjuures tuleb meenutada, et kuulumine eesti rahvusesse ei ole seotud mingite eeliste ega hüvedega, vaid on n-ö väärtuspõhine otsus, mis mõjutab nimelt eestlaste arvukuse muutumist.

Eestlaste osakaal ja selle muutumine

Eesti rahvuse jaoks on lisaks piisavale arvukusele väga oluline ka eestlaste osakaal elanikkonnas – kindlasti ei oleks rahvuse püsivuse seisukohast hea lahendus vähemusse jäämine oma maal isegi siis, kui eestlaste arv kasvaks. Eestlaste, eesti rahvuse esindajate seisukohast oli taasiseseisvumisele järgnenud KOGUrahvastiku vähenemine positiivne protsess: selle tulemusena suurenes märgatavalt eestlaste osakaal rahvastikus, tõustes 61,5 protsendilt 1990. aastal 69,5 protsendini 2011.

aastal. Viimase paarikümne aasta jooksul on eestlaste osakaal olnud stabiilselt 68 ja 69 protsendi vahel, kuid langes 2023. aastal 67,8 protsendini ukrainlaste arvuka sisserände tulemusena. Nagu märgitud, küündis rändesaldo sel aastal erandlikult peaaegu 40 000ni.

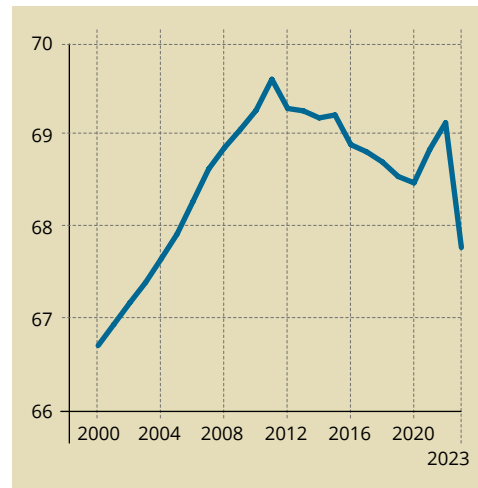
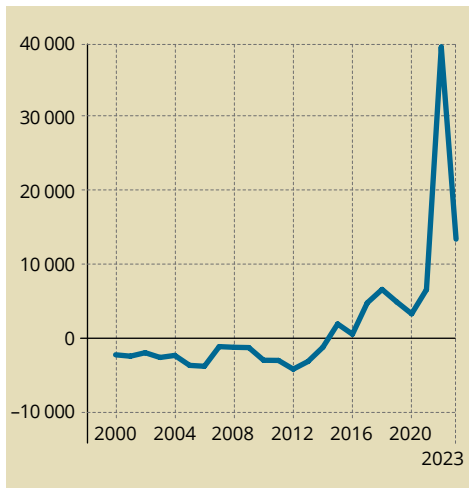
Eestlaste osakaal rahvastikus sõltub suurel määral välisrände saldost, nagu näha joonisel 13. Kui välisrände saldo on negatiivne, st väljaränne ületab sisserännet (nii oli aastail 2000–2013), siis eestlaste osakaal rahvastikus kasvab. Järgmisel perioodil – aastail 2014–2021 –, kui välisrände saldo oli keskmiselt 3900, eestlaste osakaal vähenes, kuid võrdlemisi mõõdukalt, vaid keskmiselt 0,1 protsenti aasta kohta. Seevastu eestlaste osakaal langes järsult peaaegu 1,5 protsendi võrra, kui rändesaldo tõusis ligi 40 000 inimeseni.

Kuidas muutub eestlaste arv ja osakaal edaspidi?

Detailseid prognoose eestlaste arvu kohta tehtud ei ole – rahvusvaheliselt ei peeta (etnilist) rahvust rahvastiku arengu seisukohast oluliseks tunnuseks. Kuid arvestades tehtud prognoose ja mudeldades välisrände mõju, võib teha järeldusi ka eestlaste arvukuse ja osakaalu kohta.

Prognoosi põhistsenaariumi (STS_1) korral eeldame, et sündimuse ja elukestuse näitajate osas jääb eestlasi ja kogurahvastikku iseloomustavate näitajate vahekord endiseks. Sisseränne, mille korral rändesaldo piirdub 4000 inimesega aastas, tähendab viimaste aastate kogemuse põhjal eestlaste osakaalu aeglast vähenemist, keskmiselt 0,12 protsenti aastas. See tähendab, et 60 aasta pärast oleks eestlaste osakaal rahvastikus kahanenud 63 protsendini ja arvestades, et rahvastiku koguarvuks ennustab prognoos 1,2 miljonit, tähendaks see eestlaste arvu prognoosiks 760 000.

Eestlaste **arvu prognoos** stsenaariumide valiku tulemusena eriti palju ei muutu, küll aga muutub sõltuvalt

JOONIS 13. Välisrände saldo (vasakul) ja eestlaste osakaal rahvastikus (paremal).

Allikas: statistikaamet

stsenaariumist oluliselt eestlaste **osakaal** Eesti elanike seas.

Rahvaarvu poolest oleks soodsaim stsenaarium 2, mille korral eestlaste arvuks aastal 2085 on hinnanguliselt 773 000, kusjuures osakaal on perioodi lõpuks samuti kui põhistsenaariumi korral 63 protsenti.

Seevastu kolmas stsenaarium on võrdlemisi ebasoodus, selle korral eestlaste arv väheneb perioodi lõpuks 710 000 inimeseni, kuigi osakaal oluliselt ei kahane.

Ka neljas stsenaarium, mille realiseerimine eeldab taudi või muud rahvastiku-katastroofi, on eestlaste arvu mõttes ebasoodus – eestlaste arv kahaneb 68 000 inimeseni, kuid osakaalu muutumist on raske ennustada. Kui rääkida katastroofi-stsenaariumidest, siis on küll võimalik, et need tabavad raskemalt suurlinnu, sel juhul võib eestlaste arv ja osakaal ka ennustatust suuremaks jääda. Kuigi selle stsenaariumi lõppvaatust võib võrrelda Eesti olukorraga pärast Põhjasõda, on olukord siiski märksa parem ja säilinud rahvaarvigi suurem, seega on taastumisväljavaade ka selle stsenaariumi puhul igati reaalne.

Viies, rahvastikuarengu seisukohast kõige negatiivsem stsenaarium aga võib osutada eestlaste osakaalu suhtes

võrdlemisi soodsaks. Kuigi tõenäoline eestlaste arv jääb 760 000 juurde, suureneb osakaal üle 76 protsenti.

Seevastu Eesti elanikkonna **kasvu suhtes** kõige rõõmustavam, kuues stsenaarium tähendaks eestlaste osakaalu vähenemist enneolematult madalale tasemele – kõigest 56 protsendini. Eestlaste arv on ka selle stsenaariumi korral u 760 000.

Seitsmes stsenaarium on eestlaste kogukonna seisukohast üks kõige mustemaid: eestlaste arv väheneb 710 000 inimeseni, osakaal jääb 56 protsenti tasemele.

KOKKUVÕTTEKS

Sündimus kahaneb, rahvastik vananeb ja rahvaarv hakkab vähenema – need on rahvastikuprotsessid, mis toimuvad praegu peaaegu kogu maailmas, ainsana erineb muust maailmast Aafrika.

Kuidas peaks selles olukorras toimima Eesti riik, missugust rahvastiku-, pere- ja regionaalpoliitikat oleks mõistlik ajada, et ühest küljest oleks tagatud riigi majanduslik areng, kuid teisest küljest ka põhiseadusega sätestatud rahvuse, keele ja kultuuri kaitsmine?

Kindlasti ei aita meie rahvastiku ja majanduse muresid lahendada massiline

immigratsioon, mida me riigi ja rahvana oleme juba kord kogenud ja millest tulenenud probleeme lahendame tänaseni. Võõrtööjõudu rakendada soovivad poliitikud peaksid meeles pidama, et ka võõrtööjõud vananeb ja vajab tulevikus nii toetust kui hooldamist – ja seda pikka aega. Õppida tasuks ka Euroopa naabrite, nt Rootsi ja Saksamaa kogemustest, kus immigratsioon oli riigi enese valik, mitte agressorite sund, nagu Eestis.

Suuremõdulise sisserände eest on meid seni kaitsnud rändekvoot, mis on küll pinnuks silmas majandusnimestele ja ettevõtjatele, kuid aitab järgida meie põhiseadust. Viimastel aastatel toimunud sisseränne (mis ilma sõjapõgeniketa) mitmesuguste erandite tõttu umbes kolmekordselt kvooti ületab, näib olevat võrdlemisi sobiv tasakaalupunkt rahvastikuarengu seisukohast.

Teine väga oluline rahvastikupoliitiline samm, mis aitaks kaasa just eestlaste arvukuse kasvule, on regionaalpoliitika. Elu peaks olema ühtviisi võimalik ja vastama tänapäeva nõuetele maal ja nii suurtes kui väikestes linnades. Hüvede koondumine suurtesse linnadesse tähendab, et need jõuavad suurlinlaste käsutusse, kuid mitte maaelanikeni. Selle tulemusena vähenebki elanikkond enamikus maakondades, sealhulgas ka väiksemates linnades. Miks selline areng ei ole hea?

Viimane, 2021. aastal toimunud rahvaloendus andis sellele küsimusele kaks vastust.

Esiteks sünnib maal peredesse märksa rohkem lapsi, maaelu edendamine oleks üks tõhusamaid perepoliitilisi meetmeid.

Muu hulgas peaks see toetama peresid, kes soovivad oma elu rajada maal või ka väikelinnades. Arvestades tänapäevaseid kaugtöö võimalusi, ei tähenda see ilmtingimata ettevõtjate maale kolimist ega ka seda, et iga maaelanik peaks põllumeheks hakkama.

Teine vastus puudutab taas kord põhiseaduse preambulit. Tahame või mitte, aga eestlane on jäänud hingelt maainimeseks. Rahvaloenduse andmetel elavad praegu pooled eestlased maal või väikelinnades. Kõigi muude rahvuste esindajad, kes Eestisse on rännanud kas aastakümneid tagasi või ka viimastel aastatel, on asunud elama suurematesse linnadesse. Seega – eesti rahvuse, keele ja kultuuri kaitse tähendab olulisel määral ka meie maa ja väikelinnade elu kaitsmist ja tänapäevastamist.

Kindlasti pole põhjust rahvastikuprognoose lugedes sattuda masendusse rahvaarvu kahanemise pärast. See on globaalne paratamatus, rahvaarv kahaneb enam-vähem ühtviisi kogu arenenud maailmas. Meie mure on hoolitseda oma keele ja kultuuri arengu eest – see on täiesti võimalik ka siis, kui rahvaarv väheneb, mis kindlasti ei peaks põhjustama kurtmist ja masendust, kuid näitab, et Eestile on tarvis pikaajalist ja sihikindlat rahvastikupoliitikat, mis väärtustaks mitte üksnes rahvaarvu, vaid ka rahvust, keelt, kultuuri ja Eesti maad.

Rahva püsivuse alustalaks on identiteet ja meelekindlus. Meie identiteet tugineb meie väga hästi arendatud keelele ja maailmatasemel silmapaistvale kultuurile, mida meie rahvas innukalt tarbib ja arendab.

Soome on asunud otsima väljapääsu sündimuskriisist

LEA DANILSON-JÄRG
Pere Sihtkapital SA juhataja

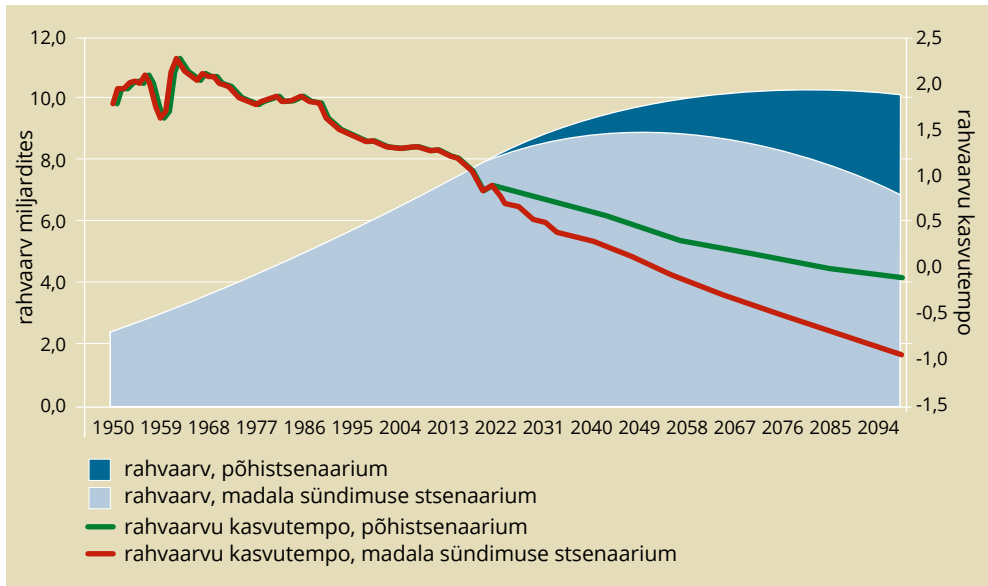
Maailma rahvastiku arengus on kuju võtmas uus etapp – juba selle sajandi teises pooles asendub maakera rahvaarvu kasv vähenemisega. Muutuse põhjuseks on kiiresti vähenev sündimus, mis langeb värskete rahvastikuprognoside kohaselt järgmise 15 aastaga globaalselt allapoole taastetaset.

Maaailma rahvaarv kasvab seejärel siiski veel mitukümmend aastat pereloomees olevate põlvkondade suuruse ja eluea pikenemise toel, kuni kasv ammendub ja asendub kahanemisega. (UN 2024)

Niisuguse olukorra saabumine ei ole tegelikult üllatus. Sellele viitas maailma

rahvastiku kasvutempo järjepidev aeglustumine ning taastetasemest madalama sündimusega riikide kiire lisandumine. Enne 20. sajandi lõpukümnendit piirdus selliste riikide geograafia Euroopa ja väikese hulga riikidega väljaspool meie maailmajagu. Mõnekümne aasta vältel on toimunud suured muutused ja praegu elab juba 2/3 maailma rahvastikust riikides, kus sündimus on allpool taastetaset, mis tähendab, et elu jooksul saavad naised keskmiselt vähem kui kaks last. Sellest jääb väheks, et laste põlvkonnad oma vanemate põlvkondi arvuliselt asendaksid, mis viibki pikemas vaates rahvaarvu vähenemiseni.

Üllatavaks võib pidada seda, et sündimuse vähenemine on olnud viimase 10–15 aasta vältel palju kiirem ja järsem, kui varasemates rahvastikuprognosides eeldati. Sündimus langeb enamikus riikides, aga kiiremini just kõrgema sündimusega riikides. (Bhattacharjee *et al.* 2024) Selle muutuse peegeldusena on ÜRO rahvastikuosakond korrigeerinud alates

JOONIS 1. Maailma rahvaarvu kasvutempo, rahvaarv aastatel 1950–2023 ning ÜRO rahvastikuproгноos aastateks 2024–2100, põhi- ja madala sündimuse stsenaariumid.

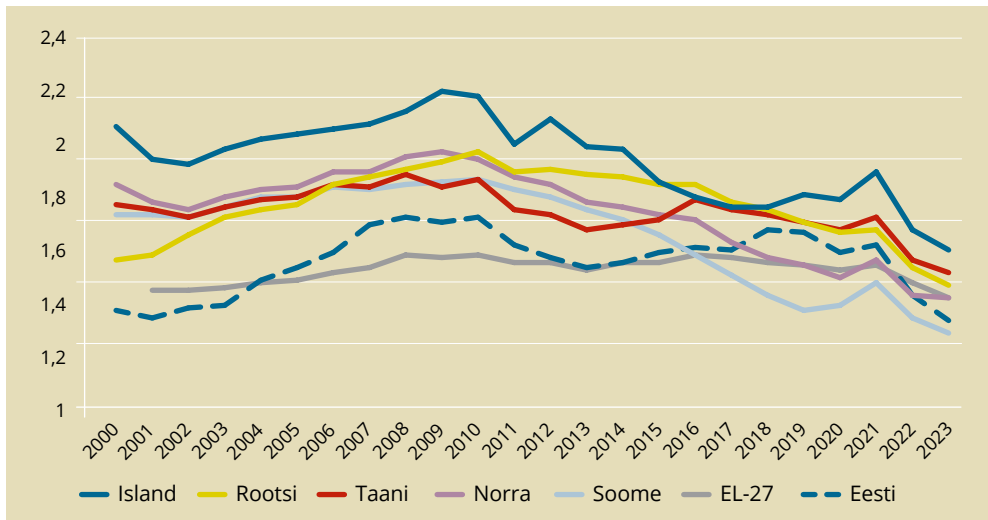
Allikas: UNPD (2024). *World Population Prospects: The 2024 Revision; Our World in Data*

2015. aastast näiteks Aafrika suurima elanike arvuga riigi Nigeeria rahvaarvu prognoosi samm-sammult väiksemaks: Nigeeria prognoositav rahvaarv 21. sajandi lõpul on vähenenud 752 miljonilt (2015. a prognoos) 476 miljonini (2024. a prognoos). Maailma juhtivaks majandusjõuks pürgiva Hiina rahvaarvuks 2100. aastal ennustati veel kümnekond aastat tagasi miljard inimest, 2024. aasta prognoosi kohaselt ootab aga Hiinat ees rahvaarvu vähenemine praeguselt 1,4 miljardilt 640 miljonini.

Varasematest rahvastiku kiire kasvu prognoosidest lähtudes on ÜRO aastakümneid tegelenud sündimust piiravate sõnumite ja meetmete edendamise, eriti just vaesemates riikides. Sündimuse vähendamist on peetud kestliku arengu üheks eelduseks. (UNFPA 1994) Olukord on praeguseks paljudes riikides, eriti Euroopas ja Ida-Aasias, kardinaalselt muutunud. Uues olukorras tuleks pereplaanimist ja inimeste reproduktiivõigusi mõtestada senisest avaramalt: need ei peaks tähendama üksnes soovimatute sündide tõhusat vältimist, vaid pürgimist

selle poole, et saadud laste arvu ja soovitud laste arvu vahel ei oleks lõhet kummaski suunas. (UN DESA 2017; UNFPA 2019; UN 2022)

Samas on senised sõnumid inimestesse sügavalt juurdunud ning kujunenud hoiakuid ei ole enamasti lihtne muuta. Sünde soosiva hoiaku suunas tuleks sihtsiiski seada, sest isegi kui sündimus taastetasemeni ei küüni, oleks ka vähesel sündimuse kasvul suur mõju. Sündimuskordajaga vahemikus 1,7–2,0 väheneks rahvastik suhteliselt aeglaselt, aga kui see langeb pikemaks ajaks vahemikku 1,0–1,4, satub ühiskonna toimimine ja jätkusuutlikkus tugeva surve all. Tööjõu pakkumine väheneks sellisel juhul 25–50 protsenti võrreldes esimese variandiga. Juba praegu kurdetakse enamikus arenenud riikides töökahe vähesuse üle, väga madala sündimuse kinnistumine teeb olukorra palju keerulisemaks. Asi pole üksnes majanduse kahanevas konkurentsivõimes, vaid ka selles, et pikka aega kestva väga madala sündimusega kaasneb ühiskonna pretse-denditu vananemine ja sellega kaasnev

JOONIS 2. Summaarne sündimuskordaja, Põhjamaad, Eesti ja EL-27 riigid aastatel 2000–2023

Allikas: Eurostat, riikide statistikaametid

surve pensioni- ja tervishoiusüsteemile. Näiteks Hiinas, kus ÜRO prognoosib sündimuse mõõdukat suurenemist ja stabiliseerumist tasemel 1,35 last naise kohta, ületab 65-aastaste ja vanemate osa rahvastikus 21. sajandi viimasel veerandil 45 protsendi piiri, mis tähendab, et iga tööealise kohta on rohkem kui üks eakas. Raske on ette kujutada, et sellised suured riigid nagu Hiina saaksid isegi teoreetiliselt globaalselt väheneva sündimuse kontekstis tööjõu puudust sisserändega leevendada.

Eesti kohta näitab ÜRO rahvastikuprognosis alla 20-aastaste laste ja noorte arvu vähenemist praeguselt ligi 300 000-lt 200 000-le juba 2040. aastate alguseks.

Sündimuslangus tekitab probleeme kõikjal maailmas, kuid suuremaks ohuks on see just väiksematele rahvastele, kelle puhul rahvaarvu vähenemine alla teatava kriitilise piiri võib seada küsimärgi alla nende edasikestmise. Eestlased on oma napilt miljonilise rahvaarvuga kultuurirahvaste hulgas ühed väiksemad ja seetõttu ka haavatavamad. Eesti kohta näitab ÜRO rahvastikuprognosis alla 20-aastaste laste ja noorte arvu vähenemist praeguselt ligi 300 000-lt 200 000-le juba 2040. aastate alguseks. Pole raske ette kujutada, kui valusaid koolivõrgu kärpeid see tähendab. Koolivõrgule lisaks puudutab noorte hulga vähenemine sama jõuliselt tööturgu ja majandust, sundides ettevõtteid ja avalikku sektorit tegevusi koomale tõmbama, kuid vähendades ka nõudlust ja kinnisvara väärtust. 21. sajandi lõpuks prognoosib ÜRO Eesti aastaseks sündide arvuks ainult veidi üle 6000 lapse. Isegi kui prognoos on liiga pessimistlik, on raske ette kujutada, kuidas ligemale poole võrra kahanenud ja jätkuvalt vähenev maksumaksjate hulk suudaks 21. sajandi teisel poolel ülal pidada mitut avalik-õiguslikku ülikooli omamaise teadlaskonnaga, mitmekesisest rahvuskultuuri võrgustikku,

aga ka heaolu toetavat sotsiaalsüsteemi ja üleriigilist taristut. Seni pole sündide arvu vähenemine Eestis oma tegelikku mõju veel näidanudki, sest praegu kannavad ühiskonna toimimise põhiraskust enne 1990. aastaid sündinud suurearvulised põlvkonnad. Lähikümnenditel olukord paraku muutub.

***Vastu ootusi algas
eelmisel kümnendil
aga sündimuslangus
ka Põhjamaades, mis
näitab, et esile võivad
kerkida uued tegurid,
millega seni pole osatud
arvestada.***

Meie lähim sugulasrahvas, soomlased, olgugi, et neid on arvuliselt viis korda rohkem, seisab sadadesse miljonitesse ulatava rahvaarvuga rahvaste hulgas siiski eestlastega üsna samas suurusjärgus ohu ees. Kujunenud olukorras peaks sündimuskriisiga tegelemine ja selle vähemalt osaline tagasi pööramine olema mõlema, nii Eesti kui Soome ühiskonna eluline huvi, kuid see arusaam juurdub visalt. Eestis küll satub rahva kestmise küsimus aeg-ajalt avalikkuse tähelepanu alla, kuid võrreldes näiteks kliimakriisi temaatikaga ei kuulu sündimuskriis kaugeltki veel poliitilise peavoolu temade hulka. Peavoolu teemat pole madalast sündimusest kujunenud seni ka Soomes.

**SOOME VALITSUS TEGELEB
MADALA SÜNDIMUSEGA**

Soome summaarne sündimuskordaja oli veel 2011. aastal 1,87 last naise kohta, kuid on sealtpeale järjest langenud, olles mullu vaid 1,26 last naise kohta, mis on vähem kui kunagi varem registreeritud. See teeb Soomest ühtlasi Euroopa kõige järsema sündimuslangusega riigi. Lisaks teistele Põhjamaadele on sündimus Soomes nüüd ka Eestiga võrreldes madalam, ehkki mitte palju.

Kas põhjuseks on rekordiliselt madalale langenud sündimusnäitajad või miski muu, aga sündimus on praeguseks olulise teemana Soome valitsuse töölauale jõudnud. 2023. aastal peaministri ametisse astunud Petteri Orpo valitsusprogramm näeb ette, et lastega perede ja sündimuse toetamise võimalusi tuleb uurida. (Valtioneuvosto 2023) Soome sotsiaalkaitseminister Sani Grahn-Laasonen kutsus 2024. aasta juunis kokku töörühma, et koostada sündimust toetav rahvastikupoliitika programm, mis peaks valmima juba 2025. aastal. Töörühma jaoks telliti ka raport, mis kaardistaks sündimust mõjutavad tegurid ning pakuks välja ideed sündimuse toetamiseks nii lühi- kui pikaajalises plaanis. (Valtioneuvosto 2024)

Raport valmis 2024. aasta oktoobris ning kannab pealkirja „20 ettepanekut lapsesaamise soovide toetamiseks. Uurimus Soome sündimuslangusest“ (Rotkirch 2024). Raporti koostas Soome tunnustatud rahvastikuteadlane Anna Rotkirch, kes on sündimust ja laste saamisega seonduvat aastaid uurinud ning varemgi Soome valitsusele nõuandeid jaganud. Raport üllatab mitmeti uute lähenevustega, millest paljud on samavõrra päevakohased ka madala sündimusega kimpus oleva Eesti jaoks.

Suurim muutus sündimuskriisile lahenduste otsimises paistab olevat see, et raporti põhifookus pole soovõrdsuse edendamisel, mis oli aastakümneid Põhjamaade perepoliitika alus. Värskes

raportis on ettepanekute raskuskese nihkunud laste ja pere suhtes positiivsete hoiakute kujundamisele, mis hõlmab nii ühiskonna teavitamist kui ka noorte nõustamist, ning sünditusea jätkuva kasvu pidurdamisele.

PÕHJAMAADE MUDEL EI ANDNUD KESTVAT TULEMUST

Raport nendib, et pikka aega usuti perepoliitika ja soovõrdsuse edenedes sündimuse naasmist taastetaseme lähedale ning seati eeskujuks Põhjamaade poliitikalahendusi helde vanemapuhkuse, kvaliteetse ja kättesaadava alushariduse ja muude perede heaolu meetmetega. Need paistsid võimaldavat ühtaegu nii emade töötamist kui ka taastetasemele lähedast sündimust. ÜRO varasemad rahvastikuprognosisid nägid samuti ette, et sündimuslangus arenenud riikides peatub ning sündimus naaseb järk-järgult taastetaseme lähedale, stabiliseerudes tasemel 1,88 last naise kohta (UNDP 2015).

Oletati, et kui riigid hakkavad heaolusüsteemide arendamisele ja soovõrdsuse edendamisele Põhjamaade eeskujul enam tähelepanu pöörama, siis võimaldab see sündimuse kasvule pöörata. Soomeski on seni peetud Põhjamaade madalaima sündimuse keskseks põhjuseks soovõrdsuses teistest Põhjamaadest maha jäämist ja nähtud lahendusena vanemapuhkuse isakvoodi suurendamist ja väikelaste emade töötamise soodustamist.

Vastu ootusi algas eelmisel kümnendil aga sündimuslangus ka Põhjamaades, mis näitab, et esile võivad kerkida uued tegurid, millega seni pole osatud arvestada. Sündimus on märgatavalt langenud Islandil, Norras, Rootsis, Soomes ja Taanis. Põhjamaade rahvastiku-uurijad sellist muutust ei oodanud ning kindlat arusaamist, mis nimelt on sündimuse vähenemise põhjustanud, alles otsitakse. (Thomas *et al.* 2022, Hart *et al.* 2024, Bergsvik, Fauske ja Hart 2021) Seetõttu on

igati asjakohane, et ka kõnealune raport keskendub uutele, varasemast erinevatele teemadele.

SUUR VÄLJAKUTSE ON SÜNNITUSEA TÕUS

Raport nimetab Soome sündimuslanguse tõsise väljakutsena emaks saamise keskmise vanuse tõusu üle 30. eluaasta. Nende muutuste taga on arenenud riikides 1970. aastatel alanud laste saamise edasilükkamine, millega teatud piiri ületamisel kaasneb viljakusprobleemide ja soovimatu lastetuse sagenemine.

Kui praegune väga madal sündimustase jääks püsima või kui sündimuslangus jätkuks, ületaks rahvastiku vananemine piiri, millega ühiskond pole suuteline heaolus suuremaid järeleandmisi tegemata kohanema.

Sünditusea tõus ei ole probleem seni, kuni esimese lapse saamise vanus jääb enamikul 20. eluaastatesse. Eestis on esmasünnitaja praegu keskmiselt ligi 29-aastane, kuid 1990. aastate algul, mil sünnitusiga tõusma hakkas, oli esmasünnitaja vaid 22–23-aastane. Tänu niisugusele lähtepunktile sai laste saamine Eestis pikalt edasi lükkuda, ilma et sel oleks märgatavat negatiivset mõju reproduktiivse jooksul saadud laste

koguarvule. Nüüd, mil esmasünnitaja keskmine vanus läheneb ka Eestis 30. eluaastale ning Soomes juba ongi üle selle, ei saa sünnitusea edasine tõus enam jätkuda nii, et see keskmist laste arvu ei mõjutaks. Laste saamise jätkuvat edasilükkamist soosiv ühiskonnakorraldus võib kaasa tuua lastetuse kasvu niigi väikesearvulistest sünnipõlvkondades. Laste saamise edasilükkamise pidurdamine on ülesanne, millega perepoliitika pole seni üldse tegeleanud, märgitakse raportis. See tähendab ühtlasi, et puuduvad praktikas äraproovitud poliitikameetmed, mille abil oleks võimalik niisugust ülesannet lahendada. Need tuleb alles leida.

Raport juhib tähelepanu ka tehnoloogia arengu ja viljatusravi kättesaadavuse paranemise kahetisele mõjule. Ühest küljest on hea, et kaasaegsed ravimeetodid aitavad õnnelikeks lapsevanemateks saada neil, kellel see meditsiini abita ei õnnestuks. Teisalt on viljatusravi kättesaadavus loonud väära ettekujutuse, et laste saamist võib pikalt edasi lükata. Tööandjad on hakanud värbamisel pakkuma munarakkude külmutamist motiivatsioonipaketi osana ning ka meedias võidakse seda reklaamida emaks saamise edasilükkamise võimalusena. Raport juhib tähelepanu, et viljatusravi on sageli stressirohke ja koormav ning soovitud tulemus pole kaugeltki garanteeritud. Näiteks külmutatud munarakkude kasutamisel hinnatakse lapse saamise šansi keskmiselt 20 protsendile. Seejuures tuleb arvestada, et ka viljatusravi õnnestumise tõenäosus väheneb naise vanusega oluliselt. Raportis leitakse, et nii tööandjate kui kogu ühiskonna sõnum peaks siiski olema, et laste saamist tuleb alustada piisavalt noorena.

Kuigi endiselt on riike, kus lapsi sünnib rohkem kui pered ise sooviksid, on hoopis sagedasemaks muutunud, et lapsi õnnestub saada vähem kui sooviti – ka Soomes ja Eestis on see nii. Raportis leitakse, et pereplaneerimise tänapäevane paradigma peaks seetõttu hõlmama raseduste

vältimise võimaluste kõrval ka inimeste õigust ja võimalusi enda soovitud laste arvuni jõuda.

SÜNDIMUSLANGUSEL ON ULATUSLIK NEGATIIVNE MÕJU

Sündimuslangust nimetatakse raportis üheks kolmest globaalsest inimkonna ees seisvast kõige olulisemast muutusest kliima- ja tehnoloogiliste muutuste kõrval. Nenditakse, et kõik need kolm muutust mõjutavad inimeste igapäevast elu, majandust ja tulevikku mitut moodi ning nende mõju on omavahel põimitud. Kui praegune väga madal sündimustase jääks püsima või kui sündimuslangus jätkuks, ületaks rahvastiku vananemine piiri, millega ühiskond pole suuteline heaolus suuremaid järeleandmisi tegemata kohanema. Kuid sõltumata sellest, millises suunas liigub sündimus tulevikus, mõjutab juba aset leidnud sündimuslangus rahvastikuarengut ikkagi kogu käesoleva sajandi vältel. Sellega kaasnevad olulised mõjud majandusele ja sotsiaalsfäärile, milleks raport manitseb valmistuma ja kohanema.

Sageli pakutakse sündimuslanguse lahenduseks sisserännet, kuid raport seletab lahti, miks saab see olla vaid lühiajaline ja piiratud lahendus. Esiteks, uuel elukohamaal langeb sisserändajate sündimus ning ka nemad ise jäävad vanaks ja vajavad hoolt. Põhjamaade kogemus näitab, et sisserändajate sündimus võib sageli langeda elukohamaa omast madalamale. Lisaks võib ränne tähendada negatiivset mõju päritoluriigile ülalpeetavuse määra suurenemise ja nn ajude äravoolu tõttu, eriti kui sealgi on sündimus madal. Jätkusuutliku arengu seisukohast on seetõttu raske leida põhjendust, miks peaks ühiskond laste saamisele sisserännet eelistama, leitakse raportis.

Ühtlasi nenditakse, et väga madal sündimus on enamiku riikide jaoks uus olukord, millele pole lihtsat lahendust. Lahenduste otsimiseks soovitatakse

alustada sotsiaalpoliitilist arutelu, kus võtmetähtsusega oleks just noorte soovide ärakuulamine.

Raportis selgitatakse, et antinatalism ehk laste saamise taunimine või piiramine ei ole enam põhjendatud ökoloogilise kestlikkuse seisukohast, teisisõnu seda pole vaja ei oma riigi ega laiemalt inimkonna hävingust päästmiseks. Võrreldes muude teguritega, eelkõige süsinikuneutraalsete tehnoloogiate kasutuselevõtuga, oleks sündimuse edasisest vähendamisest tulenev ökoloogiline kasu väike ja selle toime avalduks planeedi päästmiseks liiga hilja (Budolfson ja Spears 2021). Teisalt rõhutatakse, et pronatalism ehk sündimuse edendamine ei tohiks ohustada sotsiaalset jätkusuutlikkust ja inimõigusi. Maailmas on riike, kus on hakatud piirama rasestumisvastaste vahendite ja raseduse katkestamise kättesaadavust. Raporti kohaselt ei ole need meetmed kusagil sündimust suurendanud, küll aga on sündimust negatiivne mõju naiste ja laste tervisele ning heaolule (Asadisarvestani ja Sobotka 2023).

Raportis tõdetakse, et keskne, kuid seni vastamata küsimus on, kas ja millisel tasemel sündimuslangus maailma eri piirkondades peatub ning kas sündimus võib kusagil kasvule pöörduda. Kindlalt töötavaid viise sündimuslanguse peatamiseks, ammuigi mitte sündimuse suurendamiseks ei ole veel teada. Raporti hinnangul ei tohiks see siiski takistada madala sündimuse probleemi julget ja avatud käsitlemist, mille hea näide ka see raport ise on.

TEADLIKKUSE JA HOIAKUTE KÜNDAMINE

Raportis on toodud 20 konkreetset ettepanekut, mis puudutavad mitte ainult kitsas mõttes perepoliitikat, vaid olulisel määral ka tervise- ja hariduspoliitikat, kuid mitte ainult. Kaudsemalt on haaratud veel laiem ring poliitikavaldkondi, kusjuures suurt rolli nähakse teadlikkuse kasvul ja hoiakute muutmisel.

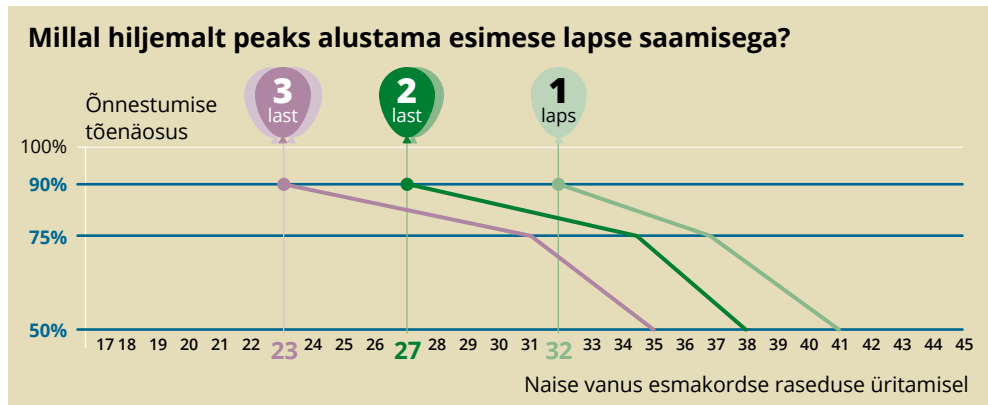
Suur osa raportis pakutud meetmetest on otseselt seotud sünnitusea tõusu pidurdamisega, näiteks viljakusalase teadlikkuse tõstmisega nii kooliprogrammi kaudu kui ka laiemalt, ning oskustega planeerida pereloomet käsikäes tööeluga. Soomes läbi viidud uuring on näidanud, et peaaegu iga teine mees ja iga viies naine ei tea vanuse ja viljakuse seoste kohta, arvates, et viljakus langeb alles pärast naise 40. eluaastat või oskamata üldse midagi selle kohta vastata. Eriti kehvad olid teadmised noortel 20–24-aastastel,

Selleks, et 90-protsendilise tõenäosusega saada kaks last loomulikul teel, tuleks esimese lapse saamisega alustada hiljemalt 27. eluaastal.

meestel ja madalama haridusega vastajatel. (Rotkirch *et al.* 2017)

Raporti soovitusel lähtuvad põhimõttest, et ühiskond peaks rohkem arvestama naiste reproduktiivbioloogiaga, mitte vastupidi. Laste saamist ei peaks karjääri ehitades määramatusse tulevikku lükama, mille tagajärjeks võib olla soovimatu lastetus või soovitud laste arvuni mitte jõudmine, nagu varasemalt juttu oli. Ka Eesti noortes on juba aastaid süstitud karjäärikeskset mõtlemist, seega on siin kindlasti oluline mõttekoht ka Eesti jaoks.

Raportis on välja toodud ka naise viljakuse ja vanuse seosed. See teave on

JOONIS 3. Mis vanuses tuleks alustada esimese lapse saamisega?

Allikas: Habbema, J. D. F., Eijkemans, M. J. C., Leridon, H., te Velde, E. R. (2015). Realizing a desired family size: when should couples start? *Human Reproduction*, 30 (9), 2215–2221.

mõtlemapanev. Kuigi meeste viljakus langeb vanusega samuti, toimub see aeglasemalt ega lõpe nii järsult nagu naistel. Naiste viljakus on raporti kohaselt kõrgeim 24-aastasena, püsib üsna kõrge 30–32-eluaastani, kuid hakkab pärast 31. eluaastat vähenema. Tõenäosus rasestuda ja sünnitada terve laps on 35. eluaastaks umbes poole võrra väiksem kui 25-aastaselt. Selleks, et 90-protsendilise tõenäosusega saada kaks last loomulikul teel, tuleks esimese lapse saamisega alustada hiljemalt 27. eluaastal. Kui alustada sellega 34-aastasena, on õnnestumise tõenäosus juba 75 protsenti. Viljatusravi võib mõne aasta lisaega anda, kuid suure tõenäosusega eesmärgini jõudmiseks tuleks kahe lapse saamiseks alustada ikkagi hiljemalt 31-aastaselt, nenditakse raportis.

Samas ütleb raport ühtlasi, et viljakus on igal inimesel erinev ja sõltub ka partnerist, kuid soovitatav on siiski arvestada, et laste saamise edasilükkamine igal juhul vähendab lapsevanemaks saamise tõenäosust. Individuaalsest viljakusest paremini teadlik olemiseks pakutakse raportis välja viljakuse kontroll tervishoiuasutuses kõigile 26-aastastele ja vanematele naistele. Mitmes riigis selliseid meetmeid juba ka plaanitakse või rakendatakse.

(Hahamah ja Berijoux 2022). Lisaks peetakse raportis vajalikuks koostada üle 25-aastastele naistele infopakett, kuhu oleks koondatud nii viljakust kui ka viljakusravi puudutav olulisem info. Leitakse, et informeerituna saavad naised teha teadlikke valikuid ja mitte libiseda olukorda, kuhu nad tegelikult sattuda ei soovinud.

Mitmesuguste sündimus-, pereloom- ja viljakusalaste nõustamiste ja koolituste korraldamise kõrval pakub raport välja ka väga jõulise majandusliku hoova laste saamise varasemaks nügimiseks: 10 000 – 30 000 euro väärtuses riigi pakutavaid hüvesid, kui esimene laps sünnib enne 30. eluaastat. Mil viisil konkreetselt neid hüvesid pakkuda, seda raport ei ütle, vaid jätab küsimuse üksikasjaliku läbitöötamise poliitikakujundajatele. Raportis on soovitusena välja toodud ka õpingute varasema lõpetamise ning õpingute ja lapsevanemaks olemise ühendamise soodustamine, mis teenivad samuti sünnitusea tõusu pidurdamise eesmärki.

PAARISUHE VAJAB TURGUTAMIST

Raportis kirjeldatakse põhjalikult ka praeguse aja noorte paarisuhete haprust, mida on samuti nähtud sündimuslanguse ühe juurpõhjuseks. Paarisuhted on

põlvkonniti oluliselt muutunud – kui aastatel 1969–1970 Soomes sündinutest sündis kaks kolmandikku esimesse paarisuhtesse, siis 1990. aastatel sündinute põlvkonnas on suurem tõenäosus esmakooselus lahku minna, kui ühine laps saada isegi kümnendal kooseluaastal. (Rahnu ja Jalovaara 2023) Muide, sama suundumust võib märgata ka Eestis. (Rahnu 2024)

Ootused pereelu kvaliteedile on tõusnud ning halbade suhetega lepitakse varasemast vähem. Lapse saamisele eelneb varasemast palju pikem kooselu ja üksteise tundmaõppimise periood, kusjuures mitterahuldavad suhted lõpetatakse, niisugustesse suhetesse lapsi enamasti ei sünni. Sagedamini jõuavad lapsed sündida alles teises kooselus või järgnevastes kooseludes. Seetõttu peetakse raportis vajalikuks paarisuhtet toetavate teenuste, sh perenõustamise kättesaadavuse tagamist tervise- ja sotsiaalsüsteemi kaudu, samuti kiiret abi vaimse tervise probleemide korral.

Kuna esmakooselust lapsi sageli enam ei sünni, jääb sündimus madalamaks, sest mitte kõik ei leia uut partnerit või leiavad alles siis, kui vanus enam (soovitud arvul) lapsi saada ei võimalda. Veel tuuakse välja, et kõige enam on vähenenud paarisuhtes olevate 18-34-aastaste osakaal just madala ja keskmise haridusega inimeste hulgas. Seega väljendub lastetuses osati ka ebarõrdsus ühiskonnas, mis osutab tõrjutust vähendavate poliitikameetmete olulisusele ka sündimuse vaatenurgast.

Olulist negatiivset mõju suhetele ja seeläbi sündimusele nähakse raportis ka nutimaailma uppumisel, mis pärsib vahe- tut suhtlemist inimeste vahel. Seetõttu tehakse ettepanek, et riik võiks välja töötada päevase ekraaniaja soovitusel. Viljakusalase teadlikkuse tõstmine koos paarisuhete ja nooremas vanuses laste saamise toetamisega võiks kokkuvõttes tagada selle, et soovitud lapsed tegelikult ka sünnivad ning sündimus seeläbi kasvab. Need noortele, veel lapsi mitte omavatele

inimestele suunatud tegevused on uued elemendid, mis tuleb raportit kohaselt perepoliitika tööriistakasti lisada.

PERETOETUSED ON JÄTKUVALT OLULISED

Teine teemade ring, millest raportit soovitusel töukuvad, on perede toimetulek. Olulist rolli nähakse perepoliitikal – investeringud lastehoidu ja alusharidusse, piisava pikkusega vanemapuhkus ning rahalised toetused lastega peredele teadaolevalt toetavad sündimust ja ühtlasi ka perede heaolu. Raportis leitakse, et väike- lastega perede heaolu edendamine ning lastega peredele pakutava toe arendamine on võtmetähtsusega, et soovitud lapsed ka tegelikult peredesse sünniks. Samuti juhitakse raportis tähelepanu sobiva ulaseme kättesaadavuse potentsiaalsete olulisusele, ehkki selle kohta on põhjalikuid uurimusi veel vähe.

Samuti leitakse, et esimese lapse ning järgnevate laste saamist mõjutavad tegurid on erinevad. Kasvava lastetuse tingimustes on Soome peamine küsimus, et noored üldse loovad pere ja siin n-ö tavapärastest perepoliitika meetmetest enam ei piisavat. Nenditakse, et see, mis toimus varasematel kümnenditel, praegu sündmust kasvama ei pane – näiteks kui lapse saamist takistab partneri puudumine, siis ainuüksi lastetoetuste tõus seda ei lahenda.

Siiski ei soovita sellega öelda, et heldelt tasustatud vanemapuhkust ja toetusi pole vaja. Neile, kes on esimese lapse juba saanud, on toetused ja muu rahaline tugi järgmiste laste planeerimisel oluline (Thomas *et al.* 2022, Hart *et al.* 2024, Bergsvik, Fauske ja Hart 2021). Raportis on välja toodud, et Soome panustab Euroopa paremikuga võrreldes proportsionaalselt mõnevõrra vähem raha perede toetamiseks ning laste kasvatamine on seetõttu perede jaoks kulukam. Leitakse, et see asjaolu võib mõjutada sündimust negatiivselt, eriti just madalama sissetulekuga perede

puhul, kes kaaluvad teise või kolmanda lapse saamist. Teisalt on raha- ja ajakulu uurides selgunud, et Euroopas panustavad lapsevanemad uue põlvkonna kasvatamisse kolm korda rohkem ressursse kui ülejäänud ühiskonnaliikmed, kusjuures erinevus on suurim just Rootsis ja Soomes. (Vanhuysse, Medgyesi ja Gal 2023) Seegi kinnitab, et kulude hüvitamise teema on oluline.

Laste kasvatamise kulude hüvitamise eesmärgiks peaks raporti hinnangul olema, et laste saamine ja kasvatamine ei vähendaks sissetulekuid ega pensioni. Rõhutatakse ka sotsiaaltoetuste rolli, et kolme-nelja lapsega pered ei jääks väiksemate peredega võrreldes halvemasse olukorda. Erinevalt Eestist ei ole Soomes pensionilisa laste eest, mistõttu laste kasvatamise tõttu tööst eemalolek või

Teiste riikide kogemus näitab, et piiri, millest sündimus madalamale enam ei lange, pole olemas.

osaajatöö vähendavad pensioni ja suurendavad ka pensionilõhet, kuna sagedamini on tööst eemal emad. Kuna lastega seotud toetuste ja hüvitiste saajad on ka suures osas naised, siis nähakse raportis lastega seotud kulude suuremat kompenseerimist ühtlasi võimalusena emadusloivu tasandada.

EESTIL ON SOOMELT ÕPPIDA

Kirjeldatud kahene lähenemine perepoliitikale – ühelt poolt pere loomist ja teiselt poolt pere suurenemist mõjutavate meetmete eristamine, on uudne, kuid

veenev ning võiks leida rakendamist ka Eestis. Nagu Soome puhul, nii on ka Eesti uuringud näidanud, et põhjused, mida nimetatakse lapse saamise takistusena, erinevad lapsevanematel ja veel lapsi mitte saanutel. (TLÜ 2020) Kui viimaste puhul on oluline takistus partneri puudumine ja muude tegevustega hõivatus (kool ja töö), siis esimeste puhul domineerivad majanduslikud põhjused. Seetõttu peaks ka perepoliitika meetmete pakett arvestama erinevate sihtrühmade erinevaid vajadusi ja olukordi. Teine oluline raportis sisalduv sõnum puudutab valdkondlike poliitikate omavahelist lõimitust. Kuna sündimusele avaldab mõju väga lai ja mitmekesine tegurite kogum, mis hõlmab haridust, tööturgu, vaimset ja füüsilist tervist, eluaset, ühiskonnas domineerivaid väärtusi, piirkondlikku arengut jpm, siis on tähtis, et võimalikult paljud valdkondlikud poliitikad teeniksid ka sündimuse toetamise eesmärki.

Raportisse on pääsenud ka ettepanekuid, mis teevad kerge näpuvibutuse valitsuse suunas. Soovitatakse luua riiklik süsteem sündimuse valdkonna tegevuste koordineerimiseks – organisatsioonid ja tegutsejad peaks toimima võrgustikuna, sest vaid koostöös on võimalik edu saavutada. Samuti soovitatakse lastega perede ja hariduse rahastamist suurematest kärbetest säästa.

Report on üle saja lehekülje pikk ja väga infotihe. Seesugust kvaliteetset analüüsi oleks kahtlemata vaja ka Eesti sündimuse kohta, kuigi riikide erinevustest tulenevalt oleksid rõhuasetused tõenäoliselt veidi erinevad. Igal juhul on Soome astunud olulise sammu edasi nii jutuks olnud raporti koostamise, aga muidugi ka madala sündimuse teema valitsusprogrammi lisamise ning rahvastikupoliitika töörihma loomisega.

Eestil on võimalik siin Soomelt õppida – mitte oodata probleemide edasist süvenemist, vaid asuda tegutsema otsekohe. Näiteks Lõuna-Korea, kus sündimus on olnud niigi ülimaldal, suutis 2023. aastal

endiselt üllatada – sündimuskordaja langes 0,72 lapseni naise kohta, riigi kõige madalama sündimusega piirkonnas aga kõigest 0,33 lapseni naise kohta.

Eestis on sündimus näidanud juba kolm aastat järjest registreerimisajaloo madalamat taset. See võiks olla piisav põhjus, et liiga vähese järelkasvu probleem ka Eesti valitsuse lauale jõuaks ja ehk isegi poliitika peavoolu teemaks saaks. Iseenesest sündimus taastetasemele lähemale kindlasti ei tõuse, tegevusetuse korral sündimuslangus pigem jätkub.

Kuna madal sündimus on saanud globaalseks probleemiks, võiks Eesti panustada selles küsimuses ka rahvusvahelisse koostöösse. Miks mitte alustada kasvõi mõttest, mis käidi välja jutuks olnud raportis – ettepanek korri-geerida ÜRO säästva arengu eesmärged, et need arvestaks muutunud olukorraga. Kui probleemiks pole enam laste sünd, vaid nende sündimata jäämine, peaksid poliitikavalikud ja meetmed muutuma, ning seda ka rahvusvahelisel tasemel, mitte ainult Eestis või Soomes.

KASUTATUD ALLIKAD

- ASADISARVESTANI, K., SOBOTKA, T. (2023). A pronatalist turn in population policies in Iran and its likely adverse impacts on reproductive rights, health and inequality: a critical narrative review. – *Sexual and Reproductive Health Matters*, 31 (1), article 2257075. – <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/26410397.2023.2257075>
- BHATTACHARJEE, NATALIA V. *et al.* (2024). Global fertility in 204 countries and territories, 1950–2021, with forecasts to 2100: a comprehensive demographic analysis for the Global Burden of Disease Study 2021. – *The Lancet*, Volume 403, Issue 10440, 2057–2099. – [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(24\)00550-6.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(24)00550-6.pdf)
- BERGŠVIK, J., FAUSKE, A., HART, R. K. (2021). Can policies stall the fertility fall? A systematic review of the (quasi-) experimental literature. – *Population and Development Review*, 47 (4), 913–964. – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/padr.12431>
- BUDOLFSON, M., SPEARS, D. (2021). Population ethics and the prospects for fertility policy as climate mitigation policy. – *The Journal of Development Studies*, 57 (9), 1499–1510. – <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220388.2021.1915481>
- HAHAMAH, S., BERIJOUX, S. (2022). Rapport sur les causes d'infertilité – Vers une stratégie nationale de lutte contre l'infertilité. Ministère du travail de santé et des solidarités. – <https://sante.gouv.fr/ministere/documentation-et-publications-officelles/rapports/sante/article/rapport-sur-les-causes-d-infertilite-vers-une-strategie-nationale-de-lutte>
- HART, R. K., BERGŠVIK, J., FAUSKE, A., KIM, W. (2024). Causal analysis of policy effects on fertility. *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics*, 1–25.
- RAHNU, L. (2024). Kooselu ning esiklapse sünd. Eesti ja Põhjamaad. Ettekanne Pühajärve rahvastikuseminaril 21.09.2024. – <https://peresihkapital.ee/app/uploads/2024/10/03-Leen-Rahnu-Kooselu-ja-esimene-sund-21092024-jagamiseks.pdf>
- RAHNU, L., JALOVAARA, M. (2023). Partnership dynamics and entry into parenthood: Comparison of Finnish birth cohorts 1969–2000. *Advances in Life Course Research*, vol 56. – <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2023.100548>
- ROTKIRCH, A. (2024). 20 ehdotusta lapsitoiveiden tukemiseksi: selvitys syntyvyyden laskusta Suomessa. Valtioneuvoston julkaisu 2024: 46. – <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-977-9>
- ROTKIRCH, A., TAMMISALO, K., MIETTINEN, A., BERG, V. (2017). Miksi vanhemmuutta lykätään? Nuorten aikuisten näkemyksiä lastensaannista. Perhebarometri 2017. Väestöntutkimuslaitos Katsauksia E51. Helsinki: Väestöliitto. – <https://www.vaestoliitto.fi/verkkojulkaisut/miksi-vanhemmuutta-lykataan/>
- THOMAS, J., ROWE, F., WILLIAMSON, P., LIN, E. S. (2022). The effect of leave policies on increasing fertility: a systematic review. – *Humanities and Social Sciences Communications*, 9 (1), 1–16. – <https://www.nature.com/articles/s41599-022-01270-w>
- TLÜ (2020). Lapsesaamise motiivid ja takistused: Eesti pere- ja sündimusuuringu tulemused. Tallinna Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituut ja Eesti Demograafia Keskus. – <https://peresihkapital.ee/app/uploads/2020/04/Lapsesaamise-motivid-ja-takistused-Eesti-Pere-ja-S%C3%B4ndimusuuringu-tulemused-2020.pdf>
- United Nations Population Division, 2024. *World Population Prospects: The 2024 Revision*. – <https://population.un.org/wpp/>
- United Nations Population Division, 2015. *World Population Prospects: The 2015 Revision*. – <https://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-2015-revision.html>
- UNFPA, Programme for Action, Adopted at the International Conference on Population and Develop, Cairo 5-13 September 1994. – https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/PoA_en.pdf

VALTIONEUVOSTO (2023). Vahva ja välittävä Suomi. Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023. Valtioneuvoston julkaisuja 2023: 58. – <https://valtioneuvosto.fi/hallitukset/hallitusohjelma/>

VALTIONEUVOSTO (2024). Selvityshenkilö esittää keinoja syntyvyyden laskun pysäyttämiseksi. Sosiaali- ja terveystieteiden tiedejulkaisu 10.10.2024. – <https://valtioneuvosto.fi/-/1271139/selvityshenkilo-esittaa-keinoja-syntyvyyden-laskun-pysayttamiseksi>

VANHUYSSSE, P., MEDGYESI, M., GAL, R. I. (2023). Taxing Reproduction: The Full Transfer Cost of Rearing Children in Europe. – Royal Society Open Science, 10 (10). Article 230759. – <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsos.230759>

Kus asub Eesti kõige tihedamalt asustatud ruutkilomeeter?

HENDRIK NEUBAUER
Statistikaameti
geoinfospetsialist

SUSANN KIVI
Statistikaameti
kommunikatsioonipartner

Eesti inimestele meeldib elada suurtes linnades. Kui elu linnas üle viskab, kolitakse suurlinnade ümber asuvatesse valdadesse. Nii selgub statistikaameti andmetest, mis võrdlevad rahvastiku paiknemist 2000. ja 2024. aastal.

Eesti rahvastiku jaotus on viimase 24 aasta jooksul teinud läbi märkimisväärsed muutusi. Kõrvutades ligi veerandsaja aasta jooksul toimunud muutusi Eesti rahvastiku paiknemises, ilmnevad mustrid, mis

peegeldavad ka Eesti ühiskonna üldist arengut ja liikumist.

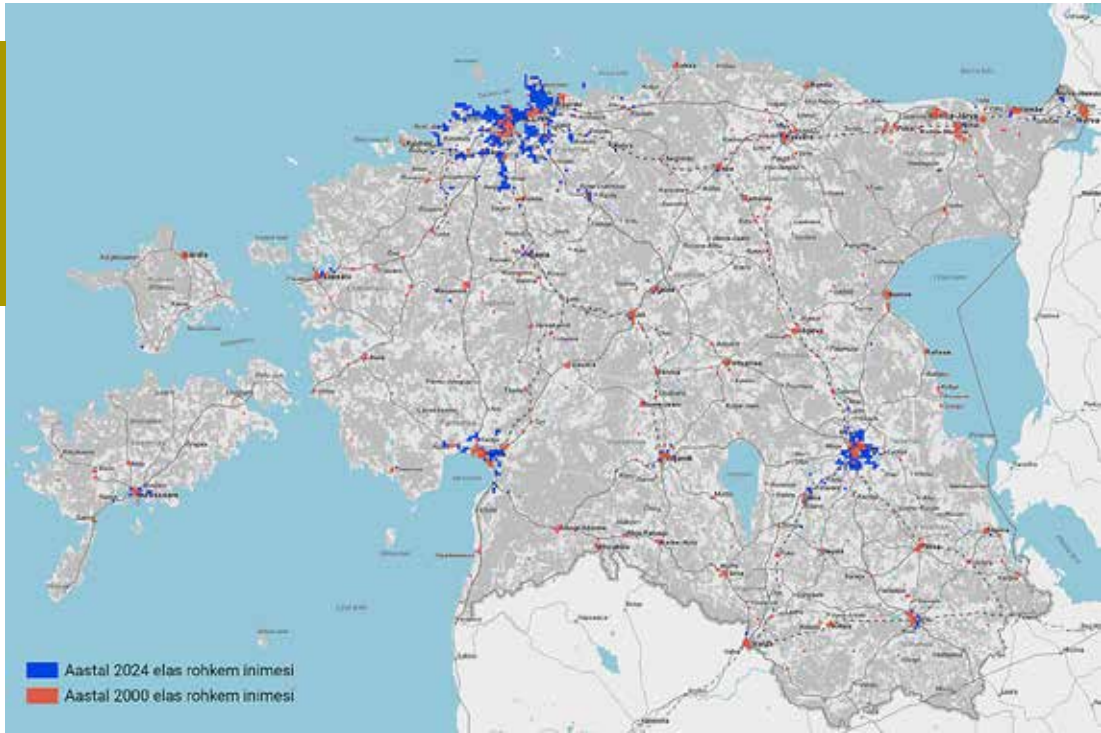
Statistikaameti **veebikaarti** (<https://experience.arcgis.com/experience/bc93491dccc940448ce79205e59d8213/>) saab vaadata ameti kodulehelt.

45 668 RUUTU, LIGI POOLED TÜHJAD

Kaardiloo aluseks on 2000. aasta rahva ja eluruumide loendusel koostatud Eesti rahvastikutiheduse 1 km × 1 km ruutkaart, mis on kõrvutatud 2024. aasta rahvastiku paiknemise 1 km × 1 km ruutkaardiga. Tinglikult on selle puhul tegemist rahvastikutiheduse kaardiga, kus kujutatakse igal ruutkilomeetril elavate inimeste arvu. Kui jagada kogu Eesti maismaa pindala ühe ruutkilomeetri suurusteks täisruutudeks, on ruute kokku 45 668.

Ehkki Eesti elanike elupaikade trendide uurimiseks nendest andmetest piisab, tuleb meele pidada, et suuremate üldistuste tegemiseks peaksime arvesse võtma ka teisi rahvastikuprotsesse, nagu sündimus ja suremus ning sisse- ja väljaränne.

Kaardil kujutatud sinised ruudud tähistavad kohti, kus 2024. aastal elas

KAART 1. Rahvastiku paiknemise vahe Eestis: 2000 vs. 2024.

Allikas: statistikaamet

rohkem inimesi kui 2000. aastal. Punastel ruutudel elas 2000. aastal rohkem inimesi. Et teha võrdlusi, mis kajastavad suuremaid muutusi ja mitte juhuslikke muutusi, jätsime välja ruudud, kus elanike vahe aastate lõikes on väiksem kui 50. See aitab esile tuua piirkondi, kus muutused on olulisemad ja eemaldada juhuslikud muutused.

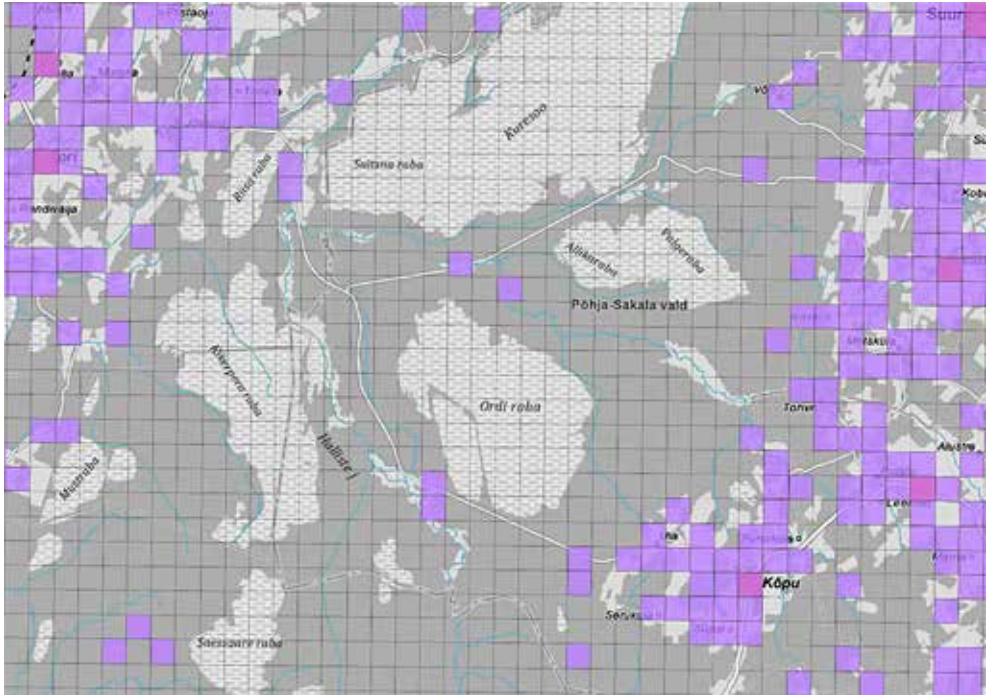
Mida me 24 aasta võrdluses siis näeme? Märkimisväärne järeldus on, et kui jagada Eesti maismaa ühe ruutkilomeetri suurus- teks täisruutudeks (45 668), siis ligi pooltel neist (22 315) ehk ligikaudu 49 protsendil ruutudest pole võrreldud aastatel elanud ühtegi inimest. Väga suur osa tühje ruute on tühjad lihtsal põhjusel: metsa ja rabasse ei saagi taristu puudumise tõttu elama minna. Ehkki näiteks nii Soomaa kui ka Alutaguse rahvuspargis paistavad silma mõned üksikud asustatud ruudud, nähtuvad kaardilt selgesti piirkonnad, kus

looduskaitselistel kaalutlustel või taristu puudumise tõttu pole viimase 24 aasta jooksul keegi elanud.

KESKMISELT 30 INIMEST RUUTKILOMEETRIL

Eesti keskmine asustustihedus praegu on 30,3 inimest ruutkilomeetri kohta, mis on rohkem kui näiteks 2011. aasta loendusel (29,7 inimest ruutkilomeetri kohta), kuid vähem kui 2000. aastal (30,9 inimest ruutkilomeetri kohta). Kõige suurema rahvastikutihedusega piirkond on läbivalt olnud Lasnamäel. Sealsed tihedalt ehitatud kõrged kortermajad on loonud olukorra, kus Lasnamäe asustustihedust võiks võrrelda näiteks Buenos Airesega Argentinast või Kairoga Egiptuses.

Kui 2000. aastal elas kõige tihedamalt asustatud ruudus Lasnamäel üle 18 000 inimese, siis nüüd on see arv langenud ligikaudu 16 000 juurde. Praegu elab kõige

KAART 2. Rahvastikutihedus Soomaa rahvusparkis. Soomaa rahvuspark on näide piirkonnast, kus viimase 24 aasta jooksul pole inimesi elanud.

Allikas: statistikaamet

enam inimesi Laagna piirkonnas, samas 2000. aastal oli Lasnamäe kõige tihedamalt asustatud piirkond Linnamäe tee.

Enam kui 10 000 inimest ruutkilomeetri kohta elab praegu vaid Tallinnas. Varem oli selliseid piirkondi ka Narvas ja Tartus. Praegu on väljaspool Tallinna tihedamalt asustatud piirkond Narva, kus kõige tihedamalt asustatud ruutkilomeetril elab ligikaudu 9800 inimest. Tartu kõige tihedamalt asustatud ruutkilomeeter praegu on Annelinnas, kus elab 8599 inimest.

2000. aastal elas keskmiselt oluliselt rohkem inimesi väiksemates asulates kui 2024. aastal. Kui väiksemates asulates on inimesi oluliselt vähemaks jäänud, siis väga suurel määral on kasvanud suurlinna ümbruses asuvate valdade elanikkond. Kõige enam on kasvanud Tallinna, Tartu ja Pärnu lähivaldade elanikkond. Toimub valglinnastumine ehk inimesed kolivad

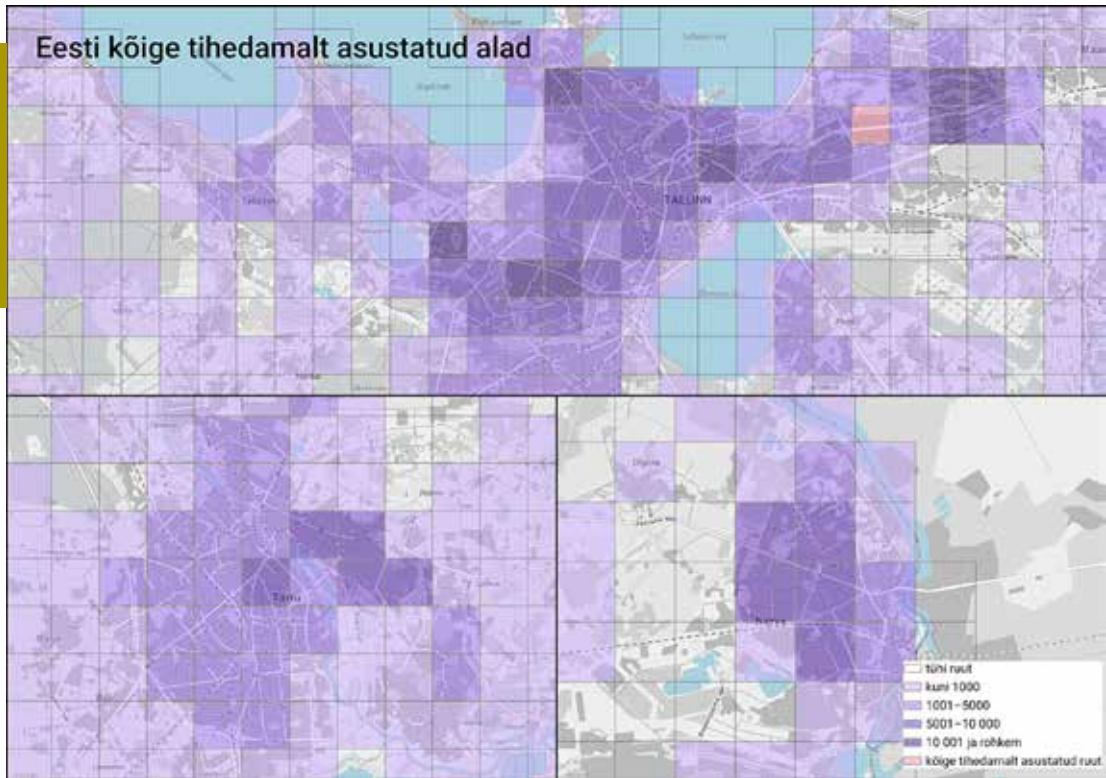

KAART 3. Eesti kõige tihedamalt asustatud ruut: Laagna piirkond Lasnamäel.

Allikas: statistikaamet

suurlinnade ümber asuvasse valdadesse (Saue, Rae, Viimsi, Kambja jt).

Eesti elanikele meeldib elada suuremates linnades. Kui elu linnas üle viskab, kolivad inimesed suurlinnade ümber

KAART 4. Eesti kõige tihedamalt asustatud alad: Tallinn, Tartu ja Narva.

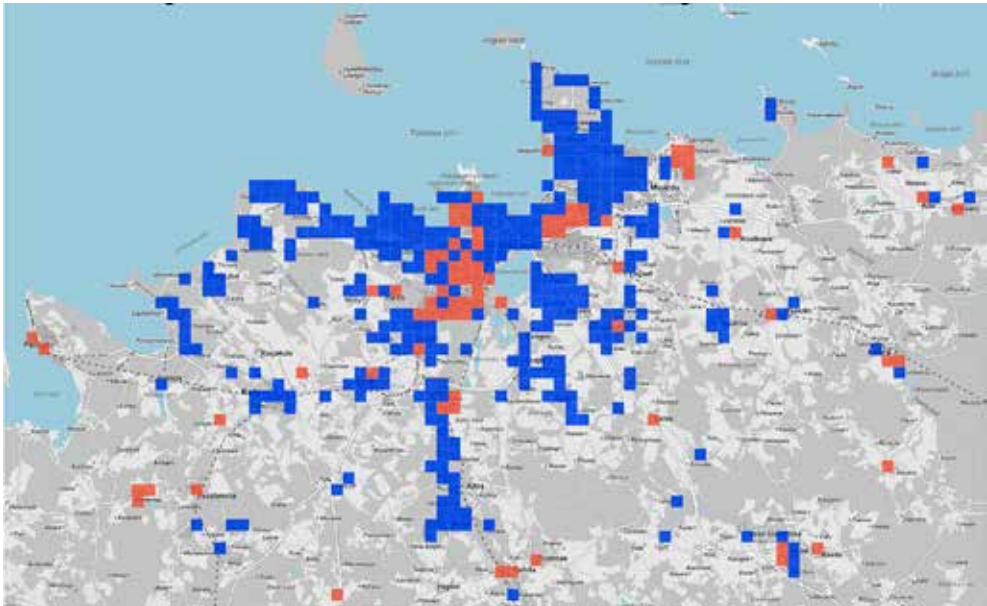
Allikas: statistikaamet

asuvatesse valdadesse. Inimesed kipuvad elama seal, kus teised inimesed juba ees elavad. Teiste inimeste olemasolu tähendab, et piirkonnas on olemas teenused, kogukond, töö ning kooli- ja lasteaiakohad.

Mitmeid Tallinna ja Tartu ning mõne teise suurema linna naabruses asuvaid külasid saab nimetada väikelinnalisteks piirkondadeks. Sellistes piirkondades on elanike arv sel sajandil kohati mitmekümnekordistunud. Väikelinnalisteks asulateks loetakse ka nii-öelda traditsioonilisi väikelinnu. Näiteks Elva, Põlva ja Türi on väikelinnalised asulad, kus rahvaarv on alates 2000. aastast vähenenud ning valglinnastumise osakaal on olnud seda suurem. Eesti suurim väikelinnaline piirkond 2024. aastal on Peetri alevik, kus kõige tihedamalt asustatud ruudul elab ligikaudu 2700 inimest.

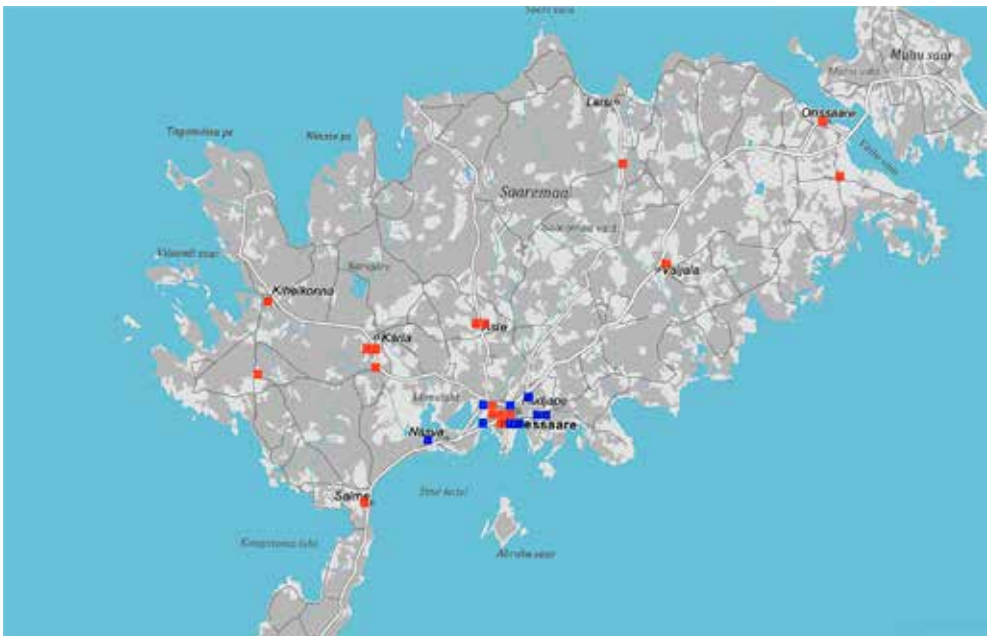
IDEAALNE KODU ON KAARDI PEAL KESKLINNAST KAUGEL, SÕIDUAJAS LÄHEDAL

Linnaäärsetesse valdadesse kolides teevad inimesed sageli valiku nende piirkondade kasuks, kus säilib võimalus kiirelt linna jõuda. Inimesed kolivad tiheasustusega linnast välja, et elada keskkonnas, kus – võib-olla vähemalt näiliselt – oleks vähem müra ja rohkem rohelist. Sealjuures on raudteeühendus Tallinnaga andnud mitmele väikelinnalisele asulale Tallinna lähiümbruses selge eelise kasvaks ja arenguks. Näiteks Laagri alevik Saue vallas paistab silma selle poolest, et selle rahvaarv on just raudtee lähedusse jääval ruudul teinud väga suure hüppe. Sellist hüpet võib olla toetanud väga hea raudteeühendus Tallinnaga. Kui 2000. aastal elas sellel ruudul Laagri alevikus

KAART 5. Tallinna valglinnastumine. Inimesed kolivad Tallinna ümber asuvatesse valdadesse (Saue, Rae, Viimsi). Sinistel ruutudel elas 2024. aastal rohkem inimesi, punastel ruutudel elas 2000. aastal rohkem inimesi.

Allikas: statistikaamet

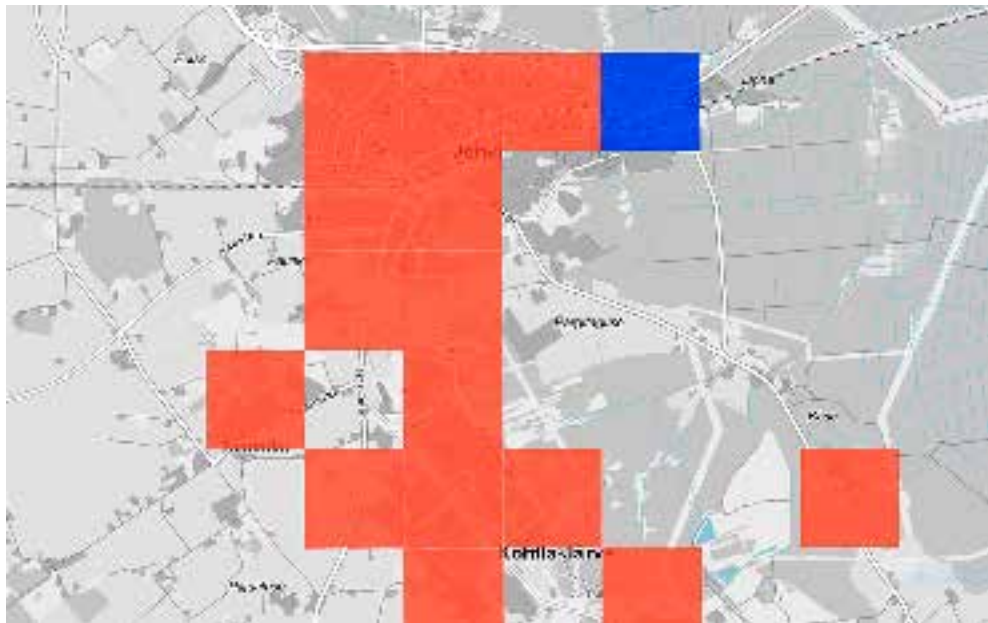
KAART 6. Rahvastikutiheduse muutused Saaremaal. Mändjala endine suvilapiirkond Nasva lähistel paistab silma selle poolest, et see on ainuke ruut Kuressaare ja selle lähiümbruse kõrval, kus rahvastikutihedus on Saaremaal viimase 24 aasta jooksul kasvanud.

Allikas: statistikaamet

KAART 7. Rahvastikutiheduse tõus Avinurmes ja Mäetagusel.

Allikas: statistikaamet

KAART 8. Rahvastikutiheduse muutus Jõhvis. Vaid ühel ruudul on Jõhvi rahvaarv viimase 24 aasta jooksul tõusnud. Sel ruudul avati 2006. aastal Viru vangla.

Allikas: statistikaamet

RAHVASTIK EESTI KAARDIL

- ▶ Kui jagada Eesti maismaaterritoorium ühekiilomeetristeks täisruutudeks (45 668), siis ligi pooltel neist (22 315) ehk ligikaudu 49 protsendil ruutudest pole viimase 24 aasta jooksul elanud ühtegi inimest.
- ▶ Eesti rahvastiku keskmine tihedus on 30,3 inimest ruutkilomeetri kohta, mis on pisut väiksem kui 2000. aastal.
- ▶ Enam kui 10 000 inimest ruutkilomeetri kohta elab vaid Tallinnas. Väljaspool Tallinna on tihedaimalt asustatud koht Narva (ligikaudu 9800 inimest ruutkilomeetril).
- ▶ Kõige suurema rahvastikutihedusega on Lasnamäe Laagna piirkond, kus ühel ruutkilomeetril elab ligikaudu 16 000 inimest.
- ▶ Inimesed kolivad suurlinnade ümber asuvatesse valdadesse (Saue, Rae, Viimsi, Kambja jt).
- ▶ Eesti suurim väikelinnaline piirkond 2024. aastal on Peetri alevik, kus tihedaimalt asustatud ruudul elab ligikaudu 2700 inimest.

Allikas: statistikaamet

veidi üle 400 inimese, siis nüüd juba ligi 1800. Seda ruutu saab sealjuures pidada uusarenduslikuks piirkonnaks, kus „tühjale põllule“ on viimaste aastakümnetega kerkinud kodu väga suurele hulgal inimestele.

SUVILAST ON SAANUD HOOPIS PÕHIELUPAIK

Lisaks juba kirjeldatud kahele peamisele suundumusele, et inimeste arv on viimase 24 aasta jooksul kasvanud linnades ja linnaäärsetes piirkondades, on mitmel pool Eestis näha ka seda, et rahvastikutihedus on kasvanud endistes suvilapiirkondades. Suvilatest on saanud inimeste põhielupaik. Selle trendi saab ka liigitada valglinnastumise alla. Põhiline tegur siin on suvilate ja suvilaluste kruntide olemasolu. Keskustele ja teenustele piisavalt lähedal asuvad suvilaid on inimesed hakanud kasutama põhielupaigana.

Tihti on vanade suvilate asemele ehitatud ka täiesti uued elamud ja paranenud on kogu olmetaristu. Suvilatest on päris kodud saanud näiteks Neeme külas Jõelähtme vallas, Salmistu külas Kuusalu vallas ning Laulasmaa ja Väana-Jõesuu piirkonnas Lääne-Harju vallas. Ka Mändjala

endine suvilapiirkond Saaremaal Nasva lähistel paistab silma selle poolest, et see on ainuke ruut Kuressaare ja selle lähiümbruse kõrval, kus rahvastikutihedus on Saaremaal viimase 24 aasta jooksul kasvanud.

HOOLDEKODUD TÕSTAVAD ÜKSİKUTE RUUTUDE RAHVAAARVU MAAPIIRKONDADES

Kui üldine trend on, et maapiirkondades on inimesi jäänud vähemaks, siis mitmel pool Eestis tõusevad esile üksikud ruudud, kus elanike arvu kasv näib selle trendiga selgelt vastuvoolu ujuvat. Mis selgitaks seda, et Mäetaguse külas Alutaguse vallas, Kääpa külas Mustvee vallas, Hindu külas Hiiumaal, Hellenurme külas Elva vallas ja Tolli külas Märjamaal on kitsalt ühel ruudul kasvanud elanike arv kohati ligi mitu korda?

Kui lähemalt uurida, näeme, et neis ruutudes asuvad hooldekodud, mille tõttu paistavad kõik nimetatud külad silma rahvastikutiheduse kasvuga. Näiteks Hindu külas Hiiumaal, kus asub Tohvri hooldekodu, asub ainuke ruut Hiiumaal, mille elanike arv on viimase 24 aasta jooksul tõusnud. Ka Avinurme ja Mäetaguse tõusevad kontrastselt esile selle poolest, et

neis asuvad ainsad ruudud, mille elanike arv on lähipiirkonnas tõusnud. Tõusu taga on seal asuvate hooldekodude elanike arvu kasv. Mõneti kurblooliselt saame nentida, et maapiirkondades on rahvaarv ruutkilomeetril tõusnud sageli just hooldekodude elanike arvelt.

Lisaks hooldekodudele näeme ühte põnevat reeglile vastukäivat näidet ka Ida-Virumaal Jõhvis. Seal on ühel ruudul kasvanud elanike arv 50-lt 575ni. Ja see on ainuke ruut, mille elanike arv on Jõhvis viimase 24 aasta jooksul kasvanud. Sel ruudul avati 2006. aastal Viru vangla.

Tartu Ülikooli pereuurimise rühm sünnist ümbersünnini

ENE-MARGIT TIIT
Tartu Ülikooli emeritprofessor

Kuidas Tartu Riikliku Ülikooli perelabor tekkis, kuhu see kuulus? Kes seda rahastas ja toetas? Kes oli tellija? Mis oli selle uurimisrühma tegevuse eesmärk? Mis oli ametlik nimi?

Püüan siin nendele küsimustele vastata nii hästi, kui (lünklik) mälu ja napid allikmaterjalid võimaldavad.

PEREUURIJAD – KES NAD OLID? **Alusepanijad**

Pereuurimise rühma sünnimomendi kohta ei ole ühtegi dokumenti. Panin selle kirja mälu järgi.

Oli 1968. aasta sügis, arvatavasti oktoober, kui hea kolleeg, matemaatik Ivar Kull, kellel alati oli uusi ja huvitavaid ideid, ütles mulle: meil on tekkinud rühm huvilisi, kes tahaksid uurida, kuidas moodustada hästi sobivaid abielupaare. Sellesse seltskonda oleks ka statistikut tarvis. Tule

täna õhtul pedagoogika kateedrisse, meil on seal koosolek!

Sel õhtul oli koos kuus inimest: Heiti Kadastik, Ivar Kull, Heino Liimets, Ülo Vooglaid, mina ja ajakirjanik Asta Kiitam Edasi toimetusest. Eesmärgiks oli uurida abielupaaride sobivust, lootusega määratleda algoritm võimalikult hästi sobivate partnerite leidmiseks. Kohe arvestati ka arvuti kasutamise võimalust otsustusprotsessis (mis oli sel hetkel võrdlemisi uudne mõte). Kuna ülesanne oli keeruline, otsustati vajalikke teadlasi töörühma juurde kutsuda ja kuu aja pärast uuesti kokku tulla. Mingit tellimust sellega seoses ei olnud, rühma loomise ajendiks oli osalejate teaduslik huvi, kuigi edaspidi loodeti ka praktilist tulemust. Kuna kõigil töörühma kutsututel oli olemas töökoht, ei nähtud ka finantsprobleeme: uurimistö jaoks sobis tööst vaba aeg, nädalavahetused ja õhtud.

Pereuurijate koosolekud

Rühma teisest ja kolmandast koosolekust mäletan ma vähe, nende kohta pole minu teada ka dokumente säilinud. Kuid mingil hetkel tundus mulle, et see huvitava ja sisukana tundunud ettevõtmine hakkas „ära vajuma“, sest raske oli leida

Minu küalisteraamatud.

Foto: eraarhiiv

erinevatest üksustest pärinevatele inimestele ühiselt sobivat aega. Veelgi raskem oli õhtul pärast päevaseid tegemisi sisukat arutelu pidada. Nii otsustasingi ürituse päästmiseks kutsuda kogu seltskonna koosolekule enese poole. Selleks, et mõte pärast tööpäeva liiguks ja vaim oleks värsk, oli tarvis teistmoodi õhkkonda, tassi kohvi ja võileiba ja/või koogiviilu. Esialgu ühekordsena mõeldud koosoleku formaat õigustas end, nii et jäi püsima rühma põhilise töövormina 20 aastaks. Nii sugusel viisil toimus kokku vähemalt 70 koosolekut. Mingit osalusmaksu meil ei olnud, kõik, mis oli laual, oli minu panus. Kord või paar tuli mõni härra ka veinipudeliga, aga seda juhtus väga harva.

Ka koosolekute teatamine polnud toona lihtne, ammugi polnud võimalikud arutelud koosoleku aja sobitamiseks osalejatele. Isiklike telefone oli väga vähestel, ka töökoha telefonidel ei õnnestunud inimesi sugugi alati kätte saada – see sõltus tavaliselt sekretäride vastutulelikkusest. Sageli tuli kas ülikoolisest või ka tavalist posti kasutada. Õnneks liikus toona post suhteliselt kiiresti.

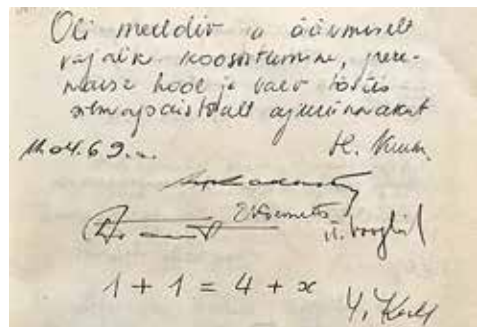
Töörühma koosolekuid üldiselt ei protokollitud, kuigi märkmeid kahtlemata tehti. Need aga pole arhiveeritud, tõenäoliselt enamasti ei ole ka säilinud. Pole alles

ka kuigi palju muid materjale rühma töö kohta. Aga minu kodus on läbi mitme põlvkonna ulatuv traditsioon paluda külalistel oma külaskäik jäädvustada külalisteraamatus. Kuna pereuurijad olid minu külalised, on ka koosolekud (vähe-malt enamikul juhtudest) jäädvustatud külalisteraamatutes. Tänapäevani on mul neid raamatuid täitunud seitse (keskmiselt üks igas kümnendis). Enamasti on kirjas koosoleku kuupäev ja osalejate allkirjad, vahel on lisandunud ka lause või paar koosoleku teema kohta.

Joonisel on näha, et minu juures peetud koosolekute arv väheneb oluliselt 80. aastatel, s.o pärast ametliku perelabori moodustamist, kui pereuurijad said oma toakese arvutuskeskuse majas Liivi tn 2. Taasiseseisvumise perioodil, aastail 1989 ja 1990, käis töörühm taas suuremas koosseisus minu pool.

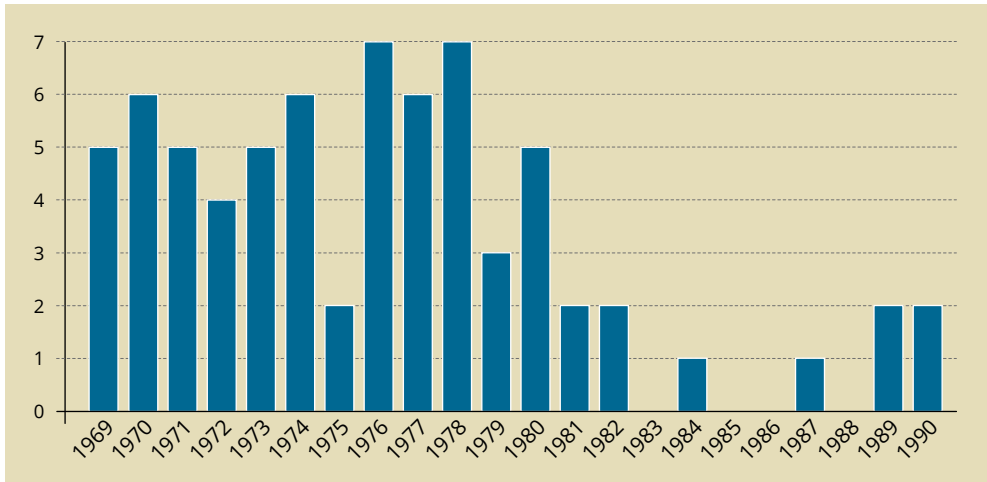
Pereuurijate meeskond

Pereuurijate meeskond, mille algatusrühm koosnes kuuest liikmest, täienes aja jooksul. Kokku osales meie tegemistes, sealhulgas koosolekutel, läbi kõigi aastate mitukümmend inimest. Oli neid, keda meie, põhitegijad, kutsusime, arvestades nende uurimisvaldkonda ja teadmisi. Meie eesmärk oli ju uurida ja kajastada võimalikult paljusid pereelu tahke. Oli neidki, kes tulid vaatama, mida selles töörühmas tehakse – ja jäid kas mõneks aastaks või pikemaltki, sest tegevus tundus olevat

Esimese minu juures toimunud koosoleku jäädvustus külalisteraamatus.

Foto: eraarhiiv

JOONIS 1. Pereuurimise rühma koosolekute arv aastati (külalisteraamatute andmetel).

Allikas: eraarhiiv, autori koostatud

huvitav. Polnud põhjust vabatahtlikke huvilisi rühma ettevõtmistest eemale tõrjuda. Suhteliselt vähe oli neid, keda küll osalema kutsuti, kuid kes siiski tõsiselt tööst osa võtma ei hakanudki. Ja oli ka külalisi, kes osalesid koosolekul kord või paar, niihästi kutsutuna kui ka omatahtsi. Kuigi koosolekutel oli mitmesuguse maailmavaate ja elufilosoofia esindajaid ja eriarvamusigi jätkus, polnud vaidlused kunagi teravad ja säilis sõbralik ning tõine õhkkond.

Tegelikult ei jäänud aktiivseteks ja pikaajalisteks töörühma liikmeteks ka kõik esimesel koosolekul viibinud asutajaliikmed. Üks kõige aktiivsemaid ja tegusamaid töörühma liikmeid oli Vabariikliku Tartu Kliinilise Psühhoneuroloogiahaigla peaarst, meditsiinidoktor **Heiti Kadastik**

(1926–1992). Tema asjalik ja enesekindel kohalolek lisas koosolekutele tõsidust ja tema asjatundlikkus lahendas mõnegi vaidluse.

Alati, kui arutati olulisemaid teemasid, oli kohal ka sotsioloog, TRÜ sotsioloogialabori looja **Ülo Vooglaid** (1936). Kahtlemata oli ta toona kõige pädevam sotsioloog ja ankeetküsitluste korraldaja, kuid talle tuleb au anda – kunagi ei ajanud ta segi meie laborit oma laboriga, ei surunud peale oma ideid, vaid aktsepteeris meie meeskonna arvamusi ja erisusi.

Matemaatik dotsent **Ivar Kull** (1928–1989) oli inimene, kes innustus uutest ideedest ja suutis oma innukusega teisigi nakatada. Ometi ei tegutsenud ta selles rühmas kuigi kaua, sest tal tekkis uusi ideid ja ülesandeid – tema oli üks neid

Ene-Margit Tiit, Ivar Kull, Ülo Vooglaid, Heino Liimets, Asta Kiitam

matemaatikuid, kes koos kursusekaaslase dotsent **Ülo Kaasikuga** (1926–2017) tegeles arvuti- ja programmeerimisõppe toomisega Tartu ülikooli.

Ülimalt tegusale, väga noorelt NSV Liidu akadeemikuks saanud pedagoogikateadlasele **Heino Liimetsale** (1928–1989) oli pereuurimine üks algatus-test, mida ta toetas, kuid pikemalt rühmas tegutsemiseks ei jätkunud tal aega (ja võib-olla ka huvi). Aitäh algatuse toetamise eest, sel hetkel oli see kahtlemata oluline.

Ajakirjanik **Asta Kiitam** (1923–2016), kes pereteema vastu sisulist huvi tundis, oli töörühmas vaid ühekordne külaline. Kas meie esimesest koosolekust meediasse jälg jäi, ei mäleta, kuid positiivne suhe meediaga säilis. Edaspidigi leidis meie tegevus kajastust nii kohalikus kui ka piiritaeguses meedias.

Pereuringutega seotud tegevustest sai alguse ka TRÜ matemaatikute ja statistikute rahvastikustatistika kursus ning sellega seotud uuringud ja kirjatööd.

Ja lõpuks mina ise, matemaatik-statistik, matemaatilise statistika ja programmeerimise kateedri dotsent, TRÜ arvutuskeskuse statistika töörühma juhendaja. Osalesin peaaegu kõigil järgmistel koosolekutel – välja arvatud üks kord, kui mu väike poeg ootamatult haiglasse sattus. Küllap juhatasin ka koosolekuid ja korraldasin rühma tegemisi, nii et kui tekkis vajadus nimetada rühma juht või pealik, arvasid kolleegid mind selleks sobivat. Uuringute ühe sisulise

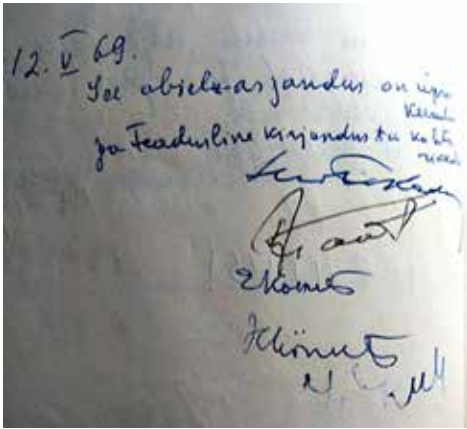
suunaja ja juhendaja rollis jätkasin kuni töörühma tegevuse lõpuni (teisenemiseni). Kaasasin rühma töösse nii oma kaasteelisi arvutuskeskuse statistikarühmast kui ka matemaatika eriala üliõpilasi, kes said meie andmestikest põnevaid uurimisteesmasid kursuse- ja diplomitööde kirjutamiseks (neid kogunes aastate jooksul kümmekond). Matemaatikatudengid olid toona tasuta, kuid pädev abitööjõud ankeediandmete töötlemisel – kasu oli mõlemapoolne.

Pereuringutega seotud tegevustest sai alguse ka TRÜ matemaatikute ja statistikute rahvastikustatistika kursus ning sellega seotud uuringud ja kirjatööd.

Meeskonna täienemine

Teisele pereuurijate koosolekule kutsusin ma pedagoogika kateedri dotsendi, psühholoog **Enn Koemetsa** (1911–1973), kellest sai üks töörühma tegusamaid ja pädevamaid liikmeid (kuni tema varase siitilmast lahkumiseni 1973). Temaga koos tuli ka sama kateedri dotsent **Helga Kurm** (1920–2011), silmapaistvalt aktiivne osaleja kõigil üritustel.

Olulise täienduse sai pereuurijate meeskond tänu psühholoog Koemetsa soovitusel. Nimelt leidsid rühma liikmed juba esimestel koosolekutel üksmeelselt, et edukaks tegevuseks oleks tarvis inimest, kes oleks pühendunud ainult sellele ja muu hulgas ka vajalikke asjatoimetusi teeks. Kui arutati sobivat kandidaati, võttis sõna Koemets, kes tundis paljusid psühholoogiatudengeid – toona olid need juba kõrghariduse mingil erialal omandanud inimesed. Ta esitas kandidaadiks **Aita Taviti** (1929–2012), keda ta iseloomustas toimeka ja tööka inimesena, kes aga ilmselt oma agronoomikarjääri (Aital oli EPA haridus) meelsasti vaimsema tegevuse vastu välja vahetaks. Kandidaat oli igati sobiv, Aita tegutses aktiivselt perekonna uurimisrühma igasuguste tegevuste, eriti majandusajade korraldamisel (selles osas oli ta väga osav ja tubli). Ta tegi kaasa kõik pereuurimise rühma/labori

Teise minu juures toimunud koosoleku sissekanne.

Foto: eraarhiiv

administratiivsed muudatused, olles jätkuvalt pereuurijate rühma/labori tegevuse korraldaja ja silmapaistev käilakuju. Aita kaitses pereuuringute põhjal ka psühholoogia eriala diplomitöö („Abiellujate väärtushinnangud“, 1974, juh. dots Enn Koemets) ja jõudis ka teaduskraadi kaitsmiseni teemal „Vanemate roll laste õnneliku abielu kindlustamisel“ (1989), juh. prof **Inge Unt** (1928–2021).

Kui meil tekkis mure meie trükiste toimetamisega, kutsusin meeskonda Koemetsa tütre, eesti filoloogi **Inger Kraavi** (1941), kellest sai samuti töörühma üks tegusamaid ja pädevamaid liikmeid, kes ka psühholoogina isa rolli jätkas.

Pidades silmas meie eesmärki – uurida pereelu võimalikult mitmekülgset –, kutsusin meie meeskonda oma pikaajalise kaasteelise, günekoloog doktor **Helje**

Kaarma (1933–2022). Temast sai üks aktiivseid rühma liikmeid, kes korraldas ka ankeetküsitluse „Mina, minu pere ja minu laps“.

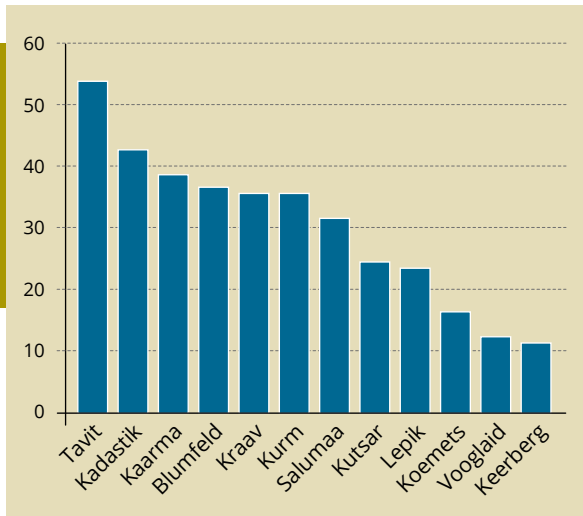
Oma teaduslikust huvist lähtuvalt oli pereuurijatega ühinenud Valga günekoloog **Ene Kornet** (1938–2010).

Et mõista perekonnaelu majandusmuudatusi, kutsusime oma töörühma majandusteadlast, poliitilise ökonomia professorit **Vambola Türki** (1928–2016), kuid tema osalus rühma töös jäi kahetsusväärset episoodiliseks. Seevastu aktiivseks osalejaks kujunes perekonnaalaste seaduste asjatundja jurist dotsent **Edgar Salumaa** (1921–2006). Temaga koos liitus töörühmaga ajaloolane dotsent **Aleksander Blumfeldt** (1925–2002), teadusliku kommunismi kateedri juhataja, kes kinnitas, et tunneb pereprobleemide vastu sisulist huvi, samuti nagu tema õpilane **Ester Zimmermann**, kes samuti aeg-ajalt meie koosolekutel osales. Kuigi Blumfeldt rühma enamusest oma poliitiliste vaadete ja väärtuste poolest erines, ei seganud ta end meie sisulistesse aruteludesse. Küllap oli tema kuulumine meie rühma ajastu poliitilist tausta arvestades hädavajalik. Omaalgatuslikult liitus meie töörühmaga ka kommunistliku partei ajaloo õppejõud **Siina Lepik** (1931–?).

Pereuurimise rühma priitahtlikku meeskonda (kellest siin loos enamasti ongi jutt) võib käsitleda tänapäevases mõttes rühma teadusnõukoguna, kes kavandas uurimusi ja rühma edasisi samme, arutas läbi trükised ja neis esitatavad artiklid jne. See meeskond töötas täiel määral

Helje Kaarma, Enn Koemets, Inger Kraav, Dagmar Kutsar, Aita Tavit, Aita Keerberg

JOONIS 2. Pereurijate aktiivsus koosolekutel osalemise järgi.

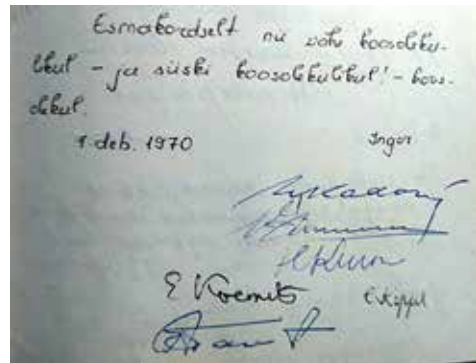
Allikas: eraarhiiv, autori koostatud

õhinapõhiselt, mingit finantstuge kustki ei saadud ja ka rühma koosseis polnud kellegi poolt määratud ega põhikirjaliselt kinnitatud. Ometi jätkas rühm kasvamisest ja arenemist. Muu hulgas koostati ja redigeeriti rühma koosolekutel ankeetküsitlusi, mis oli üsna keerukas ja tehniliselt tülikas töö, eriti arvestades meeskonna mitmekesisust.

Rühmeliikmete aktiivsuse hindamisel on oluline arvestada ka seda, kui kaua keegi rühma töös osales: Koemets lahkus 1973. aastal, Kutsar liitus 1977. ja Keerberg 1979. aastal.

Koosseisulised pereurijad. Perelabori sünd

Mingil hetkel (olime juba mitu teadusartiklite kogumikku välja andnud) jõudis ka ülikooli juhtkonnale päralt arusaamine, et perekonnauurijate näol on tegemist omapärase, ainult ohvitseridest koosneva sõjaväega. Olid ju rühma püsiliikmed valdavalt dotsendid ja kateedri või kliiniku juhatajad, tänases mõistes professorid ja kaasprofessorid. Ainus rühma koosseisuline liige oli Aita Tavit,

Üks koosoleku jäädvustusi minu külalisteraamatus.

Foto: eraarhiiv

keda pidas üleval esialgu sotsioloogia laboratoorium, hiljem arvutuskeskus.

Iga ankeetküsitluse läbiviimiseks tuli pereurijatel ülikoolist või ministeeriumist eraldi raha lunida, ankeetide analüüsimine ja tulemustest järelduste tegemine toimus ikka õhinapõhiselt, vaid tudengite abil. Ometi oli kogutud juba tunnustust: „Perekonnaprobleemide“ kolm köidet olid TRÜ menukaimade väljaannete seas. Pereurijaid kutsuti esinema lisaks kodumaale ka naabervabariikidesse ja Moskvasse, mõned meie tulemused olid välismaalgi positiivseid hinnanguid saanud. Nii õnnestuski pärast ligemale kümneaastast tegutsemist saada 70. aastate lõpul pereurijatele paar koosseisulist kohta. Otsekohe tuli ka liitumiskutseid ja pakkumisi teistelt ülikooli laboritelt. Jäime siiski kindlaks: arvutuskeskuse meeskonnaga oli hea läbisaamine ja tihe sisuline koostöö, nende tiiva all soovisime ka jätkata. Nii saigi priitahtlikust pereurijate rühmast koosseisuliste töötajatega perelabor.

1977. aastal tuli pereurijate hulka värskest ülikooli lõpetanud **Dagmar Kutsar** (1951), kellest sai labori koosseisuline töötaja (teadur) ning edaspidi ka üks selle uurimissuuna sisulisi kandjaid ja vedajaid. Edaspidi sai Dagmarist sotsiaalpoliitika professor ning rahvusvaheliselt hinnatud laste ja perede heaolu uurija. 1979. aastal

lisandus teinegi koosseisuline noor psühholoog – **Aita Keerberg** (1949). Sale ja habras „väike Aita“, nagu me teda kutsusime, eristamaks massiivsest ja jõulisest „suurest Aitast“ (Aita Tavitist), oli väga hea perenõustaja ja temast sai edaspidi Tartu perenõuandla juhataja.

Koosseisulised pereuurijad leidsid peavarju TRÜ arvutuskeskuse majas Liivi tänaval, kus keskuse töötajad kolm sümpaatset daami – Dagmari ja kaks Aitast – meelsasti oma seltskonda võtsid. Sisulised arutelud ja töörühma koosolekud toimusid siiski aeg-ajalt minu pool – Liivi tänavaga toake oli nii väike, et sinna suurem seltskond poleks mahtunud. Eriti ei sobinud see ruum koosolekuteks, kus viibis ka väljastpoolt tulnud külalisi.

Tudengid ja arvutuskeskuse töötajad

Ankeetidega kogutud andmed vajasisid statistilist töötlust ja see nõudis suurt hulka inimitööd, selle jaoks pereuurimise rühmal vajalikku abitööjõudu ega ka ressursi ei olnud. Uurimiserühma töö algas ajal, kui personaalarvutiteni, mis uurijate ülesandeid hõlpsasti ja sobivalt lahendavad, oli veel enam kui kümnendi jagu aega. Andmeid sai analüüsida vaid suurarvuti abil, mis nõudis vajalike meetodite ja olemasoleva tarkvara tundmist ning hulga käitsi tööd andmete sisestamisel ja redigeerimisel.

Õnneks oli statistika suunitlusega matemaatikatudengitel tarvis arvuti kasutamist õppida ja rakendada oma oskusi reaalsete andmete analüüsimisel. Nii saingi mitmesuguseid perekonnauurimisega seotud statistilisi ülesandeid anda lahendamiseks statistika eriala üliõpilastele, kelle juhendajaks ma olin. Sellised teemad sobisid hästi ka diplomitöödeks nendele matemaatika eriala tudengitele, kes huvitusid pigem rakenduslikest ülesannetest kui teoreetilistest uuringust (mis enamasti toona tähendas originaalsete teoreemide tõestamist). Tudengeid ei heidutanud ka see, et praktilised tööd olid teoreetilistest tihti töömahukamad.

Ankeetide andmeid oskasid edukalt analüüsida ja neil statistikameetodeid rakendada ka arvutuskeskuse statistikarühma töötajad. Ka nende jaoks olid pereankeetid huvitav materjal, liiatigi sai selle põhjal (sageli koostöös pereuurimise rühma liikmega) kirjutada artikli või konverentsi ettekande. Osa huvilistest tudengitest (Ruth Einsild, Evi Koppel) ja arvutuskeskuse töötajatest (Helle Astel, Elle Abramova) osalesid aeg-ajalt ka pereuurimise töörühma koosolekutel.

Külalised lähemalt ja kaugemalt

Mitmed rühma liikmed tõid koosolekutele kaasa oma häid sõpru, keda arvasid nende teadmiste ja kogemuste kaudu rühma tööle kasu toovat. Nii kutsus Vooglaid meie üritustele psühholoog **Jaan Valsineri** (1951), kes hiljem Ameerikasse siirdus ja rahvusvahelise tunnustuse võitis. Kadastik tõi koosolekutele Jämejala psühhiaatri **Ilmar Soomere** (1942). Kuigi need inimesed osalesid vaid viiel-kuuel koosolekul, tõid nad kaasa uusi vaatenurki, teadmisi ja huvitavaid mõtteid.

Uusi, vahel ka intrigeerivaid ideid tõid kaasa ka külalised, kes osalesid koosolekutel vaid ühel-kahel korral. Meeldejäävaimad olid kaks üsnagi vastandlikku külalist – poeet ja filosoof **Jaan Kaplinski** (1941–2021) ning skandaalse kuulsusega akadeemik **Gustav Naan** (1919–1994). Kaplinskiga leidsime kohe ühise keele, aga Naaniga olid meil olulised eriarvamused (hiljem on Naan mind tituleerinud oma viisakaks verivaenlaseks). Nendest eriarvamustest kujunes diskussioon „Lumivalgekesest ja Kriimsilmast“ Sirbi ja Vasara veergudel. Eriarvamusi oli hiljem veelgi, kuid ajalehe toimetuse polnud nõus kõiki meie (statistiliselt põhjendatud) vastuväiteid Naanile avaldama – „Kuidas me ikka akadeemikule vastu vaidleme ...“

Meie koosolekutele tuli teisigi huvilisi – Tartust sotsioloogid **Peeter Einasto**, **Aime Käämbre** ning peresotsioloog **Hella Mõttus** (1934) Tallinnast. Ilmselt

oli huvitavaid külalisi veel, aga kahjuks ei suuda ma kõiki allkirju oma külalisteraamatutes dešifreerida.

MIDA UURITI? KES TELLIS JA KES RAHASTAS?

Kuna pereuurimise rühm oli priitahtlik ehk õhinapõhine, ei täitnud see ka kellegi tellimusi ega oodanud kustki pidevat toetust ega rahastamist. Lähtusime ülesannetest, mida (meie arvates) oli ühiskonna jaoks tarvis lahendada. Kuigi me üldiselt tegevusetootust ei saanud (ega taotlenudki), küsisime siiski toetust konkreetsete ankeetküsitluste läbiviimiseks. Enamasti me seda ka saime – minu mäletamise järgi haridusministeeriumist.

Kuna pereuurimise rühm oli priitahtlik ehk õhinapõhine, ei täitnud see ka kellegi tellimusi ega oodanud kustki pidevat toetust ega rahastamist. Lähtusime ülesannetest, mida (meie arvates) oli ühiskonna jaoks tarvis lahendada.

Kuigi pereuurijate algatusrühm seadis oma esmaseks eesmärgiks partnerite omavahelise sobivuse uurimise ja ka sobivusnõustamise korraldamise, olid kõik rühma liikmed üksmeelel selles, et alustada tuleb taustauuringutest.

Eesti pere kohta oli toona teada väga vähe, see teema polnud ka meile teadaolevalt ühegi uurimisrühma tegevuskavas. Selliste uuringute puhul on suurimaks mureks vajalike andmete saamine, sest

igasuguste küsitluste korraldamine on üldjuhul kallis ja aeganõudev, ametlik statistika oli selles osas aga väga napp. Rahvaloenduse andmedki (1959) ei olnud üldiselt kättesaadavad.

Sel ajal oli suur probleem ka andmete töötlemine ja analüüsimine, mis oli võimalik vaid mõnes üksikus arvutuskeskuses suurarvuti abil. Selline andmete analüüsimine nõudis oskajaid inimesi ja hulga töötunde. Registreid, kust usaldusväärseid andmeid saaks kasutada, polnud üldse või polnud need ligipääsetavad.

Tartu rahvastik

Esimesel pereuurijate töökoosolekul arutati kuuldust, et Tartu linnavalitsuses või linnalaboris on korraldamisel Tartu rahvastiku uuring, mille andmete analüüs pakuks meile olulist baasteavet. Nii õnnestuski koopereeruda Tartu rahvastiku uuringu meeskonnaga ja kuigi selle uuringu ankeet oli väga lühike, sisaldas see küsimusi uuringuaasta abielude, lahutuste ja sündide kohta, mis meile suurt huvi pakkusid. Lisandusid kõigi küsitletute soo, vanuse, sünnikoha, rahvuse, hariduse, tegevusala ja täpse elukoha andmed. Uuringu aluseks oli elukoht Tartu linnas, uuring teostati küsitlusena ja süstemaatilise juhuvalimi suurus oli üks kümnendik linna elanikkonnast. Selleks küsitleti kõiki linnaelanikke, kelle majanumber lõppes numbriga 7, ühiselamutes aga kõiki seal elavaid inimesi, kelle toanumber lõppes numbriga 7.

Pereuurimise rühm kirjutas selle andmestiku põhjal mitu sisukat artiklit. Neisse sai kaasatud andmeanalüütikutena ka arvutuskeskuse statistikarühma töötajaid ja matemaatika eriala üliõpilasi, kelle uurimistulemused samuti avaldati, kusjuures nad olid kindlasti kaasautorid. Koos **Siiri Plooriga** (arvutuskeskus) tegime ülevaate tartlaste perekonnaseisu jaotusest. Üliõpilane **Evi Koppel** analüüsis abielude moodustumist vastavalt partnerite vanuse, rahvuse, tegevusala ja elupiirkonna kooskõlale, samuti abieluelsele

perekonnaseisule. Günekoloog **Ene Kornet** selgitas, mis mõjutab laste arvu perekonnas, lisaks sellele võrdles Kornet koostöös **Helle Asteliga** (arvutuskeskus) raseduse katkestanud tartlannasid sama vana Tartu naisrahvastiku üldkogumiga. Teises uuringus analüüsis **Pleer** tartlaste abielu kestuse jaotust sõltuvalt mitmetest mõjuteguritest. Üldise Tartu elanikkonna kirjelduse pani kirja **Virve Laar**, kes selle materjali edasiarendusena kirjutas diplomitöö.

Nii kujunes Tartu rahvastikuandmete põhjal teatav statistiline taust, millele oli võimalik edaspidigi tugineda uuringuid kavandades ning tööhüpoteese ja järeldusi sõnastades.

Sinu ideaal

Arutades partnerite sobivust, leidis perekonna uurimiserühm, et mõistlik oleks seda vallalistelt inimestelt küsida, et selgitada, mida abiellujad tegelikult oma (tulevaste) partnerite juures hindavad. Kõige käepärasem küsiteldavate kontingent olid toona tudengid, ja nii koostaski matemaatikatudeng **Evi Koppel** ankeedi „Sinu ideaal“, mis ilmus 1970. aastal TRÜ trükikojas. Küsitluse teostas Evi koos kaas-üliõpilastest abilistega TRÜ tudengkonna seas, ja kuna ankeet oli huvitav ja eluline, täideti seda meelsasti. Nii koguneski ankeedivastuseid enam kui 600-lt erinevate kursuste ja teaduskondade üliõpilaselt. Küsitlusel selgusid toonaste tudengite ootused partnerlussuhete ja pereelu suhtes ning nende sõltuvus vanusest ja eriala valikust. Selle ankeedi analüüs moodustaski Evi Koppeli diplomitöö (1971).

Sellega ankeedi „Sinu ideaal“ teekond ei lõppenud. Seda ankeeti kordasime Tartus veel kaks korda umbes kümneaastase vahega enam-vähem muutmata kujul. Võrdlesime ka eesti ja vene õppekeele üliõpilaste hoiakute erinevusi. Statistikatudeng **Juri Volodarski** tõlkis ankeedi vene keelde ja küsitles selle järgi ka Kiievi tudengeid – sellestki võrdlusest kujunes talle diplomitöö.

Ankeedi kaanekujundus.

Foto: eraarhiiv

Elina Haavio-Mannila.

Foto: eraarhiiv

Sarnase ankeedi alusel küsitles **Krista Hinn** tudengeid Armeenias ja **Marje Josing** Gruusias. Kõik senised uuringud võttis oma diplomitöös võrdlevalt kokku **Anne Kuudeberg**, kes sai huvitavaid tulemusi hoiakute arengu ja paiknemisega seotud erisuste kohta. Ka juba vabas Eestis oma doktoritööd kaitsnud **Kairi Kasearu** (1980) kasutas mõnesid „Sinu ideaali“ andmeid võrdlusbaasina.

Esimesel kohtumisel (Moskvas 1972. aasta kevadel toimunud rahvusvahelisel seminaril) Helsingi ülikooli sotsioloogia-professori **Elina Haavio-Mannilaga** näitasin talle ankeeti „Sinu ideaal“. Selle ankeedi idee ja teostus meeldis professorile nii, et ta otsustas seda ka Helsingis proovida, pistis ankeedi oma käekotti ning tõlkis hiljem soome keelde ja kasutas Helsingi üliõpilaste hoiakute analüüsiks. Mõnevõrra muudetud küsimustikuga ankeedi abil teostas kordusuuringu Helsingis **Johanna Lammi**. Nii saigi alguse meie huvitav ja kestev koostöö Helsingi teadlastega ilma igasuguste formaalsusteta. Võrdleva uuringu tulemused ilmusid nii Eestis kui ka Soomes asjakohaste artiklitena.

Olgu märgitud, et see uuring andis aluse metoodilises mõttes võrdlemisi huvitavale ja uudsele lähenemisele – uurida hoiakute ja väärtushinnangute muutusi nii ajas (u 30 aasta jooksul) kui ka ruumis ja erinevate riigikordade mõjusfääris.

Ankeedid
abiellujatele,
lahutajatele,
vähemalt
viis aastat
koos elanud
paaridele.

Fotod: eraarhiiv

Perearengu etappe möötvad ankeedid

Üks olulisi tegevusi perede uurimisel oli kavandatud eesmärgi toetavate küsitluste koostamine ja teostamine. Selleks töötati välja kolmest küsitlusest koosnev komplekt, mis mõõtis abikaasade/partnerite hoiakuid ja olukorrahinnanguid perearengu erinevatel etappidel. Need olid küsitlused abiellujatele, vähemalt

Ankeet tuli ka „kõrgemal pool“ registreerida. Mäletan, et selle käigu juures esitati meile üks oluline küsimus: ega ankeedis seksi kohta küsimusi ole.

viis aastat koos elanud abielupaaridele ja lahutajatele. Esimene neist – abiellujate küsitlus – valmis 1972. aasta kevadeks. Väga olulise osa küsitluse lisas **Enn Koemets**: 30 küsimust isiksuse psühholoogilise olemuse hindamiseks. Ilmselt oli see tema loodud originaalskaala, mis oli piisavalt lühike ja lihtne niisuguses ankeedis kasutamiseks.

Ankeetide kõik küsimused arutati läbi töörühma koosolekul, neid lisati ja

kustutati, nagu alati juhtub, kui huvilisi on palju. Lõpuks siiski saadi ankeet enam-vähem üksmeelselt valmis. Otsustati anketeerida paare, kes tulevad abiellumise avaldust esitama, kumbagi partnerit eraldi. Ankeet sai ilusa kujunduse – ikka TRÜ kirjastuses, peigmehele sinise ja pruudile punase kaanega. Ka ankeedi teostamiseks (küsitluseks) vajalik raha saadi. Ankeet tuli ka „kõrgemal pool“ registreerida. Mäletan, et selle käigu juures esitati meile üks oluline küsimus – ega ankeedis seksi kohta küsimusi ole. Pidime kinnitama, et ei ole, kuigi abielueelse seksuaalkogemuse kohta siiski teavet kogusime.

Ankeet viidi läbi 1972. aasta kevadsuvel paari kuu jooksul mitmes Eesti perekonnaseisubüroos, seejärel analüüsiti TRÜ arvutuskeskuses.

Kohe algas töö ka teise ja kolmanda komplekti kuuluva ankeediga, mis läksid käiku vastavalt 1975. ja 1977. aastal varasemaga sarnase skeemi kohaselt: kummagi partneri andmed koguti eraldi ja sõltumatult. Paaride küsitlemisel püüdsime kätte saada abiellumisel küsitletuid. Vahetult pärast ankeedi teostamist tulemused analüüsiti, võrreldi eelmiste ankeetide andmetega ja analüüsitulemused avaldati artiklitena kogumikes „Perekonnaprobleemid“, aga ka mitmesugustes muudes väljaannetes ja kanti ette konverentsidel.

Ka nende ankeetide andmetest sai mõnigi matemaatikatudeng materjali kursuse- ja diplomitöö jaoks, nt **Maire Tšemarin** kirjutas 1978. aastal

diplomitöö, milles analüüsis abielu lahutajate vastastikuseid hinnanguid.

Näis, et tehtud töö tulemusena peaks olema selge, missugused paarid püsivad (vähemalt viis aastat) koos, missugused aga lahutavad. Kuigi saime ka ise aru, et see lootus oli ülemäära sinisilmne, töö jätkus ja tasapisi liiguti algselt püstitatud eesmärgi – paaride sobivuse hindamise eeskirja – suunas. Enne aga ootasid lahendamist mõned teised uurimistulesanded.

Miks katkestatakse rasedus?

Raseduse katkestamine ei olnud toona harukordne sündmus. 1960. ja 1970. aastatel oli Eestis, samuti kui mujalgi NSV Liidus, raseduse katkestamisi üle kahe korra rohkem kui sünnitusi. Valgas töötav günekoloog **Ene Kornet** uuris oma väitekirjas „Ovaariumide generatiivse funktsiooni taastumisest pärast sotsiaalsel põhjustel katkestatud rasedust“ (juh. prof **Kadri Gross**, 1924–2012) raseduse katkestamise mõju meditsiinilisest vaatenurgast.

Töö kirjutamisel tekkis autoril huvi lähemalt analüüsida oma patsientide sotsiaalset tausta ja nii töötas ta välja ja viis läbi ankeedi selle selgitamiseks. Tulemuste töötlemiseks, analüüsimiseks ja järelduste tegemiseks oli talle tarvis teist juhendajat ja ta pöördus minu poole. Nii juhtuski, et minu esimene juhendatav kandidaaditöö kuulus meditsiini valdkonda. Ene Kornet võttis selle uuringu ajal ja mõnevõrra ka hilisematel aastatel aktiivselt osa pereuurijate töökoosolekutest.

Partnerite sobivuse hindamine. Valiku algoritm

Pärast kolme põhilise ankeedi teostamist ja nende tulemuste analüüsimist oli pereuurijatel aeg võtta päevakorda esialgselt sõnastatud ülesanne – partnerite sobivuse hindamine. Selle põhjal loodeti korraldada ka sobivate partnerite leidmine ja vastav nõustamine. Minu mure oli sobivuse algoritmi leidmine, vajadusel modifitseerimine ja arvutiprogrammina

Ene Kornet.
Foto: eraarhiiv

realiseerimine. Selleks oli tarvis suurt hulka lähteandmeid niihästi algoritmi „õpetamiseks“ kui ka testimiseks. Loomulikult oli vaja ka arukat tööjõudu andmete analüüsimiseks ja loodavate algoritmide programmeerimiseks.

Ühe osa partnerite sobivust määravate tunnuste kohta saime teavet abielupaaride ja lahutajate ankeetide tulemuste võrdlevast analüüsist. Nii selgus (ootuspäraselt), et sarnase haridustaseme ja tegevusvaldkonnaga inimeste puhul oli keskmisest suurem tõenäosus omavaheliseks sobivuseks. Seevastu tavapärasest suurem vanusevahe oli sobivuse osas pigem riskitegur. Ka psühholoogilistel tunnustel oli sobivuse tõenäosusele oluline mõju. Nende kohta oli andmeid esialgu küll võrdlemisi vähe,

Nii selgus (ootuspäraselt), et sarnase haridustaseme ja tegevusvaldkonnaga inimeste puhul oli keskmisest suurem tõenäosus omavaheliseks sobivuseks. Seevastu tavapärasest suurem vanusevahe oli sobivuse osas pigem riskitegur.

Mare Vähi.

Foto: eraarhiiv

kuid tänu Koemetsa koostatud skaaladele olid meie koostatud ankeetides vastavad andmed olemas. Nende põhjal oli ilmne, et seda faktorit ei saa alahinnata. Lõpuks tuli arvestada ka inimeste konkreetseid ootusi ja ideaalkujutlusi ning kontrollida, kuivõrd potentsiaalne partner neile ootustele vastas.

Kokkuvõttes oli see matemaatikatudengite jaoks huvitav ülesanne. Kirjandusest võis leida mitmesuguseid sobitamise ehk kliiringu algoritme, mille ideid saime püstitatud ülesande lahendamisel kasutada. Et ülesanne oli diplomitöö nõudeid ja selle jaoks ette nähtud aega arvestades ülemäära suur, jaotasin selle kolmeks ja nii töötasid selle ülesande kallal kolm matemaatika eriala diplomandi: **Erika Kanepi** koostas olemasolevatest andmetest sobiva, täiendamiseks avatud andmebaasi. **Astra Veelma** defineeris selle andmebaasi andmete kaudu mittersümmeetrilise kauguse mõiste ning analüüsis selle matemaatilisi omadusi ja rakendatavust. **Ülle Kalma** kasutas seda mittersümmeetrilist kaugust ja loodud andmebaasi ning rakendas sobivalt valitud kliiringu meetodikat paaride moodustamiseks. Nii sai ta olemasoleva andmestiku põhjal hinnata kõigi võimalike paaride sobivust ja valida välja teoreetiliselt kõige paremini kokkusobivad paarid. See matemaatikatudengite kolmik töö sai 1981. aasta vabariiklikul üliõpilastööde konkursil esikoha ja preemia.

Tartu perenõuandlas hakkas selle algoritmiga töötama matemaatik **Elle Abramova**. Tulemused siiski kuigi edukad ei olnud, selle üks olulisi põhjuseid oli kahtlemata andmete vähesus.

Rahvastikustatistika

Töö perede uurimise alal eeldas rahvastikustatistika tundmist – niihästi mõistelisel tasemel kui ka konkreetse olukorra ja arengu jälgimist. Nii saigi siit aluse rahvastikustatistikaalane tegevus TRÜ matemaatikute hulgas. Matemaatikute jaoks põnevaim ja huvi pakkuvaim valdkond oli erinevatele meetoditele ja eeldustele tuginevate prognoosimudelite koostamine ja katsetamine. 1971. aastal koostasid **Olav Altosaar** ja **Ruth Einsild (Ääremaa)** Markovi protsesside teooria põhjal Eesti rahvastiku jaoks demograafilised mudelid; 1997. aastal leidis **Tõnis Maldre** Eesti rahvastiku jaoks stohhastilise prognoosi ja 1998. aastal tuletas **Agne Soome** mudelid kirjeldamiseks rahvastiku muutumist, lisaks sellele koostas ka õppevahendi rahvastikustatistika kursuse tarvis, mis trükiti meie statistikaõpikute sarjas. **Virgi Puusepp** uuris oma kursusetöös sünnitusvanuse nihkeid ja nende mõju sündimust iseloomustavatele näitajatele ning koostas seda protsessi kirjeldava mudeli. Huvilised tudengid osalesid aeg-ajalt ka pereuurimise tööühma koosolekutel. Rahvastikustatistika kursus jäi TÜ statistikatudengite õppekavasse, seda hakkas õpetama **Mare Vähi** (1955).

VÄLJUND – MIS SAI UURINGUTE TULEMUSTEST?

„Perekonnaprobleemid“

Niipea, kui pereuurijate tööühm oli oma esimesed tulemused kätte saanud ja paberile pannud, tekkis küsimus: kus neid avaldada? Polnud need ju mõeldud üksnes abstraktse teadusliku huvi rahuldamiseks, vaid tegeliku elu paremaks muutmiseks, lugemiseks laiale huviliste ringile Eestis. Selletõttu ei suunanud me oma pilku ülikooli toimetiste (Acta Universitatis

Tartuensis) poole, vaid soovisime avaldada artiklid eestikeelsete kogumikena.

Kogumike pealkirjaks otsustasime panna „Perekonnaprobleemid“. TRÜ kirjastus oli lahkesti nõus sellist kogumikku avaldama (kellelegi me selle eest midagi maksuma ei pidanud, loomulikult ei saanud ka autor honorari ega toimetajad/tõlkijad tasu). Kogumikes avaldati artiklid põhiliselt eesti keeles (oli ka erandeid kolmes keeles paralleelselt avaldatud artiklite näol). Kõigile artiklitele lisandusid vene ja inglise keeles põhjalikud resümee. Artikleid kirjutasid valdavalt töörühma liikmed ja meiega koostööd tegevad tudengid ja kaasteelised, kuid ka mõned autorid mujalt, näiteks pereuurija **Aili Kelam** Tallinnast. Igatahes olid kolm esimest kogumikku, mis ilmusid aastail 1972, 1975 ja 1978, nii edukad, et nende tiraažid müüdi kiiresti läbi ja neid on tänapäeval üsna raske leida. Oma üllatuseks nägin, et esimesest kogumikust oli ilmunud 2024. aastal kordustrukk, mis siiski sisaldas vaid osa artiklitest.

„Perekonnaprobleeme“ ilmus 1990. aastani veel seitse kogumikku, neist osa vene, osa inglise keeles. Kuid kirjastus loobus atraktiivsest kaanepildist, sest seeria nime asemel oli iga kogumiku kaanel selle konkreetset sisu kirjeldav pealkiri.

Alljärgnevalt esitangi kogumike loetelu ja põhiandmed.

- ▶ „Perekonnaprobleemid I“, 1972 (eesti keeles), 294 lk, 15 artiklit. Teemad: Tartu rahvastik; sündituste arvu mõjutavad tegurid; kes katkestavad raseduse.
- ▶ „Perekonnaprobleemid II“, 1975 (eesti keeles), 310 lk, 12 artiklit. Teemad: abiellujate ankeetküsitluse tulemuste analüüs; „Lumivalgekesest ja Kriimsilmast“ – väitlus Gustav Naaniga Sirbis ja Vasaras; järelehüüe Enn Koemetsale.
- ▶ „Perekonnaprobleemid III“, 1978 (eesti keeles), 152 lk, 8 artiklit. Teemad: lahutajate ankeetküsitluse tulemuste

Perekonnaprobleemid I.

Foto: eraarhiiv

analüüs; abielu stabiilsust mõjutavad tegurid.

- ▶ „Perekonnaprobleemid IV. Abielu stabiilsuse probleemid“, 1980 (vene keeles), 132 lk, 6 artiklit.
- ▶ „Perekonnaprobleemid V. Abielu kvaliteedi uuringud“, 1982 (vene keeles), 177 lk, 10 artiklit.
- ▶ „Perekonnaprobleemid VI. Abikaasade isiksuse ja perekonna kvaliteedi küsimused“, 1984 (vene ja inglise keeles), 148 lk, 8 artiklit.
- ▶ „Perekonnaprobleemid VII. Perekonna funktsioneerimise probleemid“, 1988 (vene keeles), vähemalt (täpne lehekülgede arv pole teada) 95 lk.
- ▶ „Family Problems VIII“, 1990 (inglise keeles), vähemalt 60 lk.
- ▶ „Perekonnaprobleemid IX. Eesti perekond ja perekonna ideaal“, 1990 (eesti keeles), 100 lk, 10 artiklit.
- ▶ „Family Problems X. Eesti rahvastik ja perekond“, 1990 (inglise keeles), 104 lk, 5 artiklit.

Igavavõitu beežikas-halli kaanega võõrkeelse raamatukesena see kogumik enam erilist populaarsust ei saavutanud, kuigi artiklite sisukus polnud arvatavasti kahanenud. On võimalik, et ka temaatika oli oma veetluse lugejate silmis kaotanud. Siiski on ka „Perekonnaprobleemide“ järgmised numbrid võrdlemisi haruldased ja raskesti leitavad.

Tartu pereuurijate üllitised teistes teadusväljaannetes

Pereuurijatel kogunes uuringumaterjali võrdlemisi ohtralt ja kuna tulemused olid huvipakkuvad, võeti neid vastu mitmetesse teadusväljaannetes: Akadeemiasse, TRÜ ja ka teiste ülikoolide toimetistesse, mitmesugustesse kogumikesse ja üksiktrükistesse. Samuti oli meil võimalusi neid konverentsidel ja nõupidamistel esitada ning vastavates kogumikes publitseerida.

Meie töid avaldati Läti, Leedu ja Poola teadusväljaannetes, samuti Soomes ajakirjas *Sociologia* ning Helsingi ülikooli trükistes. 1982. aasta ülemaailmse sotsioloogia kongressi eel pandi kokku ingliskeelne kogumik „Sociological Research in the Baltic Socialist Republics“, mis sisaldas sisukamaid sotsioloogilisi uurimusi kolmest Balti vabariigist, nende seas oli ka pereuurijate artikkel abielu püsivust ja rahulolu mõjutavatest teguritest (autorid **Keerberg, Kutsar, Tavit, Tiit**). Esitasin sellel kongres-

Meie töid avaldati Läti, Leedu ja Poola teadusväljaannetes, samuti Soomes ajakirjas *Sociologia* ning Helsingi ülikooli trükistes.

sil ka lühiettekande perekonna arengumudelid (kaasautor **Dagmar Kutsar**). Kõige kaugemale, USAs ilmuvasse ajakirja *Journal of Divorce* jõudis minu artikkel abielulahutust põhjustavatest riskiteguritest Eesti kogemuste põhjal (1982).

Pereuurijate tegevuse kajastamine meedias

Kuna perekonnaga seotud teemad on lugejate jaoks ikka põnevad ja väljakutsuvad, kajastati meie tegevusi

algusest peale võrdlemisi aktiivselt nii kohalikus ajakirjanduses kui ka naabrite juures. Nii meil kui ka Lätis muutusid populaarseks lood „Õnne valemist“, mis olevat Tartu pereuurijate välja töötatud. Eestis aga toimus nädalalehes *Sirp* ja *Vasar* akadeemik **Gustav Naani** algatatud diskussioon abielusuhetest pealkirja all „Lumivalgekesest ja Kriimsilmast“, milles meie uurimisrühma liikmed aktiivselt osalesid ja statistiliste andmete põhjal akadeemiku arvamused kummutasid.

Pereprobleemidest kirjutasid ja kõnelesid pereuurijad intervjuudes ja ümarlaua vestlustes, pereuurimise töörihm jõudis ka teleekraanile **Mati Eliste** saates „Reklaamiklubi“ (kuigi me ise midagi reklaamida ei soovinud). 1990. aastate alguses kutsus **Hagi Šein** meie esindajaid mõnel korral ka „aju ründama“ või „veel mõtlema“.

Tartu perenõuandla sünd

Praktiline tegevus, muu hulgas ka paaride moodustamine ja nõustamine, eeldas vastava asutuse loomist, mille tegevuse eesmärk pidi olema paarisuhte asjus nõu andmine, sh partnerite valiku osas (mis tekitas üldsuses suurimat elevust). Pärast kestvat taotlemist õnnestuski Tartu linnavalitsuselt saada sobivad ruumid ja neile asjakohane sisustuski, nii et Tartu perenõuandla sai tegevust alustada. Andmestiku vähesuse tõttu paaride moodustamine kuigi edukas ei olnud, küll aga tekkis arvestatav nõudlus mitmesuguse perealase nõustamise järele.

Tartu perenõuandla loodi 1980. aastal, esimeseks juhatajaks sai **Indra Tago**, kes osales esialgu ka pereuurimise töörihma koosolekutel. Nõuandla esimestel tööaastatel võtsid nõustamistööst osa ka pereuurijad, hiljem enamiku teadustöötajate osalus harvenes, kuid endiselt olid aktiivsed **Aita Tavit, Dagmar Kutsar** ja **Aita Keerberg**.

Perekonnaõpetus kooli!

Perekonna uurimise rühma liikmete seas süvenes arusaam, et koolide programmi

on tarvis lisada perekonnaõpetus, mis vastaks kaasaja tingimustele ja tõekspeidamistele ning oleks õpilastele huvitav, arvestades nende arengut ja kogemusi. Vajalikke materjale koostasid mitmed rühma liikmed – **Kadastik, Kurm, Tavit** jt. 1980. aastal avaldati kogumik „Metoodiline abimaterjal perekonnaõpetuse õpetamiseks üldhariduskooli 10. klassides“ ja 1982. aastal samasugune 11. (lõpu)klassile mõeldud materjal.

Kõige süsteemsema ja asjakohasema perekonnaõppe programmi koostas **Inger Kraav**, kes tutvus ka Soome pereõpetuse kavade ja tegi Kuopio ülikooliga sisulist koostööd, mis jäädvustati ühistrükistena. See koostöö jäi kestma ka pärast pereuurimise rühma töö (senisel kujul) lõpetamist. Inger Kraav koostas taasiseseisvunud Eesti koolide jaoks inimeseõpetuse programmi, mis läbis kogu õppeperioodi algkooli esimesest klassist gümnaasiumi lõpuni. 2009. aastal ilmus Eestis originaalne perekonnaõpetuse õpik, mille autorite seas oli ka Inger Kraav.

Loengud avalikkusele

Pereuurijate loengud mitmesugustel teemadel pakkusid avalikkusele alati suurt huvi. **Heiti Kadastik** ja **Aita Tavit**, aga ka mõned teised uurimisrühma liikmed kuulusid Eesti Raadio saatesarja „Perekond ja kodu“ kuldautorite hulka.

1982. aastal võeti aga ette suurejooneline üritus – kaks aastat kestev loeng-vestluste sari „Perekond kaasajal“. Osalejate suure huvi tõttu toimusid loengud Tartu suurimas auditooriumis, TRÜ Vanemuise tänava ringauditooriumis kaks korda kuus. Esimese loengu „Abielu on teadus“ pidas Aita Tavit 26. oktoobril 1982, järgmiste loengute teemadena pakuti välja „Abikaasa valik“, „Noore perekonna kohanemine kooselu tingimustes“, „Suguelu sotsiaalsed ja psühholoogilised aspektid“, „Perekonna planeerimise sotsiaalsühholoogilised aspektid“, „Seksuaalsuhete eksperimentaalpsühholoogia“. Loengute lektorite seas olid põhiliselt pereuurimise tööühma

liikmed **Aita Tavit, Heiti Kadastik, Dagmar Kutsar, Aita Keerberg**, kuid ka teised TRÜ õppejõud – prof **Kadri Gross**, dots **Aleksander Pulver**, dots **Talis Bachmann** jt. Ilmselt oli selle loengusarja populaarsuse aluseks multidistsiplinaarsus, käsitluse paljutahulisus, mis iseloomustaski Tartu pereuurimise rühma kõiki ettevõtmisi.

SUHTLUS JA KOOSTÖÖ

Suhtlus Läti ja Leedu kaasteelistega Seitsmekümnendate aastate teisel poolel kujunes meil tihe ja sõbralik koostöö nii Läti kui ka Leedu kolleegidega. Riia kaasteelistest on meelde jäävaim **Parsla Eglite** (1934), kellega meid sidus ka kestev sõprus ja mõtteühendus. Parsla osales ka mõnel meie rühma koosolekul.

Erilist elevust tekitas naabrite seas partnerite sobitamise eeskiri, mida sealses meedias reklaamiti kui „Õnne valemit“.

Riias ja Vilniuses käisime konverentsidel ja seminaridel ning avaldasime artikleid Läti ja Leedu väljaannetes (1977, 1979, 1980, 1982, 1983 jne).

Konverentsid NSV Liidu eri paigus

Esimene meelde jääv üritus oli 1972. aastal Moskvas toimunud rahvusvaheline konverents, kus tutvusime Soome sotsioloogidega, sh Elina Haavio-Mannilaga.

Kuna meie rühma tööd osutusid huvipakkuvaks, kutsuti meid üsna sageli mitmesugustele konverentsidele ja nõupidamistele.

Üks võrdlemisi oluline nõupidamine toimus 1978. aastal Moskvas, kui toonane minister informeeris liiduvabariikide teadlasi (sotsiolooge ja demograafe) NSV Liidu rahvastikuprobleemidest, mis tema sõnul olid masendavad – rahvaarv kahaneb, oodatav eluiga ei kasva, alkoholi põhjustatud probleemid on väga ulatuslikud. Ega selle nõupidamise järel midagi paremaks küll ei muutunud.

Kui meenutada kohti, kus oleme perekonnaalastel konverentsidel käinud, on loetelus lisaks sagedamini külastatud

Riiale, Vilniusele, Palangale ja Moskvale veel Jerevan, Kostroma, Sõktõvkar, Novosibirsk ja Krasnojarsk. Moskvas ja Novosibirskis toimus ka rahvusvahelisi konverentse, kus oli võimalik välismaa uurijatega kohtuda.

1978. aastal Moskvas informeeris toonane minister liiduvabariikide teadlasi NSV Liidu rahvastikuprobleemidest, mis tema sõnul olid masendavad – rahvaarv kahaneb, oodatav eluiga ei kasva, alkoholi põhjustatud probleemid on väga ulatuslikud.

Konverentside ja nõupidamiste korraldamine Eestis

Meie tegevuse arenedes hakkas meil käima ka külalisi NSV Liidu erinevatest piirkondadest, kõige sagedamini Lätist ja Leedust, aga ka Venemaa erinevatest piirkondadest, eriti Moskvast. Huvi pakkusid meie uuringud abielupartnerite sobivuse ja lahutuste põhjuste kohta, aga ka partnerite sobitamise (kliiringu) algoritmid.

Seega pidi ka meie rühm korraldama konverentse, kuhu kutsusime esinejaid ja kuulajaid NSV Liidu paljudest piirkondadest. Kuna Tartu oli kinnine linn, siis „välismaalt“, st väljastpoolt NSV Liidu piire meil konverentsikülalisi kutsuda ei olnud võimalik ja seda me ei püüdnudki

teha. Hotellikohtade vähesuse ja sõjaväe lennuväe linnas paiknemisest põhjustatud Tartule eriomaste piirangute tõttu oli kõige sobivam konverentse korraldada TRÜ spordibaasis Käärikul, kus seda sai teha niisugusel ajal, kui baas oli sportlaste tegevustest vaba, kõige sagedamini hilissügisel.

Mäletan omamoodi kurioosset lugu. 1982. aastal toimus meil võrdlemisi osavõturohke konverents Käärikul. Ja siis juhtus ootamatus – NSV Liidu juht Leonid Brežnev suri ja loomulikult keelati kõik üritused. Helistasin Käärikult TRÜ parteisekretärile ja küsisin, mida me peame tegema ja tohime tekkinud olukorras teha. **Advig Kiris** vastas: konverents on töö, seda ära jätta pole tarvis, aga matusetalituse ajal peaks osalejatel olema võimalus seda telerist jälgida. Nii tegimegi ja kõik kogunenud perekonnasotsioloogid nägid Kääriku söögisaalis ka „suurt pauku“, millega see matus ajalukku läks. Konverents jätkus tavapäraselt.

Nõukaaegne suhtlus kolleegidega väljastpoolt NSV Liitu

Tartlastena olid meie suhtlusvõimalused piiritaguste kolleegidega väga piiratud. Siiski õnnestus Elina Haavio-Mannilal paaril korral Tartus käia. Elina esmakordne külaskäik meile oli suursündmus, sest teatavasti oli Tartu linn, kuhu välismaalaste sisenemine oli ülimalt piiratud. Nii tuligi ta esimest korda 1978. aastal koos nahkkuues saatjaga autoga Tallinnast. Tema saatjat me keegi (ka Elina ise) varasemast ei tundnud, kuid seltsimees istus meie koosolekul vestlus- ja kohvilauas täie enesestmõistetavusega, kuigi vaikides. Külalisteraamatusse kirjutas, et olevat olnud huvitav.

Elina külastas meid korduvalt, tema hilisemad Tartu-külastused olid lihtsamad (ka rongiga Tallinnast Tartusse) ja vähem formaalsed. Ühel külastusel võttis ta Tartusse kaasa oma õpilase **Johanna Lammi**, kes samuti tudengi-ideaali uuringus osales.

Hoolimata Helsingi ülikooli korduvatest kutsetest mina nõukogude võimu ajal Helsingisse sõita ei saanud – ikka sõitis minu asemel mõni venelanna Moskvast. Eesti vabanemise järel aga külastasin Helsingit ja ka sealset sõpra Elinat võrdlemisi tihti.

Helsingi ülikooli külastamise ajendiks oli mul taasiseseisvumise järel tihe koostöö selle ülikooli statistikutega eesotsas prof **Hannu Niemiga** (1946). Minu üllatuseks nimetasid Helsingi ülikooli statistikud ja sotsiaalteadlased minu oma ülikooli audoktoriks (1995).

Meie pereuurijate uuringutulemused huvitasid ka Poola kolleege. Juba 1968. aastal saatsin ettekande Łódži, aga ise ma seal konverentsil osaleda ei saanud.

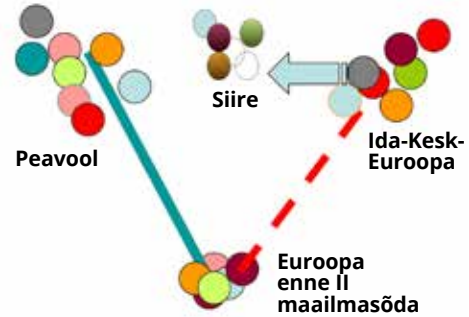
Siiski oli mul võimalus osaleda kahel ülemaailmsel sotsioloogide kongressil: 1978. aastal Uppsalas ja 1982. aastal Mexico Citys. Kuna sain osalusvõimalusest teada väga hilja (see oli nõukogude ajal tavapärane), polnud mul võimalik esitada ettekannet kongressi programmis. Mexicos siiski õnnestus sõna võtta ja meie pereuurijate tulemusi tutvustada.

Üks minu esimesi esinemisi Euroopas oli Praha statistikakonverentsil 1984. aastal, kus tutvustasin osalejatele (valdavalt statistikud) meie tudengite loodud kliiringuprogrammi ja selle rakendamist.

Koostöö laieneb, silmaring avardeb meil ja ka meie külalistel

Koostööpartnerite hulk kasvas juba Eesti taasiseseisvumise eelsetel aastatel. Suurenes ka väliskülaliste hulk, kes meie koosolekute osa võttis. Kogemusi jagasid väliseestlased, kuid ka kolleegid Põhjamaadest, mujalt Euroopast ja isegi Ameerikast.

Külalised püüdsid mõista peresuhete arengu, perefilosoofia, väärtuste ja rollijaotuste erinevusi, võrreldes arenguid ida ja lääne pool raudset eesriiet. Õppisime neilt ning arendasime ja edastasime endi teoreetilisi arusaamu, küllap hakkasid ka

JOONIS 3. Perekonna arengutee skeem.

Autor Dagmar Kutsar

külalised meie pereelu nägema eelarvamuslike prillideta.

Nordic-Baltic Family Research Group

Positiivseim piiriülese koostöö kogemus oli meil tegevusega Põhjamaade ja Baltimaade pereuurijate koostöö projekti raames, mis küll ajaliselt juba pereuurimise rühma ja ka labori tegevusajast hilisemasse aega ulatub, kuid mõtteliselt siiski sellega seostub.

Uppsala ülikooli professori **Jan Trosti** ja Oslo ülikooli professori **Irene Levini** eestvõttel moodustus tööühendus, milles oli igast osalevast riigist (Rootsi, Norra, Soome, Island, Eesti, hiljem ka Läti ja Leedu) üks või kaks liiget. Igal suvel käidi koos ühes osalevas riigis, kus peeti mõnepäevane seminar ja arutati teemakohaseid arenguid. Niisugune tegevus kestis üle kümne aasta, kuni lakkas korraldajate tervise- ja muude probleemide tõttu. Siiski säilis mitmetel pereuurimise rühma liikmetel hea isiklik suhe välismaiste

Jan Trost ja Irene Levin.

Fotod: eraarhiiv

Kairi Kasearu.

Foto: eraarhiiv

kolleegidega. Nii osales Jan Trost meie ülikoolis **Kairi Kasearu** (1980) doktori- väitekirja kaitsmisel opponendina.

PEREURIJAD TAASISEISESVUNUD EESTIS

Uued ülesanded

1980. aastate teisel poolel, kui algas rahvuslike jõudude elavnemine, mis viis laulva revolutsiooni ja Eesti taasiseseisvumiseni, püüdsid paljud teadlased oma teadmistega panustada Eesti riigi taasloomisesse. Üks väljundeid oli IME programm, mille käigus kavandati iseseisva Eesti jaoks sobivat seaduste raamistikku – mis küll kavandatud kujul ei realiseerunud, ent ometi oli ettevalmistava sammuna oluline (jättes kõrvale isiksustevahelised poliitilised pinged ja erimeelsused).

Tekkisid uued ja aktuaalsed ülesanded, mis ootasid sotsiaalteadlaste, eriti ka pereurijate panust:

- ▶ Eesti Vabariigi perepoliitika kujundamine ja poliitikute nõustamine;
- ▶ perede arengu statistiline uurimine; koostöö statistikaametiga;
- ▶ perede majandusliku toimetuleku uurimine, võitlus vaesusega;
- ▶ sotsiaalteadlaste, sh perekonnasotsioloogide koolitamine;
- ▶ jätkuvalt aktuaalne suhtekorraldus peres, perede nõustamine ja pereteraapia;
- ▶ teadusuuringutele lisandus rahvusvaheline mõõde mitmesuguste koostööprojekti näol.

Sotsioloogide koolitamine.

Uus kooslus

Tartu pereurimise rühma meeskond elas samal ajal üle põlvkondade vahetust. Oluline osa pereurijate vanast kaardiväest lahkus Toonela teele või pensioneerus. Noored orienteerusid ülalkirjeldatud ülesannete täitmisele, leides uusi ülesandeid (väljakutseid) uutes kooslustes.

Ülikoolis tegutsenud uurimislaborid enamasti lakkasid tegutsemast, nende liikmed liikusid mujale, sh õppetööga seotud allüksustesse. Ka perelabori tegevus ülikoolis endisel kujul lõppes, kuid jätkus nelja teise uurimisrühmaga ühiselt vastloodud sotsioloogiaosakonna koostisosana.

Esmakordselt hakati Tartu ülikoolis koolitama perekonnasotsiolooge.

Esimene perekonnasotsioloogide rühm (Ülle Särg, Karl Tamm ja Marje Josing) õppis individuaalprogrammi alusel 1990. aastal, juhendajaks Dagmar Kutsar. Oma kompetentsust jagas Dagmar ka alustava sotsiaaltöö ja hiljem lisanduva sotsiaalpoliitika suunal. 2001. aastal valiti Dagmar sotsiaalpoliitika professoriks.

**Koos Avo Trummiga,
kes samuti perelabori
meeskonda kuulus,
defineeriti midagi
Nõukogude Liidus
ennekuulmatut – perede
vaesus – ja selgitati, kui
suur osa Eesti peredest
on suhteliselt või
absoluutselt vaesed.**

Avo Trumm.

Foto: eraarhiiv

Uusi ideid kandvad trükised.

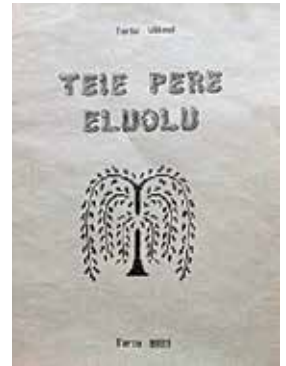

Foto: eraarhiiv

Teine pereuurijate meeskonnast välja kasvanud õppejõud on **Avo Trumm** (1965), kes tõi Eesti sotsioloogiasse (tagasi) vaesuse mõiste ja näitas, et perede probleemistikus on märkimisväärne ka vaesus.

Perede toimetuleku ja heaolu uurimine

Uutes tingimustes muutus oluliseks perede majanduslik toimetulek, mis polnud kaugetki alati muretu. Koos **Avo Trummiga**, kes samuti perelabori meeskonda kuulus, defineeriti midagi Nõukogude Liidus ennekuulmatut – perede vaesus – ja selgitati, kui suur osa Eesti peredest on suhteliselt või absoluutselt vaesed.

Koostasime ankeedi, milles uurisime, mida ootab pere riigilt. See jäigi viimaseks pereuurimise rühma koostatud ankeediks. Selle ankeedi analüüsi tulemused avaldati trükis, kuid oluline oli nende kasutamine perepoliitikaalaste soovitude andmiseks. Perede majanduslikku toimetulekut mõttsid ka Emori ja statistikaameti leibkonna eelarve uuringud, kuid nende statistiline korrektsus jättis esialgu soovida. Koostöös nende uuringumeeskondadega parandasime nimetatud uurimuste taset, statistilist korrektsust ja usaldusväarsust. Uurimistemade ring laieneb – paarisuhte kõrval pööratakse varasemast suuremat tähelepanu suhtlusele lastega (Dagmar Kutsar), samuti pereteraapiale perelaagrite näol ja koolikursustele (Inger Kraav).

Perepoliitika Eesti Vabariigis

Meie pereuurimise valdkonnas omandatud teadmisi ja kogemusi, aga ka tõsiseltvõetavust kasutasid mitmed noores Eesti Vabariigis tegutsevad rahvastikupoliitikud.

Minul oli võimalus osaleda mitme rahvastikuministri (**Katrin Saks, Paul-Eerik Rummo** ja **Urve Palo**) nõukoja töös, kus oluline oli Tartu ülikooli sotsioloogi **Mare Ainsaare** (1966) roll nõunikuna. Neis nõukodades osales ka teisi pereuurijaid (**Dagmar Kutsar, Inger Kraav**).

Osalesin ka presidenti (**Lennart Meri, Arnold Rüütel**, episoodiliselt ka **Toomas Hendrik Ilves**) nõustava ümarlaua tegevuses.

Mitmel korral kutsuti pereuurijaid Eesti parlamendi suurde saali esinema.

Mare Ainsaar.

Foto: eraarhiiv

KOKKUVÕTTEKS

Tartu Ülikooli pereuurimise töörühm tegutses üle 20 aasta, selle jooksul korraldati kümme aastat uuringut (ankeetküsitluse vormis), avaldati kümme teadustööde kogumikku ja rida pedagoogilise suunitlusega trükiseid, lisaks artikleid muudes väljaannetes ja peeti rohkesti ettekandeid kohalikel, üleliidulistel ja rahvusvahelistel konverentsidel. Uuringute põhjal valmis kümme diplomitööd ja mitu kandidaaditööd. Pereuurimise töörühma tõukele algatati Tartus perenõustamine, peeti harivaid loenguid ja erutavaid diskussioone, töötati välja paaride optimaalse sobitamise eeskiri statistiliste andmete põhjal.

Mis tegi selle töörühma tegevuse eriliseks?

- ▶ Oluline osa tööst tehti õhinapõhiselt, rühma töös osalenud õppejõud ei saanud sellest vähimatki materiaalset tulu.
- ▶ See oli üks esimesi tõeliselt interdistsiplinaarseid teaduskollektiive, mis koondas terve hulga erinevate erialade esindajaid, kes vastastikku üksteist oma teadmistega rikastasid.

- ▶ Töörühma tegevust ja tulemusi tutvustati järjekindlalt avalikkusele trükiste, harivate loengute ja meedia vahendusel.
- ▶ Töörühm saavutas omas ajas olulisi uudseid teadustulemusi, sh perekonna- ja partnerlusvaldkondade väärtushinnangute muutuste selgitamine ajas ja ruumis, samuti paaride moodustamise algoritm, mis oli üks Eesti (võib-olla ka laiemalt) esimesi katsetusi lahendada arvuti abil ühiskonna elulisi ülesandeid.
- ▶ Töörühma teoreetilisi tulemusi kasutatakse praktilises nõustamistöös siiani toimivas Tartu Perenõuandlas. Uurimisrühma kogemus näitas ka ühise eesmärgipärase tegevuse ühendavat jõudu, kusjuures rühma tegevust ei häirinud selle liikmete kuulumine erinevatesse kollektiividesse. Oluline oli, et pereuurimise rühma töö käigus mitmekümne aasta jooksul kogutud vaimset kapitali oskasid ja suutsid rühma liikmed kasutada uute ülesannete täitmiseks Eesti Vabariigis – sisuliselt ümbersünniks.

Rahvastiku minevik digiteerituna: kust leida ajaloolist statistikat?

KRISTIINA KAJU
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalteaduste valdkonna
juhtiv spetsialist

Rahvastikustatistika kogumine ja avaldamine on sajandite jooksul teinud läbi suure muutuse. Kui 20. sajandil oli peamiseks andmekandjaks paber ja väljaannete trüki-versioonid, siis tänapäev on toonud kaasa digiteerimise ja andmebaaside kasutamise. Digiteeritud statistikaväljaanded muudavad ajaloolised ja tänapäevased andmed hõlpsamini kättesaadavaks ning võimaldavad neid kiiremini analüüsida ja võrrelda, toetades nii teadusuuringuid kui ka poliitikakujundamist.

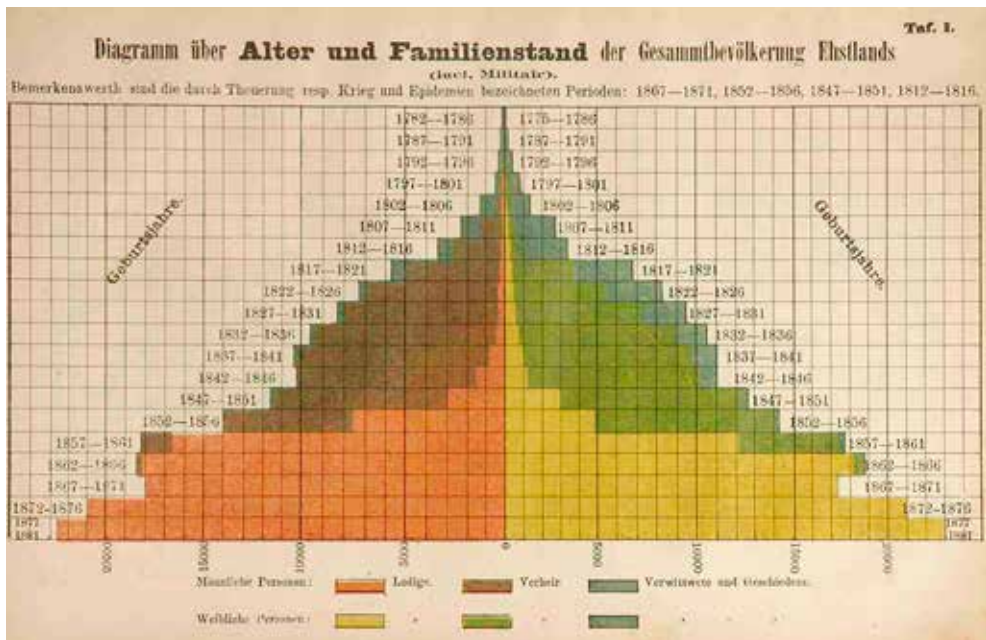
Järgnev on ülevaade, milliseid väljaandeid ja statistikakogumikke leiab huviline praeguseks digiteeritud kujul, keskendudes

just rahvaloenduste, rahvastiku ja selle eri aspektide statistikale.

Rahvastikustatistika kogumise traditsioon Eestis ulatub 19. sajandi lõppu. Esimene ulatuslik rahvaloendus toimus 1881. aastal, hõlmates kolme Balti kubermangu – Eesti-, Liivi- ja Kuramaad. Selle loendusega seotud digiteeritud materjale „Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung“ (hdl.handle.net/10062/46228) leiab Tartu Ülikooli digiarhiivist Dspace ja rahvusraamatukogu digiarhiivist Digar.

Teine rahvaloendus toimus 1897. aastal. See korraldati erinevalt esimesest loendusest kogu Vene impeeriumis. Igale kubermangule on pühendatud üks köide. Eesti andmed sisalduvad põhiliselt kahes köites: „XXI Liivimaa kubermang“ ja „XLIX Eestimaa kubermang“. Need trükised ongi põhiline allikas, mille järgi on võimalik 1897. aasta rahvaloendust kirjeldada.

Digiteerituna on olemas Eestimaa kubermangu käsitlev kogumik „Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897“. XLIX

TABEL 1. Nii esitati 19. sajandil rahvastiku vanuse ja perekonnaseisu andmeid, vasakul meeste ja paremal naiste arvud sünniaastate järgi.

Allikas: Die Resultate der ehstländischen Volkszählung vom 29. December 1881 in textlicher Beleuchtung

Эстляндская губерния. 1905 (hdl.handle.net/10062/49061).

1921. aastal asutati Riiklik Statistika Keskbüro ning juba 1922. aastal alustas ilmumist Eesti Statistika kuukiri, millega sai alguse regulaarne ülevaade sotsiaal-majanduslikest ja erinevatest aktuaalsetest valdkondadest. Kuukirja numbrid kajastavad ja käsitlesid eri teemasid, aeg-ajalt lisati ka rahvastikustatistikat, nagu abiellumus, sündimus, rahvastik regiooniti jne.

1922. aastal toimus kolmas rahvaloendus – Eesti esimene oma rahvaloendus. Ka selle loenduse tulemused ja ilmunud kogumikusari „1922. a. üldrahvalugemise andmed“ on digiteerituna leitavad Tartu Ülikooli digiarhiivist.

1925. aasta huvitava kõrvalepõikena võiks tutvustada kaheköitelist teost „Statistiline album“, mille 1. vihik kajastab ka rahvastiku teemasid. Albumi kujundus köidab visuaalselt ning statistilisi andmeid on selles atraktiivselt ja osavalt esitletud.

1934. aastal toimus neljas rahvaloendus. Statistikkaväljaanded leiab taas

digiteerituna, näiteks „Valdade rahvastik. 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk I“.

Hea ülevaate Eesti käekäigust iseseisvuse loomisest kuni 1935. aastani annab kogumik „Eesti arvudes 1930–1935“.

Kogumiku sissejuhatuses kirjutab Riigi Statistika Keskbüroo direktor Albert Pullerits kavatsusest anda välja sarnane teos ka 1941. aastal. See teos jäi siiski ilmunuta. Algas Nõukogude okupatsioon.

Rahvastikustatistikat hakati sakslaste okupeeritud Eestis tegema otsekohe 1941.

**Hea ülevaate
Eesti käekäigust
iseseisvuse loomisest
kuni 1935. aastani
annab kogumik
„Eesti arvudes
1930–1935“.**

Vabariigi linnade võrdlev suurus oli:

	absoluut arvudes		prots.	
	i. VII. 21.	i. I. 22.	i. VII. 21.	i. I. 22.
Tallinn	110.814	120 179	41,2	42,2
Tartu	50 083	53.756	18,6	18,9
Narva	27 024	26,124	10,1	9,2
Pärnu	18.574	19 482	6,9	6,8
Viljandi	16.929	18.104	6,3	6,4
Valga	14 538	15 444	5,4	5,4
Rakvere	9.292	9.621	3,5	3,4
Võru	5.614	6.094	2,1	2,2
Haapsalu	5.130	4.553	1,9	1,6
Kuresaare	4 687	4.423	1,7	1,6
Paide	3.005	3.135	1,1	1,1
Petseri	2.155	2.370	0,8	0,8
Baltiski	1.080	1.180	0,4	0,4
	268,925	284,665	100	100

Pealinn, see meie koloss, kus 41,2% kõigist linnaelanikkudest elasid, ei püsinud mitte ainult oma kohal, vaid sai võrdlevaltki terve 1% võrra suuremaks, olgugi, et ka teised linnad kasvasid. Vähemaks jäid ainult Narva, Kuresaare ja Haapsalu — suvituslinnad.

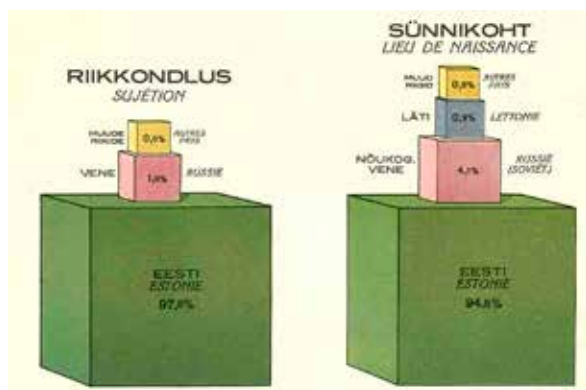
TABEL 2. Väljavõte Eesti Statistika kuukirja esimesest numbrist.

Allikas: Eesti Statistika kuukiri (<https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika?id=1446>)

aastal. Varasema Eesti Statistika kuukirja asemel hakkas ilmuma Statistische Monatshefte für den Generalbezirk Estland. Väljaanne oli kakskeelne nagu oli olnud kuukirigi, kuid esimene keel oli nüüd saksa keel, teine eesti keel.

Korraldati ka rahvaloendus või uurimus. Selle uuringu analüüse ja publikatsioone on üsna vähe, Eestis teadaolevalt vaid ajakirja Statistische Monatshefte 1942. aasta vihkudes nr 1/2, 3/4 ja 5.

1944. aastast hakkas statistika kogumist korraldama Eesti NSV Riiklik Statistikakomitee. Rahvaloendused nõukogude Eestis toimusid aastatel 1959, 1970, 1979, 1989. Sel ajal oli loenduste koosseisus vähem küsimusi. Nõukogude ajal avaldati loendustulemusi napilt ning suur osa ei olnudki tavalugejale üldse kättesaadav. Nõukogudeaegsete rahvaloenduste tulemused on avaldatud hiljem põhjalike köidetena.

TABEL 3. Eesti rahvastiku koostis.

Allikas: „Statistiline album“. Vihk I, maa ja rahvas

1968. aastal hakkas ilmuma kogumik „Eesti NSV rahvamajandus aastal ...“, mis kajastab mõnevõrra ka rahvastiku ja rahvastikusündmustega seonduvat:

„Eesti Vabariigi maakondade, linnade ja alevite rahvastik. 2. osa: 1979. aasta rahvaloenduse andmed: rahvastiku sooline ja vanuseline koosseis : statistiline kogumik“ (digar.ee/id/nlib-digar:375700);

„Eesti Vabariigi maakondade, linnade ja alevite rahvastik. 1. osa. Rahvaarv rahvuse,

perekonnaseisu, hariduse ja elatusallikate järgi: 1989. a. rahvaloenduse andmed. Statistikkogumik“ (digar.ee/id/nlib-digar:375699).

2000. aasta rahvaloenduse tulemused ja info kajastub väljaannete sarjas „2000. aasta rahva ja eluruumide loendus“. Ka see on digiteerituna kättesaadav, näiteks I vihik: „2000.

aasta rahva ja eluruumide loendus, I. Faktiline ja alaline rahvastik, rahvastiku paiknemine, soo- ja vanuskoosseis“ (digar.ee/id/nlib-digar:9615).

Hea teada, et demograafiliste põhinäitajate puhul on statistikaameti andmebaasist (andmed.stat.ee/et/stat) võimalik leida ja võrrelda andmeid alates 1919. aastast.

KASUTATUD ALLIKAD

Eesti arvudes 1930–1935. – <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:307811>

„Eesti NSV rahvamajandus aastal ...“ – <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud?id=12515>

JORDAN, VON PAUL (1886). Die Resultate der ehstländischen Volkszählung vom 29. December 1881 in textlicher Beleuchtung. Lindfors' Erben. Reval. – <http://hdl.handle.net/10062/46228>

Rahvaarv Eesti Vabariigi linnades ja tema liikumine 1921. a. teisel poolel. – Eesti Statistika kuukiri, 1922, nr 1, lk 43. – <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:113930>

Statistiline album. Vihk I. Maa ja rahvas = Album statistique. Volume I, Territoire et population. 1925, lk 20–21. – <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:298506>

Statistische Monatshefte, 1942. nr 1/2, 3/4, 5. – <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika?id=1446>

Tartu Ülikooli digiarhiiv. –

<https://dspace.ut.ee/search?spc.page=1&query=%091922%20a.%20%C3%BCI%20rahvalugemise%20andmed>

TIIT, ENE-MARGIT (2011). Eesti rahvastik: viis põlvkonda ja kümme loendust. Statistikaamet. Tallinn. – <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:133074>

TIIT, ENE-MARGIT (2018). Eesti rahvastiku 100 aastat. Post Factum. Tallinn.

Valdade rahvastik, 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk I. –, <http://hdl.handle.net/10062/4438>

Kohalik demokraatia ja Euroopa kohaliku omavalitsuse harta

SULEV LÄÄNE
MTÜ Polis president,
Tallinna Ülikooli õppejõud

SULEV MÄELTSEMEES
Tallinna Tehnikaülikooli
emeriitprofessor

VALLO OLLE
Õiguskantsleri vanemnõunik

Kohaliku omavalitsuse mõte on selles, et kohaliku elu küsimusi lahendaks kogukond ise just sellele linnale või vallale sobival moel. Riik võib kohalikule omavalitsusele seaduse alusel panna ka riiklikke ülesandeid, ent nende täitmiseks tuleb anda riigieelarvest piisavalt raha. Kuidas on Eesti omavalitsuste roll kujunenud alates Euroopa Nõukogu kohaliku omavalitsuse harta ratifitseerimisest Riigikogu poolt 1994. aastal ja milised on murekohad? Lugu põhineb kolme autori artiklil „Local Self-Government in Estonia“ kogumikus „Local Self-Government in Europe“.

Euroopa Nõukogu kohaliku omavalitsuse hartal (edaspidi harta) on väga suur tähtsus demokraatia arengule Eestis. Selle unikaalse rahvusvahelise lepingu mõjud on avaldunud ja avalduvad nii riigisisestes õigusaktides, kohalike omavalitsuste ja nende liitude toimimises kui ka kohtupraktikas.

30 AASTAT EUROOPA KOHALIKU HARTA RATIFITSEERIMISEST RIIGIKOGUS JA EESTI ÕIGUSKORD

Harta ratifitseeriti Riigikogu poolt 28. septembril 1994 reservatsioonideta. Seega tähistame 2024. aastal ratifitseerimise 30. aastapäeva.

Tegelikult leidsid harta põhimõtted Eesti õiguskorras rakendamist aga juba varem. Tänu Soome Linnade Liidu juhtide Jussi-Pekka Alaneni ja Heikki Telakivi kaabile sai dokument Euroopa Nõukogust saadetuna Sulev Läänele kättesaadavaks juba varem ja selle mõjud avaldusid Eesti õiguskorras ja praktikas juba 1980.

aastate lõpul Eesti kohaliku omavalitsuse süsteemi taastamise käigus (Ludvig, Lääne ja Mäeltsemees 2015).

Harta printsiibid kajastuvad paljuski meie põhiseaduse 14. peatükis. Omavalitsustemaatika analüüsi Põhiseaduse Assamblees. Harta olulisusele Eesti põhiseaduses on viidanud ka Soome eksperdid, näiteks valdkonna tuntud asjatundjad professor Aimo Ryyänen ja siseministeeriumi omavalitsuste osakonna peadirektor Juhani Nummela. Autorid märkisid, et Eesti, siirdudes diktatuurist demokraatiasse, on soovinud luua ühiskonna üleminekuks kindlustunde tugeva omavalitsuse näol ning koos sellega andnud ka vastavad põhiseaduslikud garantiid. Autorid nimetavad Eesti põhiseaduses toodud kohaliku omavalitsuse garantiisid isegi harta põhimõtete näidismudeliks (Nummela & Ryyänen 1993).

Eelnevaga haakub ka valitsuse moodustatud Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuande kohaliku omavalitsuse osa. Põhjaliku analüüsi Eesti põhiseaduse kohaliku omavalitsuse sätete kohta esitas ekspertiisikomisjonile Saksa õigusteadlane professor Rolf Stober, kes muu hulgas märkis: „Eesti põhiseaduse XIV peatükk on pühendatud kohalikule omavalitsusele. Seaduse ülesehituselt erineb Eesti põhiseadus Saksa põhiseadusest, mis mainib kohalikku omavalitsust üksnes põhiseaduse art. 28 peatükis „Liit ja liidumaad“. Eraldi väljatoomine põhiseaduses näitab erilist väärtustamist, mida Eesti parlament kohalikule omavalitsusele osaks laseb saada.“ (Stober 1997) Eesti põhiseaduse kohaliku omavalitsuse tugevaid seoseid hartaga on märkinud ka teised eksperdid.

Harta kui Euroopa kohaliku omavalitsuse pikaajalise arengu „kontsentraat“ jätab liikmesriikidele suhteliselt avarad võimalused demokraatiat tagava õigusraumi ning omavalitsuslikku elukorraldust kindlustava süsteemi teostamiseks. Näiteks märgitakse eelnimetatud põhiseaduse ekspertiisikomisjoni raportis:

„Nagu Põhiseaduse Assamblee, nii ka komisjon ei saavutanud vaatamata pikale vaidlusele üksmeelt küsimuses, kas Eesti kohaliku omavalitsuse staatus on määratud riigikesksest või kogukondlikust kohaliku omavalitsuse teooriast lähtuvalt. Põhiseaduse tekst kujutab enesest kompromissi. Paragrahv 154 lõige 1 viitab lähtumisele kogukondlikust ja lõige 2 riiklikust teooriast, samas võib paragrahvi teksti mõista ka selliselt, et just lõige 1 määrab riigikesksuse, lubades kohaliku omavalitsuse üksusel tegutseda seaduste alusel iseseisvalt, ning lõige 2 kogukonnakesksuse, andes garantii riigi vastu. Omavalitsusteooria eelistust ei määra ka Euroopa kohaliku omavalitsuse harta, millega Eesti on ühinenud. Harta regulatsioon on samavõrra lahtine, kui Eesti põhiseaduse regulatsioon. Võib arvata, et harta eesmärk on kohaliku omavalitsuse võimuvolitusi suurendada: Harta preambula rõhutab kohaliku omavalitsuse rolli demokraatliku juhtimise tagajana ning omavalitsusele ulatusliku autonoomia andmise vajadust, kuid kogukondliku omavalitsusteooria selgeid tunnuseid ei esitata harta preambulas ega sisus“ (Varul *et al.* 1998).

Harta olemust on avatud ka mitmes riigikohtu lahendis, samuti valdkonna analüüsid. Näiteks on ilmunud põhjalik kogumik „20 aastat Euroopa kohaliku omavalitsuse hartat ja selle tähendus Eestile“, milles on ära toodud mitmete poliitikute ja kohaliku omavalitsuse ning teadlaste esindajate artiklid (Lääne *et al.* 2006). Põhjalik on samuti harta toimumist käsitlev artikkel „Euroopa kohaliku omavalitsuse harta ja tema mõju Eesti kohaliku omavalitsuse õigusraumile ja toimimisele“, autoriteks on Sulev Mäeltsemees, Sulev Lääne, Kalle Merusk, Vallo Olle ja Eerik-Juhan Truuväli (Ludvig, Lääne ja Mäeltsemees 2018).

Väga oluline on ka harta toime analüüsimine erinevate Euroopa riikide lõikes, sealhulgas Läänemere piirkonnas. Oluline, võrdleval käsitlusel põhinev allikas on

näiteks Eesti, Läti, Leedu ja Poola kohta koostatud artikkel „The restoration of municipal self-governments in Estonia, Latvia, Lithuania and Poland in the 1990s“ kohaliku omavalitsuse süsteemi taastamise ja selle protsessi seoste kohta hartaga (Kisiel *et al.* 2018a). Selles käsitletakse kohaliku omavalitsuses taastamist Eestis, Lätis, Leedus ja Poolas 1990. aastatel. Tuleb märkida, et 1991. aastaks oli harta jõustunud viieteistkümmes Euroopa Nõukogu liikmesriigis. See Euroopa konventsioon sätestab must valgel demokraatliku kohaliku omavalitsuse standardid. Arusaadavalt oli uutel demokraatlikel riikidel – Eestil, Lätil, Leedul ja Poolal – väga vaja seda eeskuju järgida niipea, kui see osutus poliitiliselt võimalikuks. Kohalikku omavalitsust puudutavad riigisisised õigusaktid koostati hartat silmas pidades isegi enne, kui need riigid selle rahvusvahelise lepingu allkirjastasid. Artiklis antakse üksikasjalik ülevaade selle kohta, kuidas hartas sätestatud väärtusi riigisiseses õiguses kohaldatakse.

Koostöös valmis ka teine analüüs, mis puudutas eelkõige kohalike omavalitsuste valdavalt nende vastutusalasse kuuluvast ühiskondlikust elust, nagu see on sätestatud Eesti, Läti, Leedu ja Poola põhiseadustes (Kisiel *et al.* 2018b). Eestil, Lätil, Leedul ja Poolal on demokraatlikud põhiseadused. Läti naasis 1922. aasta algse põhiseaduse juurde, millele lisati hiljem mitmeid sätteid, sealhulgas kohaliku omavalitsuse kohta. Kõik neli riiki ratiifitseerisid harta 1990. aastatel, seetõttu koostati uued põhiseadused (v.a Läti) hartat silmas pidades. Praegu on harta nende nelja riigi õiguskorra lahutamatu osa ja seda kohaldatakse vahetult haldus- ja kohtumenetlustes. Harta ei ole ülimuslik riikide põhiseaduste suhtes, kuid evib suuremat õigusjõudu parlamentide poolt vastuvõetud lihtseadustest ning haldusorganite kehtestatud määrustest.

Kohaliku omavalitsuse olemasolu on Eesti, Leedu ja Poola põhiseadustes selgelt tagatud. Lätis sisaldab põhiseadus

vaid mõningaid kohaliku omavalitsusega vahetult seotud sätteid. Siiski on artikkel 1 iseseisva kohaliku omavalitsuse tugevaks väljenduseks. Idee, et märkimisväärne osa avalikest asjadest on hallatud iseseisvalt valitavate omavalitsustega, on riiklikes põhiseadustes eraldi käsitletud – sõnastustes kuulutavad kolm põhiseadust kohaliku omavalitsuse haldusteenuste detsentraliseerimist. Siiski toob põhjalik uurimine põhiseaduslike garantiide osas esile ka selgeid erisusi.

Eesti rahvas saavutas omariikluse 1918. aastal suuresti tänu väljakujunenud omavalitsustraditsioonidele.

Kohaliku omavalitsuse tihedatele seostele Eesti riikluse loomise ja taastamisega on viidatud põhiseaduse kommenteeritud väljaandes (2020), kus on tõdetud, et „Eesti rahvas saavutas omariikluse 1918. aastal suuresti tänu väljakujunenud omavalitsustraditsioonidele. Seega sai riik toimiva kohaliku omavalitsuse näol juba iseseisvuse kehtestamisest alates endale tõhusa toe ühiskonnaelu demokraatlikul korraldamisel. 1980. aastate lõpus alanud kohaliku omavalitsuse taasloomine andis olulise panuse taastatava Eesti omariikluse demokraatliku aluse kujundamisse“. Harta temaatikat käsitletakse ka mitmes analüüsis, sh RiTo nr 48 ilmunud Sulev Lääne, Katri-Liis Lepiku, Mikk Lõhmuse, Innar Liivi, Sulev Mäeltsemehe, Jüri Ratase ja Jan Trei artiklis „Kogukondlik haldus ja kohalik omavalitsus – side ajalooga teel tulevikku“ (Lääne *et al.* 2023). Artikli autorid uurivad kohaliku omavalitsuse ja kogukondliku halduse arengut Eestis,

tuues esile selle protsessi ajaloolisi juuri ning kohaliku omavalitsuse rolli demokraatias. Autorid arutlevad väärtuste ja reeglite muutumise üle tänapäeva maailmas, samuti kriiside mõju üle, sealhulgas majanduskeskkonna ja kliimamuutuste temaatikat, ja tehisintellekti arengu küsimuste üle. Artiklis rõhutatakse põhiseaduse ja harta olulisust kohaliku omavalitsuse autonoomia tagamisel. Demokraatlikult ja tõhusalt toimiv kohaliku tasandi haldus, jäädes vahetult seotuks ajaloolis(t)e kohaliku halduse mudeli(te)ga, on oluline riigi stabiilsusele. Vajalik on suurendada finantsautonoomiat ja kohalikku vastutust. Artikkel toob välja, et kohaliku omavalitsuse rahastamine on hetkel ebapiisav ning sõltub keskvalitsuse toetustest. Ehkki Eestis on mõningaid edusamme saavutatud, tuleb tegeleda kohalike maksude süsteemi edasiarendamisega ja kohalike omavalitsuste õiguste tugevdamisega. Kohalikud omavalitsused peavad olema valmis kohanema uute tehnoloogiate ja andme- põhise poliitikakujundamisega. Koosloome kontseptsioon, mis rõhutab rahva kaasamist poliitikakujundusse, on tõhus viis parandada avalikke teenuseid ja tugevdada demokraatiat. Artikli autorid rõhutavad, et tulevik nõuab hästi ettevalmistatud reforme ja koostööd kohalike ja valitsusasutuste vahel, et tagada tasakaalustatud areng ning rahva kaasamine kohaliku elu korraldamisse. Valdade ja linnade tugevdamine ja teaduspõhine arendamine on võtmetähtsusega, et Eesti oleks jätkusuutlik ning valmis demokraatliku valitsemise uuteks väljakutseteks.

Harta ratifitseerimise 30. aastapäev oli oluline ka omavalitsuspäeva kui riikliku tähtpäeva kontekstis – nii Võrus toimunud Eesti IX omavalitsuspäev (Võrumaa Arenduskeskus 2024) kui ka Kiilis toimunud Harjumaa IV omavalitsuspäev (Kiili vallavalitsus 2024) olid sellele pühendatud.

Riigikogu esimees Lauri Hussar ütles 18. novembril 2024 Riigikogu valges saalis deklaratsioonega vastu võttes, et tänavu moodub kohaliku omavalitsuse aluste

seaduse vastuvõtmisest 35, Euroopa kohaliku omavalitsuse harta heakskiitmisest 30 ja Euroopa Liiduga liitumisest 20 aastat ning see annab hea võimaluse teha kokkuvõtteid, kuhu oleme jõudnud ning milline on omavalitsuste suutlikkus kohalikku elu korraldada. „On hea meel, et Eesti omavalitsuspäeval keskenduti nii tähtsale teemale nagu kultuuriline eripära, mille edendamine on võti just maapiirkondade omavalitsuste jaoks,“ ütles ta ning lisas, et väga olulised on ka Harjumaa omavalitsuspäeva ettepanekud, mis käsitlevad liikuvuse väljakutseid. Tema kinnitusele jätkavad ettepanekute arutamist Riigikogu komisjonid (Kangro 2024).

Harta üks olulisemaid juhtumõtteid on koostöö arendamine ning seda peavad omavalitsuspäeva kui riikliku tähtpäeva kontekstis tähtsaks nii riigi ja kohalike omavalitsuste ning nende liitude kui ka ülikoolide ja kolmanda sektori esindajad. Tallinna Ülikooli rektori Tõnu Viigi sõnul on omavalitsuspäeva formaat hea platvorm teadlaste, poliitikute, kohalike kogukondade ja omavalitsuste esindajate kokku toomiseks, et ühistes aruteludes leida võimalusi omavalitsuste ees seisvate väljakutsete lahendamiseks. Nii Võrus käsitletud kultuurilise eripära hoidmine kui Kiilis arutatud liikuvuse väljakutsed on teemad, millega kohalikul omavalitsused igapäevaselt tegelevad ning mille arendamisesse panustamine läbi teadmussirde on üks olulisi ülikooli eesmärke.

Võru linnapea Kalvi Kõva on seisukohal, et Võrus toimunud Eesti IX omavalitsuspäeval sai igakülgsest kinnitust asjaolu, et kultuurilise eripära alalhoidmine ja arendamine on väga oluline kõigis Eestimaa piirkondades. Selles peitub piirkondade elujõud. Vastuvõetud deklaratsioonis on kirjas terve rida konstruktiivseid ettepanekuid riigi keskvalitsusele ja kohalikele omavalitsustele piirkondade kultuurilise eripära senisest tõhusamaks toetamiseks. Siinkohal tasub tuua esile, et punase niidina läbib neid ettepanekuid mõte riigi

Võrus toimunud Eesti IX omavalitsuspäeva ja Kiilis toimunud Harjumaa IV omavalitsuspäeva deklaratsioonide üleandmine Riigikogu valges saalis.

Foto: Merje Meisalu

ja kohalike omavalitsuste hästitoimiva omavahelise koostöö vajadusest.

Kiili vallavanem Aimur Liiva on seisukohal, et Harjumaa omavalitsuspäev oli väga sisukas ning tõi kokku esindusliku seltskonna vastava valdkonna arvamusiidreid ja poliitikuid ning ettekannetes pakutud ülevaade aitas probleemide teadvustamisele palju kaasa. Tallinna linnapiirkond on viimase 20 aasta jooksul tundmatuseeni muutunud, lähivaldade elanikkond on kasvanud 60 000 inimese võrra ning Tallinna endasse on lisandunud 70 000 inimest. Ettevõtted, kus töötab kokku kümneid tuhandeid Tallinna inimesi, on samal ajal kolinud linnast välja. See on toonud kaasa autoliikluse märkimisväärse kasvu mõlemas suunas ning üks võimalik lahendus peitub eri transpordiliikide paremas integreerimises.

MTÜ Polis president, Tallinna Ülikooli õppejõud Sulev Lääne toob esile, et Võrus toimunud omavalitsuspäeva teema „Kultuuriline eripära on piirkondliku elujõu allikas“ kajastab väga

hästi toimunud sisukaid arutelusid.

Ettekannetes toodi esile näiteks võrokeste, setode, mulkide ja kihnlaste vaade oma kultuurilisele eripärale. Töötubades aga toimusid ühised teadlaste, poliitikute ja praktikute arutelud pärimuse ja noorte ning hariduse, loomemajanduse teemal, samuti võeti jutuks kultuur maal ning riigi ja omavalitsuse läbirääkimised ning ülesanded kultuuri edendamisel. Sama põhimõtet järgiti Kiilis toimunud omavalitsuspäeval, kus teemaks liikuvuse väljakutsed muutuva asustuse tingimustes. Ettekanded andsid seejuures erinevaid vaatekohti kajastades sisendi töötubadesse, kus eraldi analüüsiti liikuvuse väljakutseid valglinnastumise ja hajaasustuse tingimustes. Pea aastase ühistegevuse tulemused võeti kokku deklaratsioonides, mis nüüd Riigikogus ka üle antakse, rõhutas Lääne.

Eesti Linnade ja Valdade Liidu asedirektor, Viimsi vallavolikogu aseesimees Jan Trei märgib, et Eesti IX omavalitsuspäeva ja Harjumaa IV omavalitsuspäeva deklaratsioonide üleandmine Riigikogu juhatusel,

valitsusele ning Eesti Linnade ja Valdade Liidule on oluline. Deklaratsioonide koostamisse on kaasatud liidu liikmed ning omavalitsuspäeva deklaratsioonid kajastavad omavalitsustele olulisi teemavaldkondi ja väljakutseid. Liidu vaates võetakse parim osa omavalitsuspäeva deklaratsioonide ettepanekutest ja mõtetest kaasa ka riigi keskvalitsuse ja Eesti Linnade ja Valdade Liidu riigieelarve läbirääkimistele. Samuti lisatakse need valdkonna seadusloome ettepanekutesse, et esindada parimal moel kohalikke omavalitsusi ning lahendada omavalitsuspäeva deklaratsioonides sisaldu-

Tallinna linnapiirkond on viimase 20 aasta jooksul tundmatuseni muutunud, lähivaldade elanikkond on kasvanud 60 000 inimese võrra ning Tallinna endasse on lisandunud 70 000 inimest.

vaid kohalike omavalitsuste ettepanekuid. Omavalitsuspäeva ideede realiseerimine eeldab ka keskvalitsuse ja Riigikogu poliitilist tahtet, ütles Trei (Kitsing 2024).

SEOSED SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEHE JA VALLO OLLE ARTIKLIGA „LOCAL SELF-GOVERNMENT IN ESTONIA“ KOGUMIKUS „LOCAL SELF-GOVERNMENT IN EUROPE“

Eelnevalt toodi esile, et harta teemat on käsitletud mitmes teadusartiklis. Samas on mitu neist ilmunud vaid inglise keeles. Seetõttu on RiTo käesolevas numbris Sulev Lääne, Sulev Mäeltsemehe ja Vallo Olle artikli „Local Self-Government in Estonia“ eesti keeles (osaline) avaldamine oluline

samm selle lünga täitmiseks. Tegemist on seni kõige põhjalikuma harta toimet Eesti kontekstis analüüsiva artikliga, mis ilmus kirjastuse Lex Localise kogumikus „Local Self-Government in Europe“ (Lääne, Mäeltsemees ja Olle 2021).

Artikkel on rahvusvaheliselt pälvunud lugejate laialdast huvi. Selles mõtestatakse Eesti põhiseaduse ja teiste omavalitsusvaldkonda reguleerivate õigusaktide sisu ning toimimist. Samuti käsitletakse teiste Euroopa riikide ning Euroopa kohalike ja piirkondlike omavalitsuste kongressi (CLRAE) Eestiga seonduvaid dokumente. Põhiseaduse ja harta sätted loovad koostoides kohaliku omavalitsuse korralduse alused ning sätestavad omavalitsustagatiseid. Senistest valdkonna analüüsides eristub artikkel veel ulatusliku riigikohtu praktika (48 kohtulahendit) kajastamise poolest. Niisugust Eestiga seonduvat monograafilist artiklit varem avaldatud ei ole.

Koguteose „Local Self-Government in Europe“ toimetajad, valdkonna tunnustatud teadlased Boštjan Brezovnik, Istvan Hoffman ja Jarosław Kostrubiec rõhutavad muu hulgas, et analüüsi keskne element on harta standardid, selle rakendamist ning kohaliku omavalitsuse viimaste aastakümnete ümberkujundamist ja reforme analüüsivad artiklid. Riikides ilmnevad erineval kujul võimu tsentraliseerimise ja kontsentreerimise tendentsid. Raamatus on tugevalt esindatud õigusteaduslik käsitlus, kuid siiski on selle fookuses kohaliku omavalitsuse fenomeni laiem sotsiaalteaduslik analüüs.

Lex localis – Journal of Local Self-Government on väga tunnustatud rahvusvaheline teaduslik ajakiri, mis keskendub kohalike omavalitsuste poliitika, halduse ja juhtimise teemadele. Ajakiri avaldab artikleid, mis aitavad kaasa kohalike omavalitsuste teooriate ja praktikate arengule, olles seega väärtuslik allikas nii teadlastele kui ka praktikutele üle maailma, andes ülevaate erinevatest kohaliku omavalitsuse mudelitest ja kogemustest. Ajakiri on tuntud oma rangete retsenseerimisprotsesside poolest,

mis tagab avaldatud artiklite kõrge kvaliteedi ja usaldusväärsuse.

Artiklis käsitletakse harta sätete realiseerimist Eestis ning sellega seonduvaid arenguid, sh õigussüsteemi muudatusi, kohaliku omavalitsuse toimimist ja sellega kaasnevat väljakutseid, haldusreforme, koostööd, järelevalvet jne. Vaatluse alla võetakse ka omavalitsuse taastamise ja arengu teema. Eriline koht on Eesti põhi-seaduse (eriti selle paragrahvide 154–160) ja harta põhimõtete, mis määravad kindlaks omavalitsuste õigusi ja kohustusi, realiseerimisel. Kohalike maksude vähesus omavalitsuste eelarvetes ja omavalitsus-üksuste rahaline sõltuvus riigist on märkimisväärsed probleemid. Neid küsimusi on esile tõstetud ka Euroopa kohalike ja piirkondlike omavalitsuste kongressi (CLRAE) aruannetes. Poliitikute, praktikute ning teadlaste algatusel loodi MTÜ Polis, et ühiselt analüüsida kohaliku omavalitsuse küsimusi ja arendada reforme.

Kokkuvõttes seisavad Eesti kohalikud omavalitsused seniste õiguste ja majandusliku autonoomia tugevdamise väljakutsete ees, pidades arutelusid regionaalse koostöö ning valdade ja linnade rahastamise üle. Artiklis rõhutatakse vajadust suurendada kohalike omavalitsuste finantsautonoomiat ning parandada riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste koostööd.

Tõlkes avaldatud artikli osad kajastavad Eestis praegu väga aktuaalseid teemasid: peatükk 4 „Kohaliku omavalitsuse üksuste piiride kaitse“, peatükk 5 „Haldusstruktuurid ja vahendid kohaliku omavalitsuse üksuste ülesannete täitmiseks“, peatükk 8 „Kohalike omavalitsuste üksuste rahalised vahendid ja finantsüsteem“. Järgnevalt vaadeldakse lähemalt arenguid, mis täpsemalt seonduvad tõlgitud peatükkidega.

KOHALIKU OMAVALITSUSE FISKAALAUTONOOMIA

Harta täitmist monitoorib CLRAE, mille regulaarsetel raportitel on oluline koht harta täitmise mõistmiseks. 2024.

aastaks on neid Eesti kohta koostatud neljal korral: 2000. aastal CPL 81 (2000); 2010. aastal CPL 294 (2010); 2017. aastal CPL 401 (2017) ja 2023. aastal CPL (2023) 45-03. Viimases, 2023. aasta raportis märgitakse, et:

1. 2017. aastal läbi viidud haldusterritoriaalsel reformil on olnud üldiselt positiivne mõju.
2. on suurenenud tehnoloogia kasutamine nii haldus- kui demokraatlikel eesmärkidel. Elanikel on nüüd rohkem kaasamisvõimalusi ning lihtsam ja sujuvam juurdepääs teenustele ja teabele nii e-teenuste, e-osaluse kui e-kaasamise protsesside kaudu, mis on Eesti kohaliku omavalitsuse sektoris tõhusalt kasutusele võetud.
3. 2018. aastal loodud Eesti Linnade ja Valdade Liidu roll laieneb ja tuntus kasvab ning organisatsioonil on valdu ja linnu arendav, neid keskväimu tasandil esindav ja neile nõu andev funktsioon.
4. Loodud on regionaal- ja põllumajandusministerium, mis tegeleb riigis kohaliku omavalitsusega.

Harta realiseerimisel on väga oluline, kuidas järgitakse selle artiklit 9 „Kohalike võimuorganite rahalised vahendid“, mis sätestab järgmist.

1. Kohalikel võimuorganitel on riikliku majanduspoliitika raames õigus piisavatele rahalistele vahenditele, mida nad võivad oma volituste piires vabalt kasutada.
2. Kohalike võimuorganite rahalised vahendid on vastavuses neile põhiseaduse ja seadustega seatud kohustustega.
3. Vähemalt osa kohalike võimuorganite rahalistest vahenditest tuleb kohalikest maksudest ja koormistest, mille suuruse nad võivad seadusega lubatud piires ise määrata.
4. Rahandussüsteem, millele tuginevad kohalike võimuorganite rahalised vahendid, peab olema piisavalt

mitmekülgne ja paindlik, et pidada sammu neile pandud ülesannete täitmiseks tarvilike kulutuste tegeliku muutumisega.

5. Väiksemate rahaliste vahenditega kohalike võimuorganite kaitseks on vajalik rakendada rahalise ühtlustamise mehhanisme või analoogilisi meetmeid, et tasandada potentsiaalsete finantsallikate ja kulutuste ebaühtlast jagunemist. Need mehhanismid või meetmed ei kahanda kohalike võimuorganite otsustamisvõimet oma volituste piires.
6. Kohalike võimuorganitega konsulteeritakse, kuidas ümberjaotatavad rahalised vahendid neile eraldada.
7. Kui võimalik, ei seostata kohalikele võimuorganitele eraldatavaid toetusi konkreetsete projektide finantseerimisega. Toetuste saamine ei võta kohalikult võimuorganilt ära tema põhivabadust tegutseda oma jurisdiktsiooni piires omal äranägemisel.
8. Laenu võtmiseks kapitali investeerimise otstarbel on kohalikel võimuorganitel juurdepääs riiklikule kapitaliturule seadusega lubatud piires.

Eestis on omavalitsuste fiskaalautonoomia jätkuvalt suur väljakutse. Eelkõige on kohalike maksude osakaal kohalikes eelarvetes väga väike. Raporti kohaselt saavad Eesti kohalikud omavalitsused 1,5 protsenti kogu valitsussektori maksutuludest, mis on OECD riikidest väiksem (OECD keskmine on 20 protsenti). Mõõdetuna osakaaluna SKTst, on Eesti kohalike omavalitsuste osakaal 0,3 protsenti, mis on jällegi kõige väiksem OECD riikidest (OECD keskmine on viis protsenti). Kohalikud omavalitsused sõltuvad suuresti keskvalitsuse toetustest, millest paljud on ette nähtud delegeeritud funktsioonide täitmiseks.

Suurt tähelepanu on kohaliku omavalitsuse majanduslikele, sh rahanduslikele probleemidele pööranud riigikontroll. Näiteks riigikontrolli 19. detsembri 2022

aruandes Riigikogule „Omavalitsuste rahastamine toetusfondist“ on analüüsitud, miks ei edene kohaliku omavalitsuse üksuste toetusfondi ümberkujundamine valdade ja linnade finantsautonoomia suurendamiseks. Riigikontrolli kokkuvõttes auditeerimise tulemuste kohta märgitakse, et 2017. aastal läbi viidud haldusreformi üks peamisi eesmärke oli tekitada Eestis suuremad ja võimekamad

Raporti kohaselt saavad Eesti kohalikud omavalitsused 1,5 protsenti kogu valitsussektori maksutuludest, mis on OECD riikidest väiksem.

omavalitsused, kes muu hulgas suudaksid olla ka tugevad ja usaldusväärsed partnerid keskvalitsusele. Jätkusammuna sooviti omavalitsustele üle anda rohkem õigusi ja vastutust. Muu hulgas pidi rahandusministeeriumi eestvedamisel ja valitsuse heakskiidul algatatud plaan suurendama linnade ja valdade finantsautonoomiat, kaotades riigilt tuleva toetusfondi rahalt kasutuspiirangud.

Selle plaani teoks tegemine on aga jäänud toppama, sest osa ministeeriume ja omavalitsusi ei usalda üksteist. Nii ongi omavalitsuste õigus otsustada ise oma tulude ja nende kasutamise üle Eestis jätkuvalt märksa piiratum kui näiteks Põhjamaades. Riik on omavalitsuste eelarvetuludest u 20 protsendi ulatuses ette ära otsustanud, milleks on õige raha kasutada. Riigikontrolli hinnangul on rahandusministeerium teinud aastate jooksul tõhusat tööd, arvutades läbi eelarvega

seotud võimalused suurendada omavalitsuste otsustusõigust ja koos sellega ka vastutust ning loobuda raha sildistamisest, kuid plaani teostamine on täitevvõimu ja seadusandliku võimu otsuste ootel.

Omavalitsuste finantsautonoomia suurendamise plaanis on jäänud konkreetset osas üha vähemaks ja omavalitsuste raha kasutuspiirangutest loobumise lõpptähtajad on nihkunud järjest kaugemasse tulevikku (algstest 2021. aastast on saanud analüüsidokumentides juba 2035 jne).

Riigikontrolli olulisemad tähelepanekud:

1. Auditiga kogutud info viitab, et kasutuspiirangute kaotamine toetustondi toetustelt seisab ennekõike haridus- ja teadusministeeriumi, sotsiaalministeeriumi, majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi ning omavalitsuste vastastikuse usaldamatuse taga, sellest ülesaamine eeldab otsuseid ja kokkuleppeid.
2. Ministeeriumid pelgavad, et valdkonda senimaani suunatud raha läheb piirangute kaotamise järel omavalitsuses edaspidi mujale (nt õpetajate palgaraha teedesse ja vastupidi), omavalitsused omakorda seda, et riik kehtestab edaspidi täiendavaid valdkondlikke nõudeid, mille kuluvajadust rahastamismudel arvesse ei võta.

Õigusriigi ja demokraatliku ühiskonna toimimise oluline tunnus, mis on fikseeritud ka hartas, on haldusstruktuurid ja ressursid kohalike omavalitsuste ülesannete täitmiseks.

Õiguskantsleri aastaülevaates 2022/2023 märgitakse, et Eesti põhiseadus tagab kohalikele omavalitsusele autonoomia ehk õiguse otsustada ja korraldada kõiki kohaliku elu küsimusi iseseisvalt. Riigikogu, valitsus ja ministeeriumid peavad järgima kohaliku omavalitsuse autonoomiat. Mõistagi on ka vallad ja linnad kohustatud oma tegevuses järgima põhiseadust ja teisi seadusi. Kohalik omavalitsus peab

austama isikute põhiõigusi ja -vabadusi, säästma maksumaksja raha ning ajama asju ausalt. Demokraatliku Euroopa kohaliku omavalitsuse ühtsed aluspõhimõtted määrab kindlaks Euroopa kohaliku omavalitsuse harta ja selle lisaprotokoll. Kohalik omavalitsus ei ole valitsuse ega ministeeriumide allasutus, kuid ei ole ka nii-öelda riik riigis. Kohaliku omavalitsuse mõte on selles, et kohaliku elu küsimusi lahendaks kogukond ise just sellele linnale või vallale sobival moel. Seejuures tuleb vallal ja linnal tegutseda seaduslikult. Riik peab kohalikele omavalitsusele olema toeks: asjad tuleb seada nii, et vallal ja linnal oleksid sobivad hoovad ning jätkuks raha kohaliku elu edendamiseks. Riik võib kohalikele omavalitsusele seaduse alusel panna ka riiklikke ülesandeid, ent nende täitmiseks tuleb anda riigieelarvest piisavalt raha. Kohalik eelarve ja riigieelarve on eraldi eelarved.

Oluline on ka kohaliku omavalitsuse tegevuse õiguslik kaitse kohtus, arvestades seejuures hartas sätestatud. Kohaliku omavalitsuse volikogud on korduvalt pöördunud riigikohtu poole ning harta vastavatele sätetele on sageli tuginetud ka riigikohtu lahendites. Hartas fikseeritud on leidnud kajastamist samuti Riigikogu aruteludes ja otsustustes, sh seadustes. Viimase aja riigikohtu praktikast kohaliku omavalitsuse põhiseaduslike tagatiste suhtes võib esile tuua näiteks üldkogu 05.07.2024 otsust, milles hinnati Põlva ja Räpina vallavolikogu ning Tartu linnavolikogu taotlusi tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks selliste õigustloovate aktide andmata jätmise, mis sätestaksid omavalitsusüksuste sotsiaalhoolekande seaduse (SHS) §-ga 22¹ pandud kohustuste täieliku rahastamise riigieelarvest. Selles kohtulahendis on mitmeid põhiseaduslike tagatiste suhtes olulisi sedastusi.

1. Põhiseaduse § 152 lg 2 ja põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse § 7 ei näe kohaliku omavalitsuse volikogule ette sedavõrd üldise nõude esitamise võimalust, milles

nõutakse riigikohtult tunnistada põhiseadusvastaseks see, et Riigikogu pole täitnud riigikohtu üldkogu 2010. a otsust nr 3-4-1-8-09 niisuguste õigustloovate aktide andmata jätmise kohta, mis sätestaksid, millised seadusega omavalitsusüksustele pandud kohustused on omavalitsuslikud ja millised riiklikud. 2010. aastal oli kohtuotsuse aluseks siiski Tallinna linnavolikogu taotlus, mille esemeks olid konkreetse õigusaktid. Olukorras, kus riigikohus pidas volikogu kitsama taotluse lahendamisel vaidluse algpõhjusena asjassepuutuvaks üldisemat ebaselgust riiklike ja omavalitsuslike kohustuste eristamisel (viidatud otsuse punkt 90), oli põhjendatud vastavate normide puudumise põhiseadusvastaseks tunnistamine (PS § 152 lg 1). See aga ei tähenda, et omavalitsusüksustele endile peab olema tagatud võimalus algatada nii lai vaidlus uuesti. Ka erineb praegune olukord enne riigikohtu 16. märtsi 2010 otsust kehtinud olukorrast. Seadusandja asus pärast viidatud kohtuotsust seaduste tasemel eristama omavalitsuslikke ja riiklikke ülesandeid. Kui mõni konkreetne kohustus on endiselt määratlemata selliselt, et see riivab põhiseaduslikku omavalitsustagatist, on omavalitsusüksusel õigus algatada selle kohta selgelt piiritletud kohtuvaidlus (punktid 103–104).

2. Omavalitsusüksuse rahastamise eba-piisavust ei tule alati hinnata kõigi omavalitsuslike ülesannete suhtes tervikuna. Mõeldav on ka lähene-mine, et hinnatakse üksnes konkreetset uue kohustusliku ülesande või olemasolevale kohustuslikule ülesandele uue kohustuse lisamisega kaasnevate kulude rahastamise piisavust. Omavalitsusüksusel on võimalik näidata ära, kui palju tema olemasolevad kulud uue kohustusega suurenesid ning kui palju suurendas

riik tema rahastamist või vähendas teisi ülesandeid ja kohustusi. Kui selgub, et uute kulude katteks eraldatud rahast ei piisa lisandunud kulude katmiseks, võib omavalitsusüksusel olla õigus nõuda rahastuse suurendamist. Niisugune nõue tuleb erandina jätta rahuldamata, kui kohus veendub, et omavalitsusüksusel on eelarve pingestumisele vaatamata piisavalt vara kohustuslike omavalitsuslike ülesannete täitmiseks. Kirjeldatud nõude saab vald või linn esitada halduskohtule (halduskohtumenetluse seadustiku § 44 lg 5). Kaebuses saab omavalitsusüksus näiteks ära näidata, kui palju suurenes SHS §-s 22¹ ette nähtud rahastamiskohustuse tõttu tema 2024. aasta kulu väljaspool kodu osutatavale üldhooldusteenusele ja kui palju saab ta selle lisakulu katteks raha riigilt. Vahe, mis tekib, tuleb riigil üldjuhul hüvitada, kui omavalitsusüksusel pole võimalik seda ülesannet rahastada vähemalt minimaalses nõutavas mahus. Kui halduskohus leiab, et omavalitsusüksusel pole SHS §-ga 22¹ lisandunud kohustuse tõttu võimalik ülesannet minimaalses nõutavas ulatuses täita, tuleb tal kaebuse rahuldamiseks tunnistada rahastamist tagava õigustloova akti andmata jätmise põhiseadusega vastuolus olevaks (punktid 106–107).

3. Teenuse rahastamiskulude kandmise kohustus moodustab koos omavalitsusüksuse korraldatava teenusega ühtse terviku. See, kas ja kui palju tuleb teenuse eest tasuda, on üksnes üks osa teenuse saamise tingimustest. Niisiis (erinevalt nt riigikohtu lahendites 3-4-1-26-14 ja 5-17-8 käsitletust üldhariduskoolide tegevuskulude kandmisest) ei ole SHS §-s 22¹ sätestatud rahastamiskohustus iseseisev omavalitsusüksustele pandud riiklik ülesanne (punktid 95 jj). (Riigikohus 2024)

2017. AASTA HALDUSREFORM

Ka selle teema osas on harta andnud olulise sisendi. Mitmed kohalikud omavalitsused pöördusid sundühendamise tõttu ka riigikohtusse, kuid kohus nende taotlusi ei rahuldanud. Haldusreformi tulemusel on praegu Eestis senise 213 omavalitsusüksuse asemel 79. Reformi on analüüsitud ka asjakohases raportis – „Haldusreformi seireraport 2022. Viis aastat hiljem“ (Regionaal- ja põllumajandusministeerium 2022). Raportis märgitakse: „Ilmselt on ootus esmasele analüüsile, mil määral see suur ning kaua küpsenud reform on siis seni täitnud talle seatud eesmärgid. Seda ootust püüab antud seireraport oma võimaluste piires rahuldada, ehkki kaugeltki kõiki aspekte siin põhjalikult analüüsida ei jõua ja endiselt võib veel olla pisut vara lõplikult hinnata toimunud reformi kõiki pikaajaseid mõjusid erinevates omavalitsuste tegevuse valdkondades. Võimalik, et mitmed olulised trendid joonistuvad välja alles pikema ajaga, vähemalt kahe reformijärgse volikogu koosseisu töö põhjal.“

Raportis märgitakse samuti, et kui enne reformi oli mediaankeskmine Eesti kohalik omavalitsus alla 2000 elanikuga väikevald, siis pärast reformi tõusis see keskmine tugevalt üle 7000 elaniku. Sellise suurusega on näiteks Mulgi, Kose või Märjamaa vald. Ka rahvusvahelises võrdluses kuulub Eesti nüüd nende riikide hulka, kus kohalikud omavalitsused on keskmisest suuremad. On üksikuid riike, kus need on veel suuremad, nagu Ühendkuningriik, Taani, Holland või ka Läti (kus hiljutise reformiga jäi alles 43 omavalitsust), aga samas on palju näiteid Euroopa riikidest, kus esmatasandi omavalitsused on Eestist oluliselt väiksemad (nt Prantsusmaa, Austria, Saksamaa, Hispaania, Tšehhi jt). Pole päris ühte reeglit kõigile, kui suur on „õige“ kohalik omavalitsus, küll aga on paljude riikide pikaajaline trend liikunud ühinemisreformidega suuremate omavalitsuste suunas.

Kohalikul omavalitsusel on kaks suurt ülesannet – efektiivne teenuste osutamine

ning kohaliku demokraatia ehk kogukondliku enesekorralduse arendamine.

Raporti kohaselt oli üldhinnang haldusreformi tulemustele positiivne. 21 protsenti vastanutest oli seisukohal, et haldusreform muutis kohalikud omavalitsused oluliselt tugevamaks, ja 54 protsenti, et haldusreform aitas lahendada kohalikes omavalitsustes kujunenud kitsaskohti, kuid vaid osaliselt. Seega hindas 75 protsenti vastanutest haldusreformi positiivselt. 14 protsenti oli arvamusel, et haldusreform tõi kaasa pigem kohalike omavalitsuste probleemide süvenemise

Haldusreformi tulemusel on praegu Eestis senise 213 omavalitsusüksuse asemel 79.

ja kohalikud omavalitsused muutusid haldusreformi tulemusena nõrgemaks. 11 protsenti vastanutest oli aga seisukohal, et haldusreform muutis vaid kohalike omavalitsuste administratiivpiire ning teisi muutusi sellega ei kaasnenu.

Kohaliku demokraatia ja osaluse aspektist olid tulemused keerukamad. Näiteks väitega, et elanikel on rohkem võimalusi osaleda kohaliku poliitika kujundamises, nõustus 54 protsenti vastanutest. Seega võib arvata, et kõik kaasamispraktikad ei ole sidustatud kohaliku poliitika kujundamise (otsustamise) protsessiga. Linna- või vallavalitsuse kaugenemisega elanikest ja juhtidega suhtlemise võimaluste vähenedes olid nõus pisut enam kui pooled (52 protsenti) vastanutest. Sellele järeldusele jõudis ka riigikontroll oma asjakohases auditis (Riigikontroll 2021). Tõsist mõtlemisainet pakub ka tulemus, millel kohaselt veidi üle poole vastanuist (55 protsenti) leidis, et keskvalitsus usaldab kohalikke

omavalitsusi varasemast enam, ning 59 protsenti oli nõus väitega, et kohalike omavalitsuste ja keskkvalitsuse koostöö on kasvanud. Pooled vastanuist nõustused ja pooled ei nõustunud väitega, et koostöö kohalike omavalitsuste vahel on kasvanud.

Sarnaselt reformieelse olukorraga ei ole ka praegu ühtset seisukohta, kas haldusreformil peaks olema jätk, ja kui peaks, siis milline. Haldusreformi edasiste võimalike sammude, sh võimalike uute liitumiste osas on arvamused erinevad nii riigi kui kohalike omavalitsuste tasandil, aga ka teadlaste seas.

2024. aastal on liitumise teema praktiliselt päevakorras Ida-Virumaa Jõhvi ja Toila valla osas. Läbirääkimised on olnud põhjalikud ning novembris toimusid ka kehtivas õiguskorras ette nähtud rahvaküsitlused. Arvamust sai avaldada elektrooniliselt VOLISE keskkonnas ja kohapeal küsitluspunktides. Küsitlus viidi läbi vastavalt valitsuse määrusele, mis reguleerib haldusterritoriaalse korralduse ja piiride muutmise protseduure.

Esialsed tulemused 19. novembri 2024 seisuga (Jõhvi vald 2024) olid järgmised. Küsitluses osales 537 Jõhvi valla elanikku, mis moodustab 5,76 protsenti hääleõiguslikest inimestest, ja 526 Toila valla elanikku, mis moodustab 14,34 protsenti hääleõiguslikest inimestest. Esmapilgul võib see tunduda madala osalusena, kuid madal osalus ei tähenda tingimata huvipuudust või protsessi tähtsuse alahindamist. Küsitluses osalemiseks oli Jõhvi vallas nimekirja kantud 9319 hääleõiguslikku inimest. Küsitluslehte täites osales 96 ja elektrooniliselt hääletades 441 inimest. Ühtegi kehtetut küsitluslehte ega tühistatud häält ei tuvastatud. Kodus hääletamist ei toimunud. Jõhvi ja Toila valla ühinemist toetas 58,29 protsenti küsitluses osalenutest.

Toila vallas oli hääleõiguslikke inimesi 3668. Küsitluslehti paberil täitis 59 ja elektrooniliselt 467 inimest. Jõhvi ja Toila valla ühinemist ei toetanud 76,43 protsenti küsitluses osalenutest.

Kuna rahvaküsitluse tulemused ei ole kehtiva õiguse kohaselt volikogudele otseselt siduvad, saavad volikogud oma seisukohad kujundada lähiajal.

Haldusreformi teema on aktuaalne ka edaspidi. Aastaid on analüüsides, foorumitel ja mõttetalgutel Riigikogus ja teistes riigi institutsioonides, samuti poliitikute, praktikute ja teadlaste koostöös püütud leida võimalikke lahendusteid. Näiteks on jätkuvalt oluline Tallinna Ülikoolis 14. mail 2018 toimunud kõrgetasemelisel foorumil „Riik ja omavalitsus täna ning vaade tulevikku 10 teesi – mis edasi?“ räägitu (Tallinna Ülikool 2018). Põhjalik analüüs koos võimalike tulevikusuundadega on toodud RiTo nr 48 avaldatud ühisartiklis „Kogukondlik haldus ja kohalik omavalitsus – side ajalooga teel tulevikku“ (Lääne *et al.* 2023). Soovi teemat analüüsida näitas ka 5. novembril 2024 regionaal- ja põllumajandusministeeriumis toimunud tulevikuomavalitsuste aruteluring, kus fookuses olid kohalike omavalitsuste teenused, omavalitsuste tugevdamine ja finantsautonoomia ning nende koostöö riigiga regionaaltasandil (Regionaal- ja põllumajandusministeerium 2024) jne.

Samas muutuvad väljakutsed üha keerukamaks ja neile vastamine nn traditsiooniliste vahenditega üha raskemaks. Seda tunnetavad ka nii meie lähinaabrid kui ka suurem osa demokraatlikust maailmast.

DEMOKRAATIA ARENG – KAASAMINE JA KOOSTÖÖ

Demokraatliku kohaliku omavalitsuse toimimise temaatika on harta ürgs kesksetest põhimõtetest. Valdonna areng koos tsentraliseerimise ja detsentraliseerimise küsimustega on meil jätkuvalt päevakorras. Siin võib nimetada näiteks haridusalaseid, sealhulgas gümnaasiumiastmega seonduvaid diskussioone, hariduslepet, õpetajate palku, sotsiaalhoolekannet, regionaalarengut, fiskaalautonoomiat, tehnoloogia ja tehisaruga seonduvat jne.

Mida mõeldakse aga meie Põhjamaa kolleegide juures, keda oleme

omavalitsusvaldkonnas endile ju aasta-kümneid eeskujuks seadnud? Näiteks on Soome Omavalitsusliit (Kuntaliitto) alustanud teemakohast diskussiooni, kutsudes mh ellu vastava blogisarja. Seejuures on oluline, et Soomes toimuvad 2025. aasta aprillis valla- ja linna- ning piirkonnavolikogude valimised.

Küsitakse, millised väljakutsed seisavad otsustajate ees (Stenmanin 2024). Märgitakse, et Soomes toimuvad sotsiaalteenuste ja tervishoiureform, töötukassa teenuste reform, riikliku toetuse reform. Need muudavad omavalitsuste tegevust riigis. Kui sellele lisada veel majanduslik olukord, rahvastiku areng ja elanike teenindusootused, on põhjust küsida: kas omavalitsused suudavad tulevikus toime tulla?

Seejuures ei piirduta üksnes Soome probleemide analüüsiga, vaid vaadeldakse ka teistes Põhjamaades toimuvat. Norra puhul analüüsitakse kolme võimalikku omavalitsussektori arengu stsenaariumi aastaks 2040. Seejuures rõhutatakse, et Põhjamaad vajavad koostööd ja Norra sarnaneb Soomega nii omavalitsusstruktuuri kui ka väljakutsete poolest. Mõlemas riigis on umbes 5,5 miljonit elanikku, asustus on suhteliselt hõre ja vahemaad pikad. Omavalitsusi on palju, kuid rahvastik koondub pealinna. Rahvastiku areng on kõikidele lääneriikidele suur väljakutse. Norras kasvab rahvastik aeglaselt, kuid iga uue tööealise elaniku kohta suureneb pensionäride (üle 60-aastaste) arv 24 inimese võrra. Niinimetatud hooldustegur ehk 16–67-aastaste elanike arv suhtena üle 68-aastaste arvu on viimase kümne aasta jooksul langenud viielt 3,5-le ning arengu suund jätkub ehk aina väiksem arv inimesi peab üleval pidama üha suuremat arvu inimesi. Sünnid on Norras ja Soomes umbes sama madalal tasemel. Laste arv on jätkuvalt vähenemas.

Hävard Moe toob esile kolm omavalitsusvaldkonna tulevikustsenaariumi.

1. „Kollaps“. Omavalitsused ei suuda täita neile antud ülesandeid. Teenused

kannatavad, majandus liigub kontrolli alt välja, ebavõrdsus suureneb ja omavalitsuste otsustajad ei suuda õigel ajal teha olulisi otsuseid. Kollaps tähendab, et riik võtab üha rohkem ülesandeid enda kanda.

2. „Valu tee“. Tegevusi kohandatakse aeglaselt, samm-sammult, ja neid tsentraliseeritakse. Otsustatakse piirkondlike lahenduste üle, kuid personali kättesaadavus on pidev probleem. Erinevus omavalitsuste vahel kasvab kohandamistoimingutest hoolimata.
3. „Pikaajaline mõtlemine“. Tihedam koostöö omavalitsuste vahel, mis pike- mas perspektiivis viib ka ühinemiseni ja ühiselt tõhusate lahendusteni. Moe sõnul on 2030. aastatel ideaaliks igal tegevusvaldkonnal IKEA-omavalitsus: suur, kiire, turvaline, odav ja paljuski „tee ise“ omavalitsus.

Lõpuks küsitakse: kuidas näevad välja Soome omavalitsuste stsenaariumid aastaks 2040? Väljakutsed on teada, kuid kas suudame nendega silmitsi seista, tegutseda ja õigel ajal otsuseid langetada? Kuhu me suundume?

2025. aasta 19. oktoobril toimuvad Eestis kohalike omavalitsuste volikogude valimised. Kas ei oleks ka meil asjakohane selline avalik arutelu ette võtta?

Keerukad väljakutsed ei ole seotud mitte üksnes kriiside mõjuga kohaliku omavalitsuse toimimisele, vaid laiemalt avaliku võimu ning ühiskonna sidususega. Näiteks toimus 11. septembril 2024 Riigikogu konverentsisaalis debatt „Kuhu kadus usaldus?“, kus põhisalised olid terviseminister Riina Sikkut, riigisekretär Taimar Peterkop ja Delfi ajakirjanik Herman Kelomees. Analüüsi, miks on vähenenud usaldus valitsuse, Riigikogu, erakondade ja ka meedia vastu (Riigikantselei 2024). Kohtumisel käsitleti ka OSCE uuringut, mis viidi 2023. aasta sügisel läbi 30 liikmesriigis. Selles mõõdeti kodanike usaldust riigi institutsioonide

vastu. Kuigi Eestis on usaldus politsei, kohtusüsteemi ja avaliku teenistuse vastu kõrge (avalikku teenistust usaldab meil 49 protsenti inimestest, mis on kõrgem kui OECD keskmine tulemus, ning kohalikke omavalitsusi 46 protsenti vastanutest, mis on sarnane OECD keskmisega), on kahe viimase aastaga langenud usaldus valitsuse vastu 47 protsendilt 38-le ning Riigikogu vastu 40 protsendilt 27-le. Uudismeedia usaldusprotsent on 38, erakondade puhul vaid 17 protsenti. Uuring toob esile murettekitava tõsiasja: paljud inimesed

Keerukad väljakutsed ei ole seotud mitte üksnes kriiside mõjuga kohaliku omavalitsuse toimimisele, vaid laiemalt avaliku võimu ning ühiskonna sidususega.

tunnevad, et nende arvamusega poliitika-kujundamisel ei arvestata. Kriitilised olid ka arusaamad keeruliste poliitika-küsimuste otsuste tegemisest (OECD 2024a, 2024b):

- ▶ Eesti saavutab keeruliste poliitika-küsimuste otsuste tegemise mõõdukutes peaaegu kõikides näitajates OECD keskmisest madalamaid tulemusi. Lisaks, nii Eestis kui ka OECDs on madalam osakaal inimestest, kes tunnevad positiivseid arusaamu keerulisest otsuste tegemisest võrreldes igapäevase suhtlemisega avalike institutsioonidega.
- ▶ Veidi vähem kui pooled eestlastest (46 protsenti) leiavad, et valitsus oleks valmis kaitsma elusid hädaolukorras, mis jääb alla OECD riikide keskmise, 53 protsendi.

- ▶ Ainult 17 protsenti eestlastest usub, et poliitiline süsteem võimaldab nendesarnastel inimestel osaleda valitsuse tegevuses. See oluline usalduse tegur riigivalitsuse vastu on 13 protsendipunkti madalam kui OECD riikide keskmine (30 protsenti).

Kokkuvõttes viitavad need arusaamad Eesti olulistele väljakutsetele, mis puudutavad valitsemises avaliku usalduse, vastutuse ja osalemise suurendamist. Tõenäolisteks järgmisteks sammudeks võiksid olla strateegiad, kuidas parandada valitsuse suhtlust oma tegevuse osas, suurendada läbipaistvust ja arendada mehhanisme, mis hõlbustavad kodanike suuremat osalemist otsustusprotsessides. Nende valdkondade käsitlemine võib viia paremate arusaamade ja usalduse tõusuni valitsuse vastu.

Arvestades eelnevat, ei ole rahuloluks põhjust. Vaatamata välispoliitilise olukorra keerukusele ning koos sellega kuhjunud kriisidele tuleb analüüsida, mida ja kuidas teha, et suurendada ühiskonna sidusust ja kaasatust ning mitte süvendada elanike avalikust võimust võõrandumist. Siin ei ole olemas ühte ja ainuõiget „abinõu“, mis kõik probleemid korraga lahendaks. Küll aga on oluline mõelda, miks kohalike omavalitsuste osas ei ole sellist drastilist muudatust aset leidnud. Võib ilmselt väita, et kogukondlik haldus ja kohalik omavalitsus on ajalooliselt olnud inimestele reaalselt oluline ja lähedane ning seega on lähimuse põhimõte loogiliselt meie ühiskonna üks alustaladest.

Teisalt on aga valdkonnas jätkuvalt väga oluline nii kohaliku elu korraldamisel kui ka suhetes riigi ja teiste partneritega lähtuda dialoogi pidamise põhimõttest. Vaatamata keerukustele ning seda nii kehtiva õiguskorra, avaliku halduse toimimise kui ka poliitika kujundamise muudatuste ja arengu aspektist, ei ole osapooled valdavalt lähtunud nn jõupositsioonilt, vaid eelkõige on püütud leida vastastikku sobivaid lahendusteid või siis vähemalt teised asjasse puutuvad isikud

ja institutsioonide esindajad ära kuulatud ning vähemalt minimaalselt kaasatud. On ka erandeid, kuid osaluse põhimõte on siiski olnud prevaleeriv. Selles osas on väga suur osa olnud kohalikel poliitikutel, ametnikel ja kohalike omavalitsuste liitudel.

Järjest olulisemaks on aga muutunud ka koostöö ülikoolide ning kolmanda sektoriga, mis omakorda aitavad leida uusi, sh teaduspõhiseid lahendusi ning samuti pehmenada vastuolusid. Seega ei saa alahinnata vajalike dialoogimehhanismide loomist ja arendamist. Näiteks on jätkuvalt toimiv Eesti Linnade ja Valdade Liidu ja valitsuse delegatsioonide dialoog koos vastavate töörühmade ellu kutsumise ning efektiivse toimimisega. Väga heaks platvormiks on kujunenud nii üleriigilised kui ka regionaalsed omavalitsuspäevad kui riiklikud tähtpäevad, mille raames riigi ja kohalike omavalitsuste ning nende liitude, ülikoolide, kolmanda ja erasektori esindajad püüavad koos leida lahendusi ühiskonna üha keerukamaks muutuvatele väljakutsetele. Järgmisel aastal toimuvad näiteks üleriigilised omavalitsuspäevad juba kümnenдат ning Harjumaa omavalitsuspäev viendat korda. Kokkuvõttes tehakse koos Riigikogus, kus kõik osapooled aastase ühistöö tulemusi deklaratsiooni vormis läbi vaatavad. Kaks korda on toimunud ka kohaliku omavalitsuse ja riigi suhete analüüs Riigikogus olulise tähtsusega riikliku küsimusena, millele eelnesid arutelud valitsuse ja vastavate komisjonide esindajatega.

Arusaadavalt ei ole eelnev rahuldav, et ka siin oleksid dialoog ja koostöö, samuti koordineerimisuhetud piisavad. Üheks keskseks teemaks on siin kodanikuühiskonna seisund ja selle arendamine. Eelnev on väga oluline seda enam, et meil on nüüd küll õigus 16-aastaselt osaleda volikogu valimisel, aga tegelikult osaleb selles protsessis alla kümne protsendi noortest. Eelnev oli ka üks põhjus, miks just üliõpilastelt tuli algatus paremini noori ühiskonnaellu kaasata. Selleks kutsuti Tallinna

Ülikoolis ellu ELU (Erialasid Lõimiv Uuendus) projekt „Vastutustundlike demokraatlike kodanike arendamine ja koostöö Rakvere Eragümnaasiumis ja Rakvere linnavalitsuses“. Pilootideks valiti seejuures Harju vald, Rakvere, Maardu ja Tallinn ning eelnev ühendati omavalitsuspäeva kui riikliku tähtpäevaga.

Kõikides kohtades toimusid kohtumised koolides ja kohalikes omavalitsustes, mille raames üliõpilased ja ülikooli õppejõud selgitasid õpilastele arusaamu ja probleeme kodanikuühiskonnast ja selle toimimisest. Samuti anketeeriti omavalitsuste ja koolide juhte. Tulemused saame teada vastaval kollokviumil ülikoolis 4. detsembril 2024. Näiteks Rakveres toimusid kohtumised lisaks Rakvere Eragümnaasiumi õpilaste ja kooli juhtidega ka linnavolikogu esimehe, linnaeapa, noorsootöö spetsialisti ning noortekogu esindajatega (Tallinna Ülikool 2024). Rakvere linnaeapa Triin Varek avaldas oma ettekandes soovi, et omavalitsuste tähtsus oleks riigis suurem. Koos sellega tegi ta ettepaneku, et kui november on kodanikukuu ja oktoober omavalitsuskuu, siis oleks tore, kui omavalitsused tuleksid sellega aktiivsemalt kaasa, leiaksid edaspidi tihedamalt koostöövõimalusi koolidega ja jagaksid häid kogemusi ka teistega. Volikogu esimees Mihkel Juhkami väärtustas ülikooli panust demokraatliku ühiskonnakorralduse vedamisel ja inimeste koolitamisel, kuna kõik algab sellest, kuidas ühiskond toimib. Ükski ühiskond ei arene ega tööta ilma demokraatliku, omavahelise suhtlusega. Kui soovid, et asjad toimiks ja areneksid, pead rääkima kõigi kodanikega – noorte ja vanadega, eri keelt rääkivatega. Mustvalgel maailmapildil ei ole pikka pidu.

Rakvere linna õpilasesinduse juhatuse esindajad Lisandra Mänd ja Mariann Toomingas jagasid noorte mõtteid, mille kohaselt peaks kodanikuharidus koolide õppekavas olema süvendatum ja seda võiks hakata õpetama veidi nooremates klassides. Noored saavad 16-aastaselt osaleda kohalike omavalitsuste valimistel,

Rakvere linna ja Rakvere Eragümnaasiumi ning Tallinna Ülikooli esindajate kohtumised Rakvere linnas algasid 31.10.2024 Rakvere Eragümnaasiumis (Ikla 2024).

Foto: Jüri-Andreas Järviste

seega võiks 9. klassi õpilastel olla arusaam, mis on kohalik omavalitsus ja kuidas riik toimib. Kuidas peaks noor minema valima, kui ta ei tunne riigikorraldust?

Toodud ELU projekt on osa laiemaast Euroopa Liidu Democrati projektist ja üldiste kodanikuhariduse teemade analüüsist. Kavas on koostööd ülikooli, kohalike omavalitsuste ja koolidega jätkata ning laiendada – seejuures on noorte puhul tähtis tunda ja kasutada erinevaid osalemise viise näiteks kooli õpilasesinduse ja kodanikuprojektide kaudu. Koos sellega peeti oluliseks noorte laiemat ja süsteemsemat kaasamist demokraatlike kodanike kujunemise protsessi ning samuti omavalitsuspäevadega seonduvatesse tegevustesse. Eelneva saavutamiseks

Kui soovid, et asjad toimiks ja areneksid, pead rääkima kõigi kodanikega – noorte ja vanadega, eri keelt rääkivatega.

on üheks võimaluseks korraldada koostöös ülikooli, koolide, kohalike omavalitsuste ja teiste partneritega ühisüritusi, kus noored saaksid kaasa rääkida ning koos sellega külastada erinevaid institutsioone nii kohalikul kui ka riigi kesktasandil. Sellega saaksime anda laiemaalt praktilisi teadmisi riigi ja kohaliku omavalitsuse toimimisest, tugevdada ühiskonna sidusust ning õppida probleemide osas ühiselt sisulist dialoogi pidama.

Kohtumistel rõhutati, et eelnev vajab omakorda kohalike omavalitsusjuhtide ja töötajate kaasamist ning ka õpetamist, mis omakorda haakub hartas toodud kohaliku omavalitsuse personali arendamise ja võimekuse tõstmisega. Valdakonna inimvara teema on pärast haldusreformi leidnud suuremat tähelepanu nii riigi kui ka kohalike omavalitsuste ja nende liitude ning ülikoolide poolt. Heaks tulemuseks on seejuures kohaliku omavalitsuse inimvara arengu juhtrühma, mille töös osalevad ministriumide, kohaliku omavalitsuse liitude ning ülikoolide esindajad, ja ka Eesti Linnade ja Valdade Liidu personali juhtide võrgustiku ellukutsumine. Väga oluline on ka kohalike omavalitsuste ning nende liitude ja ülikoolide koostöö

4. oktoobril 2024 alustas Harjumaa Omavalitsuste Liidus uut õppeaastat kohaliku valitsemise mikrokraadi kolmas lend (Ikla 2024).

Foto: Jüri-Andreas Järviste

arendamine. Näiteks lähtudes Rae vallas toimunud Harjumaa I omavalitsuspäeva deklaratsioonist, alustati Tallinna Ülikooli, Rae valla ning Harjumaa Omavalitsuste Liidu ja teiste partnerite koostöös kohaliku valitsemise mikrokraadi realiseerimist koos laiemaga eesmärgiga vastava üheaastase magistrikava koostamisega.

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi direktori Indrek Graubergi sõnul on Tallinna Ülikooli üheks olulisemaks eesmärgiks panustada oma kompetentsi valdkondadega ühiskonna arengusse. Ühiskonnateaduste instituut on alati pidanud vajalikuks koostööd kohalike omavalitsustega, millest olulise osa moodustab ka mikrokraadi väljatöötamine ühiselt omavalitsuste ja teiste partneritega. Edasistes mikrokaardi ja tasemeõppega seonduvates arendustes näeme senisest tihedamat koostööd siseministeeriumiga ja võimalusel ka teiste avaliku sektori institutsioonide ning õppeasutustega. Eesmärgiks on veel rohkem panustada kohaliku omavalitsusega seotud inimvara ja kompetentside arengusse, mille oluliseks väljundiks on kohaliku valitsemise üheaastase magistriõppekava väljatöötamine koostöös partneritega.

Toila vallavanem ja Ida-Virumaa Omavalitsuste Liidu juhatuse esimees Eve East pidas väga oluliseks uute teadmiste saamist, mis on eriti olulised arvestades vajadust edukalt edasi arendada koostööd Ida-Virumaa valdade ja linnade vahel ning teiste Eesti piirkondadega. Samuti oli tema seisukohalt eriti tähtis vastata uutele väljakutsetele nii kohaliku omavalitsuse tegevuses kui ka koostöös riigiga (Ikla 2024). Ka selles osas annab harta kohalikele omavalitsustele oma n-õ tööriistakasti.

Tuleb tõdeda, et tegemist ei ole siiski mitte üksnes Eesti probleemiga. Demokraatia ning eriti noorte osa vähene mine selles on tunduvalt laiem probleem. Autokraatia tõus mõjutab paljude riikide toimemehhanisme, rääkimata Ukrainas toimuva sõja mõjust. Eelnevale on näiteks tähelepanu juhtinud ka Globaalse Demokraatia Foorumi 2024. aasta raport (GDC Fora Report 2024). Raportis tuuakse 2024. aasta ülemaailmse demokraatia koalitsiooni aruanne, keskendudes demokraatia toetamisele, dialoogi parandamisele ja narratiivide ühtlustamisele demokraatia kaitsmiseks. Selle peamised punktid on:

- ▶ Analüüsiti ülemaailmsetes piirkondades teadmisi ja rõhutati järelevalvet ja

hivirühmade kaasamist, edendades samal ajal soolist võrdõiguslikkust ja noorte kaasatust.

- ▶ Peeti oluliseks tugevdada demokraatiat ähvardava ohu korral vajalikke kiireloomulisi tegevusi, sest nooremad põlvkonnad tunnevad end väljakutsetele reageerimisel tagaplaanile jäetult.
- ▶ Rõhutati, et põhivabadused, läbipaistvus, vastutustundlikkus ja kaasamine on demokraatliku valitsemise peamised alusosad.
- ▶ Tehti ettepanekud 2024. aasta koostööstrateegiate kohta, et toetada kestlikku ja kaasavat demokraatlikku taastumist.

Harta on kohaliku demokraatia alusdokument ning koos lähimuse põhimõttega vajab nii avaliku võimu erinevate institutsioonide kui ka ülikoolide ning kolmanda ja erasektori pidevat tähelepanu ja koostööd.

Võimu võõrandumine, eriti kriisiolukorras, ei ole vastuvõetav stsenaarium.

Loomulikult on väga oluline ka avaliku võimu efektiivsuse teema, seda eriti praeguses kriiside olukorras. Eelnev seondub nii avaliku võimu institutsionaalse tegevuse kui ka õigusruumi kujundamisega. Üheks osaks on siin ka kavandatavad muudatused kohaliku omavalitsuse korralduse seaduses, kuid on selge, et nendest üksi ei piisa. Räägitud on ka nn radikaalsest riigireformist ning selle võimalikest mõjudest.

Riikides rakendatakse erinevaid abinõusid. Suurt tähelepanu on näiteks

pälvinud USA idee ellu kutsuda valitsuse tõhususe parandamise institutsioon (DOGE), juhiks Elon Musk (Trotta & Beech 2024). Seejuures on uue loodava institutsiooni eesmärk bürokraatia kaotamine, regulatsioonide vähendamine, agentuuride ümberkorraldamine; nõu ja juhiseid küsitakse valitsusväliselt, koostööd tehakse eelarveinstitutsioonidega. Kava kohaselt lõpetatakse DOGE tegevus töö 4. juuliks 2026. Valitud president Trump ütles oma avalduses, et Musk ja Ramaswamy „rajavad teed minu administratsioonile, et kaotada valitsuse bürokraatia, kärpida tarbetuid regulatsioone, vähendada raiskavat kulutamist ja ümber korraldada föderaalagentuurid“.

Samas ei ole algatus leidnud kõikide toetust. „Musk mitte ainult ei tea mitte midagi valitsuse tõhususest ja regulatsioonidest, vaid tema enda äriettevõteted on korduvalt rikkunud neid samu reegleid, mida ta oma uues „tsaari“ positsioonis ründama asub,“ ütles Public Citizen'i kaasjuht Lisa Gilbert oma avalduses. „See on lõplik korporatiivne korruptsioon.“

Millise tee valib Eesti, on loomulikult meie otsustada. Paraku peame tunnista, et praeguses situatsioonis ning arvestades samuti võimalikke muutusi rahvusvahelises olukorras, ei ole senised õiguslikud ja korralduslikud abinõud piisavad. Teemad, olgu nendeks siis eelarvekärped, kriisihaldus jms, vajavad ka uusi lahendusi. Samas on ülimalt oluline, et seda tehakse poliitikute, praktikute, teadlaste, kolmanda ja erasektori koostöös. Keskseks peab jääma reeglipõhise maailmakorra toetamine, õigusriikluse ja demokraatia aluste tugevdamine koos ühiskonna sidususe kindlustamisega. Võimu võõrandumine, eriti kriisiolukorras, ei ole vastuvõetav stsenaarium. Põhiseaduses, st selle preambulas sätestatu saab olla kogu tegevuse aluseks. Eesti õiguskorra lahutamatu element on ka harta ning selle põhimõtete järgimine on omakorda üheks tagatiseks jätkusuutliku Eesti kestmiseks.

PEATÜKKE SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEHE JA VALLO OLLE ARTIKLIST „KOHALIKUD OMAAVALITSUSED EESTIS“ (2021)

1990. aastate alguses, kui kohalikud omavalitsused Eestis taastati, oli 1,5 miljoni elanikuga riigis 250 kohaliku omavalitsuse üksust (valda ja linna). Paljud poliitikud ja teadlased avaldasid arvamust, et kohaliku omavalitsuse üksused on liiga väikesed ja nende arvu tuleks oluliselt vähendada.

Kohaliku omavalitsuse piiride kaitse

Põhiseaduse § 158 sätestab, et kohaliku omavalitsuse üksuste piire ei tohi muuta vastavate omavalitsuste arvamust ära kuulamata. Nõue vastas Euroopa kohaliku omavalitsuse harta artiklile 5, mille kohaselt muudatusi kohalike omavalitsuste võimupiirides ei tehta kõnealuse kohaliku kogukonnaga eelnevalt nõu pidamata. Kus seadus lubab, võib seda teha rahvahääletuse teel.

22. veebruaril 1995 võttis parlament vastu Eesti territooriumi haldusjaotuse seaduse. Enne selle vastuvõtmist ei olnud kohaliku omavalitsuse üksusi võimalik liita ilma parlamendi otsuseta. Kuigi juba toona räägiti ja kirjutati radikaalse haldusterritoriaalse reformi vajadusest ning väikeste valdade ja linnade ühendamisest, otsustas parlament 1993. aastal jagada (mitte geomeetriliselt, vaid põhimõtteliselt) viis valda kaheks.

Eesti territooriumi haldusjaotuse seadus sätestab, et kohaliku omavalitsuse üksust ei tohi kaotada ega selle piire ega nime muuta ilma asjaomase kohaliku omavalitsuse volikogu arvamust ära kuulamata. Volikogul on õigus korraldada kohaliku omavalitsuse üksuse territooriumil küsitlusi oluliste teemade kohta. Kohalikul omavalitsusel on õigus kaitsta oma õigushüvesid ja lahendada vaidlusi kohtus. Haldusterritoriaalse korralduse muutmise võib algatada valitsus või kohalik omavalitsus. Lõpliku otsuse teeb valitsus.

Esimene kohaliku omavalitsuse üksuste liitumine seaduse kohaselt – Pärnu-Jaagupi linna ja Halinga valla ühinemine – toimus

1996. Kohaliku omavalitsuse üksuste ühendamine sai valitsuselt erioetust, mida on sellest ajast peale ühinevatele kohaliku omavalitsuse üksustele eraldatud. Järgnevatel aastatel olid arutusel ka kohalike omavalitsuse üksuste kohustuslikud liitmised keskvalitsuse algatusel, kuid 2017. aastani toimusid ainult vabatahtlikud ühinemised.

Alguses oli haldusterritoriaalses korralduses võimalik muudatusi teha ainult korraliste kohalike valimiste ajal. Need toimusid iga kolme aasta tagant. Lühiajalise erandina võimaldas seadusemuudatus liitumisi enne 1999. aasta kohalikke valimisi, aga siis muudatus tühistati. Leiti, et ilma põhiseadust muutmata ei ole korraliste kohalike valimiste vahelisel ajal võimalik liitumisi läbi viia. Samal ajal otsustati, et kohalikul valimised hakkavad toimuma iga nelja aasta tagant ja, nagu eespool öeldud, haldusterritoriaalsesse korraldusse võib muudatusi teha valimistevahelisel ajal.

Vastavad põhiseaduse muudatused kehtestati 2003. aastal ning § 156 kohaselt on volikogu, kes valitakse vabadel valimistel neljaks aastaks, kohaliku omavalitsuse esinduskogu. Seadusega võib volikogu volituste perioodi lühendada seoses kohaliku omavalitsuse üksuste ühinemise või jagunemisega või volikogu tegutsemisvõimetusega.

Kohaliku omavalitsuse üksuste ühinemise soodustamise seadus võeti vastu 2004. aastal. Paragrahvi 1 kohaselt oli seaduse eesmärk soodustada kohaliku omavalitsuse üksuste ühinemist ja nende territooriumi haldusjaotuse korrastumist, millega kaasneb kohaliku omavalitsuse üksuste haldussuutlikkuse ja edukate projektitaotluste koostamise suutlikkuse tõus, kohaliku omavalitsuse üksuste poolt tema territooriumil pakutavate avalike teenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi paranemine ning kohaliku omavalitsuse üksuste koostöövõime arenemine.

Kokku ühines 1996–2016 vabatahtlikult 72 valda ja linna, moodustades 30 valda (vt tabel 1).

Aasta	Vallad	Linnad	Kohaliku omavalitsuse üksusi kokku
1993	193	62	255
1996	193	61	254
1999*	205	42	247
2002	202	39	241
2005	194	33	227
2009	193	33	226
2013	185	30	215
2017**	64	15	79

* Tookord ühinesid üks vald (Abja) ja üks linn (Abja-Paluoja) Viljandimaal 1998. aastal.

** Tookord ühinesid kolm valda Saaremaa saarel 2016. aastal.

TABEL 1. Kohaliku omavalitsuse üksuste arv Eestis 1993–2018 pärast kohalikke valimisi.

Allikas: Lääne et al. 2023

Oktoobris 2017 viidi seoses kohalike valimistega läbi radikaalne haldusterritoriaalne reform; esimest korda pärast iseseisvuse taastamist toimusid koos vabatahtlike ühinemistega keskvalitsuse algatatud ühinemised.

Enne viimaseid kohalikke valimisi oli Eestis 213 kohaliku omavalitsuse üksust, aga pärast valimisi jäi alles kõigest 79 kohaliku omavalitsuse üksust, sealhulgas 64 valda ja 15 linna.

Kuigi alates 1996. aastast olid ühinenud paljud väikevallad ja linnad (eelkõige linnad ja neid ümbritsevad vallad), leiti 2000ndatel, et väikevaldade ühinemise tempo oli viimasel ajal liiga aeglane. Valitsus valmistas ette mitu projekti selle protsessi kiirendamiseks. Näiteks koostati 2002. aastaks 100–110 kohaliku omavalitsuse üksusega kaart. Samal ajal tehti ettepanek, et viidaks läbi maakondadel põhinev haldusterritoriaalne reform, mille tulemusena oleks Eestisse jäänud 15 valda ja viis kuni kümme suurt linna (Tallinn, Tartu, Narva, Kohtla-Järve, Pärnu ja veel mõned maakonnakeskused). 2013. aastal

tegi tollane regionaalminister Siim-Valmar Kiisler ettepaneku viia läbi haldusreform, mis põhineks tõmbekeskustel, ja pani algselt nende arvuks paika 30–50, kuid varsti kasvas nende arv 60–70 peale, nagu maakonnad soovitasid.

2016. aastaks oli valitsus koostanud haldusreformi eelnõu, mille parlament juunis 2016 vastu võttis. Seadust rakendati kohalike omavalitsuste valimiste ajal 15. oktoobril 2017. Üks kõige olulisemaid haldusreformi seaduses välja toodud kriteeriume oli kohaliku omavalitsuse üksuse elanike arv.

Kuigi seadus võimaldas ka erandeid (näiteks väikesaarte puhul), on oluline märkida, et Eesti territooriumi haldusjao- tuse seadus, mis võeti vastu rohkem kui 20 aastat tagasi – 1995 –, lähenes sellele keerulisele küsimusele mitmekülgsemalt. 1995. aasta seaduse § 7 lõige 5 sätestas, et haldusterritoriaalse korralduse muutmise algatamisel tuleb arvestada järgmisi asjaolusid:

1. ajalooline põhjendatus;
2. mõju elanike elutingimustele;
3. elanike ühtekuuluvustunne;
4. mõju avalike teenuste osutamise kvaliteedile;
5. mõju haldussuutlikkusele;
6. mõju demograafilisele olukorrale;
7. mõju transpordi- ja kommunikatsioonikorraldusele;
8. mõju ettevõtluskeskkonnale;
9. mõju kohalikele haridussüsteemile;
10. kohaliku omavalitsuse üksuse terviklikkus.

2016. aasta haldusreformi seaduse eesmärgid olid suhteliselt ulatuslikud, kuid kahjuks mõjutas seadus ainult haldusterritoriaalset jaotust. Seaduse esimesel lugemisel parlamendis 6. aprillil 2016 ütles tollane avaliku halduse minister Arto Aas: „Haldusreformi eesmärk on toetada kohalike omavalitsuste võimekuse kasvu, piirkondade konkurentsivõimet ja koos sellega kogu Eesti ühtlasemat arengut.

Eesmärk on luua kohalikus omavalitsemises kvalitatiivselt uus tase, et olla valmis toime tulema tuleviku väljakutsetega. Üks oluline eesmärk on tagada inimestele paremad teenused.“

Seadus ei käsitlenud üldse pealinna regiooni küsimust, kuigi selles piirkonnas elab peaaegu pool Eesti elanikkonnast ja seal toodetakse üle poole riigi SKTst. Kaua aega on räägitud, et kohalikud omavalitsused tunnevad vähe huvi äritegevuse elavdamise vastu oma piirkonnas (näiteks kanti 2002. aastani kohaliku omavalitsemise eelarvesse 35 protsenti äriühingu tulumaksust), aga seda äärmiselt olulist küsimust haldusreformi seaduses ei mainitud.

Haldusreformi seadus pööras vähe tähelepanu detsentraliseerimise probleemile ja kohaliku omavalitsemise siseste üksuste moodustamise õigusele omavalitsemisüksuste haldusterritoriaalse korralduse muutmisel, kui selles on ühinemislepingus kokku lepitud. Ühinemislepingu alusel moodustatud osavald ja linnaosa võis alustada oma tegevust päeval, kui kohaliku valimise tulemused kehtima hakkasid.

Haldusreformi seadus sätestas, et üldiselt peaks kohaliku omavalitsemise üksuse elanike arv olema vähemalt 5000, kuigi haldusreformi eesmärgi saavutamiseks soovitati moodustada kohaliku omavalitsemise üksusi, kus elab vähemalt 11 000 inimest. Sel ajal oli 80 protsendis kohaliku omavalitsemise üksustes alla 5000 elaniku. Vabatahtlike ühinemiste soodustamiseks oli valitsus eraldanud 80 miljonit eurot. Samuti sätestati, et kui pärast vabatahtlike ühinemiste perioodi lõppu on kohaliku omavalitsemise üksusi, mis ei vasta kriteeriumitele, algatab valitsus nende ühendamise. Paljudes piirkondades oldi kohustusliku ühinemise suhtes eriarvamusel ja 26 kohalikku omavalitsemist pöördus riigikohtusse. Riigikohus ei teinud otsust nende kasuks.

Põhimõtet lähtuda ainult kohaliku elanikkonna suurusest kritiseerisid üsna

aktiivselt mitte ainult kohalikud omavalitsused, vaid ka mõned teadlased. Eesti Koostöö Kogu (institutsioon, mille president aastaid tagasi moodustas) koostas 2014. aastal kava „Omavalitsuskorralduse ja regionaalhalduse trendid ja stsenaariumid“, kus on öeldud: „Majanduslikult efektiivseima halduskorralduse üksuse otsinguil ei või kohalik omavalitsus ära kaotada oma olemise mõtet. [...] Kuigi väiksemate omavalitsemisüksuste liitmine suuremateks on üle maailma olnud

2016. aasta haldusreformi seaduse eesmärgid olid suhteliselt ulatuslikud, kuid kahjuks mõjutas seadus ainult haldusterritoriaalset jaotust.

viimaste suuremate omavalitsemisreformide lainete peamiseks sisuks, siis akadeemilises kirjanduses üha enam kaheldakse omavalitsemise ühinemiste majanduslikus mõttekuses. [...] pole olemas ühte ja õiget omavalitsemise suurust [...].“

Sügisel 2016 ametisse astunud uus valitsus on mitmel korral tunnistanud, et haldusterritoriaalsesse reformi tuleks tuua sisu, mis muu hulgas tähendab keskvalitsemise ja kohalike omavalitsemise kohustuste ning nimetatud kohustuste elluviimise rahastamise põhimõtete määramist. 2018. aastal jagati endiste maavalitsemise ülesanded, st piirkondlikud ülesanded kohalike omavalitsemise ja keskvalitsemise asutuste vahel.

HALDUSSTRUKTUURID JA VAHENDID KOHALIKU OMAVALITSUSE ÜLESANNETE TÄITMISEKS

Harta artikli 6 lõige 1 on võetud üle põhiseaduse § 154 esimesse lõiku, kus on öeldud: „Kõiki kohaliku elu küsimusi otsustavad ja korraldavad kohalikud omavalitsused, kes tegutsevad seaduste alusel iseseisvalt.“ Kohaliku omavalitsuse iseseisvuse, st enesekorraldusõiguse puhul on tegu otsustus- ja valikudiskretsiooniga kohaliku elu küsimustes.

Enesekorraldusõiguse teostamiseks kasutab kohalik omavalitsus näiteks organisatsioonilist võimu kui võimuvahendit, mis hõlmab õigust määrata oma sisemist korraldust; see hõlmab ka õigust palgata töötajaid ja teha koostööd. (Eesti Vabariigi põhiseaduse kommenteeritud väljaanne 2020) Seesama põhiseaduse säte annab kohalikele omavalitsustele ka õiguse piisavatele rahalistele vahenditele oma ülesannete täitmiseks ja stabiilsele rahastamissüsteemile, mille eesmärk on tagada kohalike küsimuste sõltumatu otsustamine ja juhtimine. Samuti sätestab põhiseaduse § 160: „Kohalike omavalitsuste korralduse ja järelevalve nende tegevuse üle sätestab seadus.“ Kõnealuseks seaduseks on eelkõige kohaliku omavalitsuse korralduse seadus. Põhiseaduse § 154 lõike 1 kohaselt peab kohaliku omavalitsuse üksustel olema võimalik luua organisatsiooniline struktuur, mis tagab dünaamiliselt arenevate ülesannete täitmise kohalikke erisusi arvestades. (Eesti Vabariigi põhiseaduse kommenteeritud väljaanne 2020)

Põhiseaduse § 156 kohaselt on kohaliku omavalitsuse esinduskogu volikogu, kes valitakse vabadel valimistel neljaks aastaks. Seadusega võib volikogu volituste perioodi lühendada seoses kohaliku omavalitsuse üksuste ühinemise või jagunemisega või volikogu tegutsemisvõimusega. Valimised on üldised, ühetalised ja otsesed. Hääletamine on salajane. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel on seaduses ettenähtud tingimustel

hääleõiguslikud isikud, kes on vähemalt 16 aastat vanad ja elavad püsivalt selle omavalitsuse maa-alal. Volikogul on seadusega määratud piirides õigus teha otsuseid igas kohaliku omavalitsuse pädevusse kuulvas küsimuses, välja arvatud juhul, kui need on seaduse alusel antud kohaliku täitevorgani pädevusse. Kohaliku omavalitsuse üksuse territooriumil elavate hääleõiguslike isikute poliitilise esinduskoguna täidab volikogu kõige olulisemaid juhtimis- ja järelevalvealaseid ülesandeid: vastavalt seadusele töötab ta välja kohaliku omavalitsuse halduskorralduse põhimõtted, samuti jälgib ja kontrollib ta täitevorgani tegevust ja oma otsuste elluviimist. Täitevorgani pädevusse kuuluvad eeskätt jooksva halduse küsimused.

Kohaliku omavalitsuse täitevorganil on volikogu kui esinduskoguga funktsionaalsed suhted. Volikogu moodustab valla- või linnavalitsuse. Volikogu kinnitab kohaliku omavalitsuse põhimääruse, kehtestades näiteks valitsuse moodustamise ja vallavanema või linnapea valimise korra, valitsuse volituste ulatuse ja kohaliku omavalitsuse ametiasutuste moodustamise korra. Volikogu liikme volitused lõpevad enne tähtaega näiteks siis, kui ta nimetatakse sama kohaliku omavalitsuse üksuse ametnikuks. Volikogu liikme volitused peatatakse näiteks siis, kui ta on samas vallas või linnas valitud vallavanemaks või linnapeaks, kinnitatud valla- või linnavalitsuse liikmeks või nimetatud ametisse palgaliseks valitsuse liikmeks. Kohaliku omavalitsuse volikogu ainupädevusse kuulub näiteks järgmiste küsimuste otsustamine: vallavanema või linnapea valimine; valitsuse liikmete arvu ja valitsuse struktuuri kinnitamine; valitsuse liikmete kinnitamine ja nende vabastamine valitsuse liikmete kohustustest ning palgaliste valitsuse liikmete ametisse nimetamine ja ametist vabastamine; umbusalduse avaldamine volikogu esimehele, valitsusele, vallavanemale või linnapeale või valitsuse liikmele; vallavanemale või linnapeale ja palgalistele valitsusliikmetele töötasu,

lisatasu, hüvitise, toetuse ja soodustuste määramine ning teistele valitsusliikmetele hüvitise maksmise otsustamine ja selle suuruse määramine; valla või linna ametiasutuse ja valla või linna ametiasutuse hallatava asutuse moodustamine, ümberkorraldamine ja tegevuse lõpetamine ning ametiasutuse põhimääruse kinnitamine; kohaliku omavalitsuse ametnikele sotsiaalsete tagatiste kehtestamine; valla või linna ametiasutuse struktuuri ning teenistukohtade koosseisu ja palgajuhendi kehtestamine. Seadusega kohaliku omavalitsuse või selle organite pädevusse antud küsimustes teeb otsuseid kohaliku omavalitsuse volikogu, kellel on õigus delegeerida otsuste tegemine täitevorganile. Näiteks sätestab seadus valitsuse ja volikogu komisjonide, sealhulgas revisjoni-komisjoni õigused.

Kohaliku omavalitsuse organite ja riigiasutuste suhted põhinevad seadusel ja lepingutel. Kohaliku omavalitsuse organid ei saa delegeerida oma kohustusi, volitusi ega nende ülesannete täitmiseks seadusega ette nähtud vahendeid riigiasutustele.

Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus määrab kindlaks kohaliku omavalitsuse ülesanded, vastutuse ja korralduse ning omavalitsusüksuste suhted omavahel ja riigiorganitega, sealhulgas seadusjärgsed kohustused. Ülesannete jagunemine kohalikus omavalitsuses, kohaliku omavalitsuse organite ülesanded ja halduskorraldus kehtestatakse kohaliku omavalitsuse põhimääruses. Riigikogu üldine pädevus riigielu küsimuste lahendamisel (põhiseaduse § 65 punkt 16) on seotud kohalike omavalitsuste üldise pädevusega kohaliku elu küsimustes (põhiseaduse § 154 lõige 1) (Riigikohus 2010).

Eesti kohalike omavalitsuste sissetulekud sõltuvad olulisel määral riigi sissetulekutest ja suures osas otsustavad valitsusasutused raha eraldamise üle kohalikele omavalitsustele. Riigikontrolli aruande kohaselt sõltus 2017. aastal 17 protsenti kohalike omavalitsuste tuludest

mingil määral kohalikest omavalitsustest, samas kui 83 protsenti nende sissetulekust otsustas keskvalitsus (Riigikontroll 2017). Kohalike maksude seaduse kohaselt on kohalikul omavalitsusel õigus oma tulude suurendamiseks makse kehtestada. Võimalused selleks on aga väga väikesed ja kohalikud maksud moodustavad vähem kui ühe protsendi kohalike omavalitsuse tuludest. Sellest olukorrast on raske väljapääsu leida. Sellele osutab ka riigikontroll. Näiteks on aruandes öeldud: „Kui pärast haldusreformi rahastatakse kohalikke omavalitsusi samamoodi kui praegu, jääb

Riigikontrolli aruande kohaselt sõltus 2017. aastal 17 protsenti kohalike omavalitsuste tuludest mingil määral kohalikest omavalitsustest, samas kui 83 protsenti nende sissetulekust otsustas keskvalitsus.

kohalike omavalitsuste vaheline lõhe nende käsutuses olevate rahaliste vahendite osas suureks.“ (Riigikontroll 2017).

Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse 8. peatükk paneb paika osavalla ja linnaosa moodustamise ja töökorra. Seaduse § 56 lõige 1 sätestab, et osavald või linnaosa on üksus, mis tegutseb volikogu kinnitatud osavalla või linnaosa põhimääruse alusel valla või linna maaalal ja koosseisus ning mille eesmärk on kohaliku initsiatiivi toetamine, kohaliku identiteedi hoidmine, elanike kaasamine otsuste tegemisse ning piirkondlike

huvide esindamine kohaliku omavalitsuse ülesannete täitmisel. Paragrahv 56 lõige 5 sätestab, et osavalla- või linnaosakogu pädevuses on kohaliku omavalitsuse esindamine ning otsuste langetamine osavaldade või linnaosa puudutatavates küsimustes talle seadusega, kohaliku omavalitsuse põhimäärusega, osavalla või linnaosa põhimäärusega või volikogu otsusega antud valdkondades ning pädevuste piires. Osavalla või linnaosa moodustamise võivad algatada: 1) üks neljandik volikogu liikmetest, 2) vähemalt üks protsent hääleõiguslikest valla- või linnaelanikest, kuid mitte vähem kui viis hääleõiguslikku valla- või linnaelanikku, 3) valla- või linnavalitsus.

Pealinnas Tallinnas on olnud mitmeid õiguslikke, korralduslikke ja rahastamise muudatusi. Septembris 1993 otsustas Tallinna linnavolikogu moodustada kaheksa linnaosa. Igas linnaosas toimib linnaosakogu kogukonna esindajana ja täitevvõimuna tegutseb linnaosavalitsus, mida juhivad linnaosavanemad. Linnaosakogudel on piiratud volitused ja nad saavad teha linnavolikogule ettepanekuid nende linnaosa puudutatavates küsimustes. Näiteks linnaosakogu kinnitab linnaosa arengukava, aga selle kehtestab linnavolikogu. Linnaosa täitevorganid ei ole kollegiaalsed organid, vaid toimivad linnaosa ametiasutusena. Ka Kohtla-Järve linn ja mõned vallad on otsustanud linnaosade või osavaldade moodustamise kasuks.

Pärast haldusterritoriaalse reformi läbiviimist 2017. aastal on deentraliseerimine muutunud varasemast olulisemaks. Mõned kogu maakonda hõlmavad vallad, näiteks Saaremaa ja Hiiumaa, on samuti otsustanud kasutada osavaldade mudelit. Mõnel pool, näiteks Hiiumaal, on enne reformiaegseid ühinemisi valdadena toiminud aladele antud osavalla õigused.

Kohaliku omavalitsuse ametnike tasustamises on toimunud märkimisväärsed muudatused. 1996. aastani oli kasutusel kolm mudelit. Kuni 1992–1993 pidid kõik kohalikud omavalitsused järgima valitsuse

kehtestatud palgamäärasid. Pärast 1992. aasta põhiseaduse vastuvõtmist, millega kohalikele omavalitsustele tagati eelarveküsimustes autonoomia, hakkasid kohalike omavalitsuste volikogud (eelkõige Tallinnas) kehtestama oma palgatasemeid enda ametnike jaoks. Mõne aja pärast nõustus valitsus selle tegevusviisiga nendes kohalikes omavalitsustes, mis ei saanud keskvalitsusest toetust. Ülejäänud, ligikaudu 95 protsenti kohalikest omavalitsustest, pidid jätkama selliste palgatasemete kasutamist, mis olid ühtlustatud avalike teenistujate omaga. Vastavalt 1. jaanuaril 1996 jõustunud avaliku teenistuse seadusele on kõigil kohaliku omavalitsuse volikogudel ainupädevus oma täitevorganite liikmete töötasumäära kehtestamiseks. Selline töötasu määramise korraldus on siiaamaani jõus.

Põhimõtteliselt on Eestis ühetaoline avaliku teenistuse süsteem nii keskvalitsuse kui kohaliku omavalitsuse ametnike jaoks. Peamine seda valdkonda korraldav seadus on avaliku teenistuse seadus, kuid kohaldatakse ka mõningaid kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse sätteid.

KOHALIKE OMAVALITSUSTE ÜKSUSTE RAHALISED VAHENDID JA FINANTSSÜSTEEM

Kohalike omavalitsuste taastamise ajal Eestis oli üks peamisi kohalikkude haldussüsteemi puudutavaid vaidlusküsimusi toleleagsete kommunistliku partei juhtidega ja riigiga termin „kohalik omavalitsus“, mis oli kasutusel olnud iseseisvas Eesti Vabariigis enne 1940. aastal alanud Nõukogude okupatsiooni. Kuid parteifunktsionäärid leppisid sellega kergemini kui eelnõude sättega, et kohalikel omavalitsustel (valdadel ja linnadel) on sõltumatu eelarve. Just see põhimõte purustas Moskvast juhitud tsentraalse juhtimise süsteemi ja võimaldas rakendada subsidiaarsuse põhimõtet. Kohalike omavalitsuste iseseisvad eelarved said põhiseadusliku tagatise 1992. aasta põhiseadusega (§ 157).

Kohaliku omavalitsuse eelarve peamised sissetulekuallikad on:

- üksikisiku tulumaks – teatav protsent sellest laekub üksikisiku ametlikuks elukohaks oleva valla või linna eelarvesse;
- maamaks – 100 protsenti sellest laekub kohaliku omavalitsuse eelarvesse ning volikogul on õigus kehtestada maksumäär vahemikus 0,1–2,5 protsenti maa maksustatavast väärtusest (01.06.2023 jõustus maa hindamise seaduse, maamaksuseaduse ja teiste seaduste muutmise seadus, millega muu hulgas muudeti maamaksuseaduse § 5 lõiget 1 ja sõnastati see järgmiselt: „(1) Kohaliku omavalitsuse volikogu kehtestab hiljemalt maksustamisaastale eelneva aasta 1. juulil igale järgmisele maa sihtotstarbegrupile maksumäära);
 - elamumaale ja maatulundusmaa õuemaale kõlvikule 0,1–0,5 protsenti maa maksustamishinnast aastas;
 - käesoleva lõike punktis 1 nimetatata maatulundusmaale 0,1–0,5 protsenti maa maksustamishinnast aastas;
 - käesoleva lõike punktides 1 ja 2 nimetatata sihtotstarbega maale 0,1–1,0 protsenti maa maksustamishinnast aastas“;
- osa maavarade (põlevkivi, liiva, kruusa jne) kaevandamisele kehtestatud maksust, maksed vee erikasutuse eest, osa saastetasust ja reostuse tekitatud kahjude hüvitis.

Märksa suuremad summad eraldatakse kohalikele omavalitsustele riigieelarvest kohalike omavalitsuste tasandusfondi (2018. aastal 90 miljonit eurot) ja kohalike omavalitsuste toetusfondi (2018. aastal 424 miljonit eurot) kaudu.

Tasandusfondi eesmärk on luua kohalikele omavalitsustele ühetaolised tingimused kohaliku omavalitsuse ülesannete täitmiseks ilma raha kasutamisele tingimusi seadmata. Tasandusfondi raha jaotamisel arvestatakse kohaliku omavalitsuse

Aasta	Üksikisiku tulumaks (%)	Riigieelarvesse (%)	Valla või linna eelarvesse (%)
2003 (ja varem)*	26	44	56
2004	26	14,6	11,4
2005	24	12,4	11,6
2006	23	11,3	11,7
2007	22	10,1	11,9
2008	21	9,07	11,93
2009	21	9,6	11,4
2010	21	9,6	11,4
2011	21	9,6	11,4
2012	21	9,6	11,4
2013	21	9,43	11,57
2014	21	9,40	11,60
2015	20	8,40	11,60
2016	20	8,40	11,60
2017	20	8,40	11,60
2018	20	8,14	11,86

TABEL 2. Üksikisiku tulumaksu jaotumine riigieelarve ja kohalike omavalitsuste eelarvete vahel (* 26% = 100%).

Allikas: Lääne et al. 2023

eelarvele kogunevat üksikisiku tulumaksu ja maamaksu ning kohalike elanike arvu ja muid iga kohaliku omavalitsuse üksuse iseärasusi.

Toetusfond sisaldab raha seadusega määratud eriotstarbelisteks eesmärkideks, mis võimaldavad kohalikel omavalitsustel katta õpetajate palku, pakkuda tasuta lõunasööki üldhariduskoolides, maksta toimetulekutoetusi ja vajaduspõhiseid peretoetusi ebasoodsas olukorras olevatele peredele ning hooldada kohalikke teid.

Toetusfond on vahend, mille kaudu makstakse kohalikele omavalitsustele sihtotstarbelisi toetusi seaduses sätestatud tingimustel, või vahend, mille kaudu makstakse riigieelarvest sihtotstarbelisi toetusi, mida jaotatakse ainult kindlaksmääratud arvude alusel.

Alates iseseisvuse taastamisest 1991. aastal on üksikisiku tulumaksul olnud kohaliku omavalitsuse üksuste eelarvete tulubaasis juhtiv roll (moodustades üle poole nende tuludest). Aja jooksul on osakaalus toimunud märkimisväärsed muutused.

Põhiseaduse § 154 kohaselt võib kohalikule omavalitsusele panna kohustusi ainult seaduse alusel või kokkuleppel kohaliku omavalitsusega, mis on kahtlemata kohaliku omavalitsuse autonoomia õige põhiseaduslik tagatis. Kuid kohalikud omavalitsused ja nende liidud on sageli kritiseerinud tõsiasi, et keskvalitsuse institutsioonid (sealhulgas parlament) ei järgi § 154, kus on selgesõnaliselt sätestatud, et seadusega kohalikule omavalitsusele pandud riiklike kohustustega seotud kulud tuleb katta riigieelarvest.

Lisaks otse valitud volikogule on üks kohaliku omavalitsuse kõige olulisemaid tunnuseid õigus kehtestada kohalikke makse.

Keskvalitsuse ja kohalike omavalitsuste suhted olid selles küsimuses eriti pingelised kümme aastat tagasi, kui 2008. aasta majanduskriisi ajal kärbiti negatiivse riigieelarvega eraldisi riigieelarvest kohalike omavalitsuste eelarvetesse (nt vähendati kohalikesse eelarvetesse eraldatava üksikisiku tulumaksu osakaalu 11,93 protsendilt 11,4-le). Kohalike omavalitsuste majandusliku autonoomia seisukohalt on

väga oluline puudus kohalike maksude äärmiselt väike osakaal kohalike omavalitsuste eelarves (Reiljan & Timpmann 2010; Friedrich, Reiljan, & Nam 2010).

1994. aastal moodustati üleriigiline kohaliku omavalitsuse üksuste liitude koostöökogu. Muu hulgas (ja peamiselt) hakkas koostöökogu pidama läbirääkimisi valitsuse delegatsioonidega kohalike omavalitsuste iga-aastase riigieelarvest rahastamise küsimuses. Suuremad vaidlused toimusid kohalike omavalitsuste eelarvete kärpimise tõttu 2008. aastal. Kahjuks ei olnud riigisisestest aruteludest abi ja seepärast pöördusid Eesti Linnade Liidu ja Eesti Valdade Liidu delegatsioonid mais 2009 Euroopa kohalike ja piirkondlike omavalitsuste kongressi (Congress of Local and Regional Authorities of Europe, CLRAE) poole. Ühendused protesteerisid riigieelarveliste eraldiste kärpimise vastu 2009. aasta veebruaris ja taotlesid järelevalve visiiti Eestisse, et teha kindlaks, kas Eesti keskvalitsuse tegevus vastab Euroopa kohaliku omavalitsuse harta sätetele, ning saada Euroopa Nõukogu seisukoht.

2010. aasta aprillis külastas Eestit CLRAE delegatsioon. Samal ajal esitas Tallinna linnavolikogu riigikohtusse kaebuse seose linna eelarve tulude vähenemisega. Kuu aega enne CLRAE delegatsiooni külaskäiku, 16. märtsil 2010 tegi riigikohus väga olulise otsuse, mis kaitseb kohalike omavalitsuste huve (Riigikohus 2010) ja milles on öeldud järgmist:

„Tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks selliste õigustloovate aktide andmata jätmine, mis:

1. sätestaksid, millised seadusega kohaliku omavalitsuse üksustele pandud kohustused on omavalitsuslikud ja millised riiklikud;

2. eristaksid kohaliku omavalitsuse üksustele kohaliku elu küsimuste otsustamiseks ja korraldamiseks ette nähtud raha riiklike kohustuste täitmiseks mõeldud rahast ning näeksid ette kohaliku omavalitsuse üksustele seadusega pandud riiklike kohustuste rahastamise riigieelarvest.“

CLRAE kohalike omavalitsuste kohta 26.–28. oktoobril 2010 toimunud istungil kiideti heaks soovitus 294 (2010) kohaliku demokraatia kohta Eestis (CLRAE 2010), mille sama aasta novembris võttis teadmiseks ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee. Soovitustes rõhutati näiteks vajadust kiiresti muuta riiklikke õigusakte, et suunata suurem osa rahast kohaliku omavalitsuse tasandile, et viia rahalised vahendid kooskõlla Eesti põhiseaduse ja muude seadustega kohalikele omavalitsustele pandud kohustustega ning võimaldada kohalikel omavalitsustel teenida tulu kohalikest maksudest (ELVL).

Lisaks otse valitud volikogule on üks kohaliku omavalitsuse kõige olulisemaid tunnuseid õigus kehtestada kohalikke makse, mis on sätestatud nii Euroopa kohaliku omavalitsuse hartas (artikkel 9) kui ka Eesti Vabariigi põhiseaduses. Põhiseaduse § 157 kohaselt on kohalikel omavalitsustel seaduse alusel õigus kehtestada ja koguda makse ning panna peale koormisi. Maksude kehtestamist reguleerib kohalike maksude seadus, mis lubab kohaliku omavalitsuse volikogul kehtestada kuni kaheksat kohalikku maksu.

On huvitav märkida, et Eesti esimene, 1920. aasta põhiseadus andis kohalikele omavalitsustele õiguse kehtestada kohalikke makse ja 1938. aasta linnade seadus lubas kohaliku omavalitsuse volikogul kehtestada kuni 26 kohalikku maksu.

Praegu on kohalike maksude osakaal kohalikest tuludest Eestis väiksemaid Euroopas, moodustades vaid mõne protsendi kohalikest tuludest. Kahjuks on kohalike maksude liikide arv aja jooksul vähenenud. Sajandivahetusel kaotati ära isikumaks ja kohalik ettevõtete tulumaks. 2010. aastal eemaldati kohalike maksude nimekirjast paadimaks ja müüгимaks, mille paljud kohalikud omavalitsused olid kehtestanud millalgi 1990ndate keskel. Tallinna linn, mis oli keskvalitsusele poliitiliselt vastandunud, oli otsustanud koguda paadimaksu ja müüгимaksu ning

parlament otsustas poliitilistel põhjustel võtta need kohalike maksude nimekirjast välja. Ainus pärast 1994. aastat kehtestatud uus kohalik maks on 2002. aastal kasutusele võetud parkimistasu, ja see on mahu seisukohalt suurim kohalik maks. Kohalike maksude seaduse kohaselt on kohalikel omavalitsustel õigus kehtestada ka reklaamimaksu, mootorsõidukimaksu, teede ja tänavate sulgemise maksu, loomamaksu ja lõbustusmaksu.

Kohaliku omavalitsuse volikogul on õigus võtta laenu nii kodumaalt kui ka välismaalt. Seadusega on ette nähtud piirangud, et kogu laenusumma (koos intressidega) ei tohi ületada 60 protsenti (varem 75 protsenti) laenu võtmise aasta eelarvest ning laenu tagasimaksed ei tohi ületada 20 protsenti laenu võtmise aasta eelarvest.

Ligikaudu pool kohalikest kulutustest on seotud haridusteenuste osutamisega (lasteaiad, koolid) ning kolmandik läheb kohalike teede hooldamisega ja huvi-tegevusega seotud teenuste osutamisele. Üldised halduskulud (sealhulgas võla teenindamine) ja näiteks sotsiaalkulud hõlmavad vähem kui kümme protsenti kohalikest kuludest.

Kohaliku rahanduse raamseadus on kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise seadus. See seadus sätestab kohaliku omavalitsuse üksuse eelarve koostamise, vastuvõtmise ja täitmise põhimõtted ning finantsaruandluse põhimõtted; samuti kehtestab see kohaliku omavalitsuse finantsüksuse finantsdistsipliini tagamise meetmed, finantsdistsipliini tagamise meetmete rakendamise menetluse põhimõtted ning raske finantsolukorra ohu kõrvaldamise menetluse põhimõtted.

Elanike valmisolek maksta kohalikke makse, et teostada kohalikku omavalitsust ja pakkuda kohalikke teenuseid, on oluline kohaliku omavalitsuse institutsiooni tulemuslikkuse näitaja. „Mida väiksem osa kohaliku omavalitsuse üksuse rahast tuleb kohalikest maksudest, seda väiksem on tõenäoliselt elanike valmisolek teostada

kohalikkude omavalitsustest“ (Põllumäe 2008). Seega on võimekamatel kohalikel omavalitsustel, mille maksutulud võimaldavad osutada elanikele teenuseid mitmekesistamata organisatsiooniliste üksuste kaudu ja

pakkuda võimekamad juhtimist, rohkem erinevaid haldusorganeid. Igal aastal peavad üleriigilise omavalitsusliitude koostöökogu ja valitsuse delegatsioonid läbirääkimisi ja püüavad leida kompromisse.

KASUTATUD ALLIKAD

- Eesti Linnade ja Valdade Liit (ELVL). Rahandus. – <https://www.elvl.ee/tegevussuunad-ja-valdkonnad/valdkonnad/rahandus>
- EESTI VABARIIGI PÕHISEADUSE kommenteeritud väljaanne (2020). – <https://pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=170>
- FRIEDRICH, P., NAM, C., & REILJAN, J. (2010). The need of municipal fiscal equalization reform in Estonia (Kohalike omavalitsuste rahastamise tasakaalustamise reformi vajalikkus Eestis). – Eesti majanduspoliitilised väitlused / Estonian Discussions on Economic Policy 18. – <https://www.digar.ee/arhiiv/et/download/230860>
- GDC FORA REPORT (2024). – GDC Forum 2024 report
- IKLA, L. (2024). Kohaliku valitsemise mikroraadi III lennu avakohtumine. – <https://www.tlu.ee/yti/uudised/kohaliku-valitsemise-mikroraadi-iii-lennu-avakohtumine>
- JÕHVI VALD (2024). Jõhvi ja Toila valla ühinemise elanikkonna arvamus küsitluse esialgsed tulemused. – https://www.johvi.ee/et/uudised-ja-teated/-/asset_publisher/Rckd3fKso9oo/content/id/41493305?redirect=htps%3A%2F%2Fwww.johvi.ee
- KANGRO, K. (2024). Hussar võttis vastu omavalitsuspäeva deklaratsiooni kultuurilise eripära hoidmisest. – <https://www.riigikogu.ee/pressiteated/riigikogu-juhatus/hussar-vottis-vastu-omavalitsuspaeva-deklaratsiooni-kultuurilise-eripara-hoidmisest/>
- KIILI VALLAVALITSUS (2024). Harjumaa IV omavalitsuspäev Kiili vallas. – <https://www.kiilivald.ee/hop24>
- KISIEL, W., ASTRASKAS, A., LAZAKSIENĖ, A., BANDARZEWSKI, K., LITVINS, G., OLLE, V., LÄÄNE, S. (2018a). The restoration of municipal self-governments in Estonia, Latvia, Lithuania and Poland in the 1990s. – https://www.researchgate.net/publication/328450593_The_restoration_of_municipal_self-governments_in_Estonia_Latvia_Lithuania_and_Poland_in_the_1990s/
- KISIEL, W., ASTRASKAS, A., LAZAKSIENĖ, A., BANDARZEWSKI, K., LITVINS, G., OLLE, V., LÄÄNE, S. (2018b). Substantial share of public affairs under municipality's responsibility as provided by the constitutions of Estonia, Latvia, Lithuania and Poland. – https://www.researchgate.net/publication/330385956_Substantial_share_of_public_affairs_under_municipality's_responsibility_as_provided_by_the_constitutions_of_Estonia_Latvia_Lithuania_and_Poland/
- KITSING, K. (2024). Kohalike omavalitsuste esindajad annavad riigikogule pidulikult üle omavalitsuspäevade deklaratsioonid. – Eesti Linnade ja Valdade Liit, 17. november. – <https://elvl.ee/uudised/kohalike-omavalitsuste-esindajad-annavad-riigikogule-pidulikult-ule-omavalitsuspaevade>
- LUDVIG, S., LÄÄNE, S., MÄELTSEEMES, S. (2015). 25 aastat Eesti kohaliku omavalitsuse süsteemi ja üleriigiliste liitude taastamisest. Kogumik. Tallinn: Polis.
- LUDVIG, S., LÄÄNE, S., MÄELTSEEMES, S. (toim) (2018). Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik. Eesti Maaomavalitsuste Liit, Tallinn.
- LÄÄNE, S., LEPIK, K.-L., LÕHMUS, M., LIIV, I., MÄELTSEEMES, S., RATAS, J., TREI, J. (2023). Kogukondlik haldus ja kohalik omavalitsus – side ajalooa teel tulevikku. – Riigikogu Toimetised 48, 29–65. – <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2023/12/RiTo-48.pdf>
- LÄÄNE, S., MERUSK, K., MÄELTSEEMES, S., OLLE, V., TRUUVÄLI, E.-J. (2006). Euroopa kohaliku omavalitsuse harta ja tema mõju Eesti kohaliku omavalitsuse õigusruumile ja toimimisele. 20 aastat Euroopa kohaliku omavalitsuse hartat ja selle tähendus Eestile. Infotrükk OÜ, Tallinn.
- LÄÄNE, S., MÄELTSEEMES, S., OLLE, V. (2021). Local Self-Government in Estonia. – Local Self-Government in Europe (eds Brezovnik, B., Hoffman, I., Kostrubiec, J.). Institute for Local Self-Government Maribor, Slovenia. – <http://www.lex-localis.press/index.php/LexLocalisPress/catalog/view/LocalGovernmentEurope/68/606-1>
- NUMMELA, J., RYNNÄNEN, A. (1993). Kuntahallinnon vaihtoehdot. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- OECD (2024a). Survey on drivers of trust in public institutions – 2024 results. Full report. – <https://doi.org/10.1787/9a20554b-en>
- OECD (2024b). Uuring: Eesti on turvaline riik ning elanikud väärtustavad enim neile pakutavaid avalikke teenuseid. – <https://www.riigikantselei.ee/uudised/oecd-uuring-eesti-turvaline-riik-ning-elanikud-vaartustavad-enim-neile-pakutavaid-avalikke>
- PÕLLUMÄE, S. (2008). Kohaliku omavalitsuse iseseisvusest ja selle rahastamisest. Tallinn
- REGIONAAL- JA PÕLLUMAJANDUSMINISTEERIUM (2022). Haldusreformi seireraport 2022. Viis aastat hiljem. – <https://www.agri.ee/sites/default/files/documents/2023-06/seireraport-2022-haldusreform-2017-viis-aastat-hiljem.pdf>

- REGIONAAL- JA PÖLLUMAJANDUSMINISTEERIUM (2024). Ministeerium pidas koos omavalitsusjuhtidega arutelu tuleviku-omavalitsuse arengusuundade üle. – <https://www.agri.ee/uudised/ministeerium-pidas-koos-omavalitsusjuhtidega-arutelu-tulevikuomavalitsuse-arengusuundade>
- REILJAN, J., & TIMPMANN, K. (2010). The problems and development potential of revenue autonomy in Estonian municipalities (Kohalike omavalitsuste tuluautonoomia probleemid ja arenguvõimalused Eestis). – Eesti majanduspoliitilised väitlused / Discussions of Estonian economic policy 18. – <https://www.digar.ee/arhiiv/et/download/230860>
- RIIGIKANTSELEI (2024). Debatt „Kuhu kadus usaldus?“ – <https://www.riigikantselei.ee/uudised/debatt-kuhu-kadus-usaldus>
- RIIGIKOHUS (2010). Kohustuslike kohaliku omavalitsuse ülesannete ja kohaliku omavalitsuse üksuste täidetavate riiklike ülesannete piiritlemise juhend. – <https://agri.ee/sites/default/files/documents/2023-11/juhend-2010-kov-%C3%BClesannete-piiritlemine.pdf>
- RIIGIKOHUS (2024). Üldhooldusteenuse rahastamiseks õigustloovate aktide andmata jätmise põhiseaduspärasuse kontroll. – <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=5-23-38/48>
- RIIGIKONTROLL (2017). Kohalike omavalitsuste rahastamismudel vajab muudatusi. – Riigikontroll, 3. aprill. – <https://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2423/OtherArea/1/language/et-EE/Default.aspx>
- RIIGIKONTROLL (2021). Omavalitsuste teenuste korraldus endistes keskustes ja nende lähiümbruses pärast haldusreformi. Millised on põhilised tähelepanekud teenuste korralduses ja elanike kaasamisega seotud muutuste kohta? – Riigikontrolli aruanne Riigikogule, 11. august. – <https://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2532/language/et-EE/Default.aspx>
- STENMANIN, U. (2024). Selviävatko kunnat tulevaisuudessa? – <https://www.kuntaliitto.fi/blogi/2024/selviavatko-kunnat-tulevaisuudessa>
- STOBER, R. (1997). Põhiseadusõiguslik ja põhiseaduspoliitiline hinnang Eesti põhiseaduse kohalikku omavalitsust puudutavatele sätetele. – <https://www.just.ee/media/1092/download>
- TALLINNA ÜLIKOOL (2018). Riik ja omavalitsus täna ning vaade tulevikku 10 teesi – mis edasi? – <https://www.tlu.ee/yti/sundmused/riik-ja-omavalitsus-tana-ning-vaade-tulevikku-10-teesi-mis-edasi>
- TALLINNA ÜLIKOOL (2024). Ühiskonnateaduste instituut. ELU projekt „Vastutustundlike demokraatlike kodanike arendamine ja koostöö“ Rakvere Eragümnaasiumis ja Rakvere linnavalitsuses. – <https://www.tlu.ee/yti/meediavarav/blogid/elu-projekt-vastutustundlike-demokraatlike-kodanike-arendamine-ja-koostoo-0>
- TROTTA, D., & BEECH, E. (2024). Trump names Elon Musk to lead government efficiency drive. – Reuters, 13. november. – <https://www.reuters.com/world/us/trump-says-elon-musk-vivek-ramaswamy-will-lead-department-government-efficiency-2024-11-13/>
- VARUL, P., LÖHMUS, U., PISUKE, H., RASK, M., TRUUVÄLI, E.-J., MERUSK, K., RAIDLA, J., SCHNEIDER, H., UIBOPUU, H.-J. (1998). Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne. Justiitsministeerium, Tallinn. – <https://www.just.ee/era-ja-avalik-oigus/pohiseadus-ja-pohioigused/pohiseadus>
- VÕRUMAA ARENDUSKESKUS (2024). Eesti IX omavalitsuspäev kultuuriline eripära on piirkondliku elujõu allikas. – <https://vorumaa.ee/ovp2024/>

ÕIGUSAKTID RIIGI TEATAJAS

- Eesti Vabariigi põhiseadus, 1920 – <https://www.riigiteataja.ee/failid/EVPS1920.pdf>
- Eesti Vabariigi põhiseadus, 1934 – <https://www.riigiteataja.ee/failid/EVPM1933.pdf>
- Eesti Vabariigi põhiseadus, 1938 – <https://www.riigiteataja.ee/failid/EVPS1937.pdf>
- Eesti Vabariigi põhiseadus, 1992 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002?leiaKehtiv>
- Euroopa kohaliku omavalitsuse harta ratifitseerimise seadus, 1994 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/24755>
- Euroopa kohaliku omavalitsuse harta, 1993 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/208032011003>
- Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus, 2002 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/124052024005?leiaKehtiv>
- Püsisastutusega väikesaarte seadus, 2003 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/106072023070?leiaKehtiv>
- Haldusreformi seadus, 2016 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122016034?leiaKehtiv>
- Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus, 2002 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/107032019004?leiaKehtiv>
- Kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seadus, 2002 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/104072017099?leiaKehtiv>
- Asjaõigusseadus, 1993 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117032023058?leiaKehtiv>
- Kohaliku omavalitsuse üksuste ühinemise soodustamise seadus, 2004 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/104072017101?leiaKehtiv>
- Eesti territooriumi haldusjaotuse seadus, 1995 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/130062023021?leiaKehtiv>
- Riigikohtu halduskollegiumi otsused 1997, 1998
- Kohalike maksude seadus, 1994 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/107062013005?leiaKehtiv>

Avaliku teenistuse seadus, 1996 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/102052024021?leiaKehtiv>

Vabariigi Valitsuse seadus, 1995 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/124052024008?leiaKehtiv>

Halduskoostöö seadus, 2003 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/111032023046?leiaKehtiv>

Asendustäitmise ja sunniraha seadus, 2001 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/120022024002?leiaKehtiv>

Planeerimisseadus, 2015 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/111062024012?leiaKehtiv>

Riigikontrolli seadus, 2002 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/102062021013?leiaKehtiv>

Õiguskantsleri seadus, 1999 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/126052020011?leiaKehtiv>

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – <https://www.riigiteataja.ee/akt/13320295>

Kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise seadus, 2010 – <https://www.riigiteataja.ee/akt/130062023027?leiaKehtiv>

Tänane julgeoleku- poliitika puudutab otseselt senise demokraatliku maailmakorra püsimumist või lagunemist

TUNNE KELAM
Riigikogu nelja ja
Euroopa Parlamendi
kolme koosseisu liige

21. sajandi esimese veerandi arengud on ühemõtteliselt kinnitanud tõdemust, et terve maailm on läbimas põhimõttele muutuiste perioodi. Seda niihästi ideoloogias, rahvusvahelise arhitektuuri struktuurides kui ka inimhulkade eesmärkides ja käitumises. Kõnealusel muutuiste väljenduvad üha arvukamate riikide avalikult välja öeldud taotlustes revideerida senist, Teise maailmasõja järgset rahvusvahelise suhtluse ja koostöö korraldust.

Pärast 1945. aastat loodud süsteemi eesmärk on teatavasti olnud sõdade edasine vältimine, toetudes ühisele arusaamale kõigi ÜRO liikmete võrdsest rollist ja rahumeelsest koostööst, kõigi poolt aktsepteeritud inimõiguste esmatähtsusest ning rahvusvaheliste kokkulepete ülimumuslikkusest.

KAS DEMOKRAATIA PERIOOD VÕIB TULEVIKUS AJALOO SUURES RAAMATUS VÄLJENDUDA ÜKSNE JOONEALUSE VIITENA?

20. sajandi lõpuaastad – iseäranis lääne demokraatia võit Nõukogude kommunistliku süsteemi üle – tekitasid eufoorilise lootuse eri ühiskondade endastmõistetavast koondumisest ühiste inimlike vajaduste ja sihtide ümber. Francis Fukuyama kuulutas 1990. aastate algusest entusiastlikult senise sõdade

ja konfliktide ajaloo lõppu, millega pidi algama uus ajastu – vabade rahvaste koostöö ühtse humaanse maailmaküla loomisel. Liberaalne demokraatia olevat Fukuyama väitel osutunud nii eetiliselt, poliitiliselt kui ka majanduslikult fundamentaalselt paremaks süsteemiks, millele polevat enam mingit alternatiivi. Siit lähtus ka praktiline järeldus: kui sõjad on oma aja ära elanud ega kuulu enam inimkonna edasisse arengumudelisse, siis võib kaitsealased pingutused lõdvaks lasta, kulutades raha pigem inimeste elujärje tõstmise programmidele.

Viimase kümnendi kvalitatiivselt uus joon on autoritaarsete riikide avalik organiseeritud rünnak senise ÜRO-keskse maailmakorra muutmise nimel.

Kolmanda aastatuhande kolmandal dekaadil on kontrast sellise, 33 aastat tagasi sõnastatud inimkeskse, heale tahtele ja kainele mõistusele rajatud perspektiiviga iseäranis räige. Meenub tuntud skeptiline ütlus, et demokraatia periood võib tulevikus ajaloo suures raamatus väljenduda üksnes joonealuse viitena. See meenutab Euroopas 110 aastat tagasi toimunud: tookord oli meie maailmajagu joovastunud inimhõimustuse, teaduse ja tehnika enneolematust progressist, vabadusideede laienemisest uskumatult paljudesse eri valdkondadesse. Usuti kõikide sõdade lõppu. Ja kui muidu ei saa,

siis arvati Euroopat vajavat veel üht suurt sõda, mis kõigile sõdadele lõpu teeks.

Suur sõda tuli ning tegi lõpu seda laadi unelmaile. Selle sõja lõpp külvas seemneid veelgi suuremaks sõjaks. Viimasele järgnesid surmtõsised pingutused edasiste sõdade vältimiseks sellega, et koondati kõik rahvad ÜRO ja inimõiguste ülddeklaratsiooni rahumeelsete põhimõtete ümber. Põhimõtted, mis pikemat aega aitasid ära hoida suuri relvakonflikte, suutmata siiski välistada paljusid väiksemaid, mille taga paljustusid enamikul juhtudel suurriikide vastandlikud huvid. Juba kümmekond aastat tagasi hoiatas paavst Franciscus, et kolmas maailmasõda on sisuliselt alanud, kui võrd ÜRO-vastane tendents lahendada probleeme relvakonfliktidega laieneb üle maailma ning konfliktid ise teravnevad.

21. sajandi kolmanda aastakümne keskpaigaks on selline areng jõudnud järgmise etappi: tekkinud on uus konfiguratsioon kolme suure rahvusvahelise dimensiooni võtnud aktiivse kriisikoldega. Nendeks on esmalt ÜRO Julgeolekunõukogu alalise liikme Venemaa agressioon Ukraina vastu aastast 2022, kus üheks osapooleks on ohvri kaitseks välja astunud NATO. Teiseks Lähis-Ida lahtine relvakonflikt aastast 2023, kus tegemist on Iraani ning tema käepikenduste – islami terroristide organisatsioonide – katsega takistada Iisraeli tunnustamist ning rahumeelset kooseksisteerimist Araabia naabritega. Kolmas konfliktikolle on potentsiaalselt valmis iga hetk plahvatama, kui kommunistlik Hiina üritaks jõuga liidendada demokraatlikku Taiwanit, laiendades agressiivselt oma mõjusfääri üle terve Vaikse ookeani.

Kõigil kolmel juhul on tegemist mitte juhuslike eksimustega ÜRO põhikirja vastu, vaid sihikindlate katsetega ÜRO reegleid purustada ning maailma rahu rikkuda. Kõigil kolmel juhul on tegemist diktatuuririikide ning äärmusterroristide pikaajaliste plaanidega kaotada maa pealt kolm demokraatlikku riiki: Ukraina (mille olemasolu Moskva eitab); Iisrael,

mida konflikti algatajad püüavad pikemas perspektiivis Araabia pinnalt kustutada, ning Taiwan, mis kõrgelt arenenud demokraatiana on närvesöövaks pinnuks silmis Hiina diktatuurile. Suurimaks ohuks tuleb pidada mainitud kolme suurkonflikti omavahelist ühildumist, millest tekkiv destrukttiivne sünergia võib tekitada kolmanda maailmasõja *reality show*.

Kõnealuse suurkonflikti eelduseks on maailma reaalne jagunemine kahte leeri, millest üks selgelt vastandub teisele. Viidates Anne Applebaumile („Autocracy, Inc.“, 2024), on selline jagunemine toimumas. Olukorda võib nimetada süvenevaks lõheks ühelt poolt demokraatiate ning teiselt poolt üha enam autoritaarsete režiimide vahel. Lõheks, mille eest hoiatas juba aastal 2008 Edward Lucas oma teoses „Uus külm sõda“ („The New Cold War“). Algatus on seejuures siirdunud autoritaarsete ning nendega lähedasemas koostöös olevate poolautoritaarsete ehk pseudodemokraatiate kätte.

MAAILMAKORRA REVIDEERIJATE KOOSTÖÖ

Viimase kümnendi kvalitatiivselt uus joon on autoritaarsete riikide avalik organiseeritud rünnak senise ÜRO-keskse maailmakorra muutmise nimel. Selliseid püüdlusi jagavad näiteks BRICS grupi riigid, milles juhtroll kuulub kahele Julgeolekunõukogu alalisele liikmele – Hiinale ja Venemaale.

Aluse autoritaarsete riikide koondumisele pani 1996. aastal Shanghai koostööorganisatsiooni rajamine Hiina ja Venemaa eestvedamisel. Sellel järgnes 1997 Hiina presidendi Jiang Zemini ja Vene presidendi Boriss Jeltsini ühisdeklaratsioon multipolaarsest maailmast, mida osalejad vastandasid „ühe jõu“ (USA) senisele väidetavale diktatuurile rahvusvahelises poliitikas, samuti NATO laienemisele ida suunas. Vene ja Hiina juhid nägid juba 27 aastat tagasi multipolaarsuse põhimõttes alust „uuele maailmakorrale“. Multipolaarsusest on praeguseks saanud kehtiva maailmakorra revideerijate

võtmesõna, mida täiendab iga riigi suveräänsuse prioriseerimine rahvusvaheliste kohustuste arvel. „Suveräänsete riikide“ omavahelises organiseerumises avaldub nende põhimõtteline väljakutse ÜRO aluspõhimõtetele ja universaalsetele väärtustele: iga autokraatia keskendumis nüüd „suveräänse riigina“ valitsejate õigusele kohelda nii omaenda elanikke kui ka naabreid just nii, nagu autokraatsetele valitsejatele paremini sobib.

Teiseks mõjukaks maailmakorra revideerijate koostööorganiks on kujunenud BRICS, mis hakkas kujunema 21. sajandi esimesel dekaadil. Tegemist on Hiina, Venemaa, India, Lõuna-Aafrika Vabariigi ja Brasiilia ühendusega, millele 2024. aastal lisandusid Iraan, Egiptus, Etioopia ja Araabia Ühendemiraadid. Oktoobris 2024 Kaasanis toimunud tippkohtumisel osales ka Türgi president Recep Tayyip Erdoğan; huvi tihedamaks koostöökis on ilmutanud Indoneesia, Saudi Araabia, Kuuba ja tosina jagu teisi. Poolametliku tunnustuse andis BRICSile ÜRO peasekretäri António Guterrese osavõtt, milles ta tunnustas maailma multipolaarset tulevikku. Vladimir Putini sõnul kujuneb majanduslikku suveräänsust taotlevaist BRICSi riikidest maailma majanduskasvu peamine mootor. Praeguseks esindab läänele avalikult vastanduv BRICS juba poolt maailma elanikkonnast ja annab kolmandiku rahvatulust.

Uus joon on seejuures autokraatsete riikide järsult kasvanud väljakutsuv käitumine. Agressorid ja rahvusvahelise õiguse rikkujad ei häbene enam oma rikkumisi ega püüagi neile vabandusi leida. Nad on sellest staadiumist oma arust üle kasvanud. Käsitades ÜROd kui iganenud, uuele elulaadile jalgu jäänud organisatsiooni, kujundatakse sellega uut moraali: mitte agressor ei pea kohanduma rahvusvahelise õiguse reeglitega, vaid ÜRO-lt endalt eeldatakse kohanemist agressorite uute nõudmistega. Sellise väljakutsuva suhtumise näidiseks oli novembris 2024 Bakuus toimunud ÜRO kliimakonverentsi COP 29

võõrustaja, Aserbaidžaani diktaatori Ilham Alijevi esitatud süüdistus Prantsuse presidendile Emmanuel Macronile „kolonisaatorlikes kuritegudes“ Uus-Kaledoonias ning sealsete kanakade inimõiguste rikkumises. Alijevi käik oli sekkumine Uus-Kaledoonia rahvahääletusse, millega elanike enamus otsustas jääda Prantsusmaa koosseisu. Kuid Alijevile tüüpiline võte – tähelepanu kõrvalejuhtimine omaenda riigi kodanike mahasurumiselt ning lubatud kohustuste mittetäitmiselt omandas sel korral räägelt provokatiivse vormi, mis osutab vaid autokraatlike valitsejate enesekindluse kasvule.

Ukraina vastu toimuva agressiooni varjus kasutavad teised autokraatiad võimalust oma huve edendada. Paralleelselt toetavad nad üha sihikindlamalt üksteist. Siia kuulub ka vaidlusaluse

Ukraina vastu toimuva agressiooni varjus kasutavad teised autokraatiad võimalust oma huve edendada.

Mägi-Karabahhi sõjaline hõivamine Aserbaidžaani poolt. Eriti ilmekas on olnud abi 2020. aastal sisulise valimiskaotuse saanud Valgevene kõikuvale režiimile ning 2024. aastal veelgi selgema kaotuse pärvinud Venezuela diktaatorile Nicolás Madurole. Elementaarsete ÜRO kriteeriumide alusel oleksid Aljaksandr Lukašenka ja Maduro leidnud endale juba teenitud koha ajaloo prügikastis, kuid

Venemaa, Hiina, Iraani ja nende liitlaste toetusel on nende pehastunud režiimid suudetud surmasuust välja tuua ning veel hingitsema pumbata.

Autokraatiate võimsaim ja kõige süsteemsemalt tegutsev riik on kommunistlik Hiina. Selle suurjõu seni vaikselt, kuid president Xi Jinpingi valitsusajal (alates 2013) üha küünilisema selgusega väljendatud suureks sihiks on tõrjuda Ameerika Ühendriigid seniselt majanduslikult ja poliitiliselt juhtpositsioonilt, tõstes Hiina maailma esinumbriks. Kõnealust strateegilist plaani nimetatakse „saja aasta maratoni“. Selle eesmärk on saavutada Hiinale saja aasta jooksul (alates kommunistide võimuletulekust aastal 1949) aastaks 2049 maailma domineeriva riigi staatus, millega kaasneb autoritaarsete riikide malli kohaselt uue maailmakorra lõplik kehtestamine. Sellist visiooni on oma raamatus „The Hundred-Year Marathon: China’s Secret Strategy to Replace America as the Global Superpower“ (2015) veenvalt esitanud üks autoriteetsemaid Hiina analüütikuid Michael Pillsbury.

Hiina kompartei 2017. aasta kongress kuulutas avalikult uue ajastu algust suurriikide diplomaatias, mis väljendub rahvusvaheliste reeglite ümbertegemises „Hiina käekirjaga“. Selleks, et Hiina kompartei saavutaks maailmas moraalse legitiimsuse ja respekti maailmakorra ümbertegemisel, olevat vajalik kõrvaldada lääne universaalsete inimõiguste oht. Inimõiguste asemel propageeritakse iga riigi suveräänsust ning õigust arengule omaenda reeglite kohaselt. Praktikas tähendab see süsteemseid katseid eemaldada ÜRO kõnepruugist ja dokumentidest inimõiguste ja ÜRO põhiväärtuste terminoloogia. Kolm nädalat enne Ukrainasse sissetungi, 2. veebruaril 2022 kutsusid Hiina ja Vene president üles respektima eri maade rahvaste enesemääramisõigust, taunides samas „lääne sekkumist suveräänsete riikide siseasjadesse inimõiguste ja demokraatia kaitsmise maski all“.

VIIMASE 30 AASTAGA ON KÕIK SUURED, ELU MÕTESTAVAD NARRATIIVID KUHTUNUD

Demokraatlik lääts seisab silmitsi demokraatiat õõnestava autoritaarse koalitsiooniga, mis süsteemselt propageerib nende sõnul moraalselt pehastunud ja silmakirjaliku lääne allakäiku, suunates rünnaku teraviku Ameerika Ühendriikide kui lääneliku ühiskonnakorralduse kantsi vastu. Kõnealune rünnak on saavutanud toetust rohkearvulistes lääne ühiskondade gruppides, kus kasvab pettumus seniste eliitide suhtes, aga ka frustratsioon, mida toidavad järjest ebamäärasemaks muutuvad tulevikuväljavaated. Seejuures keskenduvad kasvavad negatiivsed emotsioonid sümptomitele, mitte põhjustele. Kliimamuutused, majanduslangus, migratsioon, sõdade oht, kodumaine vägivald, seniste väärtuste lagunemine, identiteedikriis (*trans, woke*) viivad tähelepanu põhjustelt ning välisohtudelt omamaiste süüdlaste otsinguile, mis tuimestab kaitsereaktsiooni piiritaguste suurte ohtude suhtes. Oleme viimased 30 aastat elanud ajastul, mil kõik suured, elu mõtestavad narratiivid on kuhtunud.

On põhjust nõustuda Kalev Stoicescu seisukohaga (Postimees 12.11.2024), mille kohaselt „kurjuse telg soovib maailmas domineerida ja tõrjuda demokraatiat oasidesse, valdavalt Euroopasse ning Põhja-Ameerikasse, kus seda võib edasi töödelda“. Tõsi, vastu ootusi on NATO riigid Vene agressorile üllatavalt tugevat vastupanu osutanud, mis tekitab autoritaarsetes jõududes kõhklust. Kuid nende plaanid pole muutunud. Asi ei seisa üksnes Ukrainas, vaid puudutab otseselt ka demokraatlikku leeri ennast. Kõik taandub sellele, kas läänes on tekkinud ehtne ohutunne ning sellest võrsuv kindel tahe hakata kõiki jõude mängu pannes tegutsema. Tekkimas see tunnetus on, kuid aeglaselt ja ebaühtlaselt, ikka veel reageerivas vormis. Ometi, praegune

kriis pole midagi sellist, mida võiks harjumuslikult mingi kompromissiga reguleerida, et siis „normaalsesse olukorda“ naasta. Selge on see, et „normaalsusse“ naasmine pole enam võimalik. Kriis on eksistentsiaalne, puudutades lääneliku maailmakorralduse ellujäämist.

Praeguse maailmakorralduse nõrkus on autoritaarsete valitsejate tugevus.

Aastakümnete eest hoiatas Ronald Reagan: „Vabaduse kustumisest lahutab meid vaid üks põlvkond.“

Oma süvenevate nõrkustega – identiteedi ähmastumisega, lühinägeliku pragmaatilise poliitikaga, moraalsetest hinnangutest hoidumisega – on lääts kaasvastutaja autoritaarsete jõudude taassünni eest. Mõlemaid ühendab välise pinna alune sidekanal, mille nimeks on korruptsioon. Korruptsioon, lühikese perspektiivi kasu taotlus, mis pani ja paneb silmad sulgema autoritaarsete võimude kuritegelikule minevikule ja olevikule. Aastakümneid elati läänes lootuses, et kaubavahetus Venemaa ja Hiinaga muudab ka need riigid lõppude lõpuks demokraatlikuks (*Wandel durch Handel*). Juhtus täpselt vastupidine: kaubandus läänega koos lääne tehnoloogia vargusega tugevdas autokraatiid, andes neile lõpuks võimaluse esitada läänelikule süsteemile põhimõtteline väljakutse. Seda olukorras, kus „lääne poliitikamudel on muutunud õõnsaks, toimides juba pikka aega autopiloodil“, nagu väidab Virginia

ülikooli professor ja kauaaegne diplomaat Philip Zelikow (Foreign Affairs, juuli 2022).

Vabadus ning selle teostamise demokraatlik vorm pole midagi endastmõistetavat. Aastakümnete eest hoiatas Ronald Reagan: „Vabaduse kustumisest lahutab meid vaid üks põlvkond. Me ei anna seda (vabadust) edasi oma lastele

lihtsalt vereringluse kaudu. Vabaduse eest tuleb võidelda, seda tuleb kaitsta ning anda see üle järgmisele põlvkonnale nii, et nad talitaksid samuti.“ Käimas on eksistentsiaalne võitlus vabaduse ja läbi ajaloo püsinud põhiväärtuste eest. Kompromissid seda võitlust ei lahenda. See lõpeb ühe või teise poole võidu või lüüasaamisega.

Milline on personaalriigi tulevik Eestis?

KAUPO KOPPEL
Riigikogu kantsleeri arenguseire
keskuse ekspert

Personaalse riigi mõiste on Eestis tänaseks laiemas kasutuses olnud ligikaudu aasta. Seni on tegemist olnud looga elevandist pimedas toas, kus selle sõnapaari kasutamine sõltub ekspertiisist või eesmärgist.

Majanduslikult nähakse seda võimalusena lõhkuda praeguse süsteemi silotorne, suurendades inimesele mugavust teenuste saamisel ning säästes riigile raha. Nii on Tiit Riisalo algatusel räägitud digitiigri uuest ajastust ja teenuste keerukuse peitmisest ning kaasnevast raha ja aja kokkuhoiust:

Samal ajal paneb tulevikuseire ekspert Johanna Vallistu rõhuasetuse sellele, kuidas personaalne riik tähendab kogu teenuste pakkumise aluspõhimõtete

muutumist. Läbi tuleb mõelda digitaalse heaoluriigi ohud ja võimalused vähemalt järgmist paarikümnet aastat arvestades.

Andmeuurijad ja õiguseksperdid toovad välja riske, kus ulatuslik andmetöötlus võib viia kontrolliva ja lapsehoidjariigi tekkimiseni, kuna praegu puudub selge arusaam, kuidas toetab personaalne riik demokraatlikke väärtusi, inimese osalust ja läbipaistvust. Seeläbi võib personaalne riik muutuda ilma põhjaliku eetilise analüüsi ning inimkesksete põhimõtete järgimiseta süsteemiks, mis piirab inimeste vabadust ja suurendab sõltuvust automatiseeritud otsustest:

Kõik need vaated esindavad mõnda personaalriigi külge. Milline võiks aga olla tervikpilt ja kuidas jõuavad eri vaated kokku tulevikustsenariumiteks?

MIS ON PERSONALISEERIMINE?

Personaalriik viitab riigi mudelile, kus teenused ja toetused kujundatakse iga inimese eluolule vastavaks, tuginedes tema andmetele ja elusündmustele ning tagades samas, et on kaitstud põhiõigused, nagu andmekaitse, autonoomia, eraelu

puutumatus, läbipaistvus ja võrdne kohtlemine. Personaliseerimisega seostub viis olulist teemat.

1. Andmete keskne roll. Igasugune personaliseerimine põhineb andmetel, mis annavad infot kasutaja vajaduste kohta ja võimaldavad seeläbi teenuseid neile vastavaks kohandada. Andmeallikad võib jagada kolmeks: 1) otse kasutajalt saadud info, milleks on riigi puhul enamasti registriandmed; 2) rakenduste kogutud andmed, nt õppematerjalide kasutamise statistika; 3) kolmandate isikute andmed (nt avalik statistika tööturu kohta). Personaliseerimiseks vajaliku info saamiseks on tihti vaja andmeid omavahel ühendada. Kuigi teoorias võimaldavad andmed luua peaaegu piiramatult isikustatud teenuseid, on praktikas probleemiks andmete täpsus ja kättesaadavus, nende privaatsuse kaitse ning süsteemide usaldusvärsus.

Personaalriik ei ole sama, mis digiriik: personaalriigi mõiste on laiem.

2. Era- ja avaliku sektori personaliseerimisvabaduse ulatus. Teenuste personaliseerimist on seni rohkem kasutatud era- kui riigisektoris. Kõik suurimad platvormid (Google, Facebook, YouTube) pakuvad sisu kasutajate huvide põhjal ning õppeplatvormidel (nt Coursera) kohandatakse materjale ja õpiradasid varasemate õpiandmete järgi. Panganduses kasutatakse

kliendihaldustarkvara, kuhu on koondatud kogu kliendisuhetus, pakkumised, tagasiside ja tarbimisharjumused. Selle põhjal analüüsitakse, millistest teenustest võiks klient olla huvitatud ning millal ja mis kanalis talle pakkumusi teha. Kuigi erasektori näited võivad olla avalikule sektorile eeskujuks, on era- ja avaliku sektori teenuste personaliseerimisel üks keskne erinevus – avalikus sektoris on teenuste pakkumise aluseks seadused, mille keskmes on avalik huvi ja mis tuginevad alusväärtustele, nagu õiglus ja võrdne juurdepääs. Erasektoris juhitudakse ärielistest eesmärkidest ja teenuste konkurentsivõimest, mistõttu on ettevõtetele suurem vabadus kohandada teenuseid vastavalt kasutaja eelistustele, kui seda tehakse kasutaja nõusolekul.

3. Seos innovatsiooniga. Kuigi personaliseerimine ja innovatsioon on omavahel lähedalt seotud, ei ole iga personaliseerimine innovatsioon ja vastupidi. Personaliseerimise puhul võib tuua paralleele rätsepatööga, mida enamasti innovatsiooniks ei peeta, kuid millele võib eelneeda kontseptuaalne, tehnoloogiline või organisatsiooniline innovatsioon, mis muudab ulatusliku „rätsepatöö“ võimalikuks.

4. Seos digitaliseerimisega. Personaalriik ei ole sama, mis digiriik: personaalriigi mõiste on laiem, hõlmates lisaks digiteenustele ka füüsilises maailmas ning näost näkku osutatavaid teenuseid, samuti tagades sobivad riigiga suhtlemise kanalid ja oma vajadustele kohandatud toetused ja teenused ka neile, kes digiseadmeid ei kasuta. Digitaliseerimine on seega üks personaliseerimise vahend paljudest. Tuleb meeles pidada, et digitehnoloogiate kasutamiseks avalike teenuste personaliseerimise eesmärgil on vajalik teatav digiküpsuse tase ühiskonnas.

5. Personaalriigi üks osa ja kasvav suundumus on **proaktiivsed avalikud teenused**. See tähendab, et andmetöötlust ei käivita isiku taotlus, vaid riigi parim äranägemine sellest, mis on inimese huvides – näiteks et ta ei jääks ilma teenusest või toetusest, millele tal on õigus ja mis on mõeldud tema heaolu suurendamiseks. Eestis on samm proaktiivsuse poole astunud sündmusteenuste pakkumisega, mille korral riigiasutustevahelise andmetöötluse käivitab mingi kindel elusündmus (abiellumine, lapse saamine, välismaalt Eestisse kolimine jt). Andmetöötluse tulemusena saab inimene teavituse tema suhtes kohaldatavatest teenustest ja toetustest ning ta peab üksnes kinnitama oma soovi neid saada ja/või kasutada; taotlusi esitada ei ole tarvis.

Toetuse/teenuse saamise protsess: reageeriv vs. proaktiivne

► **Reageeriv:** inimene taotleb => riigiasutus analüüsib andmeid => otsus, et inimene saab toetuse või teenuse

► **Proaktiivne:** riigiasutus analüüsib andmeid => järeldus, et inimene kvalifitseerub toetusele või teenusele => asjakohase toetuse või teenuse soovitamise inimesele => inimene kinnitab, et soovib toetust või teenust või loobub sellest

Selle loogika edasiarendusena saab personaalriigis vaadelda riigiasutuste algatatud andmetöötlust, mille eesmärk on kodanike jaoks negatiivseid elusündmusi ennetada, näiteks töötuks jäämist ära hoida. Põhimõtteliselt on võimalik inimeste senise töökäigu, kvalifikatsiooni ja tööturu üldise olukorra andmete põhjal välja selgitada töökoha kaotamise ohus olevad rühmad või üksikisikud ning pakkuda neile karjäärinõustamist ja asjakohast koolitust. Samasse lahenduste

kategooriasse kuulub ka nügimine, kus püütakse andmeanalüüsile tuginedes mõjutada inimesi käituma nii, et nad valiksid ise enda pikaajalise heaolu jaoks soodsamaid variante.

Proaktiivsus eeldab põhjalikku ühiskondlikku arutelu. Vaja on hinnata, kas leidub viise proaktiivse andmekasutuse läbipaistvuse tagamiseks ja inimeste kontrollivõimaluste säilitamiseks oma andmete üle. Ka suureneva ja kasvavalt automatiseeritud andmetöötluse ning otsustusprotsessidega seotud riskid vajavad teadvustamist, tagada tuleb nende protsesside läbipaistvus ja inimeste kaebeõigus.

Personaliseerimiseks tarvilikku andmeanalüüsi ei tohi teha inimese seljataga: isikuandmete kaitse üldmäärusest (IKÜM) tulenevalt on inimesel alati õigus teada, et talle tehakse profiilianalüüs, samuti, mis eesmärgil seda tehakse, milliseid andmeid selleks kasutati ja kust andmed saadi, milline on kasutatav loogika, mida profiil sisaldab, millisesse segmenti ta profileerimise tulemusel paigutati ning mida see tema jaoks tähendab, st mis tagajärgi see talle võib kaasa tuua.

Ka ei pruugi digilahendused olla kõigile vastuvõetavad või võrreldavalt rakendatavad – näiteks ei pruugi leiduda piisavalt andmeid inimeste kohta, kes ei kasuta digiteenuseid. Kui paljud inimesed ootavad, et riik oleks kättesaadav erinevates virtuaalsetes kanalites, siis teised eeldavad traditsioonilist suhtlust. Digiteenuste esmatähtsaks seadmine võib tuua kaasa ebavõrdsuse suurenemise neile, kelle jaoks digikanalid pole kättesaadavad või eelistatud. Avalik sektoril tuleb kindlustada sobivad suhtlus- ja teenusekanalid kõigile inimestele.

MILLINE ON ELANIKE SUHTUMINE AVALIKE TEENUSTE JA TOETUSTE PERSONALISEERIMISSE?

Arenguseire Keskuse küsitluse põhjal **on Eesti elanikud mõõdukalt avatud avalike teenuste ja toetuste personaliseerimisele, kuid neile teeb muret**

	Vajaduspõhisus	Automatiseerimine	Riskiennetus	Valikuvõimalused	Indiivduaalne nõustamine	Kodanikukonto
Kõik vastajad	50%	30%	60%	62%	71%	38%
Tippjuht jt	51%	33%	57%	63%	69%	47%
Tippspetsialist	51%	32%	66%	71%	74%	39%
Teenindaja, kontoritöötaja	48%	27%	64%	67%	80%	37%
Oskus- või käsitöoline, lihttöoline	39%	24%	52%	51%	61%	38%
Lapsepuhkusel või kodune	45%	23%	59%	57%	73%	43%
Töotu/töötotsija	40%	28%	64%	63%	70%	46%
Pensionär	57%	33%	58%	55%	69%	34%
Õpilane/ üliõpilane	51%	22%	65%	73%	79%	28%

TABEL 1. Personaliseerimise lahenduste vastuvõetavus.

Allikas: Norstati küsitluse põhjal koostanud Arenguseire Keskus

andmete turvalisus ja kardetakse toetustest ilma jääda. Teenuste personaliseerimise viisidena eelistatakse isikustatud nõustamist, praegusest enamaid valikuvõimalusi ning toetuste ja teenuste ennetavat pakkumist riskide ilmnemisel. Seevastu toetus näiteks andmete põhjal automaatsuste tegemisele ning nn **kodanikukontole** on pigem väike. (Kodanikukonto on sihtotstarbeline konto, mille kaudu inimene saab osa oma makstud maksudest enda kasutusse haridus-, tervishoiu- jne teenuste ostmiseks eraturult, samal ajal kui riik vähendab nende teenuste pakku- mist.) Vajaduspõhiseid ehk sissetulekust sõltuvaid toetusi peab vastuvõetavaks iga teine vastaja, ent vanemaaliste ja madalamapalgaliste seas on toetus keskmisest märgatavalt kõrgem, samas kui kõrgema sissetulekuga inimesed või alaealiste laste vanemad toetavad neid vähem.

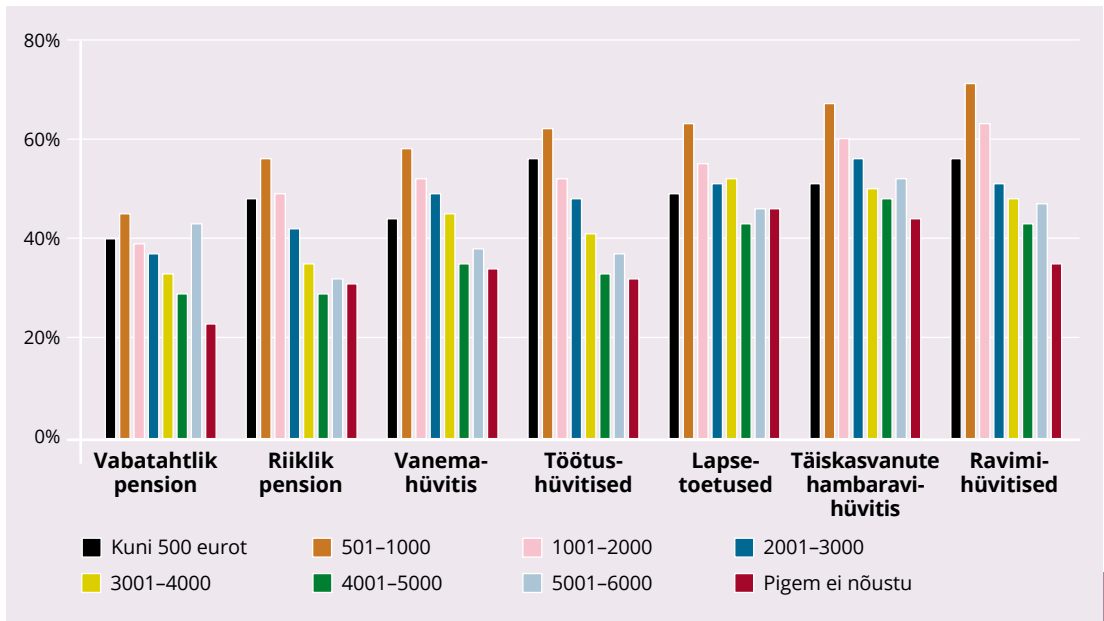
Kui avalikkuses on rohkem arutatud ka lapsetoetuse vajaduspõhiseks muutmist,

siis seda pooldab kõikidest vastajatest keskmiselt iga teine (54 protsenti), ent 65-aastaste ja vanemate elanike ning 35–44-aastaste vastajate ehk kõige tõenäolisemate alaealiste laste vanemate poolehoiu erinevus on peaaegu kahekordne (68 protsenti vs. 38 protsenti). Ka vanemahüvitise puhul on erinevus kahe vanuserühma vahel märkimisväärne (vastavalt 38 protsenti vs. 61 protsenti).

Märkimisväärsed erinevused ilmnevad ka hõivestaatuse põhjal (vt tabel 1).

Läbivalt tuleb esile tugev seos sissetulekuga (vt joonis 1): madalamapalgaliste toetus vajaduspõhisele on iga uuritud toetuse kohta oluliselt suurem kui kõrgema palgaga vastajatel. Näiteks ravimi- ja töötushüvitiste puhul on erinevus koguni kahekordne.

Küsitlusest ilmneb ka, et paljude inimeste jaoks on riik oma andmekogumise juba jõudnud nende mugavuspiirini või selle ületanud, mis võib takistada

JOONIS 1. Toetus valitud sotsiaaltoetuste vajaduspõhiseks muutmisele. (Vabatahtliku pensioni puhul on lahendusena välja pakutud riigi poolt lisatava protsendi (praegu kõigil 4%) muutmise sissetulekust sõltuvaks.)

Allikas: Norstati küsitluse põhjal koostanud Arenguseire Keskus

täiendavate andmete kogumist. Seega on riigi ülesanne eelkõige juba olemasolevate andmete laialdasem ja turvalisem kasutamine.

Oma andmeid ollakse toetuste ja teenuste personaliseerimiseks valmis jagama siis, kui see toob isiklikku kasu ning on läbipaistev ja selge (78 protsenti), rangelt reguleeritud ja turvaline (75 protsenti) ning aitab parandada isiku ja tema pere elukvaliteeti (66 protsenti). Riigi eesmärkide nimel, nagu majanduskasv (43 protsenti), kulude vähendamine (34 protsenti) või Eesti rahvusvahelise maine edendamine (24 protsenti) on oluliselt vähem inimesi valmis andmeid jagama.

Isikuandmete turvalise ja eetilise kasutuse seisukohalt on 43 protsendil elanikel riigi suhtes kõrge usaldustase, 27 protsenti peab olukorda rahuldavaks ning 30 protsenti ei usalda riiki. Selliseid tulemusi võib osaliselt selgitada ka vähene teadlikkus isikuandmete praegusest

Isikuandmete jagamise tase	Osa-kaal
Ei ole üldse nõus andmeid jagama	8%
Nõus jagama ainult anonüümselt	16%
Nõus jagama põhilisi mitdeliikatsiid andmeid - nimi, aadress, töökoht	35%
Nõus jagama ka deliikatsiid andmeid, nt tervis või usulised eelisted	22%
Nõus jagama ka muid andmeid - nt asukoht või leibkonna andmed	18%

TABEL 2. Elanikele hetkel kõige mugavam andmete jagamise tase riigiga.

Allikas: Norstati küsitluse põhjal koostanud Arenguseire Keskus

kasutamisest – vaid iga viies vastaja (20 protsenti) teab, kuidas tema andmeid kasutatakse, samas kui iga teine (51 protsenti) pole sellest teadlik.

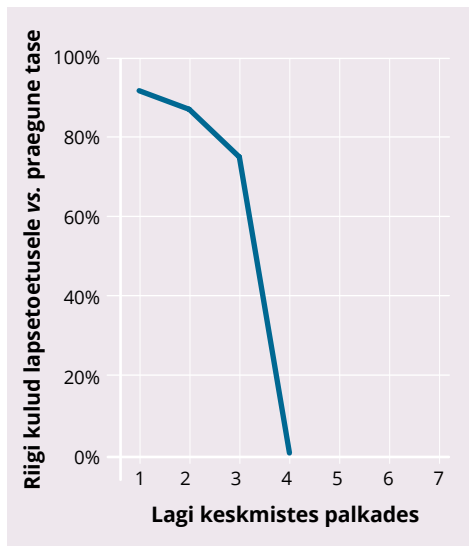
Milline on sotsiaaltoetuste sissetulekuga sidumise mõju eelarvele ja ebavõrdsusele?

On vaieldav, kas eri liiki toetuste maksimisel on toetuste vähendamine ainult jõukamate puhul personaliseerimine või mitte. Võime seda liigitada „ressursipõhise personaliseerimise“ alla ehk tegu on olukorraga, kus riigi eelarvepiirang sunnib toetusesaajaid täpsemalt valima. Arenguseire Keskuse tellitud ning Civitta ja Praxise tehtud uuringus „Andmepõhise personaliseerituse potentsiaal ja mõju sotsiaal- ja haridusvaldkonna avalikes teenustes ja toetustes“ leiti mõningaid võimalusi enam levinud toetuste sissetulekuga sidumiseks, tuues välja sellise tegevuse mõju nii riigi kuludele ja tuludele kui ka vaesusele ja ebavõrdsusele.

Toetuste sissetulekutega sidumise abil säästaks riik hinnanguliselt kuni 100

Isikuandmete turvalise ja eetilise kasutuse seisukohalt on 43 protsendil elanikel riigi suhtes kõrge usaldustase, 27 protsenti peab olukorda rahuldavaks ning 30 protsenti ei usalda riiki.

miljonit euro aastas, ilma suhtelist vaesust või ebavõrdsust oluliselt suurendamata. See summa on väiksem kui maksutulu, mille tooks täiendav protsent majanduskasvu. Toetuste sissetulekuga sidumine avaldab mõju inimeste käitumisele,

JOONIS 2. Lapsetoetuse järkjärguline vähendamine kõrgema sissetulekuga inimestel ja selle mõju riigieelarvele.

suureneda võib tulude varjamine ja väheneda tööturul osalemise motivatsioon. Lisaprobleemina ei ole üksikisikute sissetulekuandmed piisavad, et teha õiglaseid otsuseid. Oluliselt suuremat täpsust pakuks leibkondade koosseisu ja varade arvesse võtmine, ent need andmed on praegu ebatäpsed või puuduvad.

Valdkondlikult võimaldab lapse- ja pere-toetuste muutmine sissetulekupõhiseks eri muudatusvariantides riigieelarvest säästa 5–100 miljonit eurot ehk kuni ligikaudu 0,25 protsenti SKTst. Suurima kokkuhoiu tooks universaalselt makstava lapsetoetuse sidumine leibkonna sissetulekuga, kus toetuse järkjärguline vähendamine alates kahekordsest keskmisest palgast leibkonna kohta tähendaks ligikaudu 60 miljoni euro suurust kulude vähenemist riigile.

Vaesuse vähendamisega seotud toetustest tooks riigile 56 miljoni eurot kokkuhoiu ühetaolisest töötutoetusest loobumine ja selle tulemusel vaesusriski sattunute suunamine toimetulekutoetust taotlema. See aga tähendaks suhtelise

POLIITIKAMUUDATUS Sissetulekupõhised peretoetused	Sihtrühma suuruse muutus	Riigi kulude muutus eurodes	Riigi tulude muutus eurodes
1. Lapsetoetuse järkjärguline vähenemine olenevalt sissetuleku suuruselt, samal ajal baassumma suurendamine. Toetust tõstetakse 240 euroni. Kui aga leibkonna tõine sissetulek on kõrgem kui kahekordne keskmine palk (3902 eurot 2024. aastal), väheneb toetus ühe euro võrra iga viie tulueuro kohta.	Toetuse saajate arv langeb 68 242 leibkonna võrra.	Kulud suurenevad 91 miljonit.	Tulud ei muutu, lapsetoetus ei ole maksustatav toetus.
2. Lapsetoetuse järkjärguline vähenemine olenevalt sissetuleku suuruselt. Kuni leibkonna tõine sissetulek on madalam kui kahekordne keskmine palk, on toetus esimese ja teise lapse puhul 80 eurot ja alates kolmandast lapsest 100 eurot. Kui sissetulek on suurem, väheneb toetus ühe euro võrra iga viie tulueuro kohta.	Toetuse saajate arv langeb 31 940 leibkonna võrra.	Kulud vähenevad 60,5 miljonit eurot.	Tulud ei muutu, lapsetoetus ei ole maksustatav toetus.
3. Lasterikka pere toetusele sissetuleku ülempiiri kehtestamine. Toetus puudub, kui leibkonna tõine sissetulek ületab kolm korda keskmist palka.	Toetuse saajate arv langeb 2195 leibkonna võrra.	Kulud vähenevad 11,8 miljonit eurot.	Riigi tulud otseselt ei muutu. SKA poolt toetuse saaja eest makstavad sotsiaalkindlustusmaksed vähenevad 2 miljonit eurot.
4. Lapsetoetuse tõstmine madalama sissetulekuga peredele ja kaotamine kõrgema tuluga peredel. Sissetulekupiiriks kahekordne keskmine palk leibkonna kohta. Lapsetoetus esimese lapse eest 160 eurot, teise lapse eest 130 eurot ja edasi 100 eurot.	Toetuse saajate arv langeb 33 610 leibkonna võrra.	Kulud suurenevad 100 miljonit eurot.	Ei muutu.
5. Ühtne vajaduspõhine lapsetoetus: lapsetoetuse, üksikvanema lapse toetuse ja lasterikka pere toetuse viimine ühe toetuse alla. Toetus tõuseb 160 euroni iga lapse kohta. Kui leibkonna tõine sissetulek on madalam kui kahekordne keskmine palk (3902 eurot 2024. aastal), makstakse toetus välja täies määras. Kui sissetulek on kõrgem, vähendatakse toetust ühe euro võrra iga viie täiendava tulueuro kohta.	Toetuse saajate arv langeb 26 450 leibkonna võrra.	Kulud suurenevad 19,3 miljonit eurot.	Riigi tulud otseselt ei muutu. SKA poolt toetuse saaja eest makstavad sotsiaalkindlustusmaksed vähenevad 18,6 miljonit eurot.

TABEL 3. Näiteid sissetulekupõhiste peretoetuste kohta.

Allikas: Arrak jt, 2024

vaesuse määra suurenemist 0,4 protsendi-punkti võrra, kus negatiivsemalt oleksid mõjutatud üksikvanemad ja töötud.

Kui aga töötutoetuse kaotamisega koos muudetakse toimetulekutoetuse saamine automaatseks, asenduks kokkuhoid

ligikaudu 50 miljoni suuruse kulude suurenemisega, kuna toetust saavate leibkondade arv kasvaks ligi 19 000-lt 55 500-le ja riigi kulud toimetulekutoetusele suureneksid 96,8 miljonit eurot. Samas oleks sellel sammul oluline mõju

suhtelise vaesuse vähenemisele (19,7 protsendilt 19,2-le – märkimisväärselt suurem mõju oleks absoluutse vaesuse vähendamisele) ja sissetulekute suurenemisele ning seda eelkõige madalamates sissetulekudetsiilides ja haavatavamates sotsiaal-demograafilistes gruppides (üksikvanemad, puuetega inimesed, töötud, üksi elavad alla 65-aastased täiskasvanud). Esimesse detšiili kuuluvate leibkondade keskmine kuusissetulek kasvaks 20 protsenti.

Tervise valdkonna hüvitistega seotud võimalikud muudatused oleks riigieelarvele kolmest rühmast kõige väiksema mõjuga, jäädes alla 5 miljoni euro nii hambaravihüvitise kui ka haigus- ja hool-dushüvitiste langetamise korral suurema sissetulekuga inimestele.

Pere- ja sotsiaaltoetustega võrreldes on tervise valdkonnas andmete

Toetuste saamine seotakse inimeste sissetulekutasemega, arvestades seejuures, et kõige õiglasem on lähtuda sissetulekust ühe leibkonnaliikme kohta.

ühendamine veelgi raskem ülesanne. Peretoetuste või vaesuse leevendamise toetuste puhul on vajalik maksu- ja tolliameti (MTA) registrite andmevahetus eelkõige sotsiaalkindlustusameti (SKA) ja töötukasaga, mis praegu juba arvestatavas ulatuses toimub. Tervise valdkonna andmed on aga enamasti seotud tervisekassaga, mille

puhul andmevahetust MTAGA püsivalt ei toimu.

MILLISED ON PERSONAALSE RIIGI TULEVIKUSTSENAARIUMID?

Personaalse riigi võimalike tulevikuarengute analüüsimisel tõusid kõige enam mõju avaldavatenä esile **arengud ühiskondlikus ebavõrdsuses, õigusruum ja õiguspäritika, riigi rahanduslik olukord** ja väljavaated ning **inimeste usaldus riigi vastu**. Nende tegurite abil koostati kolm stsenaariumi, eesmärgiga luua pilt erinevatest võimalikest ühiskondlikest valikutest ning sellest, milliseid riske ja võimalusi need kaasa toovad.

1. Stsenaariumis „Kättesaadavad lahendused“ on mitmed andmelekked ja andmete väärtarvitused käsikäes laiema usalduse vähenemisega riigi vastu muutnud õiguspäritika andmekasutust oluliselt piiravamaks. Samas on ühiskonnas kasvanud nõudlus, et riik arvestaks paremini eri sihtrühmade vajadustega, millele vastamiseks lisandub uusi toetusi ja teenuseid, luues keerulise ja killustunud süsteemi.

Riik otsustab laiendada varasemalt ettevõtetele andmete jagamiseks mõeldud **nõusolekuteenus**¹ – seda saavad nüüd inimesed kasutada ka selleks, et anda riigile luba oma andmete analüüsimiseks ning sobivate toetuste ja teenuste soovitamiseks. Kuigi süsteem parandab

¹ Nõusolekuteenus on riigi infosüsteemi ameti e-teenus, mis võimaldab inimesel anda riigile loa jagada tema isikuandmeid ettevõtetele, kes pakuvad isikuandmetel põhinevaid uudseid ja isikustatud teenuseid. Nõusoleku saab anda ainult konkreetse teenuse jaoks vajalike andmete edastamiseks. Pärast nõusoleku andmist edastatakse riigi käes olevad andmed nõusoleku saanud eraettevõttele. Nõusolekuteenuse kasutamine ning nõusolekute andmine on vabatahtlik ning antud nõusoleku saab igal hetkel tagasi võtta. Nõusolekuteenust saaks edasi arendada, laiendades seda ka riigiasutustele – inimene saaks anda loa riigi valduses olevate andmete jagamiseks teise riigiasutusega kindlal eesmärgil, näiteks andmeanalüüsi tegemiseks, et tuvastada toetused ja teenused, mis inimest parasjagu kõige paremini aitaks.

POLIITIKAMUUDATUS Sissetulekupõhised vaesuse leevendamise toetused	Sihtrühma suuruse muutus	Riigi kulude muutus eurodes	Riigi tulude muutus eurodes
1. Toimetulekutoetuse automatiseerimine ehk toetusele kvalifitseerumine tuvastatakse andmete põhjal automaatselt (taotlusmäär 100%, hetkel 34%).	Toetust saanud leibkondade arv kasvab 36 518 leibkonna võrra.	Kulud kasvavad 96,8 miljonit eurot.	Ei muutu.
2. Töötuskindlustushüvitise maksimaalse suuruse langetamine: esimesel 100 päeval 60%-lt 40%-le ja edasi 40%-lt 30%-le eelnevast sissetulekust.	Töötuskindlustushüvitise saajate arv ei muutu.	Kulud vähenevad 19,1 miljonit eurot.	Tulumaksutulu väheneb 4 miljonit eurot. Töötukassalt riigile makstavad sotsiaalkindlustumaksud toetuse saaja eest vähenevad 2,5 miljonit eurot.
3. Töötutoetus kaotatakse, asemele tuleb automatiseeritud toimetulekutoetus ehk toetusele kvalifitseerumine tuvastatakse andmete põhjal automaatselt.	Töötutoetuse saajate arv langeb (kõik 37 044 jäävad ilma); toimetulekutoetuse saajate arv suureneb 38 651 leibkonna võrra.	Kulud kasvavad 49,3 miljonit eurot.	Riigi kogutulud jäävad samaks, kuid töötutoetuse saaja eest makstavad sotsiaalkindlustumaksud vähenevad 14,4 miljonit eurot.

TABEL 4. Näiteid sissetulekupõhistest vaesuse leevendamise toetustest.

Allikas: Arrak jt, 2024

mõnevõrra teenuste kättesaadavust ja tõhusust, jääb see killustunuks ja halduskoormus kujuneb kõrgeks, kuna kõik ei ole valmis või suutlikud nõusolekuid andma ning ka nõusolekute haldamine on keerukas.

Sellise stsenaariumi eeliseks on, et nõusolekupõhine süsteem võimaldab inimestel täpselt ja selgelt kontrollida oma andmete kasutamist ning suurendab toetuste ja teenuste täpsust, pakkudes samal ajal õiguslikult tugevaimat alust proaktiivsele andmetöötlusele. Kontroll andmete töötlemise ulatuse üle jääb täielikult inimesele ja ta osaleb võrdse osapoolena tema andmeid puudutavates otsustes. Samas toob see kaasa riski halduskoormuse ja ebavõrdsuse suurenemiseks. Tekib kohustus ülal pidada paralleelsüsteeme,

mis võib takistada efektiivsust ning andmekasutuse läbipaistvus võib jääda ebapiisavaks.

2. Stsenaariumi „Piiratud ressursid“ lähtekohaks on riigieelarve väga keeruline seis, mis sunnib keskenduma tõhususele ja ressursside säästule. Toetuste saamine seotakse inimeste sissetulekutasemega, arvestades seejuures, et kõige õiglasem on lähtuda sissetulekust ühe leibkonnaliikme kohta, mis on põhimõtteline erinevus praeguse üksikisikupõhise süsteemiga. Kuigi see võimaldab mitu seni eraldi seisnud toetust ühendada – näiteks ühtne peretoetus senise lapsetoetuse, suure pere ja üksikvanema toetuse asemele –, jääb riigile tekkiv kokkuhoid loodetust väiksemaks. Inimeste jaoks loob

ebakindlust toetuste ajas kõikuv tase, juhul kui sissetulekud muutuvad, näiteks ebastabiilse tuluga projektitöö korral. Keerukust suurendavad sissetulekupiiride ja leibkondade täpne määratlemine.

3. Stsenaariumis „Andmepõhine ennetus“ on suurenenud sissetulekulõhe jõukaima ja vaeseima elanikkonnarühma vahel ning kasvanud ka regionaalse ja haridusliku ebavõrdsuse näitajad. Riigirahanduse pikaajalisi väljavaateid mõjutab vananev ühiskond koos tervena elatud eluaastate madala tasemega. Möödapääsmatuks muutub sotsiaalsete ja rahvatervise riskide tõhusam ennetus, et ohjata riigi järjest kasvavaid sotsiaalkulusid ja vähendada ebavõrdsust. See pälvib ka ühiskonnas laialdase toetuse ning õiguslik raamistik laieneb, et hõlbustada andmete taaskasutust ennetuse tõhustamise eesmärgil.

Asjaolu, et midagi on tehnoloogiliselt võimalik, ei tähenda, et see peaks muutuma omaette eesmärgiks.

Järjekorras asutakse rakendama elustiilihaiguste, töökaotuse, haridustee enneaege katkemise ning võlgadesse ja vaesusse sattumise andmepõhise ennetamise programme. Selle tulemusel vähenevad pikaajaliselt riigi tervishoiu- ja sotsiaalkulud, tõuseb tervena elatud eluiga ja inimeste aktiivsus tööturul. Suureneb inimeste andmekirjaoskus. Andmejälgija võimaldab inimestel täpselt näha, milliseid andmeid mis eesmärkidel riik nende kohta kasutab, ja soovi korral nende kasutamine keelata. See suurendab

läbipaistvust ja annab inimestele suurema kontrolli oma andmete üle, tugevdades usaldust riigi vastu.

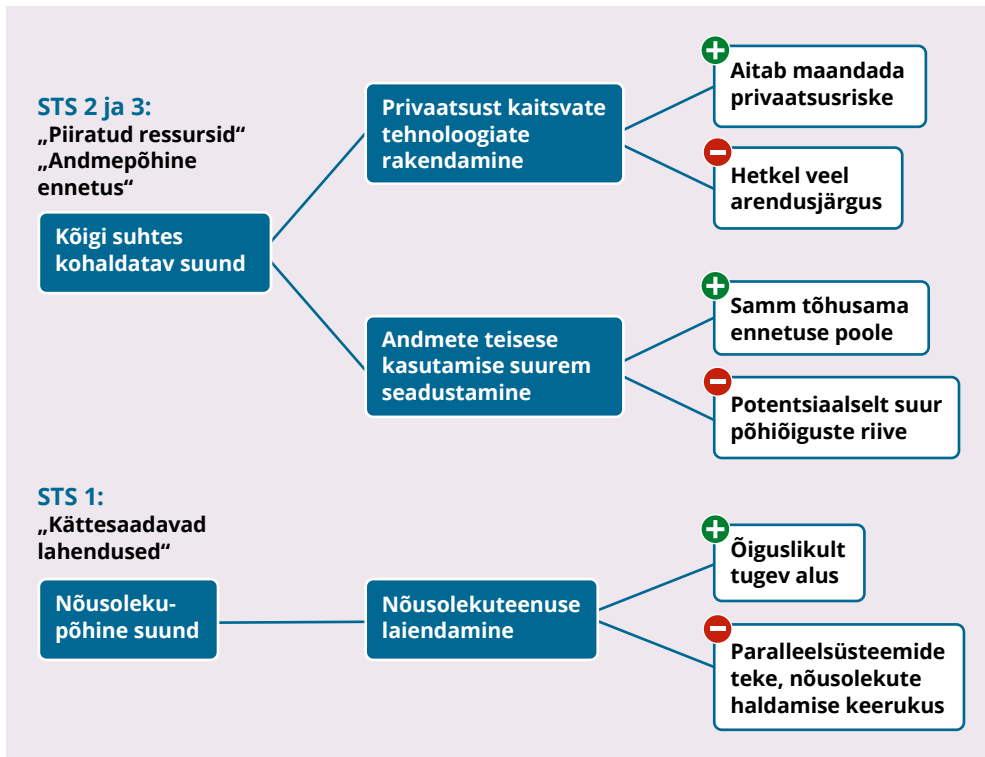
Samas leiavad paljud, et andmepõhise ennetusega sekkub riik liialt inimeste eraellu ja süveneb mure noorte inimeste enesejuhtimisvõime (agentsuse) kahanemise pärast. Teistel, eriti eakamatel elanikel tekib mure, et ulatuslik toetumine automatiseeritud andmeanalüüsile on vähendamas otsesuhtlust ametnikega. Samuti tõstatuvad mured otsustusprotsesside erastamise üle, kuna paljud tehnoloogiad või nende arendusõigus on ostetud erasektorilt arendaja intellektuaalomandi kaitses, mis ei võimalda süsteemi ehituse üksikasju avalikustada, muutes vastutuse kindlaksmääramise keeruliseks.

STSENAARIUME LÄBIV KÜSIMUS

Eesti avalike teenuste ja toetuste edasisel personaliseerimisel kujuneb **keskseks küsimuseks proaktiivse teenusepakumise soovitavus ja levik**. Üldiselt on selleks kaks peamist suunda: seadusjärgselt kõigi isikute suhtes kohaldatav või iga isiku eelneva nõusoleku põhine suund. Neid suundi on võimalik rakendada ka kombineerituna.

Ülekaaluka avaliku huviga tegevuse puhul, milleks näiteks stsenaariumis „Piiratud ressursid“ osutus riigi toetuste sõltuvusse seadmine leibkondade sissetulekust, võib rakendada kõigi suhtes kohaldatavat suunda, viies sisse asjakohast andmekasutust võimaldavad seadusemuudatused. Stsenaariumis „Andmepõhine ennetus“ osutus ülekaalukas avalik huvi, mis õigustas isikuandmete teise kasutamise seadustamist, veelgi laiemale: selleks loeti mitmete sotsiaalsete ja rahvatervise riskide tõhusam ennetamine.

Teiste, väiksema avaliku huviga juhtumite puhul, mis ei kaalu üles kaasnevat põhiõiguste riivet, või juhtumite puhul, kus põhiõiguste riive on eaproportsionaalselt suur, saaks teenuseid ja

JOONIS 3. Proaktiivse teenusepakkumise lahendussuunad.

Allikas: Arenguseire Keskus

toetusi proaktiivselt pakkuda vaid neile, kes on andnud nõusoleku oma andmete sel eesmärgil kasutamiseks (stsenaarium „Kättesaadavad lahendused“).

Joonisel 3 on esitatud lihtsustatult eelnevalt kirjeldatud valikud. Kõigi isikute suhtes kohaldatav suund eeldab täiendavate õiguslike aluste loomist andmete teiseks kasutamiseks, mis omakorda eeldab põhiseaduspärasuse hoolikat hindamist, ning privaatsust kaitsvate tehnoloogiate kasutuselevõttu. Nõusolekul põhinevas suunas saab inimene ise otsustada, kas ta soovib anda loa oma andmete töötlemiseks, et saada vastu pakkumisi oma olukorrale ja vajadustele kohandatud teenusteks ja toetusteks. Probleemiks võib kujuneda nõusolekute haldamise keerukus ja paralleelsüsteemide teke, samuti võimalik ilmajätetus neis elanikkonnarühmades, kus digipädevus on väiksem.

LÕPPSÕNA

Asjaolu, et midagi on tehnoloogiliselt võimalik, ei tähenda, et see peaks muutuma omaette eesmärgiks. Eespool kirjeldatud suundumused paiknevad ühiskondliku aktsepteeritavuse piirimail – seda näitab ka Arenguseire Keskuse küsitlusuuring.

Andmekogude ja neile toetuvate masinate maailmas kipub inimene kujunema passiivseks andmesubjektiks, kelle elu mugavamaks tegemine andmepõhiste lahenduste toel tähendab pahatihti privaatuse riivet ning käitumise suunamist. Kuigi see toob kaasa tõhusust ja majanduslikku kasu, on vaja seda trendi tasakaalustada, et tuua inimene võrdse osapoolena osalema tema andmeid puudutavates otsustes. Riigil on jätkuvalt vastutus kaitsta kodanike eraelu puutumatust, austada autonoomiat ja enesemääramisõigust, tagada andmeõigus ning ennetada andmelekked.

KASUTATUD ALLIKAD

ARM, M. (2023). Digimuutused ettevõttes õppekava magistrieksami kirjalik analüüsitöö.

ARRAK, K., KOPPEL, K., TOIM, K., LAURIMÄE, M., PALL, K., KADARIK, I., VIKS-BINSOL, P. (2024). Andmepõhise personali-seerituse potentsiaal ja mõju sotsiaal- ja haridusvaldkonna avalikes teenustes ja toetustes. Civitta Eesti AS, Sihtasutus Mõttekoda Praxis. Tellija: Arenguseire Keskus.

JUHA, M. (2023). Proaktiivne profileeriv personaalne e-riik. Kas inimese osalus ja läbipaistvus jäävadki unarusse? – Juridica, 6, lk 510–513.

MÄLLO, T., PUUSALU, J. ja TUPAY, P. K. (2024). Personaalne riik – mõtleme veel. – Sirp, 3. mai. – <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/personaalne-riik-motleme-veel/>

MÄLLO, T. (2022). Andmetöötusel põhinevas ühiskonnas vajab inimene andmekontot ja -auditit. – Arenguseire Keskuse trendiraport „Pikksilm“. – <https://arenguseire.ee/pikksilm/andmetootusel-pohinevas-uhiskonnas-vajab-inimene-andmekontot-ja-auditit/>

PERSONAALNE RIIK. Mitte kedagi ei jäeta maha. – Erakond Eesti 200. – <https://eesti200.ee/personaalneriik/>

RIISALO, T. (2024). Personaalne riik äratav digitiigri ja teeb elu lihtsamaks. – ERR, 12. veebruar. – <https://www.err.ee/1609250466/tiit-riisalo-personaalne-riik-aratab-digitiigri-ja-teeb-elu-lihtsamaks>

SIHITUD AUTOMAATTOETUSTE TEEKAART EESTIS. Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/sihitud-automaattoetuste-teekaart-eestis/>

SOLVAK, M. (2023). Ettekanne Arenguseire Keskuse veebiseminaril „Kuidas nutikate andmelahendustega riigi toetusi personaliseerida“. Ettekanne „Kraattide kasutus ennetuses: rakendatud näited ja ilmnenud probleemid“. – <https://arenguseire.ee/uritused/veebiseminar-kuidas-nutikate-andmelahendustega-riigi-toetusi-personaliseerida/>

SÜNDMUSTEENUSED. Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium. – <https://www.mkm.ee/digiriik-ja-uhendus/digiteenused/sundmusteenused>

VALLISTU, J. (2024). Personaalriigi tulevik – kuidas andmeanalüüs ja tehisaru heaoluriiki muudavad? – Arenguseire Keskuse trendiraport „Pikksilm“. – <https://arenguseire.ee/pikksilm/personaalriigi-tulevik-kuidas-andmeanaluus-ja-tehisaru-heaoluriiki-muudavad/>

Narva noorte identiteet ja väärtused¹

ANDU RÄMMER
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorteuuringute kaasprofessor

ANASTASSIA TUUDER
Tartu Ülikooli Narva kolledži
arendusosakonna
välissuhete juht

Käsitleme Narva noorte identiteeti ja selle seoseid väärtustega 21. sajandi kolmandal kümnendil. Identiteedi kujunemise mõistmine aitab toetada noori säilienõtkuse arendamisel ja ühiskondliku ühtekuuluvuse tugevdamisel (Teperik & Senkiv 2020), mida läheb vaja püüdluses leida Eestis parimat rakendust oma võimetele ning viia ellu oma unistused.

Üleminekul täiskasvanuikka välja kujunevate väärtuste (Basáñez 2016) käsitlemisel

1 Eelretsenseeritud artikkel

JELENA ROOTAMM-VALTER
Tartu Ülikooli Narva kolledži
infotehnoloogia ja ettevõtluse
osakonna majandusteaduse
lektor

lähemalt Smithi ja Schwartzi (1997) lähemisest, kes märgivad, et tegemist on emotsionaalselt laetud uskumustega, mis puudutavad ihaldatavaid eesmärke või nendeni jõudmiseks heakskiidetud viise. Need on suhteliselt püsivad ja situatsiooniülesed ning juhivad nii käitumise ja sündmuste valikuid kui ka neile antavaid hinnanguid.

Esmalt vaatleme lähemalt, kuidas Narva noored eestivenelased positsioneerivad ennast Eesti ja Narva kontekstis ning kuidas nad konstrueerivad kohalikku ja riigi (rahva) identiteeti. Seejärel analüüsime nende identiteedi seost erinevate hinnangutega.

Integratsiooni uurimise töörühma (Vetik jt 2020: 112) analüüside põhjal tajuvad ühelt poolt paljud venekeelsed inimesed, et Eesti riik on jätnud iseisvuse taastamise järel nad omapead ning teisalt tajuti ka tollast Venemaa välispoliitikat enda suhtes reetmiseks.

Selliste tõukejõudude tagajärjel on piirjooni võtmas suhteliselt tugev kohalik identiteet.

Alates Nõukogude aja järgsetest 1990ndatest on mitte-eestlaste varasem domineeriv staatus Eestis muutunud, neist oli saanud uue riigi kontekstis vähemus ja neil tuli tekkinud olukorraga kohaneda.

Vetiku töörühma (Vetik jt 2020) analüüside põhjal on hästi näha, et on nii neid eestivenelasi, kes kohanesid üsna hästi, kui ka neid, kellel nii hästi ei ole läinud. Samas viitavad mõned murettekitavad trendid ka põlvkondlikele erinevustele. Näiteks on täheldatud, et eestivenelaste nooremal põlvkonnal on madalam riigiidentiteet (Mäkinen 2021) ning nad on segregeeritud (Mooses 2021).

NARVA ERIPÄRAD

Teine maailmasõda, Nõukogude okupatsioon ja Eesti taasiseseisvumine on jätnud väga sügavad jäljed nii Narva arhitektuursele ilmele kui ka elanikkonnale. Kui sajandi alguses oli enamik Narva elanikkonnast eestlased, siis sajandi lõpuks langes nende osakaal alla viie protsendi (Statistikaamet 1995). Ka riigikordade vahetumisega kaasnes erinevate etniliste gruppide poliitilise domineerimise vahetumine. Kõik need muutused avaldasid mõju linna elanikele ja nende identiteedi konstrueerimisele. Seetõttu oli Narva ka võrreldes teiste Eesti linnade ja piirkondadega juba 1934. aasta rahvaloenduse andmetel (Riigi Statistika Keskbüroo 1935) tunduvalt mitmekultuursem ja -keelsem.

Teise maailmasõja järgse Nõukogude okupatsiooni ajal muutus linna elanikkonna rahvuslik koosseis drastiliselt. Kuna pärast 1944. aasta massevakuatsiooni oli sõjajärgsel ajal tagasi tulijaid väga vähe, mehitas uus võim linna lähtuvalt linna taastamise ja piirkonna industrialiseerimise vajadusest uute, teistest Nõukogude vabariikidest pärit elanikega (M. Tuuder & Paulus 2020: 26–27). Uued elanikud saabusid Narva peamiselt organiseeritud

värbamise kaudu. Jõudsalt kasvanud linnaelanike arv küündis 1989. aasta rahvaloenduse ajal 81 221 inimeseni, kellest 93 protsenti rääkis emakeelena vene keelt ning vaid kolm protsenti rääkis emakeelena eesti keelt (Statistikaamet 1995).

Pärast Eesti iseseisvuse taastamise järgse varasemate üleliidulise alluvusega tööstusettevõtete pankrottide lainet ja madalama hinnatasemega Venemaaga piirikontrolli kehtestamist tekkisid paljudel majanduslikud probleemid ja Narva elanikkond hakkas kiiresti vähenema. 2000. aasta rahvaloenduse andmetel elas Narvas 68 680 inimest, kellest 86 protsenti olid venelased ja viis protsenti eestlased (Statistikaamet 2000). Marova (2024) analüüsides selgus, et noorte linnast lahkumise põhjusteks peetakse kohalike arenguvõimaluste piiratust, tööpuudust, madalaid palku, puudulikku vabaajategevusi ning linnas tooni andvat vaimsust. 25 aasta eest Narva tööle siirdunud eestlane Villiko (2024) sedastab, et Narvast eestikeelse linna saamiseks oleks vaja, et sinna lisanduks 15 000 – 25 000 eestlast. Rahvusringhäälingu korrespondent Jüri Nikolajev märgib, et eestlaste arv Narvas on hakanud aeglaselt suurenema hoopis sellepärast, et venelased on hakanud end rahvastikuregistris eestlaseks märkima. Tema prognoosi järgi saab Narvast pikemas perspektiivis linn, kus elavad venekeelsed eestlased (Kulli 2024).

Statistikaameti andmetel suurenes Narvas 21 aasta jooksul Eesti kodakondsusega inimeste osakaal 36 protsendilt 49-le, Vene kodakondsuse puhul 29 protsendilt 34-le ning määratlemata kodakondsusega isikute osakaal langes peaaegu kolm korda – 34 protsendilt 13-le (Statistikaamet 2000, Narva linn 2023/2024).

Teatud määral pidas paika Laitini järeldus, et osa Eestis elavatest mitte-eestlastest tegi ratsionaalse valiku, mis väljendus nende otsuses õppida ära eesti keel (1998). Teisalt on riiklik keele- ja hariduspoliitika tekitanud ka teatud trotsi

mitte-eestlaste hulgas (Rannut 2008). Etniliste gruppide erinevused meedia tarbimises pole kadunud (Rämmer 2023b, Voog jt 2024) ning keelegruppide omavahelised kontaktid kalduvad vähenema (Kultuuriministeerium 2020). Murettekitavaks probleemiks on gruppide eraldatus ja vähene omavaheline kontakt, seda nii elamiskohapõhiselt (Leetmaa 2017) kui ka liikumistrajektoorida löikes (Mooses 2021). Nooremate põlvkondade lõimumine ei ole kulgenud oodatud tempos, pigem on mõnede aspektide löikes märgata vastupidist trendi (Mäkinen 2021, Mooses 2021). Eesti keele oskus või pigem selle ebapiisavus on suuresti ka üheks peamiseks põhjuseks, miks eesti-venelased tulevad võrreldes eestlastega sotsiaalmajanduslikult raskemini toime.

Viimane Eesti ühiskonna lõimumis-monitooring (Voog jt 2024) toob välja, et venekeelne kogukond on lõhestunud nii suhtumises sõtta Ukrainas kui ka üleminekusse eestikeelsele õppele.

IDENTITEETI KUJUNDAVAD TEGURID

Identiteedi puhul on tegemist selgelt sotsiaalse nähtusega. Psühholoogid Augoustinos ja Walker (1995) toovad välja, et inimeste enesemääratlus on paratamatult seotud sotsiaalsete jõudude ja sotsiaalsete struktuuridega. Isegi siis, kui inimesed ei määratle iseennast selgesõnaliselt sotsiaalsete positsioonide kaudu, kujundavad nende vaateid iseendale siiski väiksemal või suuremal määral sotsiaalsed tegurid.

Augoustinose ja Walkeri sõnul on personaalse identiteedi ja sotsiaalse identiteedi eristamisel oluline silmas pidada, et sellise eristuse tegemine on sunnitud ja meelevaldne. Personaalne identiteet viitab rangelt individuaalsetele omadustele ja tunnustele, mida me endas näeme. Kui keegi vastab küsimusele „Kuidas teil läheb?“ selliste väidetega nagu „Mul on igav“, „Olen murelik“ ja „Olen närvis“, siis toob ta välja aspekte sellest, mida tavaliselt nimetatakse nende personaalseks

identiteediks. Teiselt poolt, kui vastused oleksid „Ma olen üliõpilane“, „Ma olen eestlane“ või „Ma esindasin noorte meremeeste klubis narvalasi“, siis avab see isik oma sotsiaalse identiteedi aspekte. Seega võib öelda, et kui ei ole võimalust teisest eristuda füüsiliste eraldusjoonte tõmbamise kaudu, võib seda teha läbi identiteedi konstrueerimise.

Tajfel (1981: 255) määratleb sotsiaalset identiteeti osana inimeste minakontseptsioonist, mis tuleneb tema grupikuuluvust puudutavatest teadmistest koos sellele kuuluvusele omistatud väärtuse ja emotsionaalse tähendusega. Sotsiaalne identiteet kujuneb indiviidil meie-grupiga samastumise ja nende-grupile vastandamise käigus ning osutab tavaliselt sotsiaalsele grupile, kuhu kuulutakse ning selle sotsiaalsele positsioonile või sotsiaalsele staatusele. Selle kujunemisel saab eristada kolme protsessi: sotsiaalset kategoriseerimist, enesehindamist sotsiaalse identiteedi kaudu ning olemasolevate sotsiaalsete gruppide väärtuslikkuse võrdlust (Rämmer 2022). Meie sotsiaalne identiteet tuleneb tavaliselt rühmadest, kuhu me kuulume. Kuid vahel samastutakse ka rühmadega, kuhu ei kuuluta (näiteks jalgpalliklubi), ja silmapaistvate inimestega. Sel juhul tõuseb ja langeb enesehinnang koos imetlusobjekti õnnestumiste ja ebaõnnestumistega.

Tajfeli parafraseerides märgib Valk (2017: 202), et ka „rahvuslik identiteet on osa inimese minapildist, mis tuleneb teadmistest oma rahvuslikust kuuluvusest koos sellele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega“. Tema sõnul segunevad rahvuslikus identiteedis üht kindlat etnilist rühma iseloomustav etniline identiteet ja samas riigis erinevate etniliste rühmade poolt omaks võetud riigiidentiteet.

Enda positsioneerimiseks ühiskonnas suhestub inimene mitmete gruppidega (U. Wagner jt 1986), kõigepealt oma lähigrupiga, milleks noorel on tavaliselt oma perekond (Basáñez 2016). Ka teised

teadlased (nt Hitlin 2002) väidavad, et sellega koos võetakse omaks ka väärtused. Enamikus Narva perekondades räägitakse vene keelt ja paigutatakse end enamasti vene kultuuriruumi. Sealt kujuneb noore esimene identiteet, mis tuleneb ta kuuluvusest oma perekonda.

Tähtsuset järgmine, esimene väline grupp (U. Wagner jt 1986), kellega noor suhestub, on üldjuhul kooliseltskond, kus ta kodu kõrval suurema osa oma ajast veedab ja tegutseb. Narva noore jaoks võib juba siin ilmnedu valiku vajadus: osa õpetajaid ja ehk ka klassikaaslast räägib eesti keeles ning kannab eesti kultuuri. Kool tervikuna juurutab riigi identiteeti, mis on

Enamikus Narva perekondades räägitakse vene keelt ja paigutatakse end enamasti vene kultuuriruumi. Sealt kujuneb noore esimene identiteet, mis tuleneb ta kuuluvusest oma perekonda.

tegelikult juba järgmise tasandi identiteedigrupp. Noorel tekibki siin võimalus ja vajadus nende mõlemaga suhestuda. Samastudes nii eestlaste kui venelastega, võib jõuda olukorrani, kus end identifitseeritakse mitte ainult enamusse, vaid ka vähemusse kuuluva grupiga (Cárdenas jt 2021). Just selliste katsumuste mõistmine ja noorte toetamine nende vältimisel tundub eriti oluline.

Enda Eesti venelaseks nimetamine viitab topeltidentiteedile. Seda on käsitletud mitmete etniliste gruppide ja riikide näitel (nt Hopkins 2011). Ida-Virumaa noored, keda eakaaslased näevad nii eesti

kui ka vene identiteeti kandvatena, saavad rohkem tunnustust mõlema grupi poolt, mida kinnitavad ka meie varasemate uuringute tulemused (Rootamm *et al.* 2018).

Topeltidentiteet võib kujuneda ka kohalikult tasandil. Nii on paljudele narvakatele oluline kuuluda just oma linna elanike hulka: kohaliku identiteedi erilist tähtsust rõhutavad mitmed uuringud (Trimbach 2016, Kingumets 2022, A. Tuuder 2022). Ühelt poolt võib see olla sotsialiseerumisele positiivse mõjuga, ent võib teatud tingimustel rahvusliku identiteediga ka mõneti vastuollu sattuda ning põhjustada mitmeid sotsiaalseid probleeme (Esaiasson & Sohlberg 2020).

Võib ka välja tuua, et topeltidentiteet võib kujuneda noorel ka lähigrupi ehk eelkõige vanemate mõjul, kui vanemad on juba ise topeltidentiteediga (Vermeulen & Kranendonk 2021). Ilmselt võib vanemate topeltidentiteet mõneti lihtsustada ja toetada nii lapse identiteedi kujunemist kui ka ta järgnevaid olulisi valikuid. Ent tuleks arvestada asjaoluga, et kui lähigrupp tunneb end emotsionaalsel tasandil ohustatuna, võib see nõrgestada identiteedi tugevust järgmiste gruppidega (Voci 2010).

Narva noor võib ka suhestuda Euroopa väärtustega ning identifitseerida end eurooplasena. Sellise identiteedi kujunemine on üha tõenäolisem, sest Euroopa riigid ja institutsioonid loovad selleks üha soodsamaid tingimusi (Royuela ja López-Bazo 2020).

Identiteedi konstrueerimise analüüsiks on sobilik Bourdieu välja teoorial (2003) põhinev relatsiooniline lähenemine. Narva on piirkond, kus rahvusvahemuse osakaal on nii suur, et see kaalub üle rahvusenamuse osakaalu. Poola vähemuse suhteid leedukeelse enamusega uurinud Zeromskyte ja W. Wagneri (2017) sõnul on sellisel juhul tegemist ümberpööratud võimusuhetega. Sellise käsitluse kohaselt on Narva puhul tegemist piirkonnaga, kus venekeelne vähemus on enamuse positsioonis, mis jätab tugeva mõju nende etnilisele identiteedile.

Relatsiooniline lähenemine võimaldab välja tuua, milliseid positsioneerimise strateegiaid kasutavad Narva noored Eesti ja Narva kontekstis ning eristada subjektipositsioonide puhul radikaalseid või mõõdukaid segmente. Olles Eesti kontekstis etniline vähemus (väljateooria mõistes domineeritav subjektipositsioon), aga Narva kontekstis etniline enamus (domineeriv subjektipositsioon), võib eeldada, et selline kahetine positsioon avaldab oma mõju Narvas elavate noorte eestivenelaste enesemõistmisele nii kohalikul kui ka riigi tasandil.

Positsioneerimine riigi ja linna kontekstis mõjutab kohaliku identiteedi tekkimist, mida võib vaadata teistele gruppidele vastandumise kaudu, lähtudes Tajfeli (1981) sotsiaalse identiteedi teooriast. Riigiidentiteet võib ühelt poolt olla kohaliku identiteediga läbi põimunud, aga võib sellele ka vastanduda.

Bourdieu (2020) käsitluses on väli sotsiaalne ruum või ala, kus on esindatud domineeriv ja domineeritav subjektipositsioon ning kus käib pidev enda positsioneerimine ning võitlus domineeriva positsiooni pärast. Definitsioonist lähtuvalt on domineerival subjektipositsioonil (Dsp) olijal õigus ja võimalus kujundada välja nii, nagu ta õigeks peab. Domineeritaval subjektipositsioonil (dsp) oleval grupil või isikul tuleb aga kas leppida olukorraga või katsuda jõuda domineerivale positsioonile (muuta kehtivat moraalkorda vastavalt enda nägemusele).

Bourdieu (2003) sõnul on sotsiaalse ruumi või välja konstrueerimiseks vaja subjektipositsioone eristavat majanduslikku ja kultuurilist kapitali, mis on vastastikku konverteeritavad. Kultuuriline kapital omandatakse (institutsionaalselt või läbi perekonna) esmalt koduses keskkonnas ning hiljem hariduse ja kultuurilise keskkonna kaudu. Näideteks kultuurilisest kapitalist võivad olla nii omandatud teadmised, sh omandatud keel, kõrgharidust andva asutuse diplomid või sobiv keelepruuk. Narvas on üheks

kultuurilise kapitali tähtsamaks aspektiks eesti keele oskus, mis on omandatud kas koolis või perekonna kaudu ning mis omab selget mõju ka majanduslikule kapitalile (töökoht, sissetulek). Suurt rolli välja väljakujunemises, taastootmises või ümberkujundamises mängivad seal domineerivad kapitalide omamisel põhinevad hierarhiad (Bourdieu 2020: 220–221). Domineeriva subjektipositsiooni säilitamiseks või saavutamiseks kasutatakse kogutud kapitali, sh kultuurilist kapitali.

Kuigi Bourdieu (2003) väidab, et samal subjektipositsioonil asuvatel inimestel on sarnaste hoiakute ja arvamuste omaksvõetuseks piisavalt ühist, ei pruugi nad siiski täpselt sama suhtumist väljendada. Seetõttu tekivad nii domineeriva kui ka domineeritava subjektipositsiooni sees segmendid, mida võiks nimetada mõõdukaks ja radikaalseks subjektipositsiooniks (Vetik 2019). Mõõduka subjektipositsiooni alla koonduvad teise subjektipositsiooni esindajate arvamustesse mõistvamalt suhtujad, kes on väiksemal või suuremal määral teistsugustel seisukohtadel olijatega koostööks valmis; radikaalse subjektipositsiooni esindajad vastanduvad aga nii sama subjektipositsiooni mõõdukamale segmendile ja teise subjektipositsiooni esindajatele. Seetõttu on iga subjektipositsiooni ja segmendi esindajatel sotsiaalses ruumis tegutsemiseks oma tegevuse strateegia.

Bourdieu lähenemise põhjal võib kontseptualiseerida etnopolitiilist välja, milles eestlased ja eestivenelased asuvad erinevatel subjektipositsioonidel. See võimaldab analüüsida Narva noorte eestivenelaste positsioneerimist sellel väljal. Samuti annab see hea aluse nii kohaliku kui ka riigirahva identiteedi uurimiseks.

MILLINE OLI METOODIKA?

Andmed koguti kahe erineva uuringuga. Identiteedi konstrueerimist uuriti 2022. aasta veebruaris ja märtsis kaheteistkümne 19–27-aastase venekeelse noorega tehtud individuaalsete poolstruktureeritud

intervjuudega. Kõik intervjuud tehti vene keeles ning helilindistused transkribeeriti ja neid analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi abil. Selle uuringu tulemusi on käsitletud põhjalikult A. Tuuderi (2022) magistritöös.

Narva noorte väärtusi ja identiteedi omaksvõetust uuriti 2023. aasta märtsist 2024. aasta aprillini Narva gümnaasiumi-õpilaste ja TÜ Narva kolledži üliõpilaste seas tehtud ankeetküsitlusega, milles osales 284 noort vanuses 18–28 aastat. 91 protsenti neist olid täisealised 11. klasside gümnaasiumiõpilased ja üheksa protsenti TÜ Narva kolledžis õppivat Narva päritolu noort. 62 protsenti vastajatest olid neid ja 38 protsenti noormehed. 56 neist vastasid eesti ja 228 vene keeles. Enamik vastajatest olid 18-aastased. Analüüsi käigus võrreldi end erinevalt identifitseerinud gruppide vaheliste hinnangute olulisuse erinevusi Cramer-V seosekordaja abil.

NARVA NOORTE IDENTITEET EESTI JA NARVA KONTEKSTIS

Intervjueeritutel paluti esmalt valida, kas samastatakse rohkem eestlaste, venelaste või muust rahvusest inimestega. Polnud üllatav, et end identifitseeriti venelasena.

Ma tunnen ennast Eestis venelasena, aga samal ajal olen Eesti kodanik, eurooplane (naine, 20).

Intervjuudest koorus, et noored eestivenelased võivad kultuuritausta (sh emakeel, vanemate rahvus) järgi tunda ennast venelasena, aga teistes aspektides (kodakondsus, sünniriik) kalduda enda eestlaseks pidamise poole.

Samas toodi välja ka kõhklusi rahvustesse selge kuulumise kohta. Nii ei tahetud pidada end üheselt ei eestlaseks ega venelaseks.

Arvan, et ei kuulu ei eestlaste ega venelaste hulka. [...] Ma elan siin, aga räägin vene keelt, nii et põhimõtteliselt, kui mitte sügavalt kaevata, siis võib-olla et olen rohkem venelane. Aga kui nii mõelda, siis ei sinna ega tänna ei kuulu (mees, 20).

Uuringus osalenud Narva noored tunnevad ennast Eesti kontekstis pigem

domineeritaval subjektipositsioonil ehk nad suhestuvad väiksemal või suuremal määral eestivenelaste kategooriaga. Samas avaldus nende seisukohtades sageli ebakindlus, sest ei suudetud kummagi kategooriaga samastuda või leiti, et kuulutakse mõlemasse – nii eestlaste kui ka eestivenelaste kategooriasse.

Ebavõrdsuse võti peitub suuresti eesti keele valdamises ning informandid nõustusid sellega, et kui eestivenelased õpivad eesti keele ära, siis nende võimalused Eesti ühiskonnas läbi löömiseks ka suurenevad. See näitab kultuurilise kapitali ehk eesti keele tähtsust. Intervjueeritute silmis on see kapital midagi, mida on võimalik akumuloida õppimise kaudu.

Intervjueeritud Narva noored näevad end Eesti kontekstis etnopolitilisel väljal mõõdukal subjektipositsioonil kas rahvusvähemusena või kusagil kahe rahvusgrupi vahel olevat, kuid ei tunneta vajadust radikaalseteks muudatusteks (näiteks läbi vene keele riigikeeleks kehtestamise, kodakondsuse muutmise abil või mingil muul moel).

Seevastu Narva kontekstis nähakse end suuresti domineerival subjektipositsioonil ning võrreldes enda identifitseerimisega Eesti kontekstis peetakse ennast Narvas rohkem venelaseks. Huvitaval kombel rõhutatakse selles kontekstis teistsugust kultuurikapitali. Nimelt viidatakse Narva kontekstis rohkem vene keelele, eriti toonitades, et Narvas räägitakse seda rohkem kui mujal Eestis ning vene rahvusest inimesi elab seal rohkem kui teistes Eesti linnades.

Üks intervjueeritu ei osanud aga välja pakutud kategooriate (eestlased, venelased, muust rahvusest inimesed) seast ühtegi valida ning pakkus välja oma kategooria, milleks on Narva elanik ehk narvakas.

Narvas ma tunnen ennast narvakana. Ma tean, mida; ma tean, kuidas, kus, millal (naine, 23).

Kokkuvõtlikult võib väita, et Narvas tuntakse ennast suuresti domineerival

positsioonil olevana, mis ilmselgelt põhineb kultuurikapitalil, mis puudutab keelekeskkonda, sest see on kõige nähtavam osa linna keskkonnast ning mõjutab igapäevaelu. Valdavaks seisukohaks oli, et kohalikel venelastel on Narvas lihtsam toime tulla ning eestlastel vastupidiselt raskem.

Ja siin [...] on venelaste jaoks kõige mugavam koht. Paljud isegi on nõus kuskil oma tööd ära tegema ja tagasi tulema, et rahulikult siin elada, üürida korterit ja olla nii-öelda omade seas (mees, 23).

Mõne intervjuueeritu hinnangul on Narva vene linn, mida defineerib just kultuurikapital (keel, mentaliteet, inimeste käitumine).

Vene, kindlasti vene linn. [...] Siin on palju inimesi, kes räägivad vene keelt; see, et sa käid ja kuuled vene keelt, sa näed venekeelseid kirju/silte. Mõnikord näed tihedamini vene kui eesti (keelt). Niimoodi. Ja seetõttu minu jaoks on see vene linn (naine, 20).

Teine narratiiv toob välja, et Narvat peetakse samal ajal nii eesti kui ka vene linnaks ning selles on aluseks Eesti kontekstis tekkinud kultuurikapital.

See on eesti linn, Eesti riigi linn, aga seal elab palju venelasi. Järelilikult kultuuriliselt see on ilmselt pigem vene linn [...] see on vene diasporaa linn Eestis (naine, 20).

Aga meil on siin mingi segatud kultuur – nii eestlased kui ka venelased. Ja see mulle tundub väga huvitav, sest me võime kalduda nii ühele kui ka teisele poole (mees, 23).

See ei ole vene linn, sest ma käisin Venemaal mitu korda ja seal on hoopis teine logistika. Ja mitte eesti linn. Sest eesti linnades on ka kõik teistmoodi. Kuidagi visuaalselt ja midagi sellist. Narvas on palju postsovetlikku, aga sellega ka ei saa linna iseloomustada. Ausalt, ei oska küsimusele vastata, sest Narva ei ole ei vene ega eesti linn (naine, 23).

Räägiti ka Narvast kui arenevast eesti linnast, mis ei ole sellisena veel lõplikult välja kujunenud.

Ma arvan, et praegu iga aastaga muutub Narva Eestile lähedamaks. Näiteks seesama üldlaulupidu, mis toimus suvel (naine, 25).

Arvan, et praegu on see ikka eesti linn, sest katsub areneda, katsub ikka rohkem kuuluda sinna, Euroopasse. Linn ikka areneb. Ja areneb ikka Eesti suunas, mitte Venemaa suunas. [...] (naine, 22).

On tähelepanuväärne, et ükskõik, mis narratiivi informandid valisid, lähtuti vene ja eesti aspektide määratlemisel rohkem kultuurilisest kapitalist ning oluliselt vähem majandusliku kapitaliga seonduvast (auto tankimine Venemaal kütuse odavuse tõttu, Euroopa ja Eesti parem tehnoloogiline areng). Seega võib tuua välja, et kultuuriline kapital ja sellega seotud hoiakud ning taju ei muutu kiiresti, vaid kohandavad inimeste maailmapilti vähehaaval.

Intervjuudes toodi välja, et hoopis seadused, sotsiaalsed garantiid ja ühine soov koos samas suunas liikuda on see, mis teeb Narvast osa Eestist.

Kui rääkida sotsiaalsest aspektist, siis (Eestiga siduvaks on) võimalus Narvas sündides saada Eesti kodakondsus, saada juurdepääs kõikidele sotsiaalsetele hüvedele, mida meie riik annab kodanikele, saada Eesti haridus vastavalt Eesti riiklikule haridusprogrammile, töötada ja teha koostööd Eesti ettevõtetega. Tähendab, et on palju sidemeid (naine, 20).

Ka inimlike läbikäimisi, ühiseid projekte ja ärilisi kontakte peetakse aluseks, mis seob Narvat Eestiga.

Intervjuudest koorus, et positiivne minapilt ning identifitseerimine kohalikuks aitab kaasa Narva linna positiivsena tajumisele. Positiivne kuvand aga ei tähenda, et vastajad ei näeks linnakeskkonna probleeme. Inimesi puudutavatest probleemidest toodi kesksena välja noorte lahkumine Narvast. Osas intervjuudes leiti, et selle põhjuseks pole niivõrd ühiskondlikud olud, vaid inimeste endi individuaalsed valikud, sest lähtutakse enda parema käekäigu huvidest, mitte linnakeskkonna säilitamisest lähtuvalt.

Tähendab, loomulikult kõik liiguvad Tallinna, räägitakse, et seal on palju võimalusi, aga, kurat, neid võimalusi keegi kunagi löi. Kui me kõik läheme siit ära, siis sel juhul linn lihtsalt kukub

kokku, ma arvan. Ja mitte ainult see linn. Igal juhul kõikidel väikestel asulatel, kust minnakse ära, ei ole neil loomulikult mingit perspektiivi (mees, 24).

Marova (2024) analüüsid töid välja, et Narva jääda otsustanud noorte ametialase karjääri võimalused võivad olla piiratumad kui mõnes teises Eesti linnas, kus noortel on ligipääs arvukamatele töökohtadele. Vaatamata ligipääsule Narva haridustoetustele ja stipendiumidele ei tarvitse info nende kohta olla kättesaadav.

Üks peamisi grappe, millele vastandutakse, on eestlased. Kuigi neisse ei suhtuta halvasti, tuuakse välja, et nad on teistsugused ja erinevad eestivenelastest.

Vene inimesed on alati olnud kõne, temperamendi ja suhtumise järgi (teistsugused), (järelikult) ei ole vene iseloom alati eestlastele arusaadav (mees, 23).

Noh, tegelikult on venelased väga emotsionaalsed, ekspressiivsed, aga eestlased ei ole sellised. Ja mõtlevad nad teistmoodi, paljudele asjadele vaatavad teistmoodi. Seda on tegelikult väga tunda (naine, 25).

Aga eestlased, nad on niivõrd vaikivad. Jälle, see ei puuduta kõiki. Aga paljud eestlased, sattudes tundmatusse keskkonda, kus ei ole tuttavaid inimesi või midagi sellist, vaikivad, väga paljud (naine, 23).

Eestlased on kuidagi poolenisti läbipaistvad. Ma ei saa nende naljadest tihti aru, mitte sellepärast, et mul puudub eesti keele oskus, vaid lihtsalt sellepärast, et ma olen elementaarselt väljastpoolt nende kultuuri. Üldiselt kahtlemata on ka mõned probleemid keelebarjääri tõttu (naine, 20).

Samal ajal vastandutakse ka Venemaal elavatele venelastele, leitakse, et piiri taga elavad inimesed erinevad Eestis elavatest venelastest ning Venemaal kehtivad põhimõtted, eriti kultuuriline kapital, on erinevad eestivenelaste omadest.

Nad on venelased, aga teistsugused venelased. [...] Aga vene inimesed Venemaalt, nad on teistsugused. Neil on teine mõtlemisviis (mees, 23).

Aga ikka, elades Narvas, sa ei tunne, et sa elad Venemaal. Sa võib-olla tunned, et see on

vene linn, vene kultuuritaustaga linn. Aga ikkagi see asub Eestis ja inimesed, kes siin elavad – venekeelsed –, eristuvad nendest, kes elavad Venemaal (mees, 19).

Rämmeri (2023a) sõnul on venekeelsete eesti noorte väärtustel erinevad ühisosad nii eestikeelsete kui ka Venemaa noorte väärtustega. Eneseületamise-eneuseupitamise dimensioonis olid kõige kõrgemalt eneseületamisele (teiste heaolule) orienteeritud eestikeelsed noored ning kõige madalamalt ehk pigem juba eneseupitamisele (enda heaolule) orienteeritud Venemaa noored. Venekeelsete eestimaalaste skoorid olid nende omadest kõrgemad, kuid jäid eestikeelsete eakaaslaste omadest madalamaks.

Üllataval kombel eristusid intervjueritud lisaks eestlastele ja Venemaal elavatele venelastele ka mujal Eestis, eelkõige Tallinnas elavatest eestivenelastest.

Aga selle juures, kui võtta näiteks Lasnamäe Tallinnas, see on puhas vene linnaosa. See on absoluutselt vene linnaosa. Ma ju elasin Lasnamäel, ma ju näen – see on täiesti teistsugune mentaliteet. Jah, nad räägivad vene keelt, aga nad on teistsugused inimesed. See on täiesti teine linnaosa, kõik on teistsugune (võrreldes Narvaga) (naine, 26).

Ühelt poolt on teistele vastandumine sotsiaalse identiteedi loomulik osa. On vaja midagi ühendavat, mis eristaks omi võõrastest, et oma gruppi kuulumine looks positiivse minapildi. Samas võib terav vastandumine viia konfliktini, mis omakorda kinnistab identiteeti veelgi. Vaadates, millistele gruppidele (eestlased, Venemaal elavad venelased ja mujal Eestis elavad eestivenelased) Narva noored vastanduvad, võib järeldada, et neil on kujunenud välja juba kohalik identiteet või on sellise identiteedi piirjooned vähemalt välja kujunemas. Intervjuudest aga ei koorunud välja, kas vastandumine võiks viia ka teravama konfliktini mainitud gruppide vahel – pigem võib öelda, et vastandumise abil tõmmatakse oma grupi piire.

KOHALIKU JA RIIGIRAHVA IDENTITEEDI KONSTRUEERIMISE ERIPÄRAD

Intervjuudega uuriti ka kohaliku identiteedi seoseid riigirahva identiteedi konstrueerimisega. Nende põhjal võib öelda, et kuigi Narva noortel on kujunenud välja riigirahva identiteet või see on välja kujunemas, ei ole kindlust selle protsessi vääramatuses. Kuigi Eestit peetakse omaks, ei identifitseeritud end sellega nii tugevasti nagu Narvaga.

Narvas tunnen ennast narvakana. Ma tean, mida, kuidas, kus, kes. Ülejäänud Eestis, kuigi elan juba pool aastat Tallinnas, ma veel ei taju (seda). [...] Aga põhimõtteliselt on veel selline pigem ebakindluse, ebastabiilsuse tunne. Seetõttu tunnen ennast turistina. Ja Viljandis oli ka sama-moodi. Ma ei tundnud ennast oma sõiduvees. Isegi kui on olemas toredad inimesed, tekkisid sõbrad ja nii edasi. Ma ikka ei saanud ennast kuidagi (omaksvõetuna) tunda (naine, 23).

Samas tasub märkida, et riigirahva identiteedi omaksvõtmine tähendas intervjuueeritute jaoks pigem enda panuse andmist ning mitte ühiskonnalt järeleandmist ootamist. Samuti toodi välja, et toetav suhtumine eestlaste ja Eesti ühiskonna poolt aitaksid sellele protsessile kindlasti kaasa.

Intervjuueeritud tunnetasid enda kuuluvust nii Eestisse kui Narvasse, kuid tõid välja ka riigiidentiteedi kujunemise keerukust.

Aga peab leidma selle võtme, mis avaks ukse nimega Eesti. Ja igapähele on see võti erinev. Keegi saab selle läbi keele (omandamise), näiteks õppis Tartus, õppis eesti keele ära või midagi sellist. Keegi läbi tuttavate, sõprade võib-olla. Keegi kolis ära mujale Eestisse, aga ikkagi veel tunneb lähedust Narvaga. Mulle tundub, et peab leidma selle sideme (Narva ja Eesti vahel). Nii nagu (inimese) aju on ühendatud neuronite poolt, on vaja leida see tugev side enda jaoks. Võib-olla peab olema rohkem eesti sõpru või midagi taolist (naine, 23).

Vastustest koorus välja, et eesti keele õppimine, eestlastest sõprade ja tuttavate leidmine, Eestis reisimine ja muude kontaktide loomine soodustab samaaegselt

nii Narva kui ka Eestiga kuuluvustunde tekkimist. Mõned intervjuueeritud olid selle eesmärgi saavutanud, teised leidsid, et selleni on vaja veel natuke pingutada. Siingi mängib seejuures tähtsat rolli kultuuriline kapital ning ühise keele leidmiseks eeldatakse nii oma panust kui ka mõistvat suhtumist teistelt.

Kuna Eesti kontekstis tunnetavad Narva noored ennast mõõdukalt domineeritaval subjektipositsioonil ning Narva kontekstis pigem mõõdukalt domineerival subjektipositsioonil, võib kahe positsiooni vahel tekkida mingitel juhtudel vastuolusid. Selline pinge kajastub ka kohaliku ja riigirahva identiteedi vahel. Kui ühelt poolt tuntakse end narvalasena ehk kohalik identiteet on pigem tugev, siis riigirahva identiteedi puhul on tegemist veel käimasoleva protsessiga, mis ei tarvitse veel Eestis omaks võetu tunnetuseni jõuda. Kuigi vastajad ei tunnetata vastuolu kahe identiteedi vahel, ei saa veel kindlalt öelda, et tulevikus ei võiks neid tekkida.

NOORTE IDENTITEEDI SEOSD ÜHISKONNAS TOIMUVAGA

Narva noorte küsitluses osalenutel paluti määratleda end poliitiliste veendumuste alusel. Vasak-parempoolsuse ja liberaalsus-konservatiivsuse teljel antud hinnangute alusel osutus võimalikuks grupeerida nad nelja rühma. Uuringus osalenud nägid end valdavalt vasakpoolsetena – kõige rohkem, 42 protsenti pidas end vasakkonservatiiviks ja veidi vähem (39 protsenti) vasakliberaaliks. Iga kümnes Narva noor arvas, et on oma vaadetelt paremkonservatiiv ja peaaegu sama palju (üheksa protsenti) samastus paremliberaalidega. Võrdluseks – sellised enesemääratlused erinevad 2021. aasta esinduslikus noorsoouuringus (Kaprāns jt 2022) osalenud Eesti noorte omadest, kus enim (47 protsenti) noortest pidas end vasakliberaaliks ja vasakkonservatiiviks vaid 11 protsenti. Neljandik tollastest noortest nägi end paremkonservatiivina ja 18 protsenti paremliberaalina. Kuigi Narva

noorte ideoloogiliste enesemääratluste põhjal ei saa teha üldistatavaid järeldusi kõigi Eesti noorte eelistuste kohta, annavad nad võimaluse heita sügavama pilgu nende mõttemaailma.

Etnilise enesemääratluse järgi kujunes kolm gruppi: eestlasi seitse protsenti, eestivenelasi 58 protsenti ja venelasi 34 protsenti.

Vastajatel paluti hinnata, kui tugevat emotsionaalset seotust Eestiga nad tunnevad. Kõige tugevamat emotsionaalset seost tundsid end konservatiivina määratlenud – paremkonservatiividest 44 protsenti ja vasakkonservatiividest pooled. Viimaste hulgas oli ka kõige vähem, veidi alla neljandiku noori, kes tunnetasid nõrka emotsionaalset seotust. Kõige rohkem Eestiga nõrga seotuse tunnetajaid (40 protsenti) oli vasakliberaalide seas. Emotsionaalse seotuse tugevuses erinevusi end eestlase, eestivenelase või venelasega identifitseerijate vahel ei ilmnunud.

Uuringus osalejad ei näe olulisi erinevusi enda ja teiste eestimaalaste vahel – valdav osa kõigist vastajatest oli veendunud oma kuuluvuses samasse rassi või rahvusesse enamiku Eesti inimestega.

Sarnaselt 2021. aastal Eestis ja teistes Balti riikides tehtud noorsoouuringu (Kaprans jt 2022) tulemustega on Narva noortest kõige suurem osa (üle 70 protsenti) rahul oma sõprade ja perekonnaga. Oma eluga rahul on neist sama suur hulk noori kui 2021. aastal – peaaegu kaks kolmandikku. Kõige vähem on Narva noorte seas oma haridusega rahul olijaid – vaid 55 protsenti. Kuigi 2021. aasta uuringus oli venekeelsetest Eesti noortest oma haridusega rahul sama vähe, oli tollal eestikeelsete noorte hulgas oma haridusega rahul lausa 73 protsenti.

Rahulolu eluga sõltub erinevatest teguritest, milles on ülalmainitud tegurite kõrval olulise tähtsusega ka Eestis ja laiemas maailmas toimuv. Narva küsitluses osalenute hinnangud praegustele arengutele on küllaltki pessimistlikud. Veidi üle kolmandiku neist ei võtnud

seisukohta küsimuses, kas asjad liiguvad Eestis õiges või vales suunas. Samas väitis vaid ligi kümnendik vastajatest, et praegusel ajal liiguvad Eestis asjad üldiselt õiges suunas, ning üle poole noortest oli seisukohal, et asjad liiguvad vales suunas. Kõige rohkem oli Eesti positiivsetes arengutes veendunud end eestlasena identifitseerinute seas (30 protsenti), venelaste ja eestivenelaste seas oli neid alla kümnendiku. Seevastu 40 protsenti eesti identiteediga, 53 protsenti eestivene identiteediga ja 58 protsenti end venelasega identifitseerinud vastajatest leidsid, et asjad liiguvad vales suunas. 2020. aasta koroonakriisi ajal Eesti kodanikega tehtud Eurobaromeetri uuringus (Eurobarometer 94.1 2020) olid hinnangud märksa polariseerunud. Üle kolmandiku selles osalenud noortest väitsid, et meil liiguvad asjad õiges suunas, ning veidi vähem kui kaks kolmandikku neist olid veendunud, et asjad liiguvad hoopis vales suunas.

Narva uuringu vastajatelt küsiti ka hinnangut arengute kohta Venemaal. Kümnendik leidis, et asjad liiguvad üldjoontes õiges suunas ning veidi alla kahe kolmandiku arvas, et enamasti vales suunas. Viis protsenti eesti, kaheksa protsenti eestivene ja 12 protsenti vene identiteediga noortest oli veendunud, et asjad liiguvad Venemaal üldiselt õiges suunas. Samas polnud üllatav, et pooled end venelaseks, kaks kolmandikku end eestivenelaseks ning 81 protsenti end eestlaseks pidajatest leidsid, et praegusel ajal liiguvad Venemaal asjad üldiselt vales suunas.

Noorte pessimism väljendus kõige üksmeelsemalt seisukohas, mis avaldus kolmandiku vastajate suhtumises, kes leidsid, et asjad liiguvad vales suunas nii Eestis kui Venemaal.

SUHTUMINE SOTSIAALSETESSE NORMIDESSE

Vastajatel paluti hinnata, kas visa töö tasub end lõpuks ära või see üldiselt ei vii eduni, milleks on vaja hoopis õnne ja tutvusi. Küsitlusest selgus, et 70 protsenti

Narva küsitletutest on veendunud, et visa töö tasub end lõpuks ära. Kui 1990. aastal leidis 83 protsenti eestikeelsest ja vaid 63 protsenti venekeelsest elanikkonnast, et aja jooksul toob tubli töö tavaliselt ka parema elujärje, siis järgnevatel aastatel hakkas see erinevus kiiresti vähenema ja 2011. aastal leidis võrdselt kaks kolmandikku mõlema rahvusrühma esindajatest, et visa töö tasub end lõpuks ära (Rämmer 2017). Seega näitavad meie uuringu tulemused sellise suhtumise püsivust Narva noorte seas.

Küsitluses uuriti ka suhtumist ühiskonnas tooni andvatest normidest kõrvale kalduvasse käitumisse ja vähemustesse. Narva küsitluses uuriti esimest hoiakutega abordi, homoseksuaalsuse, maksude maksmisest hoidumise ja tutvuste kaudu töö hankimise suhtes. Kõige rohkem aktsepteeritigi viimast – 87 protsenti Narva noortest õigustas seda suuremal või väiksemal määral. Väikse ühiskonnana on Eestis sotsiaalsel kapitalil oluline tähtsus töö saamisel, ebapiisava eesti keele oskuse pärast piiratud võrgustike tõttu on nende kaudu töö saamine raskem just venekeelsetel inimestel (Aavik 2014, Hansson 2001).

Rämmer (2017) toob ka välja, et Eesti iseseisvumise järgsetel kümnenditel mõistis ligikaudu üheksa kümnest Eesti elanikust hukka võimaluse korral maksude maksmisest hoidumise ning venekeelsete inimeste seas oli selle taunijate osakaal väiksem kui eestikeelsete seas, varieerudes 75 protsendist 92 protsendini. Seaduskuulekuse heakskiidu vähenemist seostas ta majandusliku olukorra halvenemisega. Ka Narva uuringus mõistis maksude maksmisest kõrvalehoidmist hukka vaid kolm vastajat neljast. Seaduskuulekaid noori oli pisut rohkem eesti ja eestivene identiteediga vastajate seas.

Sõltumata maailmavaatest ja etnilisest identiteedist suhtuti kõigis vastajarühmades abordi homoseksuaalsusest leplikumalt. Sellistesse sotsiaalsetest normidest kõrvale kalduvatesse tegevustesse

suhtumise mustrid ulatuvad tagasi nõukogude aega, mil abort oli lubatud, kuid homoseksualism kriminaliseeritud (Rämmer 2017). Tema analüüside kohaselt jäid nende hoiakute vahelised erinevused püsima kogu nõukogude perioodi jooksul. Ingleharti (2018) väärtuste muutuste teooria kohaselt osutab abordi aktsepteerimine ühiskonna ratsionaliseerumisele ja sekulariseerumisele ning traditsioonilistest väärtustest kaugenemisele. Homoseksuaalsuse aktsepteerimine on aga omakorda kesksel kohal eneseväljenduslike väärtuste seas, olles parimaks sallivuse indikaatoriks.

Tervelt 80 protsenti uuringus osalenud Narva noortest leidis, et abort on väiksemal või suuremal määral õigustatud.

Tervelt 80 protsenti uuringus osalenud Narva noortest leidis, et abort on väiksemal või suuremal määral õigustatud. Rämmeri (2017) analüüside kohaselt aktsepteeris venekeelne elanikkond abordi eestikeelsetest elanikest kõrgemalt, ning nende heakskiit varieerus perioodil 1990. aastast 2011. aastani 59 protsendist 72 protsendini. Seega võib öelda, et taoline tugev aktsept viitab jätkuvalt kõrgele orienteeritusele Ingleharti käsitluse (2018) ilmalik-ratsionaalsete väärtuste mõõtmes. Rämmer toob välja, et samal perioodil olid eestikeelse elanikkonna liikmed homoseksualismi suhtumises venekeelsetest enamasti sallivamad. Kuigi suhtumine homoseksualismi oli mõlemas grupis valdavalt tauniv, olid eestlased tolerantsemad – erinevatel ajaperioodidel aktsepteeris neist seda

	Homoseksuaalid	Vasakäärmuslased	Paremäärmuslased	Inimesed, kel on aids	Sisserändajad/võõrtöölised	Islamiusulised	Sõjapõgenikud
Paremliberaalid	44	68	44	52	48	56	48
Paremkonservatiivid	39	64	43	25	43	46	43
Vasakliberaalid	46	45	53	35	27	36	33
Vasakkonservatiivid	16	42	64	22	22	27	22
Kokku	32***	48**	56*	30**	28**	35**	30**

* $p < 0,10$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

TABEL 1. Tõrjuvad hoiakud vähemusrühmade suhtes, keda endale naabriks ei soovita, protsentides.

Allikas: Narva gümnaasiumiõpilaste ja TÜ Narva kolledži üliõpilaste küsitlusuuring 2023–2024.

14–36 protsenti ning venekeelsete eestimaalaste seas 12–31 protsenti. 2021. aastal Eestis tehtud noorsoouuringu (Kaprans jt 2022) andmetel on pärast 2008. aastat Eestis järsult suurenenud homoseksuaalsust õigustatuks pidavate noorte osakaal, küündides 71 protsendini. Seda aktsepteeris kolm neljandikku eestikeelsetest noortest ning venekeelsetest pooled. Võttes arvesse, et meie küsitluses osalenud Narva noorte seas küündib homoseksuaalsuse tolereerimine lausa 73 protsendini, võib eeldada, et eneseväljenduslikel väärtustel on nende maailmapildis varasemast tähtsam koht.

TÕRJUVAID HOIAKUD VÄHEMUSTE SUHTES

Kuna Ingleharti (2018) teooria kohaselt on suhtumine homoseksuaalidesse kõige olulisem sallivuse indikaator, siis analüüsiti seda teemat ka vähemusrühmadesse suhtumise kontekstis. Selgus, et nii 2018. aasta Euroopa väärtusuuringus (European Commission 2022) osalenud noortest kui ka Narva uuringu respondentidest jagavad pooled seisukohta, et homoseksuaalsed paarid on sama head vanemad kui teised paarid. Kui Euroopa väärtusuuringus jagas seda seisukohta vaid kolm venekeelset vastajat kümnest, siis võivad valdavalt venekeelsete vastajatega Narva uuringu tulemused näidata sallivuse

tõusu, mis tõenäoliselt ei piirdu ainult seksuaalvähemustesse suhtumisega.

Sallivuse lähemaks uurimiseks on kasulik võrrelda suhtumist erinevatesse vähemustesse. Küsitluses esitati vastajatele loetelu erinevatest vähemusrühmadest ja paluti nimetada, milliseid neist endale naabriks ei soovita. Rämmeri (2017) poolt kahe kümnendi jooksul aset leidnud väärtuste muutuse kohta tehtud analüüsist selgus, et varasemalt aktsepteerisid eestikeelse elanikkonna liikmed eestivenelastest rohkem normidest kõrvale kalduvat käitumist, eestivenelased aga vähemusrühmi.

Sellal kui erineva etnilise identiteediga noorte suhtumise võrdluses ilmnisid statistiliselt olulised erinevused vaid suhtumises islamiusulistesse, kus eestivene ja vene identiteediga noorte seas on poole vähem neisse tõrjuvalt suhtujaid kui end eestlasena defineerijate seas, on end poliitilise maailmavaate alusel defineerinute võrdlus märksa nüansirikkam. Tabelist 1 näeme, et kuigi kõige vähem tolereerivad kõik küsitletud paremäärmuslasi, on suurimad gruppidevahelised statistilised erinevused suhtumises homoseksuaalidesse.

Kõige vähem tahavad nende naabruses elada end nii vasakliberaalina (46 protsenti) kui paremliberaalina (44 protsenti) defineerinud Narva noored. Pole tillatav, et vasakäärmuslaste suhtes on rohkem

tõrjuvamad paremliberaalid (68 protsenti) ja paremkonservatiivid (64 protsenti). Kuigi suhtumises paremäärmuslastesse on erinevuste statistiline olulisus väiksem, võib välja tuua, et nendesse suhtub kriitiliselt veidi vähem kui kaks kolmandikku vasakkonservatiividest ja veidi üle poole vasakliberaalidest. Aidsihaigeid eelistas vältida veidi üle poole paremliberaalidest ja pisut üle kolmandiku vasakliberaalidest. Immigrantidesse suhtusid kõige tõrjuvalt end paremliberaaliks (48 protsenti) ja paremkonservatiiviks (43 protsenti) pidajad. Moslemite naabruses tahtsid kõige vähem elada samuti paremliberaalid (56 protsenti) ja paremkonservatiivid (46 protsenti). Ka sõjapõgenikesse suhtusid kõige tõrjuvalt paremliberaalid (48 protsenti) ja paremkonservatiivid (43 protsenti). Respondentide hinnangutest koorub, et jättes välja suhtumise paremäärmuslastesse, on vähemuste suhtes kõige sallivamad vasakkonservatiivid.

2016. aastal tehtud noorte sotsiaalse ja poliitilise aktiivsuse uuringus (Noack jt 2018) pidas 85 protsenti eestikeelsetest ja 91 protsenti venekeelsetest noortest oluliseks konfliktipiirkondadest pärit põgenike vastuvõtmist. Narva noorte uuringus pidas seda oluliseks 78 protsenti vastajatest. Kuigi gruppidevaheliste hinnangute erinevused selles küsimuses polnud kuigi suured, oli vasakliberaalide ja vasakkonservatiivide valmisolek põgenike vastuvõtmiseks veidi suurem kui paremliberaalidel ja paremkonservatiividel.

Kuna Ida-Virumaale on koondunud arvestatav osa Eesti tööstusest ja seal asuvad ka põlevkivikaevandused, paluti uuringus osalejatel hinnata, kas lahendus kliimasoojenemisele tuleneks pigem muutustest nende endi ja teiste inimeste eluviisis ja tarbimises või tuleks loota hoopis inimeste mõju planeedile vähendavatele tehnoloogilistele arengutele, mis võimaldaks harjumuspärase eluviisiga jätkata. 2010. aastal tehtud Eurobaromeetri uuringust (Raudsepp ja Rämmer 2012) selgus, et võrreldes teiste eurooplastega

on eestlased kliimamuutuse peatamiseks vähem valmis oma eluviisi revideerima, kui sellega kaasneb ka aeglasem majanduskasv. Veidi alla poole neist kaldus lootma majandusarenguga kaasnevale innovatsioonile. Narva küsitletutest jagas seda seisukohta kolmandik. Selles olid eriti tugevasti veendunud end eestlaste hulka lugevad vastajad (45 protsenti), keda oli oluliselt rohkem eestivene (34 protsenti) ja vene identiteediga noortest (22 protsenti). Kliimasoojenemise lahendust tehnoloogia arengus nägid vasakkonservatiivse (25 protsenti) ja vasakliberaalse (32 protsenti) orientatsiooniga noortest rohkem paremliberaalid (40 protsenti) ja paremkonservatiivid (50 protsenti).

KOKKUVÕTE

Intervjuudest selgus, et Narva noored näevad ennast domineeritaval subjektpositsioonil Eesti kontekstis ning domineerival subjektpositsioonil Narva kontekstis. Kui Narva kontekstis identifitseeriti end vastavalt kultuurilisele kapitalile (vene emakeel, vene kultuuritaust ja venekeelne haridus) rohkem venelaste, eestivenelaste või venekeelsete elanikega, siis Eesti kontekstis puudutati rohkem Eesti riigi ja kultuuriga seotud aspekte, mis viitab nii mõõdukale domineeritava subjektpositsioonile kui ka soovile leida suuremat ühisosa domineerival subjektpositsioonil asuvate eestlastega. Kuigi Narva kontekstis on näha pigem mõõdukat domineerivat subjektpositsiooni, on märgata ka radikaalsemat suhtumist, mille kohaselt leitakse, et Narvas domineeritaval positsioonil olevate eestlaste hakkamasaamine on puhtalt eestlaste kättes või eestlased ise ei pinguta piisavalt, et olla osa Narva kogukonnast.

Narva noortel on kujunenud välja kohalik identiteet, mis ilmnes esmalt nende vaadetes Narva linnale. Kuigi seda nähakse Eesti territooriumil asuva linnana, ei ole ühiselt selge, mida täpselt mõeldakse Narvast vene või eesti linnana rääkides. Nii nagu Eesti ja Narva kontekstis enese

positsioneerimise puhul on ka Narva kohaliku identiteedi konstrueerimisel väga tähtsal kohal kultuuriline kapital. Noorte jaoks kujutab kapital nii vene kui ka eesti keele oskust, kultuurilisi pädevusi ja võrgustikke või nende kombinatsioone. Sellest võib järeldada, et kuigi kohalik identiteet on nähtav, ei ole veel selge, millel see täpselt baseerub.

Narva noored eristavad end nii eestlastest, Venemaal elavatest venelastest kui ka mujal Eestis elavatest eestivenelastest. Selline vastandumine on silmatorkavam gruppi seestpoolt ühendavatest teguritest. See omakorda võib tähendada, et kohalik identiteet on alles kujunemas.

Enda narvalasena tunnetamise juures mängib taas suurt rolli kultuuriline kapital, millel baseerub domineeriv subjektipositsioon. Seevastu riigirahva identiteet on pigem veel arenemise faasis ega tarvitse ühiskondlike olude muutumisel välja kujuneda. Intervjuudes toodi välja, et narvalastele eesti kultuurile juurdepääsu lihtsustamine, nagu ka eestlaste ja eestivenelaste vaheliste kontaktide tihendamine võiks soodustada riigirahva identiteedi väljakujunemist.

Narva gümnaasiumiõpilaste ja Narva kolledži üliõpilaste seas tehtud küsitluses osalejate vasak-parempoolsuse ja liberaalsus-konservatiivsuse teljel antud enesehinnangute alusel osutus võimalikuks grupeerida nad nelja rühma: vasakliberaalideks, paremliberaalideks, vasakkonservatiivideks ja paremkonservatiivideks. Samuti määratlesid nad enda etnilist kuuluvust eestlase, eestivenelase ja venelasena.

Kõige tugevamat emotsionaalset seost Eestiga tundsid vasak- ja paremkonservatiivid.

Vastajate rahulolu enda haridusega on oluliselt madalam kui sõprade ja perekonnaga ning oma eluga.

Küsitluses osalenute hinnangud Eestis ja laiemas maailmas toimuvatele arengutele on küllaltki pessimistlikud. Eesti positiivsetes ja Venemaa negatiivsetes arengutes veendunuid oli end eestlaseks

pidajate seas rohkem kui venelaste ja eestivenelastega samastujate hulgas.

Narva noored peavad end töökaks – seitse küsitluses osalenud noort kümnest leiab, et visa töö tasub end lõpuks ära. Samas on küsitluses osalenute seas levinud ka nõukogudeaegse mentaliteedi jooni – vaid kolm vastajat neljast mõistis hukka maksude maksmisest kõrvalehoidmist. Seaduskuulekaid noori oli pisut rohkem eesti ja eestivene identiteediga respondentide seas. Tutvuste kaudu töö leidmist kiitis suuremal või väiksemal määral heaks peaaegu üheksa vastajat kümnest.

Narva küsitluses leidis kinnitust Ingleharti (2018) uuringutes ilmnenuid eestlaste kõrge poolehoid ilmalik-ratsionaalsetele väärtustele. Näiteks leidis kaheksa kümnest küsitluses osalenud Narva noorest, et abort on väiksemal või suuremal määral õigustatud.

Võrreldes varasemate väärtusuuringutega on tõusnud eneseväljenduslike väärtuste tähtsus. Seda näitab homoseksuaalsuse aktsepteerimine peaaegu kolme neljandiku respondentide seas.

Pole üllatav, et paremäärmuslasi ei taha oma naabruses näha pigem vasakpoolse maailmavaatega liberaalid ja konservatiivid. Homoseksuaale ja aidsihaigeid soovivad rohkem vältida rohkem end nii parem- kui vasakliberaalideks pidajad. Sisserändajate, islamiusuliste, sõjapõgenike ning vasakäärmuslaste suhtes on teistest tõrjuvamad nii paremliberaalid kui ka paremkonservatiivid. Jättes välja suhtumise paremäärmuslastesse, olid Narva küsitluses kõige sallivamad vähemuste suhtes end vasakkonservatiiviks pidajad.

Vasakpoolse orientatsiooniga respondentid leidsid, et kliimamuutuste peatamiseks tuleks inimeste eluviisid ja tarbimises muudatusi teha, end parempoolseks pidajad aga kaldusid lootma majandusarenguga kaasnevale innovatsioonile.

Kuna kõnealune küsitlus ei ole esinduslik kogu Eesti elanikkonna suhtes, iseloomustavad selle tulemused ainult Narva noori.

KASUTATUD KIRJANDUS

- AAVIK, K. (2014). „Sis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema“: sotsiaalse kapitali kasutamiseist venekeelsete naiste töönnarratiivides. *Ariadne Lõng*, XIV, 68–84.
- AUGOUSTINOS, M. & WALKER, I. (1995). *Social cognition: an integrated introduction*. London: Sage.
- BASÁÑEZ, M. (2016). *A world of three cultures: honor, achievement and joy*. New York, Oxford University Press.
- BOURDIEU, P. (2020). *Habitus and Field: General Sociology, Volume 2*. Cambridge, Polity Press.
- BOURDIEU, P. (2003). *Praktilised põhjused: teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- CÁRDENAS, D., VERKUYTEN, M., FLEISCHMANN, F. (2021). „You are too ethnic, you are too national“: Dual identity denial and dual identification. – *International Journal of Intercultural Relations*, Vol. 81: 193–203. – DOI: 10.1016/j.ijint-rel.2021.01.011
- ESAIASSON, P. & SOHLBERG, J. (2020). „Caulking the Social Fabric: How National and Local Identities Promotes Pro-Social Attitudes in European Diverse and Disadvantaged Neighborhoods.“ *The Program of Governance and Local Development Working Paper No 20*. University of Goetheborg. – <https://gld.gu.se/media/1693/gld-working-paper-29-final.pdf>
- EUROPEAN COMMISSION AND EUROPEAN PARLIAMENT, BRUSSELS (2022). Eurobarometer 94.1 (2020). GESIS, Cologne. ZA7749 Data file Version 1.0.0. – <https://doi.org/10.4232/1.13927>
- EVS (2022). *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017) – Sensitive Data*. GESIS, Cologne. ZA7501 Data file Version 2.0.0. – <https://doi.org/10.4232/1.13898>
- HANSSON, L. (2001). Networks matter: the role of informal social networks in the period of socio-economic reforms of the 1990s in Estonia. *Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto*.
- HITLIN, S. (2003). Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self. – *Social Psychology Quarterly*, 66 (2), 118–137. – <https://www.jstor.org/stable/1519843>
- HOPKINS, N. (2011). Dual Identities and Their Recognition: Minority Group Members' Perspectives. – *Political Psychology*, 32 (2), 251–270. – <http://www.jstor.org/stable/41262895>
- INGLEHART, R. F. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing and Reshaping the World*. Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press.
- KAPRĀNS, M., RÄMMER, A., KÜLM, M. L., LABANAUSKAS, L. & RASNACA, L. (2022). *Youth Study Baltic Countries 2021*. Bonn: FES. – <https://library.fes.de/pdf-files/id/19168-20220509.pdf>
- KINGUMETS, J. (2022). *Lectio præcursoria: From Paradise to the Town of no Hope – Home-making among the Soviet-era Russian-speakers in Narva, Estonia*. – *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 46 (2), 85–89. – <https://doi.org/10.30676/jfas.v46i2.116024>
- KULLI, J. (2024). Jüri Nikolajev: „Kellelgi pole julgust öelda, et Narvas enam kunagi sõda ei tule. Muidugi tuleb. Kõnitus on vaid, millal“. – *Õhtuleht*, 11. mai. – <https://www.oh tuleht.ee/melu/1106550/juri-nikolajev-kellelgi-pole-julgust-oida-et-narvas-enam-kunagi-soda-ei-tule-muidugi-tuleb-kusimus-on-vaid-millal->
- KULTUURIMINISTEERIUM (2020). *Eesti ühiskonna lõimumismonitoring 2020*. – <https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2021-06/IntegratsiooniMonitoring2020.pdf>
- LAITIN, D. (1998). *Identity in Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- LEETMAA, K. (2017). Elukoht kui lõimumise mõõdupuu: muutused keelekogukondade elukohtade eraldatuses. T. Tammaru, K. Kallas & R. Eamets (toim.): *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017 Eesti rändeajastul*, 137–146. Tallinn, SA Eesti Koostöö Kogu.
- MAROVA, A. (2024). Narva noorte elukohast lahkumise põhjused gümnaasiumi lõpetanute näitel. TÜ Narva kolledž.
- MOOSES, V. (2021). Towards a more comprehensive understanding of ethnic segregation: activity space and the vicious circle of segregation. TÜ ökoloogia ja maateaduste instituut. – <http://hdl.handle.net/10062/71907>
- MÄKINEN, A. (2021). Põlvkondlikud erisused eestlaste ja eestivenelaste riigiditeetis: relatsiooniline perspektiiv. TLÜ ühiskonnateaduste instituut. – <https://www.etera.ee/s/6631aTHWvL>
- NARVA LINN (2024). *Narva arvudes 2023/2024*. – https://www.narva.ee/documents/29877749/31137183/2023-2024_Narva_arvudes.pdf/46297f6f-6961-48eb-86dd-bb3a27003fa9
- NOACK, P., MACEK, P., KALMUS, V. & RÄMMER, A. (2018). CATCH-EyoU: Processes in Youth's Construction of Active EU Citizenship: Longitudinal Survey Data: Wave 1 & Wave 2: Estonia. – <https://datadoi.ee/handle/33/80>
- RANNUT, M. (2008). Estonianization Efforts Post-Independence. – *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11 (3-4), 423–439. – <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13670050802148780?journalCode=rbeb20>
- ROOTAMM-VALTER, J., KALLAS, K., LAHI, H. & ŠUVALOV, A. (2018). Kuidas õppida koos? Liitgümnaasiumite õpilaste väärtushinnangud, hoiakud ja hakkamasaamise strateegiad mitmekeelses ja mitmekultuurilises koolis. Uuringu aruanne. TÜ Narva kolledž. – <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:369213>
- ROYUELA, V. & LÓPEZ-BAZO, E. (2020). Understanding the process of creation of European identity – the role of Cohesion

- Policy. El proceso de creación de identidad europea: el papel de la Política de Cohesión. *Investigaciones Regionales. – Journal of Regional Research* 46, 51–70. – <https://www.redalyc.org/journal/289/28962777004/html/>
- RÄMMER, A. (2017). Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis. *Tartu Ülikooli Kirjastus*. – <https://dspace.ut.ee/items/68b89fe2-5619-406d-96f9-3281045dab12>
- RÄMMER, A. (2022). Ütle, kelle gruppi sa kuulud. – *Õpetajate Leht*, 28. oktoober. – <https://opleht.ee/2022/10/mojutamine-3-utle-kelle-gruppi-sa-kuulud/>
- RAUDSEPP, M. & RÄMMER, A. (2012). Lootus, hirm ja ükskõiksus: tehnokultuuri sensitiivsed arengud eestlaste pilgu läbi. Aareleid-Tart, A., Kannike, A. (toim.) *Nullinate kultuur I: Teise laine tulemine*, 71–99. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- RÄMMER, A. (2023a). Eesti- ja venekeelsete noorte väärtushinnangud. Ainsaar, M. (toim.) *Muutuv ja mitmekesine Eesti Euroopa Sotsiaaluuringus*, 27–36. TÜ ühiskonnateaduste instituut. – <https://uhiskond.ut.ee/et/sisu/eesti-ja-venekeelse-te-noorte-vaartushinnangud>
- RÄMMER, A. (2023b). Identity and values of young people in Narva. Ettekanne konverentsil *Cultural Reputation and Mental Mapping: Narva*. Narva Ingeri Maja kultuurikeskus.
- RIIGI STATISTIKA KESKBÜROO (1935). Rahvastiku koostis ja korteriolud. 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk II. Tallinn. – <https://dspace.ut.ee/handle/10062/4439>
- SMITH, P. B. & SCHWARTZ, S. H. (1997). Values. Berry, J. W., Kağıtçıbaşı, C. & Segall M. H. (toim.) *Handbook of Cross-Cultural Psychology 3: Social Behavior and Applications*, 77–118. London: Allyn and Bacon.
- STATISTIKAAMET (1995). Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel. – <https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-08/Eesti%20rahvastik%20rahvaloenduste%20andmetel.%20I.%20Population%20of%20Estonia%20by%20Population%20Censuses.pdf>
- STATISTIKAAMET (2000). 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Kodakondsus, rahvus, emakeel ja võõrkeelte oskus II. – <https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-07/RV200102.pdf>
- ZEROMSKYTE, R. & WAGNER, W. (2017). When a majority becomes a minority: Essentialist intergroup stereotyping in an inverted power differential. – *Culture & Psychology*, 23 (1), 88–107. – <https://doi.org/10.1177/1354067X16650810>
- TAJFEL, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- TEPERIK, D. & SENKIV, G. (2020). Eestivene noorte profiil 2012–2019: enesemääratlus, meedia, julgeolek, riigikaitse ja geopoliitika. Riigikaitse ja julgeoleku teadmiskeskus. – https://www.academia.edu/44086467/Profile_of_Russian_Speaking_Young_People_in_Estonia_2012_2019?email_work_card=title
- TRIMBACH, D. (2016). Understanding Narva & Identity: Local Reflections from Narva's Russian-speakers. – *Baltic Worlds* 1, 4–12. – <https://balticworlds.com/understanding-narva-identity/>
- TUUDER, A. (2022). Kohaliku identiteedi, riigirahva identiteedi ning ruumi konstrueerimine Narva noorte eestivenelaste näitel. TLÜ ühiskonnateaduste instituut.
- TUUDER, M. & PAULUS, K. (2020). *Narva: daatšast paleeni*. Narva: Narva Muuseum.
- VALK, A. (2017). Identiteet avatud maailmas. Tammaru, T., Eamets, R., Kallas, K. (toim.) *Eesti inimarengu aruanne*, 202–210. Tallinn, SA Eesti Koostöö Kogu.
- VERMEULEN, F., & KRANENDONK, M. (2021). Intergenerational transmission of social identity: dual identification among Turkish immigrant parents and their adult children in Western Europe. – *Ethnic and Racial Studies*, 44 (16), 194–214. – <https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1939090>
- VETIK, R. (2019). National Identity as Interethnic (De)mobilization: A Relational Approach. – *Ethnopolitics* 18 (4), 406–422.
- VETIK, R., KUNITSÕN, N., KOPPEL, K., SHAHARYAR, N. & POLÕNIN, I. (2020). Eesti ühiskonna lõimumise suur pilt. Segregatsioonist siduseni? – Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2020, 101–117. Tallinn, kultuuriministeerium. – <https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2021-06/IntegratsiooniMonitooring2020.pdf>
- VILLIKO, J. (2024). Tahaks ka Raiki tümitada, aga ei saa. – *Postimees*, 22. november. – <https://arvamus.postimees.ee/8140301/jaanus-villiko-tahaks-ka-raiki-tumitada-aga-ei-saa>
- VOCI, A. (2010). The link between identification and in-group favouritism: Effects of threat to social identity and trust-related emotions. – *British Journal of Social Psychology*, 45 (2), 265–284. – <https://doi.org/10.1348/014466605X52245>
- VOOG, A., HÄMMAL, J., ESKO, K., SEPPEL, K., LAURISTIN, M., KARU, M., VIHALEMM, T. (2023). *Eesti ühiskonna lõimumise monitooring 2023*. Tallinn: Kultuuriministeerium.
- WAGNER, U., LAMPEN, L. & SYLWASSCHY, J. (1986). In-group inferiority, social identity and out-group devaluation in a modified minimal group study. – *British Journal of Social Psychology*, 25 (1), 15–23. – <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1986.tb00697.x>

Kiire internetiühenduse ootel: kui kaua veel?

TOOMAS VIIRA
Riigikontrolli auditijuht

Kuigi kiire interneti viimine iga Eesti inimeseni on olnud riiklikes kavades juba kaks kümnendit, liigub Eesti oma eesmärgi suunas vaevaliselt ja tähtselt pidevalt ülehommse varna lükates. Praeguses tempos jätkates jõuab kiire internetiühendus turutõrkepiirkondades kõigi vajajateni 2050. aastaks ehk siis ligi kolmandik sajandit algul kavandatust hiljem.

Selleks, et lubatud tasemel internetiühendus Eesti inimesteni tuua, oleks tarvis märgatavalt suurendada rahastust ja kiirendada ehitustempot, samuti saada oluliselt selgem pilt, millistele aadressidele tasub kiire interneti ühendusi ehitada ja millistele mitte, kes kiiret ühendust ootavad ning kuidas reguleerida võrkude hilisemat haldust.

Viimase 19 aasta jooksul on riik erinevate projektidega püüdnud parandada elanikkonna ühendust internetiga. Alustati projektiga „Külatee 3“, kus veel arveldati kroonides ning 1 Mbit/s internetiühendus oli suur saavutus. 2005. aastal valmis Eesti

lairibastrateegia aastateks 2005–2007 ning 2006. aastal lisati internetiühenduste kvaliteedi parandamise eesmärgid esimest korda infoühiskonna arengukavasse.

Sellest ajast alates on juba räägitud kiirest ja ülikiirest internetiühendusest ehk kiirustest 30 ja 100 Mbit/s. 2009. aastal alustati baasvõrgu arendamist, kuid arenduse käigus jäi tähelepanuta kiire ja ülikiire interneti kättesaadavaks tegemine kodudele ja asutustele, kuigi see oli eraldi eesmärgina seatud.

Hiljem on riik oma dokumentides vähendanud eesmärkide ambitsioonikust, näiteks oli 2009. aasta eesmärk, et sajal protsendil kodudel, ettevõtetel ja asutustel on võimalus liituda uue põlvkonna lairibavõrguga ning kasutada internetiühendust kiirusega 100 Mbit/s. 2013. aastal oli see eesmärk juba 40 protsendi võrra madalam: saavutada 2020. aastaks 100 Mbit/s või suurema kiirusega interneti kasutamise osakaal 60 protsenti.

Baasvõrgu arendamisest saab täpsemalt lugeda riigikontrolli auditist „Lairibavõrgu ehk kiire interneti väljaehitamise tulemuslikkus“ (avaldatud 17.03.2015).

Riigikontroll on kiire interneti teemaga tegeleenud ka hiljem, tehes seda juba lõppkliendi vajadustest lähtudes ehk on hinnanud nn viimase miili arendusi – selle töö tulemusena valmis audit „Interneti juurdepääsvõrkude rajamise tulemuslikkus“ (15.02.2022).

Mida riigikontroll leidis? Tollal tuvastati, et vaatamata eraldatud 35 miljonile eurole ja erinevatele meetmetele ei olnud kiire interneti kättesaadavus turutõrkepiirkondades seatud eesmärgi ambitsiooni silmas pidades märkimisväärselt paranenud. Püstitatud eesmärgist oli tuntuvalt maha jäänud ning siis hinnati, et ülikiire interneti jõudmine kõigi vajajateni oli algselt eesmärgiks seatud 2015. aastalt nihkunud esialgu 2020. aastale ja hiljem juba aastale 2030.

Ent selgus, et ka need hinnangud olid liiga optimistlikud. 2024. aastal tutvus riigikontroll olukorraga uuesti ning eesmärgi hinnanguline täitmine on veelgi kaugemale tulevikku lükkunud. Praegu teada oleva rahastusmahu ja ehitustempo juures on selge, et korduvalt kaugemale lükatud tähtaeg on kättesaamatu, ja võib eeldada, et kiire internet jõuab turutõrkepiirkondades kõigi vajajateni ehk 2050. aastaks.

Majandus- ja kommunikatsiooniministeriumi (MKM) hinnangul on 2024. aasta sügise seisuga turutõrkepiirkondades ehk nn valges alas veel vähemalt 120 000 aadressi, kuhu tuleks kiire interneti ühendused ehitada, kuid praegu sellele murele ajakohast lahendust ei paista.

EESMÄRGI TÄITMINE NÕUAB KIIREMAT EHITUSTEMPOT JA ROHKEM RAHA

Viimase viie aasta jooksul on kiire interneti võrgu ehitamiseks kulutatud üle 27 miljoni euro. Nende aastate jooksul on 2024. aasta oktoobri seisuga ühendus valmis ehitatud ligi 46 000 aadressiobjektile (vt tabel 1). Enim ühendusi on toetusmeetmete abil seni välja ehitanud AS Enefit – üle 42 000. Interneti teenusepakkujaga on neist ühenduse saajatest lepingu sõlminud 24,3 protsenti ehk vaid neljandik kasutab kiire interneti ühendust, võrgulepingu Enefitiga on sõlminud ligi 34,5 protsenti aadressiobjektidest.

Püstitatud eesmärgi pole võimalik seni planeeritud rahaga saavutada. Kiire interneti juurdepääsuvõrgu ehitamiseks on aastateks 2021–2027 planeeritud Euroopa Liidu toetust 69 miljonit eurot. 2024. aasta

Aasta	Lairiba ehitamise etapp	Ühendusvõimalused
2019	1. etapp	5333
2020	1. etapp	4681
2021	1. etapp	5650
2021	2. etapp – taristumeede	5899
2022	1. etapp	7154
2023	1. etapp	17 198
2023	3. etapp	74
2024	3. etapp	404
	Kokku 2019–2024	46 393
2024–2025	III etapp (planeeritud)	11 244

TABEL 1. Etappides loodud ja planeeritud ühendusvõimalused 2019–2025.

Allikas: Enefiti, TTJA ja Riigi Tugiteenuste Keskuse andmed

oktoobri seisuga on toetusteks kulutatud ligi 28 miljonit (vt tabel 2). Selleks, et kõik nimetatud 120 000 aadressiobjekti saaksid kiire interneti ühenduse, ja arvestades, et ühe ühenduse väljaehitamiseks vajaliku toetuse suurus on 2500–3000 eurot, on vaja lisaks minimaalselt 300–360 miljonit ehk juurde on vaja enam kui neli korda rohkem raha.

MKMil on plaanis kulutada järgmise kolme aasta jooksul 15 miljonit eurot aastas. See tähendab lihtsustatult, et maksimaalse toetusega – 3000 eurot aadressiobjekti kohta – on võimalik rajada keskmiselt 5000 ühendust aastas. Kui pärast 2027. aastat sellise tempoga kiire interneti ühendusi edasi ehitada, võtab 120 000 aadressiobjektile ühenduste rajamine aega veel ligi veerand sajandit ehk 2030. aasta eesmärk on saavutatav 2050. aastaks.

ADRESSANDMED POLE TÄPSED JA PÜÜDED NEID TÄPSTADA ON JÄÄNUD TULUTUKS

MKM ning tarbijakaitse ja tehnilise järelevalve amet (TTJA) on aadressiobjektide

	1. etapp 2019–2023	2. etapp 2021	3. etapp 2023–2025	4. etapp 2023–2024	KOKKU 2019–2025
Toetuse suurus	19 999 997	10 497 204	23 500 000	799 998	54 797 199
Toetusest kasutatud	19 999 997	7 377 255	1 347 584	95 744	27 599 118
Toetusest kasutamata	0	3 119 949	22 152 416	704 254	27 128 081

TABEL 2. Etappidele planeeritud ja kulutatud raha 1. oktoobri 2024 seisuga eurodes.

Allikas: TTJA ja Riigi Tugiteenuste Keskuse andmed

hulka arvanud objekte, kuhu interneti juurdepääsuvõrku ei ole vaja. Näiteks on need majapidamiste juures asuvad kuurid, garaažid jm abihooned. Ministeerium on küll selgitanud, et andmete kvaliteedi parandamise meetodeid analüüsitakse pidevalt, kuid praktikas on sellega jätkuvalt probleeme.

Näiteks oli kolmanda etapi aadressiobjektide loetelus objekte, kuhu Enefit oli ühenduse ehitanud lairibaühenduse rajamise esimese etapi ajal või oli juba alustamas ehitust. Seetõttu tühistas Riigi Tugiteenuste Keskus mitmetele võrguehitajatele tehtud rahastamisotsused. (Vt „Riikliku internetiprojekti uskumatu pööre: ettevõtetele määratud eurotoetusi hakatakse tühistama“, forte.delfi.ee, 01.03.2023.)

Kui andmed on ebatäpsed, paisutab see näiliselt aadressiobjektide arvu, sest tegelikkuses ei ole tingimata vaja kõigisse ehitusnimekirja kantud hoonetesse ühendust rajada – ehkki tänava või küla tervikuna ühendamisel võib nii juhtuda. Lisaks võib ette tulla olukordi, kus võrguehitaja eelistab ühenduse rajamisel pigem eraldi aadressiga abihoonet kui majapidamist, mis tegelikkuses kiire interneti ühendust enam vajaks.

Riigikontroll on ka oma 2022. aasta auditis toonud konkreetse näite, kus kolme abikõlbliku aadressiobjekti puhul oli tegemist ühe elumaja ja selle kahe abihoonega (vt joonis 1).

Meetme määruse tingimused lubavad ühendusi ehitada hoonetesse, mis ei ole aastaringses kasutuses ja mille elanikud pigem ei hakka kiiret interneti kasutama. Lisaks valivad võrguehitajad tihti peale välja piirkonnad, kus aadressiobjektid paiknevad

tihedalt, kuna sellistes piirkondades on kulu ühe aadressiobjekti ühenduse valmishitamiseks väiksem. Sageli on sellisteks piirkondadeks aiandusühistud, mille hooned pigem ei ole aastaringses kasutuses, ja seetõttu on nendes piirkondades kiire interneti ühendusega liitujaid vähe.

MKM EGA TTJA EI TEA, KES KIIRET INTERNETTI SOOVIVAD

Seetõttu ei ole võimalik suunata toetusi just suurema nõudlusega piirkondadesse.

Kiire interneti sooviavaldusi koguvad internetiteenuse osutajad ja mõned piirkondades tegutsevad võrguehitajad. Info selle kohta, millistes piirkondades on sooviavalduste hulk suurem, ei jõua aga MKMi ning seetõttu ei ole võimalik arvestada sellega toetuste suunamisel. Nii ei saa planeerida ja ehitada juurdepääsuvõrke esmajärjekorras

JOONIS 1. Kolm abikõlblikku aadressiobjekti maa-ameti kaardirakenduse (ülal) ja netikaardi (all) andmetel, mille puhul oli tegemist ühe elumaja ja selle kahe abihoonega.

Allikas: maa-ameti kaardirakendus ja www.netikaart.ee

Loodud ühenduste arv	Võrgulepinguga liitumisi	Osakaal (%)	Sideoperaatori teenusega liitunud	Osakaal (%)
42 850	14 782	34,5	10 404	24,3

TABEL 3. Liitumiste osakaal kahes esimeses etapis Enefiti väljaehitatud juurdepääsuvõrgus.

Allikas: Enefiti andmed

piirkondadesse ja/või majapidamistesse, mille elanikud on avaldanud soovi saada kiire interneti juurdepääsühendus.

Sooviavaldusi kogub jooksvalt ka Enefit. Sellegipoolest pole aga rahuldatud sooviavalduste hulk oluliselt vähenenud – avaldus on esitatud, aga ühendust pole ehitatud u 37 800 aadressiobjektile. Sooviavalduse esitanud majapidamistest on saanud liitumisvõimaluse ligikaudu 5000 aadressiobjekti.

Selgituseks: kiire interneti kasutamiseks tuleb soovijal sõlmida võrguleping võrguhaldajaga ja teenuseleping sideoperaatoriga. Pärast kiire interneti võrgulepingu sõlmimist saab klient valida sideoperaatori ja talle sobiva teenusepaketi. Sideoperaatoriga lepingut on vaja selleks, et aadressiobjektile oleks võimalik igapäevaselt kiiret interneti tarbida. Üksnes võrguleping seda ei võimalda.

VÄLJAEHITATUD ÜHENDUSTE KAUDU KIIRE INTERNETI TEENUSEGA LIITUMISE OSAKAAL ON VÄIKE

Enefiti andmete põhjal kasutab interneti teenust 24,3 protsenti ja võrguteenusega on liitunud 34,5 protsenti aadressiobjektidest (vt tabel 3). Liitumiste parandamiseks on ministeerium eelnevalt lubanud aktiivsemalt kohalike kogukondadega suhelda, kuid liitunute osakaal ei ole viimaste aastate jooksul kasvanud. Võrdluseks: auditi ajal 2022. aastal kasutas internetiteenust loodud ühenduste kaudu 21 protsenti.

VÕRKUDE HILISEM HALDUS ON REGULEERIMATA

Puudub kindlus, et edaspidi suudetakse rajatud võrku kvaliteetsel tasemel hallata, sh parandada rikkeid. Olukordadeks, kus näiteks võrguehitajatel ei pruugi jätkuda ressursi rikete parandamiseks

või võrguehitajad võivad tegutsemise lõpetada, ei ole lahendust välja töötatud. Samuti pole kehtestatud ajalisi nõudeid rikete kõrvaldamiseks.

Mõningatel juhtudel võib probleemiks osutuda asjaolu, et võrguhaldajad tõstavad optilise kaabli rendihinda selliselt, et internetiteenuse osutajatel kaob äriplane otstarbekus selles võrgus teenust osutada. Seetõttu väheneb kasutajate võimalus liituda teiste teenuseosutajatega. Niisuguste juhtumite ennetamiseks ja lahendamiseks tuleks TTJA-l senisest tõhusamalt teha järelevalvet toetuste abil ehitatud võrkudes.

Riigikontrolli hinnangul tuleb kõiki sideettevõtjaid kohelda õiglaselt ja diskrimineerimata ning kasutajatel peab olema võimalus ka tegelikult valida eri sideoperaatorite vahel. Kui neid nõudeid ei täideta, tuleb TTJA-l rakendada toetusmeetme määruks kehtestatud abinõusid, sh nõuda näiteks toetuse tagasimaksmist.

KOKKUVÕTE

MKMi ees on valik – kas asuda eelnevalt kirjeldatud probleeme lahendama või siis leppida sellega, et kümned, kui mitte sajad tuhanded inimesed jäävad veel paljudeks aastateks kiire interneti ühendust ootama. Seda ka siis, kui kaabel läheb kiire interneti soovija kodu lähedalt mööda ja sealsamas kõrval naabrite juures liitumisvõimalustest puudu ei tule, sest iga abihoonegi on kiire internetiga ühendatud. Seesugusest viivitusest pääsemiseks on tarvis piisavalt raha, kiiret ehitust, täpseid aadressiandmeid, ühenduste ehitamist enim nõutud piirkondadesse, paremat suhtlemist veel liitumata majapidamistega, vajalike tehniliste lahenduste kindlaksmääramist ning senisest tõhusamat järelevalvet toetuste abil ehitatud võrkude kasutamise üle.

Eesti laste liikumine ja tervislik toitumine: uurime ja katsetame toimivaid sekkumisi

ANNI KURMISTE
projektijuht ja Praxise
terisevaldkonna analüütik

KATRIN LOO
Praxise
terisevaldkonna analüütik,
kommunikatsioonispetsialist

Sotsiaalministeeriumi strateegiliste partneritena uurime ja katsetame 2024–2025 Eestis töendus põhiseid sekkumisi, mis edendaksid lasteasutustes liikumist ja tervislikku toitumist. Oleme oma uurimisetappides kaasanud koolide-lasteaedade esindajaid ning koostöös oma ala ekspertidega välja valinud viis sekkumist, mida juba detsembris haridusasutustes katsetama hakkame.

Mõttekoda Praxis, Tartu Ülikooli liikumislabor ning peremeditsiini ja rahvatervis- hoiu instituut hakkavad Eesti koolides ja koolieelsetes lasteasutustes detsembris katsetama sekkumisi, mille eesmärk on toetada laste liikumist ja tervisliku toitumist.

VARAJANE SEKKUMINE VIIB PIKAAJALISEMATE POSITIIVSETE TULEMUSTENI

Teame, et nii tervislik toitumine kui aktiivne liikumine on olulised tervise hoidmiseks, erinevate terviseriskide ja haiguste ennetamiseks ja suremuse vähendamiseks (Kyu 2016; Aunde *et al.* 2017). Meid ümbritsev keskkond soodustab kehalist liikumist aga aina vähem, mistõttu on keeruline seda soovitatud mahuks teha.

Nii on ka Eesti inimeste kehaline aktiivsus kesine: Maailma Terviseorganisatsiooni soovitatud tasemel liigub vaid 22 protsenti Eesti elanikest; pooled inimestest tegelevad liikumisharrastustega vähemalt korra nädalas, kuid mitte piisaval koormusel, et tervisele positiivset mõju avaldada

(Mikk 2019). Eesti noorte seas on kehaline aktiivsus ebapiisav ja toitumisega on olukord sama kesine. Laste puhul on täheldatud, et ülekaalulisus on muutumas aina tavapärasemaks (Metsoja, Nelis, Nurk 2018) ning koolilaste toitumisharjumused on halvad (Glušškova, Nelis, Nurk 2021).

Võimalikult varajane sekkumine inimeste tervisekäitumisse viib pikaajalisemate positiivsete tulemusteni (Rhodes *et al.* 2017). Lapseeas tervisliku toitumise ja liikumise edendamine on hädavajalik, et vajalikud oskused, teadmised ja käitumised ka vanemas eas tervist toetaksid ning seeläbi tervena elatud eluaastad ja oodatav eluiga kasvaksid. Kuigi meil on info käitumist mõjutavatest teguritest, teadvustame, et meil ei ole veel piisavalt teadmisi sekkumistest, mis neid käitumist mõjutavaid tegureid adresseeriks ja seeläbi käitumist soovitavas suunas kujundaks.

Üle maailma on kirjeldatud erinevaid toitumis- ja liikumisalaseid sekkumisi, Eestis on rakendust leidnud vaid mõningad sekkumised, näiteks Liikuma Kutsuva Kooli aktiivne ainetund, aktiivne vahetund ning Tervise Arengu Instituudi Seikluste Laegas. Selleks, et toetada piisavat liikumist ja tervislikumat toitumist nii laste-aedades kui koolides, peame tuginema tõenduspõhiste sekkumistele ja neid ka edukalt rakendama. Kui on soov, et tervise edendamine toimuks eesmärgipäraselt, tugineks parimatele võimalikele teadmistele ning hiljem ka positiivset mõju avaldaks, on vajalik uurida, kas sekkumised on kohalikus kontekstis valitud sihtrühmade hulgas rakendatavad. Selle jaoks on vaja läbi viia rakendatavusuuringuid, mille eesmärk on välja selgitada, kas ja kuidas on võimalik sekkumisi parimal moel ellu viia (Marteau, Hollands, Kelly 2015). See on oluline aspekt, et tagada kõige kuluefektiivsemal moel sekkumiste sobivus, kohandamisvajadused ja ka inimeste endi kaasamine.

Eelnevast lähtudes on sellel ja järgmisel aastal plaanis mitmed asjakohased tegevused: aasta alguses sai koostatud kirjanduse

ülevaade, et leida parimaid tõenduspõhiseid toitumis- ja liikumisalaseid sekkumisi, ning kvalitatiivuuring, et selgitada välja koolide ja lasteaedade kaasamise võimekusi. Sihtrühmade käest saadud sisendi põhjal ja koos ekspertidega valiti välja viis laste tervisekäitumist toetavat sekkumist, millest neli keskenduvad laste toitumisharjumuste parendamisele ning üks seab fookusesse liikumise edendamise. Töö tulemusel valmis raport „Koolide ja koolieelsete lasteasutuste liikumis- ja toitumissekkumiste uuring“ (Praxis 2024).

Detsembris hakkavad sekkumisi katsetama Eesti koolid ja lasteaiad. 2025. aasta kevadel hinnatakse katsetatud sekkumiste rakendatavust.

ERINEVATE RIIKIDE KOGEMUS NING OLUKORD EESTIS

Valminud on kirjanduse ülevaade, mis kirjeldab erinevaid tõenduspõhiseid sekkumisi, mida on välismaal haridusasutustes rakendatud. Kirjeldatud 26 sekkumisest seitse seadsid rõhu toitumisele ja kehalisele aktiivsusele korraga, kümme oli suunatud vaid toitumisele ja ülejäänud kehalise aktiivsuse teemale. Lasteaia sihtrühmale oli suunatud vaid kaks mõjusat sekkumist.

Ajendatuna soovist mõista, kuidas võiksid sekkumised sobituda Eesti kultuuriruumi, korraldati kevadel haridusasutustele kaks koostööseminari – Tallinnas ja Tartus. Grupitöö vormis läbi viidud seminaride käigus uurisime, mida õppeasutused juba praegu laste tervisekäitumise edendamiseks teevad ning millest kõige enam puudust tuntakse. Näiteks selgus, et õppeasutused on kohandanud oma igapäevast keskkonda: loonud rattaparklaid, sise- ja väliterviseradu, pikendanud söögivahetunde, võtnud arvesse laste ja noorte maitse-eelistusi ning võimalusel ümber kujundatud oma menüüd. Tähelepanuväärne on ka õppeaasta jooksul korraldatavate üksikürituste hulk ja nende mitmekesisus. Kehalist aktiivsust toetatakse matkadega,

tähtpäevade puhul kaasatakse liikuma kogu pere, toidukultuuri edendatakse teemapäevadega ja ühiste kokkamistega. Samuti pakutakse lastele võimalust osaleda eri laadi huviringides.

Üheks suuremaks kitsaskohaks toitumise vaates pidasid paljud haridusasutuste esindajad oma köögi ja köögipersonali puudumist. Liikumise edendamise osas nähti puudustena ruumikitsikust ning spetsialistide ja spordivahendite puudust.

EESTISSE SOBIVATE SEKKUMISTE VALIK

Haridusasutuste esindajad said anda tagasisidet kõikidele eelmainitud sekkumistele ning hinnata, kas ja kuidas teostatavad ja mõjusad need võivad olla. Seminaridega paralleelselt viidi läbi süvaintervjuud mitme õppeasutuse personali, laste ja lapsevanematega.

Tuginedes kirjanduse ülevaatele, koostööseminaridele ja intervjuudele, tehti valik sekkumistest, mille rakendamist võiks Eestis kaaluda. Arutelu käigus otsustati iga sekkumise puhul veel eraldi välja tuua aktiivse toimeaine komponendid, toetudes käitumise muutmise tehnikate taksonoomiale (Michie *et al.* 2013). Aktiivse toimeaine kirjeldamine võimaldas luua parema arusaama, milliste sekkumiste puhul on fookus keskkonna ümberkujundamisel. Selle alusel valiti sekkumiste seast välja keskkonnaga seotud tegevused, mis kooskõlastati ekspertidega.

Analüüsi tulemusel selgus, et sekkumised, mida uuringu käigus katsetada võiks, on toitumise ja liikumise teemadel eraldiseisvad.

Toitumise teemal katsetatakse järgmisi sekkumisi.

1. Lõunasöögil suurema valiku väikseks lõigatud puu- ja juurviljade pakkumine

See sobib nii koolidele kui ka koolieelsele lasteasutustele. Sekkumine seisneb selles, et pakutavaid juur- ja puuvilju lõigatakse väiksemaks, viilutatakse või

riivitakse, selle asemel et pakkuda neid tervel kujul. Oluline on, et väiksemaks tehtud juur- ja puuviljade maht oleks suurem kui enne sekkumist. Eelistada võiks sekkumise käigus juurvilju, kuid ka puuvilju võib töödelda. Sekkumise kestus on vähemalt viis nädalat.

Haridusasutused andsid sekkumisele tagasisidet, et see on hästi teostatav ja potentsiaalne kasu võib olla väga suur. Nii hindasid ka eksperdid, kelle sõnul sekkumise komponent on väga mõistlik. Lisaks kasutab seda sekkumise komponenti ka

Üheks suuremaks kitsaskohaks toitumise vaates pidasid paljud haridusasutuste esindajad oma köögi ja köögipersonali puudumist.

Sapere meetodil põhinev Meelte Kooli programm.

2. Toitude järjekorra muutmine lõunasöögil: salatid ja juurviljad esimesena, puuviljad viimasena

Koolidele ja koolieelsele lasteasutustele mõeldud sekkumise ülesehitus on lihtne – lõunasöögil pakutakse kõigepealt salateid ja juurvilju, seejärel süsivesikurikkaid toite (nt tatar, kartul, riis) ja seejärel liha- ja kalatoidud või supid. Kõige viimasena on valikus puuviljad, mida võiks pakkuda eraldi ning mida võetakse alles pärast soolase toidu söömist. Kui salatid ja juurviljad on esimesena kättesaadavad, on tõenäolisem, et lapsed võtavad neid rohkem, sest taldrikul on nende jaoks

rohkem ruumi. Sekkumine peaks kestma vähemalt viis nädalat.

Sellist toitude järjekorra muutmist on katsetatud USAs osana suurematest sekkumistest, mille tulemusel suurenes laste hulgas kas puu-, köögi- või juurviljade tarbimine. Ühistel analüüsipäevadel leiti, et sekkumise elluviimist lihtsustab asjaolu, et selleks ei ole vaja lisaressursse.

Eesti koolides on puhvetid üpris populaarsed, lisaks müügiautomaatidele, kus müüakse suhkru-, rasva- ja soolarikkaid snäkke.

3. Müügiautomaatide eemaldamine ja puhvetite või kohvikute sulgemine

Koolidele suunatud sekkumise käigus vaadatakse üle õppeasutuse müügikohtades pakutav tootevalik lähtudes Tervise Arengu Instituudi (TAI) soovutest (TAI 2019).

Pakutavate toiduainete hulgast eemaldatakse kõik tooted, mida TAI müügikohdades müüa ei soovita. Sekkumise eesmärk on piirata suhkru-, soola- ja rasvarikaste snäkkide ja karastusjookide tarbimist ning soodustada igapäevase tasakaalustatud koolilõuna söömist õpilaste seas.

Kirjanduse ülevaatest nähtus, et puhvetite ja kohvikute tootevaliku tervislikumaks muutmist on sekkumise osana rakendanud. See lähenemine sai positiivset tagasisidet ka analüüsi käigus, kus ühiselt tõdeti, et erinevatest soovutest hoolimata soetavad õpilased meelsasti

pea iga koolipäeva jooksul erinevaid ebatervislikke snäkke ja karastusjooke.

4. Puhvetis või kohvikus tootevaliku tervislikumaks muutmine

Sekkumine on mõeldud koolidele, kus kasutatakse snäkke sisaldavaid müügiautomaate ja/või puhvetit või kohvikut. Kui müügiautomaadis müüakse ainult tarbeesemeid või joogivett, siis ei ole selle eemaldamine sekkumise raames asjakohane. Sekkumise eesmärk on eemaldada koolikeskkonnast maiustusi, soolaseid ja rasvarikkaid snäkke ning karastusjooke sisaldavad müügiautomaadid ja/või sulgeda puhvet või kohvik ning seeläbi piirata suhkru-, rasva- ja soolarikaste snäkkide tarbimist ning edendada koolilõuna väärtustamist.

Analüüsi käigus anti tagasisidet selles osas, et Eesti koolides on puhvetid üpris populaarsed, lisaks müügiautomaatidele, kus müüakse suhkru-, rasva- ja soolarikkaid snäkke.

Liikumisega seotud positiivset tagasisidet saanud sekkumiste osas selgus, et nende aktiivseks toimeaineks ehk käitumise muutmise tehnikaks on olnud kõigis uuringutes füüsilise keskkonna ümberkujundamine. Kaasatud uuringutes on füüsilise keskkonna ümberkorraldamist viidud läbi erinevatel viisidel, nt lõunapausidel või vahetundidel korraldatakse kehalise aktiivsuse sessioone, õppeasutuse keskkonda lisatakse liikumist edendavaid elemente, nt ronimisseinad, võrkkiiged, pallid, lisaks varustuse pakkumisele ka taristu parandamine, esteetilise meeldivuse tõstmine ja koolihoovi kasutamise võimaldamine erinevatele klassidele. Samuti olid uuringud, mille käitumise muutmise tehnikaks oli ainetundide aktiivsemaks kohandamine ja lastele kehalist aktiivsust võimaldavate koolitranspordi võimaluste pakkumine.

Eelnimetatud füüsilise keskkonna ümberkujundamise viisid on väga sarnased Liikuma Kutsuva Kooli elementidega, millega Eestis mitmed haridusasutused on

juba alustanud. Eestis läbi viidud uuringu (Lemberg *et al.* 2023) tulemused näitavad, et õpilased, kes osalesid õuevahetundides, kulutasid kaks korda rohkem aega füüsilisele tegevusele võrreldes õpilastega, kelle vahetunnid toimusid ruumides.

Arvestades Eesti konteksti, seda, et paljudes Eesti haridusasutustes on juba alustatud Liikuma Kutsuva Kooli tegevuste rakendamist ja uuringutulemusi, mis näitavad, et õuevahetund toob liikumisaktiivsuse seisukohalt suurima kasu, on liikumisega seotud sekkumisteks valitud aktiivne vahetund, täpsemalt aktiivne õuevahetund.

5. Õuevahetund

Õuevahetund annab õpilastele võimaluse mängida ja sportlikes tegevustes igapäevaselt kaasa lüüa, toetab värskes õhus viibimise harjumust ja loomulikku liikumisaktiivsust. Õuevahetund peaks kestma päevas vähemalt 20 minutit.

Rahvusvahelistest uuringutest on selgunud, et õuevahetund on üks parimaid viise lisada liikumist õpilaste päevadesse, ka nendele, kes nii koolipäeval kui ka väljaspool seda eelistavad mitte liikuda. Just õues viibides saavad lapsed olla sel määral liikuvad, mida teaduskirjanduses liigitatakse mõõdukaks kuni tugevaks liikumisaktiivsuseks. Liikumisvõimalused õues pakuvad ka vaba mängu võimalusi ja aitavad seetõttu taastada laste fookust ja keskendumisvõimet. Lisaks füüsilisele arengule toetab õuevahetund õpilaste

sotsiaalset, emotsionaalset ja kognitiivset arengut ning aitab hoida silmade tervist. Vabam mäng pakub häid võimalusi õppida suhtlema, luua ise mängureegleid, võtta juhipositsiooni, lahendada konflikte, mis kõik on eluks vajalikud oskused (Jarrett *et al.* 1998; Holmes 2012; Pellegrini & Bohn-Gettler 2005).

VÕIMALUS KATSETADA

Oktoobris said kõik Eesti haridusasutused meilt kutse, et valituks osutunud sekkumisi katsetada. Novembri keskpaigani kestnud registreerimise tulemina andis enda huvist märku 68 haridusasutust – 39 kooli ja 29 lasteaeda. Esialgse kokkuvõtte põhjal näidati enim huvi üles toitude järjekorra muutmise vastu: lõunasöögil pakutakse salateid ja juurvilju esimesena, puuvilju viimasena. Lisaks oli 31 kooli valmis panustama uuringusse, jagades oma õuevahetunni kogemust.

Projekti järgmises etapis kohtume iga haridusasutusega ja räägime läbi, kuidas asuda rakendama just nendele sobivat sekkumist. Samuti toimub novembri lõpus kaks katsetamise avakohtumist, Tallinnas ja Tartus. Katsetamise protsessi on kaasatud head koostööpartnerid, maakondlikud terviseedendajad. Sekkumiste rakendatavust hindame pärast katsetusperioodi, 2025. aasta teises kvartalis.

„Koolide ja koolieelsete lasteasutuste liikumis- ja toitussekkumiste uuringu“ tutvustuse leiab Praxise kodulehelt.

KASUTATUD ALLIKAD

AUNDE, D. *et al.* (2017). Fruit and vegetable intake and the risk of cardiovascular disease, total cancer and all-cause mortality – a systematic review and dose-response meta-analysis of prospective studies. – *International Journal of Epidemiology*, 46 (3): 1029–1056. – <https://doi.org/10.1093/ije/dyw319>

GLUŠKOVA, N., NELIS, L., NURK, E. (2021). Eesti õpilaste kasvu seire: 2018/19. õppeaasta uuringu raport. Tervise Arengu Instituut. – https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-09/COSI_2021_EST_lingitud_WEB.pdf

HOLMES, R. M. (2012). The outdoor recess activities of children at an urban school: Longitudinal and intraperiod patterns. – *American Journal of Play* 4 (3). – <https://www.museumofplay.org/app/uploads/2022/01/4-3-article-the-outdoor-recess-activities-of-children-at-an-urban-school.pdf>

JARRETT, O. S. *et al.* (1998). Impact of Recess on Classroom Behavior: Group Effects and Individual Differences. – *The Journal of Educational Research* 92 (2). – <https://doi.org/10.1080/00220679809597584>

KYU, H. H. *et al.* (2016). Physical activity and risk of breast cancer, colon cancer, diabetes, ischemic heart disease, and ischemic stroke events: systematic review and dose-response meta-analysis for the Global Burden of Disease Study 2013. – *BMJ*, 354. – <https://doi.org/10.1136/bmj.i3857>

LEMBERG, G. M. *et al.* (2023). School Children's Physical Activity and Preferred Activities during Outdoor Recess in Estonia: Using Accelerometers, Recess Observation, and Schoolyard Mapping. – *Children* 10 (4). – <https://doi.org/10.3390/children10040702>

MARTEAU, T. M., HOLLANDS, G. J., KELLY, M. P. (2015). Changing population behavior and reducing health disparities: Exploring the potential of „choice architecture“ interventions. Kaplan, R. M., Spittel, M., David, D. H. (ed). *Emerging Behavioral and Social Science Perspectives on Population Health*. Bethesda, M.D: National Institutes of Health / Agency for Healthcare Research and Quality.

METSOJA, A., NELIS, L., NURK, E. (2018). WHO Childhood Obesity Surveillance Initiative (COSI). Tervise Arengu Instituut. – https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-03/152586931296_WHO_Childhood_Obesity_Surveillance_Initiative_COSI.pdf

MICHIE, S. *et al.* (2013). The Behavior Change Technique Taxonomy (v1) of 93 Hierarchically Clustered Techniques: Building an International Consensus for the Reporting of Behavior Change Interventions. – *Annals of Behavioral Medicine* 46 (1). – <https://doi.org/10.1007/s12160-013-9486-6>

MIKK, M. (2019). Eesti täiskasvanute vaba aja kehaline aktiivsus ja sellega seotud tegurid 2000–2016. Magistritöö. Tartu Ülikool. – <https://dspace.ut.ee/bitstreams/8695a2a7-f504-4284-b9ad-a5a534233e66/download>

PELLEGRINI, A. D. & BOHN-GETTLER C. M. (2005). The Role of Recess in Children's Cognitive Performance and School Adjustment. – *Educational Researcher* 34 (1). – <https://doi.org/10.3102/0013189X034001013>

PRAXIS (2024). Koolide ja koolieelsete lasteasutuste liikumis- ja toitumissekkumiste uuring. – <https://www.praxis.ee/tood/koolide-ja-koolieelsete-lasteasutuste-liikumis-ja-toitumissekkumiste-uuring/>

RHODES, R. E. *et al.* (2017). Physical activity: Health impact, prevalence, correlates and interventions. – *Psychology and Health*, 32 (8):942–75. – DOI: 10.1080/08870446.2017.1325486

TERVISE ARENGU INSTITUUT (2019). Juhend lasteasutuste puhvetites ja müügiautomaatides pakutava toidu kohta. – <https://www.tai.ee/et/valjaanded/juhend-lasteasutuste-puhvetites-ja-muugiautomaatides-pakutava-toidu-kohta>

24. detsember on Eesti riigi taassünnipäev

IVAR RAIG
Majandusteadlane ja poliitik

Ajaloolased on üsna üksmeelselt tõdenud, et Eesti ja veel mitme rahvusriigi sünn sai teoks tänu Vene tsaaririigi lagunemisele Esimese maailmasõja tulemusena. Eesti iseseisvuse sünnitunnistuseks peetakse Eesti Maapäeva vanamatenõukogu koostatud dokumendi „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“ avaldamist 24. veebruaril 1918. Tegelik iseseisvus saabus aga alles pärast Tartu rahulepingu sõlmimist 2. veebruaril 1920 ning Eesti riigi tunnustamist Venemaa ja teiste suurriikide poolt.

Eesti iseseisvuse otsustasid kaotada 23. augustil 1939 Moskvas sõlmitud Nõukogude-Saksamaa mittekallaletungilepingu (tuntud kui Molotovi-Ribbentropi pakt, lühend MRP) koostajad ja

allkirjastajad. Rahvusvahelise poliitika ja õiguse valdkonnas peetakse seda üheks ajaloo kõige saatuslikumaks lepinguks. Mõned ajaloolased, näiteks Magnus Ilmjärv, peavad seda isegi 20. sajandi kõige tähelepanuväärsemaks sündmuseks („Hääletu alistumine“. Argo, 2004, lk 574).

MRP AVALIKUSTAMINE JA TÜHISEKS TUNNISTAMINE VÕTTIS AEGA ÜLE 50 AASTA

Mõjukas Eesti ajaloo uurija Seppo Zetterberg nimetab oma Eesti ajaloo kronoloogias MRPga seoses isegi kolme kuupäeva: selle sõlmimist (23.08.1939), Hirvepargi rahvakoosolekut MRP vastu (23.08.1987) ja salaprotokollide tühistamist Moskvas 24.12.1989 („Eesti ajalugu“. Tänapäev, lk 614–616).

Selle lepingu salaprotokollide kohaselt jagasid Stalin ja Hitler omavahel kogu idapoolse Euroopa. Saksamaa sai endale Poola lääneosa ning Nõukogude Liidule langesid kolm Balti riiki, Ida-Poola, Soome ja Bessaraabia. Hitler asus Poolat hõivama juba 1. septembril 1939. MRP salaprotokollide sätete vaimus surus Nõukogude Liit Eestile peale vastastikuse abistamise,

rahvasuus baaside lepingu. 1940. aasta juunis sisenesid täiendavad punaväed Eestisse ning likvideerisid vägivaldselt Eesti riigi võimuinstiitutsioonid. Selliselt sai MRP lepingu salaprotokollidest Eesti riigi surmatunnistus.

MRP, eriti selle salaprotokollide teema on Euroopa julgeoleku- ja välispoliitika teemaks olnud alates Teise maailmasõja lõpust kuni tänapäevani. Esimest korda mainiti Nõukogude-Saksa koletuslikku

Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse kaotamise lugu ei lasknud vajuda unustuse hõlma eeskätt Balti riikide pagulased.

salakokkulepet Nürnbergi protsessil 1946. aastal, vahetult pärast seda, kui lepingu salaprotokollide fotokoopiad olid avastatud Ameerika Ühendriikide poolt üle võetud Saksamaa välisministeeriumi arhiivist ning nendest kirjutati vaid põgusalt Prantsusmaa ja USA ajakirjanduses.

MRP sobingu avalikustamine ja tühi-seks tunnistamine võttis selle mõlemalt osapoolelt aega rohkem kui 50 aastat. Selle pika aja jooksul domineerisid Nõukogude Liidus ja Saksamaal ning ka enamikus teistes Lääne-Euroopa riikides poliitilised jõud, mis polnud huvitatud MRP laiema avalikustamisest, õigluse taastamisest ning ajaloolise ülekohtu heastamisest kannatanud riikidele ja rahvastele. Vaid USA pidas suurriikidest lõpuni kinni Balti riikide Nõukogude Liitu inkorporeerimise mittetunnustamise poliitikast, teadvustas järjepidevalt maailmale Balti riikide okupeerimise fakti ning tõstatas vajaduse taastada nende riikide iseseisvus.

Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse kaotamise lugu ei lasknud vajuda unustuse hõlma mõistagi eeskätt Balti riikide pagulased, kes USA Kongressi saadikute kaudu palusid USA presidenti tõstatada Balti riikide okupeerimise ja seal inim-õiguste rikkumiste küsimused ÜROs. Selle kohta on ilmunud Arne Kalmi raamat „Balti musketärid USA Kongressis“ ja Sirje Ainso raamat „The Story of BATUN. Baltic appeal to the United Nations“.

Esimene avalik Balti apell ÜRO-le ilmus 1965. aasta 7. novembril USA keskses ajalehes New York Times. Sellele andsid allkirja 128 USA mõjukat avaliku elu tegelast, sealhulgas Richard Nixon (USA tulevane president), 54 USA senati ja Kongressi liiget. Sellele pöördumisele järgnes 13. novembril võimas demonstratsioon Madison Square Gardenis, millele võttis osa umbes 14 000 inimest. 13. veebruaril moodustasid Baltimaade pagulased USAs Balti apelli sisu tutvustamiseks ja üle maailma levitamiseks valitsusvälise organisatsiooni BATUN – Baltic Appeal to the United Nations –, mis hoidis ÜRO peakorteris New Yorgis ja allorganisatsioonides Genfis järjekindlalt üleval teemat MRP salaprotokollidest ja inimõiguste rikkumistest Nõukogude Liidus. BATUN tegutses aktiivselt aastatel 1966–1991. Teine oluline apell kodueestlaste osalusel saadeti ÜRO-le 1972. aastal. Tuntud vabadusvõitlejad Enn Tarto ja Mart Niklus osalesid kolmanda avaliku Balti apelli ÜRO-le allkirjastamisel 1979. aastal.

Kuid läbimurre Balti riikide vabastamise teema tõstatamisel saabus Roland Reagani USA presidendiks olemise ajal, keda pagulasbaltlased ka valimistel tõhusalt toetasid. Paljuski tänu nende tegevusele oli president Reagan hästi kursis kommunismi kuritööde ja Balti riikide okupeerimisega ning kaks aastat pärast ametisse astumist saatis ta 1983. aastal ÜRO peasekretärile kirja, milles toetas Balti riikide vabadusnõudeid. Kirja koopia jagati kõikidele ÜRO liikmesriikide esindajatele. Samuti jätkasid ameeriklased Nõukogude impeeriumi

majanduslikku survestamist, sealhulgas võidurelvastumisega, mis aitas ette valmistada Nõukogude Liidu rahumeelset lagunemist. Just Reagan on nimetanud oma kõnes Nõukogude Liitu kurjuse impeeriumiks, kutsus Mihhail Gorbatšovi lõhkuma Berliini müüri, tunnistama MRP salaprotokollide olemasolu ja demokrati-seerima Ida-Euroopat.

Muutuste läbiviimiseks Nõukogude Liidus rahvusvahelisest survest mõistagi ei piisanud. Riigis uuenduste läbiviimiseks oli vaja kohalike rahvahulkade tugevat toetust, milleks Eestis kujunesid eelkõige vabadusvõitlejad, Eestimaa Rahvarinne, Eesti ülemnõukogu, Kodanike Kongress ja mitmed teised kodanikuühendused.

Mäletatavasti esitasid just Eestimaa Rahvarinde 18 rahvasaadikut 1989. aasta mai lõpus NSV Liidu rahvasaadikute kongressile otsuseprojekti MRP lepingule ajaloolise ja õigusliku hinnangu andmise kohta. Komisjoni moodustamise vajalikkuse teemal toimus kongressil 2. juuni istungil pikk ja terav debatt, milles Eesti seisukohti esitas akadeemik Endel Lippmaa ning ajaloo mahavaikijatele ja stalinistidele astusid julgelt vastu ka tuntud Vene demokraadid ja ajaloolased. Näiteks rahvasaadik Roi Medvedev ütles kongressipuldist otse, et „Eesti, Läti ja Leedu ühinemine Nõukogude Liiduga ei olnud nende rahvaste täielikult vaba tahteavaldus. See oli vaieldamatult aktsioon, mil käis imperialistlik sõda ja mil mitte ainult Nõukogude Liidul, vaid ka Saksamaal, Jaapanil, Inglismaal ega Prantsusmaal polnud enam mingit austust väikeriikide ja -rahvaste vastu, vaid nad lahendasid omi probleeme“ (Heiki Lindpere, „MRP. Raske ülestunnistus“. Ilo, 2009, lk 22–28).

Kuid komisjoni moodustamise idee ei meeldinud kongressi juhtidele. Tänu akadeemik Endel Lippmaa aktiivsele suhtlemisele kongressi presiidiumis Mihhail Gorbatšoviga õnnestus 26-liikmeline MRP õigusliku analüüsi komisjon lõpuks siiski moodustada. Arutlused MRP komisjoni

vajalikkuse üle lõpetas Gorbatšovi pooldav sõnavõtt ning komisjon moodustati ilma hääletamiseta. Komisjoni esimeheks määrati Gorbatšovi ettepanekul NLKP keskkomitee sekretär Aleksandr Jakovlev. Sama päeva hilisõhtul toimus Kremli juba komisjoni esimene koosolek, kus selle üheks aseesimeheks kinnitati Edgar Savisaar. Eestist kuulusid komisjoni koosseisu veel Endel Lippmaa, Igor Gräzin ja Marju Lauristin.

Komisjoni esimehelt ei tulnud aga kuu aja jooksul ettepanekuid komisjoni sisulise töö korraldamiseks. Seepeale kutsus Edgar Savisaar komisjoni liikmed ise 5. juuliks Eesti esindusse Moskvast. Sellel koosolekul osalesid veel teine aseesimees ajaloodoktor Juri Afanasjev, kirjanik Tšõngõz Ajtmatov, akadeemik Georgi Arbatov, sotsiaalteadlased Mavrik Vulfson, Igor Gräzin, Ion Drutse, Marju Lauristin jt. Kavandati komisjoni töö kaheosaline väljund, millest esimene pidi olema avaldus MRP sõlmimise 50. aastapäevaks ja teine NSVLi rahvasaadikute kongressi otsuse projekt. Eksperdina koosolekul osalenud Heiki Lindpere arvates mõistsid koosolekul olijad väga hästi, et MRP salaprotokollide õigustühiseks tunnistamine paneb aluse Balti riikide lahkumisele NSV Liidu koosseisust. Nõukogude välispoliitika üks kujundajaid Georgi Arbatov teatas otsekoheselt, et on nõus vaid ajaloo valgeid laike selgitama, kuid ilma õiguslike järeldustega. Ta isegi hoiatas tagajärgede eest, mida võib põhjustada tõe väljaütlemine ning reageeritud sellele, öeldes: „Olen mures reaktsiooni pärast Baltikumis, kuid ausalt öeldes veel rohkem teeb mind murelikuks võimaliku suurriikliku šovinismi tõus vastureaktsioonina“ (Heiki Lindpere, „MRP. Raske ülestunnistus“. Ilo, 2009, lk 32).

AVALIKKUSE SURVE KREMLILE JA RAHVASAADIKUTE KONGRESSILE

Rahvasaadikute kongressis kujunes üheks suuremaks ja mõjukamaks saadikutegrupiks nn regioonidevaheline demokraatide saadikutegrupp eesotsas akadeemik

Andrei Sahharovi ja Boriss Jeltsiniga, millel oli mitmete eelnõude menetlemisel peaaegu poolte saadikute toetus. See teadmine julgustas Balti saadikuid kongressis aktiivselt tutvustama ja selgitama MRP salaprotokollidega seonduvaid küsimusi just eelkõige regioonidevahelise demokraatide saadikutegrupi liikmetele. Kuid sellest hoolimata edenes kongressi MRP komisjoni töö visalt. Üleliidulises ajakirjanduses hakkasid MRP hukkamõistmise asemel ilmuma hoopis artiklid, mis sisaldasid pooltõdesid ja faktide võltsimist MRP kohta, stalinistide ja fašistide kokkulepete õigustamist ajaloolise paratamatusega, isegi salaprotokollide võltsimist jms. Sellistele seisukohtadele vastukaaluks otsustasid Baltimaade rahvarinnete juhid tähistada MRP sõlmimise 50. aastapäeva

**Üleliidulises
ajakirjanduses hakkasid
MRP hukkamõistmise
asemel ilmuma
hoopis artiklid, mis
sisaldasid stalinistide
ja fašistide kokkulepete
õigustamist ajaloolise
paratamatusega.**

Tallinnast Vilniuseni kulgeva enam kui 600 kilomeetri pikkuse elava solidaarsusketiga „Balti tee“.

Sellest kuuldes ja tajudes Balti ketis suurt ohtu Nõukogude Liidu kestmisele, kutsus Gorbatšov Eesti rahvasaadikud Moskva kongressis eraldi kohtumisele ja püüdis neid veenda Balti ketti ära

jätma. Kuid kohtumisel osalejad (Gräzin, Ülo Vooglaid, Siim Kallas, Vello Vare, Hasso Nurm, allakirjutanu jt) vastasid Gorbatšovile ja kohtumisele kutsutud NSVLi ülemnõukogu rahvuste nõukogu juhatajale Rafik Nišanovile, et Balti keti oleks saanud ära jätta vaid rahvasaadikute kongressi või NSV Liidu ülemnõukogu otsus MRP hukkamõistmise kohta, kuid nüüd on juba hilja pidurdada rahvahulkaade soovi nõuda ajaloolist tõe ja õiglust.

MRP sõlmimise 50. aastapäeva kõnes Balti ketist osavõtjatele Eesti-Läti piiril ütles Edgar Savisaar tolle aja kohta väga julgelt: „Me ootasime, et Nõukogude Liidu juhtkond mõistab 80. aastate reaalsusi ning teeb ülekohtule lõpu. See, mida me tänasel päeval ootasime, jäi aga tulemata. Tulemata jäi MRP ametlik juriidiline denoniseerimine. [...] Võidakse küsida, kas on meile nii väga vaja selle 50 aastat vana paberi kehtetuks tunnistamist. Jah on. On olemas ajaloosündmusi ja on olemas juriidilisi dokumente, mis on küll vanad, ent mis oma ebaõigluses ikka kehtivad. Kuritegu pole lõppenud seni, kuni kurjategija kasutab oma kuritöö vilju. [...] Me kõik teame, kes kirjutasid alla MRP lepingule, kes olid kurjategijad siis ja kes on seda praegu [...] ning uus valitsus vabaneb kuritegelikkusest alles seeläbi, kui ta mõistab hukka oma kuritegeliku eelkäija“ (Heiki Lindpere, „MRP. Raske ülestunnistus“. Ilo, 2009, lk 51, 188–190).

Kolme riigi rahvarinnete 23. augustil 1989 korraldatud inimketist kujunes üks kõigi aegade suurimaid (osavõtjate arv oli ligemale kaks miljonit inimest) ja meeldejäävamaid rahumeelseid meelevaldusi õigluse ja iseseisvuse toetuseks kogu maailmas. Balti kett leidis ulatuslikku kajastamist rahvusvahelises meedias. Avalikkuse surve Kremlile ja rahvasaadikute kongressile suurenes. Kuid kongressi juhtkond püüdis ikka veel jätkata oma jäika poliitikat. NLKP keskkomitee võttis 26. augustil 1989 vastu isegi avalduse „Olukorrast Nõukogude Balti vabariikides“, milles tituleeriti „Balti tee“

separatistide-natsionalistide kavatsuseks meelestada nende rahvaid Nõukogude Liidust eraldumisele, ähvardati Balti riikide juhte ja hoiatati katastroofiliste tagajärgedega, kui see eesmärk peaks saavutatama.

28. augustil lükkas EKP keskkomitee büroo avalduse kui sisuliselt põhjendamatu tagasi. Vaino Väljas andis samal päeval Eesti avalikkusele teada, et NLKP keskkomitee avalduses on moonutatud viimase aja, eriti aga 23. augusti sündmusi seoses Balti keti korraldamisega, rõhutades, et selline avaldus solvab Balti põlisrahvaid. Pingeid eskaleeris 31 Eestist valitud NSVLi rahvasaadiku ühisavaldus NLKP keskkomitee 26. augusti avalduse suhtes, milles taotleti rahvuste võõrandamatu enesemääramisõiguse rakendamist ja NLKP võimumonopoli kaotamist riigis (Mati Graf, „Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991“. Argo, 2012, lk 106–107).

1. septembril 1989, nädal pärast Balti ketti ja NLKP kurjakuulutavat avaldust, kuulutas MRP pakti salaprotokollid õigustühiseks Saksamaa LV parlament. See avaldas ilmselt kaudset mõju nii sündmustele Saksamaal kui ka Nõukogude Liidus. 10. novembril hakati lõhkuma Berliini müüri, idasakslased valgusid üle selle Lääne-Berliini ning algas Saksamaa taasühinemine. Toimus Gorbatšovi kohtumine Lääne-Saksamaa juhtidega, kus Nõukogude riigi juhile anti märku, et MRP salaprotokollide jätkuv mahasalgamine hakkab takistama koostööd lääneriikidega, eelkõige majandusabi saamisel. Kuid NSVLi juhid ei tahtnud salaprotokollide olemasolu tunnistada isegi pärast neid sündmusi.

Moskvas toimus 1989. aasta sügisel siiski veel mitu rahvasaadikute kongressi MRP komisjoni istungit ning detsembris jõuti otsusele esitada eelnõu lõpuks kongressi päevakorda, kusjuures komisjoni vastav otsus võeti vastu minimaalse enamusega, häälte vahekorraga 14 poolt ja 12 vastu. Kuid loota kongressis MRP salaprotokollide tühistamise otsuse

vastuvõtmist oli ikka veel vara, sest otsuse vastuvõtmiseks oli vaja kongressis liit-häälteenamust ehk vähemalt 1126 häält.

RAAMATUD SALAPROTOKOLLIDE KOOPIATEGA SÕIDUTATI KREMLISSE

Oli vaja teha veel midagi, et kallutada kongressi enamust hääletama MRP komisjonis ette valmistatud otsuseprojekti poolt. Endel Lippmaal oli varuks idee jagada

1. septembril 1989, nädal pärast Balti ketti ja NLKP kurjakuulutavat avaldust, kuulutas MRP pakti salaprotokollid õigustühiseks Saksamaa LV parlament.

kõigile kongressi liikmetele pakett eesti pagulaste Ann ja Arno Liivaku USA välisministeeriumi arhiivist leitud dokumente, sealhulgas MRP salaprotokoll, mis olid kinnitatud autentsust tõestavate pitsatitega. Lippmaa oli olnud teaduskonverentsil USAs, valis välja sobilikud dokumendid ja lasi need oma KBFI instituudis paljundada. Balti riikide saadikute grupi nimel esitati materjal pealkirjaga „O politiko-pravovoi otsenke Sovetsko-Germanskih dogovorenostei 1939–1941“ („Poliitilise-õiguslikust hinnangust Nõukogude-Saksamaa kokkulepetele“, 25 lk). 11. detsembril viidi roosad vihikud (2250 eksemplari) kahe autoga Kremli kongresside paleesse ja jagati saadikutele. Hardo Aasmäe hankis kongressi sekretariaadist loa nende levitamiseks. Kahtlemata aitas MRP

salaprotokollide autentsete kooptiatega tutvumine otse kongressi hoones muuta paljude saadikute meelsust.

Soodsaks muutuseks võis pidada ka asjaolu, et kongressi regioonidevahelise demokraatide saadikutegrupi juhiks sai Juri Afanasjev, kes oma 14. detsembri kõnega kongressis tugevdas opositsiooni ja aktiveeris kogu kongressi. Tugevnes ka Afanasjevi kaal MRP komisjoni aseesimehena.

MRP komisjoni eelnõu arutamine kongressis oli kavandatud 23. detsembri istungile. Selleks päevaks toodi Eestist Moskvasse veel teinegi trükis, mis sisaldas salaprotokollide kooptiat – „1940 god v Estonii“ („1940. aasta Eestis“, 175 lk), mille oli kokku pannud Eesti Teaduste Akadeemia komisjon eesotsas akadeemik Arno Kõörnaga. Selle raamatu, samuti 2250 eksemplari, toimetas Kremlisse Arnold Rüütli abi Daniel Märtnmaa tema käsutuses olnud autoga Tšaika. Märtnmaa mälestuste kohaselt mingit kirjalikku luba selleks esialgu ei küsitud. Pakid raamatutega tassis ta kongresside paleesse koos autojuhiga. Kuid peatselt nõudsid ilmselt palees viibinud KGB töötajad nende raamatute tagasi autole laadimist ja kohe äraviimist. Õnneks sai Märtnmaa otsekohe kontakti Lippmaaga, kes Jakovlevi abil kiiresti korraldas loa raamatute uuesti sissetoomiseks. Raamatute vastu oli palees suur huvi, need kadusid rahvasaadikute materjalide jaotuspunktist väga kiiresti.

Kuid sellest hoolimata jäi 23. detsembril otsus MRP salaprotokollide tühistamise kohta vastu võtmata. Impeeriumimeelsed saadikud takistasid otsustamist mitmesuguste küsimuste ja parandusettepanekute esitamisega. Gorbatšov otsuse toetamiseks sõna ei võtnud, kuigi ta salaprotokollide olemasolust ilmselt juba teadis.

Mõistagi ei rahuldanud selline olukord MRP salaprotokollide avalikustamise ja tühistamise pooldajaid, eelkõige kongressi MRP komisjoni juhte. Gräzini mälestuste kohaselt asusid tema ja komisjoni aseesimees Afanasjev Jakovlevi ettepanekul koostama

uut eelnõud MRP salaprotokollide kohta. Kuid hommikupoole ööd teatas Jakovlev, kes veetis 24. detsembri öö oma Kremli kabinetis, et on tutvunud välisministrieriumi arhiivi dokumendiga salaprotokollide ühelt ametnikult teisele (Molotovi abilt Gromõko abile) üleandmise aktiga ja rääkinud ka Gorbatšoviga, et komisjoni eelnõu tuleb uuesti hääletamisele panna. Pärast Jakovlevi uut mõjusat esinemist võeti kongressi otsus 24. detsembril 1989 nimelisel hääletusel 1432 poolthäälega vastu, kusjuures vastu hääletas vaid 252 saadikut ning erapooletuks jäi 264. Puudus 302 kongressi liiget, sealhulgas üheksa Eestist valitud saadikut.

Kongress tunnistas MRP salaprotokollid juriidiliselt alusetuks ja allakirjutamise momendist chehtetuks.

MRP salaprotokollide õigustühiseks kuulutamise otsust peetakse õigusega Eesti, Läti, Leedu ja teistegi liiduvabariikide demokraatlike saadikute üheks kõige tähtsamaks saavutuseks NSVLi rahvasaadikute kongressis (Tiit Made. „Kremlis iseseisvust toomas“. Argo, 2011, lk 172–193).

Salaprotokollid polnud küll loonud uut õiguslikku baasi Nõukogude Liidu suhetele kolmandate riikidega, kuid Stalin ja tema lähikond kasutasid neid ultimaatumite esitamiseks ja jõuga surve avaldamiseks teistele riikidele, rikkudes nende suhtes võetud õiguslikke kohustusi, ka kõiki Eestiga sõlmitud varasemaid lepinguid, sealhulgas Tartu rahulepingut.

Aleksandr Jakovlev kinnitas Kremlis ja on seda teinud korduvalt ka mujal, et Stalini-Hitleri kuritegeliku sobingu avalik ja selge hukkamõistmine oli vajalik uue poliitilise mõtlemise kinnistamiseks ja ajaloolise õigluse taastamiseks Venemaal ja kogu Euroopas. Eravestluses Itaalias toimunud rahvusvahelisel ajalookonverentsil 2000. aastal ta isegi tunnistas siinkirjutajale, et pole kunagi kahetsenud oma väljaütlemisi MRP salaprotokollide tühistamise toetuseks, mis löid õigusliku aluse Balti riikide iseseisvuse

taastamiseks ja selle rahvusvaheliseks tunnustamiseks.

Seega taastas NSVLi rahvasaadikute kongress oma 24. detsembri 1989 otsusega sisuliselt Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse. Seda Mihhail Gorbatšovi allkirjaga otsust võib pidada Eesti iseseisvuse taastamise kõige tähtsamaks sündmuseks õigusliku järjepidevuse alusel. Kõik sellele järgnenud sammud – Eesti NSV ülemnõukogu otsus Eesti iseseisvuse väljakuulutamise kohta 20. augustil 1991, Eesti iseseisvuse tunnustamine Vene Föderatsiooni ja teiste riikide, sealhulgas Nõukogude Liidu poolt, ja lõpuks Vene sõjaväe lahkumine Eestist 1994. aastal – tulenesid otseselt või kaudselt Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressi otsusest MRP kohta.

Olen seisukohal, et **rahvasaadikute kongressi dokumenti MRP salaprotokollide kohta tuleb pidada Eesti iseseisvuse taastamise sündmuseks, mida tuleks tähistada samaväärselt 20. augustiga – kui taassünnipäeva.**

Kui üks riik (Venemaa), mis on teised riigid okupeerinud rahvusvahelise lepingu (MRP) alusel, tunnistab selle lepingu õigustühiseks, siis lõpetab ka okupatsiooni nendes teistes riikides. MRP salaprotokollide tühistamist on vaja tähistada aga ka sellepärast, **et ajalugu ei korduks ja rahvas mäletaks** olulisi oma ajaloo sündmusi. Me teame, et leidub neid, kes kahetsevad, et need salaprotokollid tühistati, Balti riigid taasiseisvusid ja Nõukogude impeerium lagunes. Teame sedagi, et tänapäeval tehakse uusi jõupingutusi Vene impeeriumi taastamiseks. Pole välistatud isegi uued suurriikide kokkulepped väiksemate arvel. Selle tähtpäeva lisamisel kalendrisse oleks lisaks loogilistele poliitilistele argumentidele ka sümbolne emotsionaalne tähendus – jõulude ajal hakkavad ka päevad pikemaks minema ning taas tärkab kevade ja vabaduse ootus.

Eesti iseseisvuse taastamise sündmuse autorid on NSVLi rahvasaadikute

kongressi MRP komisjoni liikmed, saadikud, kes tõstasid selle teema kongressis ja hääletasid MRP lepingu salaprotokollide tühistamiseks muutmise poolt. Eesti iseseisvuse taastajateks õigusliku järjepidevuse alusel tuleb pidada neid Eestist valitud NSVLi rahvasaadikute kongressi liikmeid, kes hääletasid Moskvast 24. detsembril 1989 MRP salaprotokollide tühistamise otsuse

Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressi dokumenti MRP salaprotokollide kohta tuleb pidada Eesti iseisvuse taastamise sündmuseks, mida tuleks tähistada samaväärselt 20. augustiga.

poolt. Nendeks olid **Hardo Aasmäe, Mihhail Bronštein, Ignar Fjuk, Gennadi Golubkov, Igor Gräzin, Klara Hallik, Arvo Haug, Peeter Jalakas, Jüri Kahn, Siim Kallas, Kaljo Kiisk, Jüri Kraft, Nikolai Kutašov, Tõnu Laak, Marju Lauristin, Endel Lippmaa, Toivo Ninnas, Ülo Nugis, Hasso Nurm, Viktor Palm, Vello Pohla, Ivar Raig, Karl Rebane, Arnold Rüütel, Väino Saar, Edgar Savisaar, Olev Subbi, Eino Tamberg, Indrek Toome, Gustav Tõnspoeg, Enn Tõugu, Ülo Vooglaid, Arder Väli ja Väino Väljas.**

Kuid MRP salaprotokollide tühistamise pikk ja piinarikas saaga ei taganud veel Balti riikide iseseisvuse taastamist tegelikus praktikas. Iseseisvuse taastamiseks ja tunnustamiseks loodud poliitilised ja

õiguslikud alused tuli täita sisuga. Seda kinnitab näiteks fakt, et Leedu iseseisvuse, mida deklareeriti juba 1990. aasta 11. märtsil, surusid nõukogude relvajõud Vilniuses jõuga maha. Leedu iseseisvust ei tunnustatud ka rahvusvaheliselt.

Nõukogude Liidu lagunemise seisukohalt murranguliseks sündmuseks tuleb pidada 12. juunit 1990, kui Boriss Jeltsini initsiatiivil võeti Venemaa rahvasaadikute kongressis vastu Venemaa suveräänsusdeklaratsioon, mis vallandas kiire ahelreaktsiooni kõigi teiste liiduvabariikide (peale Balti riikide ja Gruusia, mis tegid seda juba varem) suveräänseks kuulutamiseks. Viimastena tegid seda Kasahstan (25. oktoobril 1990) ja Kõrgõzstan (15. detsembril 1990). Seega olid 1990. aasta lõpus kõik liiduvabariigid formaaljuriidiliselt suveräänsed ning olid loodud õiguslikud alused Nõukogude Liidu laialisaatmiseks.

Tegelik lagunemine toimus aga alles 1991. aasta augustis, kui endiste partei- ja ametiühingute juhtide, sõjaväelaste ja julgeolekutöötajate usk demokraatlike muutuste edusse hakkas kustuma ning nad viisid läbi putši, mille eesotsas olid NSVLi asepresident Gennadi Janajev, KGB esimees Vladimir Krjutškov, kaitseminister Dmitri Jazov ja siseminister Boriss Pugo. Nende eestvedamisel moodustati 18. augustil 1991 kaheksaliikmeline riiklik eriolukorra komitee ja 19. augusti hommikul saadeti Moskva kesklinna tänavatele tööliste demonstratsioon. Nägin seda hõredat esmaspäevahommikust demonstratsiooni vahetult Kalinini prospektil pärast seda, kui olin Jaapani saatkonnast teada saanud, et alanud riigipöörde ajal on viisade väljaandmine peatatud. Olin nimelt teel Tokyosse agraarökonoomistide maailmakongressile, kus mul oli kavas ettekanne. Suundusin Kremli, et uurida, mis toimub. Kreml oli ametnikest tühi. Kohal oli vaid valvurid ja sekretärid, kes ei teadnud putšistide ja demonstrantide eesmärkide kohta midagi. Edasi läksin Vene Föderatsiooni ülemnõukogu (nn valge maja) poole, mille putšimeesed

demonstrandid ümber olid piiranud. Seejärel saabusid Moskva tänavatele relvajõudude soomustransportöörid ja tankid ning teisalt – ka valge maja kaitsjad. Olles veendunud Jeltsini ja Vene Föderatsiooni ülemnõukogu kindlas vastuseisus riigipöördekatsele ja demonstrantide jõuetuses, informeerisin Moskva olukorrast Liia Hännit Eesti ülemnõukogus ja soovitasin kasutada võimuvaakumit Moskvast kui sobivat hetke Nõukogude Liidust eraldumiseks (Ivar Raig, „Kolm otsustavat augustiputši päeva teel Jaapanisse – Eesti iseseisvus võideti Moskvast“. Argo, 2016, lk 212–216).

Kui ülemnõukogu oli 20. augusti hilisõhtul võtnud vastu otsuse Eesti iseseisvumise kohta, palusin Eesti esinduse töötajatel tõlkida see otsus kohe vene keelde, et viia see Vene Föderatsiooni ülemnõukogusse Jeltsinile. 21. augusti hommikuks oli Eesti ülemnõukogu 20. augusti otsus tõlgitud ja ma toimetasin selle üle barrikaadide Vene Föderatsiooni ülemnõukogu majja Jeltsini sekretärile Rõbkinile. Ta luges põgusalt dokumenti ning lubas selle esimesel võimalusel Jeltsinile viia. Juba poole tunni pärast kutsus Rõbkin mind talle järgnema istungisaali, kus algas Vene Föderatsiooni ülemnõukogu erakorraline ajalooline istung Ruslan Hasbulatovi energilisel juhtimisel, mida kanti otse üle ka televisioonis. Istungi lõpus luges Jeltsin ette ka valiku välismaalt saabunud vastukajasad putšile, nende hulgas lühendatult ka Eesti iseseisvusotsuse, tegi ettepaneku Eesti iseseisvuse tunnustamiseks ning palus Venemaa välisministeeriumil valmistada ette sellekohased ametlikud dokumendid. 24. augustil kohtus Jeltsin Rüütliga ning kirjutas alla Eesti iseseisvuse tunnustamise dokumendile, kuigi rahvusvahelise õiguse seisukohalt oli NSVL veel sellise legitiimsuse andmise subjektiks. Seepärast oli oluline saavutada Balti riikide tunnustamine ka NSV Liidu poolt. Seda pidas vajalikuks ka USA valitsus eesotsas president George H. W. Bushiga.

Pärast ebaõnnestunud putši otsustas NSVLi president Gorbatšov NSVLi rahva-
saadikute kongressi 5. septembril laiali
saata ja moodustada riiginõukogu, et
püüda sõlmida suveräänsete vabariikidega
uut riigilepingut. NSVLi riiginõukogu
esimese koosoleku päevakorra esimene
punkt 6. septembril 1991 oli Balti riikide
iseseisvuse tunnustamine. Selle sammuga
tahtis Gorbatšov säilitada Nõukogude Liitu
ja eristada Balti riikide suveräänsust teiste
liiduvabariikide suveräänsustest. Kuid
riigilepingute sõlmimine ja Nõukogude
Liidu säilitamine ei õnnestunud sellele
vaatamata ning ta oli sunnitud 25. det-
sembril 1991 oma ameti maha panema.
Nõukogude Liit kuulutati lõppenuks Vene
Föderatsiooni lipu heiskamisega Kremli
tornis sama päeva õhtul.

NÕUKOGUDE LIIDU LAGUNEMINE EI TOIMUNUD SARNASE LOOGIKA ALUSEL TEISTE IMPEERIUMILÕPPUDEGA

Ettepaneku Nõukogude Liidu laialisaat-
miseks tegi aga sisuliselt juba pärast
riiginõukogu 25. novembri istungi lõppu
Valgevene riigipea Stanislav Šuškevitš,
tuumafüüsik, samuti endine kongressi
regioonidevahelise demokraatide
saadikugrupi liige. Ta kutsus Venemaa
presidendi Jeltsini ja Ukraina presidendi
Kravtšuki 7. detsembriks 1991 kohtumi-
sele Valgevene valitsuse residentsi kuulsas
Belovežje ürgmetsas, et arutada NSV Liidus
tekkinud ummikseisu. Kolmepoolsete läbi-
rääkimiste käigus otsustatigi Nõukogude
Liidu eksisteerimine lõpetada, selle
õigustusega, et just need kolm riiki olid
1922. aastal ka liidu asutajateks. Otsuse
teksti peamiseks koostajaks sai Jeltsini
majandusnõunik Jegor Gaidar. Leping kir-
jutati alla 8. detsembri pärastlõunal. Selle
kohaselt kuulutati NSV Liidu tegevus lõp-
penuks ning asutati Sõltumatute Riikide
Ühendus (SRÜ) keskusega Minskis. NSV
Liidu õigusjärglaseks nimetati Venemaa,
kes sai endale ka ÜRO Julgeolekunõukogu
alalise liikme õigused. Uudisest teatas

Boriss Jeltsin kõigepealt helistamisega
USA president George Bushile, seejärel
kaitseminister Jevgeni Sapošnikovile.
Šuškevitš informeeris M. Gorbatšovi NSV
Liidu laialisaatmise otsusest pisut hiljem
(Timothy J. Colton. „Jeltsin. Elu“. Pegasus,
2016, lk 211–212).

Venemaa ülemnõukogu ratifitseeris
Belovežje lepingu 12. detsembril.
21. detsembril liitusid SRÜga veel kaheksa
endist liiduvabariiki. Sellist olukorda

NSVLi riiginõukogu esimese koosoleku päevakorra esimene punkt 6. septembril 1991 oli Balti riikide iseseisvuse tunnustamine.

kasutas Jeltsin oskuslikult ära, survestades
Gorbatšovi tagasi astuma. 25. detsembril
jättis Gorbatšov teleesinemises hüvasti
oma NSV Liidu presidendi ameti ja kogu
riigiga.

Siinkohal on oluline lisada, et
Nõukogude Liidu lagunemine ei toimu-
nud sarnase loogika alusel nagu teiste
impeeriumide lõpud tavaliselt. On tõsi,
et teatud hetkedel ületasid rahvusliku
enesemääramise soovid ja rahvarahutused
Nõukogude Liidus selle võimet ennast
kaitsta. Kuid impeeriumide lagunemise
klassikalise loogikaga ei saa seletada fakti,
et Nõukogude Liidule pööras selja ka Vene
Föderatsioon, mis moodustas ju impee-
riumi keske südamikku.

Seda peavad Venemaa impeeriumi-meelsed juhid eesotsas Vladimir Putiniga Venemaa suurimaks geopoliitiliseks weaks ning püüavad nüüd olukorda sõjalise jõuga parandada. Ilmselt loodetakse, et kui Vene impeeriumi tuumiku suurim puuduja Ukraina suudetakse alistada, siis saab teistega olema juba lihtsam. Ka Gorbatšov pidas Nõukogude Liidu likvideerimist suureks weaks ning Venemaa tuhandeaastase ajaloo reetmiseks, kuid tunnistas oma memuaarides, et ei suutnud Nõukogude Liitu reformida ja lagunemist ära hoida.

Lõpetuseks pole üleliigne rõhutada, et 20. sajandi maailma suurim geopoliitiline muutus, Nõukogude Liidu ja seejärel kogu sotsialistliku maailmasüsteemi lagunemine toimus paljuski Poolas ja Eestis välja töötatud poliitiliste sündmuste

ja ettepanekute alusel. Nõukogude Liidu likvideerimisse andsid olulise panuse Eestimaa Rahvarinde saadikute poolt Moskvas rahvasaadikute kongressis algatatud poliitilised sammud, eelkõige vabariikide isemajandamise plaan ning MRP lepingu salaprotokollide tühistamise tunnistamise taotlus. Sellele aitas kaasa 1991. aasta augustiputš, mis kiirendas Nõukogude Liidu kui vägivaldse impeeriumi likvideerimist.

Kui tõdeme, et Eesti ja veel mitmete rahvusriikide süünd sai teoks tänu Vene tsaaririigi lagunemisele Esimeses maailmasõjas, siis tuleb ka tunnistada, et Balti riikide taasiseseisumine toimus tänu Nõukogude impeeriumi allajäämisele külmas sõjas läänega ja MRP salaprotokollide tühistamisele.

KASUTATUD ALLIKAD

- AINSO, S. (2018). The Story of BATUN. Baltic appeal to the United Nations.
- COLTON, T. J. (2016). Jeltsin. Elu. Pegasus.
- GRAF, M. (2012). Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisumine 1988–1991. Argo.
- ILMJÄRV, M. (2004). Hääletu alistumine. Argo.
- KALM, A. (2015). Balti musketärid USA Kongressis. Kirjastus Aade.
- LINDPERE, H. (2009). MRP. Raske ülestunnistus. Ilo.
- MADE, T. (2011). Kremli iseseisvust toomas. MRP otsus peavõiduna. Argo.
- OKAS AINSO, S. (2024). BATUNi lugu. Argo.
- RAIG, I. (2016). Kolm otsustavat augustiputši päeva teel Jaapanisse. Rmt-s Eesti iseseisvus võideti Moskvas. Argo.
- TRUUVÄLI, E.-J. (2008). Põhiseaduse teel. Ilo.
- ZETTERBERG, S. (2009). Eesti ajalugu. Tänapäev.

Eestis kehtiv hoonete energiatõhususe-energiapärgise õiguslik regulatsioon moonutab tegelikkust

ANDRES NOODLA
PhD, *energeetik*

Hoone omanikel ja ühiskonnal on ühine huvi, et hoonete kütteks-jahutuseks ning tehnosüsteemide tööks kuluku vähem põlevkütust-energiat ehk hoonete kasutus oleks energiatõhus ning väiksema kahjuliku mõjuga keskkonnale.

Energiatõhususe saavutamine peab olema ka kulutõhus. Kütteks-jahutuseks kulunud kütus-energia on olemuselt (rahaline) kadu ning selle kokkuhoiu võrra muutub ühiskond rikkamaks. Seetõttu on põhjendatud omaniku omandi (hoone) kasutamisele seatud piirangud energiatõhususe miinimumnõuete näol. Vajalik on ka hoonete klassifitseerimine lähtuvalt

tõhusast energiakasutusest mikrokliima tagamisel hoones.

Hoones tarbitava (möödetud) energia kogus sõltub kolmest väga erinevast tegurist, mis kõik mõjutavad erineval viisil hoones tarbitava energia summaarset kogust.

1. Hoonete välispiirete soojapidavus, millest sõltub kütteks kuluva soojuse kogus.

2. Hoone tehnosüsteemid mõjutavad nii soojuse kui elektri tarbitavaid koguseid. Soojuspumpade korral hoonesse tarnitava energia summaarne kogus väheneb kordades, seejuures elektri kogus kasvab. Tehnosüsteemid projekteeritakse ehitatakse arvestades maksimaalse kavandatud hulga kasutajatega.

3. Hoone kasutajate arv ja kasutusviis. Tarbitud energia kogus kõigub suurtes piirides. On suur vahe, kas samal pinnal on üks inimene või viis inimest jne. Tarbimise käigus tekkiv jääsoojus ei ole hoone keskmine omadus, kuigi konkreetse hoone korral, sõltuvalt tarbijate

arvust ja tarbimisviisidest, vähendab kütteks vajaliku soojuse kogust, kuid suurendab jahutuseks ja ventilatsiooniks kuluvat energia kogust.

KAS AASTAS TARBITAVA ENERGIA KOGUSE JÄRGI ON VÕIMALIK JA VAJALIK HOONEID KLASSIFITSEERIDA?

Kaks esimest – välispiirete soojapidavus ja tehnosüsteemid – väljendavad hoone objektiivseid energiatõhususe omadusi. Need pannakse paika hoone projekteerimise-ehitamise käigus ega sõltu tarbimisest, kuigi mõjutavad oluliselt aastast tarbitava energia kogust.

Mida väiksem on energiakulu kahe esimese teguri tõttu, seda suuremat mõju aastast tarbitava energia kogusele avaldab kolmas – kasutajate arv ja kasutusviis –, mis on suurtes piirides kõiguv subjektiivne tegur. Mille keskmist energiakulu hoone tüübi ruutmeetri kohta on praktiliselt võimatu määrata.

Praegu kehtiv hoonete energiatõhususe ja energiamärgise regulatsioon takistab energia tõhusat kasutust ja energiamajanduse arengut.

On kaheldav, kas aastast tarbitava energia koguse järgi on võimalik ja vajalik hooneid klassifitseerida. Hoone energiatõhususe arvestus ja klassifikatsioon tuleks teha kahe esimese teguri järgi, mis objektiivselt iseloomustavad hoonet.

Energiatõhususe miinimumnõuete kehtestamine uute hoonete välispiirete soojapidavusele ning selle põhjal hoonete

klassifitseerimine on suhteliselt lihtne. Valdkond on hästi (jätkuvalt) läbi uuritud ning kaetud spetsialistide poolt katseandmete-arvutuste põhjal väljatöötatud ehitus-tehniliste normide-metoodikatega. Küsitav on kehtivas energiatõhususe arvutamise metoodikas ametnike-poliitikute (kellel puudub nõutav pädevus) kehtestatud reeglistik välispiirete soojapidavuse arvutamiseks. See tuleks siiski välja töötada spetsialistide poolt kinnitatud normi-metoodikana, kehtestades need vajadusel kohustuslikuks õigusaktiga.

Keerukam on miinimumnõuete kehtestamine tehnosüsteemidele, mille maksused ning mõju energia kokkuhoiule erinevad omavahel sadu kordi. Kaasajal on järjest enam suund kombineeritud tehnosüsteemi lahenduste suunas, kus hoones vajaliku mikrokliima tagamiseks, optimaalsema kuluga, kasutatakse kombinatsiooni erinevatest energiatoodetest ja energiavõrkudest saadavate erinevate energiatega. Investeeringu kulu kasvab, kuid ostetava energia-energiatoote kulu on optimaalne. Arengut takistavad poliitiliste otsustena tehtud erinevate energiaturgude moonutused, kus ühte energia liiki (kaugküte, soojus) doteeritakse teise (elekter) tarbimise maksustamise arvel.

Energiatõhusa kasutuse mõistes tuleb ühiskonnas tervikuna suurendada elektri tootmist-tarbimist, seda ka hoonetes.

Hoonete energiatõhususe ja energiamärgise õiguslik regulatsioon peaks kaasa aitama riiklike eesmärkide saavutamiseks tuule-päikeseelektri tootmise-tarbimise suurendamisel.

Praegu kehtiv hoonete energiatõhususe ja energiamärgise regulatsioon takistab energia tõhusat kasutust ja energiamajanduse arengut. Väljatöötamisel vist lähtuti eelmise sajandi olukorrast, kus hoonetele vajalikku elektrit ja soojust toodeti kütuste põletamisest ning hoonete põhiliseks energiakululuks oli soojuse kadu läbi välispiirete.

Elektri korral tuleb arvestada, et riikliku eesmärgiks on üle minna saajaprot-sendilisel taastuvatest allikatest toodetule, millest üle 85 protsendi peaks tulema tuule-päikeseelektrist. Selle saavutamiseks peab tuule-päikesepeakide tootmisvõimsus ületama neli-viis korda tavatarbimist. Sellega kaasneb, et osal tundidel ületab elektri toodang tunduvalt tarbimist.

Põhiprobleemiks kujuneb, kuidas leida uusi tarbimisviise kogu toodetud elektri tarbimiseks. Vastasel juhul ei ole võimalik üleminek tuule-päikese-energiale. Kui kogu toodetavat elektrit ei suudeta tarbida, siis koos tootmisvõimsuste kasvuga kasvab elektri omahind ja toodetav elekter ei pääse turule. Seda mehhanismi pole võimalik kompenseerida tarbitava elektri maksustamise arvel, sest nii tõuseks elektri hind pidevalt ja Eesti majanduse konkurentsivõime järjest väheneks.

Elektri tarbimise suurendamine alandab elektri hinda, sest tootmise ja võrkude püsikulud jaotuvad suuremale müügi-mahule. Energiaallikas tuule-päikese näol ei maksa midagi ega saasta ka keskkonda. Elektri suurem tarbimine on investeerin-gute parem kasutus, olles ka tõhusama energiakasutuse osa. Millegi tõhus kasutus ei ole alati väiksem kasutus.

Kõige lihtsam viis elektri tarbimis-mahu suurendamiseks on asendada põletamisest saadavat hoonetele vajalikku soojusenergiat elektriener-giaga, kombineerides seda soojavõrgu, gaasikatelde ja soojaveesalvestistega. Soojuspumba abil on võimalik ümbritseva keskkonna hajusenergia arvel võimen-dada hoonesse tarnitud elektri kogust kahe- kuni neljakordselt soojusenergiaks, vähendades hoonesse tarnitava energia summaarset kogust. Koos põletamissoo-juse tootmise-tarbimise vähenemisega väheneb ka keskkonna saaste.

Selle saavutamiseks tuleb kaotada kaugkütte doteerimine elektri hinna arvelt

ja kaugkütte monopolne seisund hoone-tele vajaliku soojuse tarnimisel, mis juba aastaid takistab majanduse arengut.

EESTI VAJAB UUT SOOJATURUSEADUST

Vajame uut seadust, mis lahendaks ka soojuse tootmisel elektri kasutamise probleemistiku, võimaldades nüüdisaegseid kombineeritud lahendusi. Seaduse üheks osaks oleks vajalik ka kaugkütte regulatsioon. Kui on vajadus piirata tiheasustuses mingi tahke põlevkütuse kasutamist lokaalküttes, siis on see soojaturuseaduse ja kütuste maksustamise valdkond. Praegu on seda püütud (üpris edutult) teha hoonete energiatõhususe regulatsiooniga, moonutades tegelikku energiakasutust.

Energiatõhususe regulatsioon, mis põhineb kokku liidetud soojus- ja elektrienergia kogustel, sisaldab olemuslikku vastuolu. Vaja on suurendada elektri tarbimist ja vähendada soojusenergia tarbimist, nii et kokku tarbitava, põletamisel põhineva energia kogus väheneks. Selle saavutamiseks vajalikud abinõud ja tehnosüsteemid erinevad elektri ja soojuse osas oluliselt. Eestis on kasutuses oleva hoone energiatõhusust iseloomustatud aastas tarbitud summeeritud energiakoguste kaudu. Summaarse energiakasutuse objektiivseid vastuolusid on püütud lahendada subjektiivselt väljamõeldud keskmiste koefitsientide kaudu. Tulemuseks on tegeliku energiatõhususe kui hoone omaduse oluline moonutamine.

Tegelikult oluliselt moonutav energiatõhususe meetodika ja selle alusel väljastatud energiamärgis on sisuliselt mõttetus ja ühiskonnale tervikuna kahjulikud, kuna ei anna tõest infomatsiooni parema energiakasutuse arenguks.

Energia kokkuhoiust lähtuvate piirangute-kohustuste seadmine peab olema suunatud hoonele kui

objektile. Hoonete energiatõhususe õigusliku regulatsiooniga ei saa lahendada erinevate energiatoodete tootmise ja sellega kaasneva saaste küsimusi. See on erinevate energiatoodete tururegulatsiooni ja keskkonnaseaduste teema. Ei saa ka suvaliselt kokku liita energia nimetuse alla erinevaid energialiike nagu elekter ja soojus, mis pole omavahel asendatavad ning mille arvel tehtavad kasulikud tööd on väga erinevad.

**Energiatõhususe
määramise meetodika
moonutab oluliselt
tegelikku energiakasutust
ja selle alusel väljastatud
energiamärgis ei anna
objektiivset ja õiget infot
tegeliku energiatarbimise
kohta.**

**HOONETE MOONUTATUD
ENERGIATÕHUSUS**

Üldsuse huvides tuleb energia kokkuhoiu saavutamiseks vajalikud piirangud omanikule tema omandi (hoone) kasutamisel kehtestada seadusega, need peavad olema objektiivsed, rakendatud võrdsetel alustel ega tohi moonutada energiatõhususe olemust. Need nõuded tulenevad põhiseadusest. Kahjuks Eestis kehtiv hoonete energiatõhususe ja energiamärgise regulatsioon moonutab tegelikkust ega vasta osaliselt põhiseadusest tulenevatele nõuetele.

Kehtiv energiatõhususe määramise meetodika ei vasta seaduses sätestatud volitusnormile. Ehitusseadustik

(EhS) § 66 lg 1 sätestab, et „energiamärgis annab infot projekteeritava või olemasoleva hoone projekteeritud energiavajaduse või tegeliku energiatarbimise kohta“. Seadusandja on alamatele õigusaktidele andnud ette volitusnormi – energiamärgis ja selle arvutamise meetodika peab väljendama hoone projekteeritud või tegelikku energiatarbimist.

Arusaamatul põhjusel on ministri määruses (kui alamas õigusaktis) rikutud seadusega määratud volitusnormi. Energiatõhususe määramise meetodika moonutab oluliselt tegelikku energiakasutust ja selle alusel väljastatud energiamärgis ei anna objektiivset ja õiget infot tegeliku energiatarbimise kohta.

Tegelikkust oluliselt moonutav regulatsioon sai alguse minister Kristen Michali 05.06.2015 määrusega nr 58 kehtestatud meetodikast „Hoone energiatõhususe arvutamise meetodika“ (edaspidi meetodika), mis on kehtestatud EhS § 64 lg5 alusel.

Meetodika põhiprobleemiks (on ka mitmed teised küsitavused) on see, et hoone tegelikud, projekteerimisel arvutatud või mõõdetud energiakogused korrutatakse läbi suvaliselt valitud koefitsientidega, mida nimetatakse **energiakandjate kaalumisteguriteks**. Definieerides neid: „tegurid, millega võetakse arvesse tarnitud energia tootmiseks vajalik primaarenergia kasutus ja selle keskkonnamõju“.

Mida selline sõnastus (sõnamulin?) võiks tähendada või kuidas sellist koefitsienti arvutada, pole teada. Sellist mõistet või sätet, mis lubaks tegelike energiakoguste moonutamist, seadustest ei leia. Tegemist on otsese volitusnormi rikkumisega. Lisaks on selline tegelikkuse moonutamine vastuolus põhiseaduse nõuetega, mille kohaselt ühiskonnale vajalikud piirangud omaniku omandi kasutamisele tuleb kehtestada seadusega, piirangud peavad lähtuma võrdsest kohtlemisest ega tohi moonutada isikute õigusi oma omandi (hoone) kasutamisel.

Metoodikas on defineeritud **primaarenergia**: ühe kilovatt-tunni tarnitud energia tootmiseks vajalik esmane energiahulk taastuvatest ja mittetaastuvatest energiaallikatest, mis sisaldab kõiki energiaallika ammutamise, energia tootmise, ülekande ja jaotamise kulusid.

Proovige arvutada põlevkütuse (puidu, turba, naftakütuse või maagaasi) jaoks sellise primaarenergia suurust, arvestades sinna hulka kõiki energiakulusid alates toorme ammutamisest, tootmisest, transpordist, kadudest kuni tarnimiseni hoonesse. Soojusenergeetikas küll kasutatakse primaarenergia mõistet, kuid seda põlevkütuste kui valmis energiatoote energiasalduse ehk kütteväärtuse tähenduses. Kaunis jabur tundub sõnastus liita-lahutada kütteväärtusele kütuse ammutamise, tootmise, transpordi jne energiakulu, millist põletamisel tagasi ei saa ja mis ei mõjuta mingil moel kütuse põletamisel saadavat, hoones tarbitava soojusenergia kogust.

Arusaamatu on ka viide taastuvatele energiaallikatele. Milline võiks olla primaarenergia suurus tuule-päikeseelektri tootmisel?

Puudub igasugune selgitus või regulatsioon, mida võiks tähendada kaalumistegurite definitsioonis „primaarenergia keskkonnamõju“ või kuidas seda mõju saaks ühe arvuna esitada. Lisaks peaks see arv väljendama samaaegselt ka primaarenergia kulu. Eesmärk – iseloomustada ühe arvu kaudu erinevate energiatoote tootmise energiakulu ning mõju keskkonnale läbi hoones tarbitud energiakoguse – sarnaneb muinasjuttude „tarkade kivi“ otsinguga.

Metoodikat lugedes tekib mulje, et koostajad ei saa eriti aru, mis reaals maailmas ja energiamajanduses toimub. Või on kogu segaduse taga mingi avalikkusele varjatud poliitiline soov näidata läbi moonutuste mingeid asju (kaugkütet, soojusekulu vms) paremas valguses? Nõukogude ajal oli selline lähenemine tavapraktika.

Metoodikas hoones arvatatud-mõõdetud tegelikud energiakogused korrutatakse läbi nn energiakandjate kaalumisteguritega.

Edasi toimuvad energiatõhususe-energiamärgise määramise arvutused moonutatud energiakoguste alusel. Metoodikas nimetatakse seda summaarseks **energiate kaalutud erikasutuseks**, milline energiakandjate lõikes on arvutatud kui **energia koguste ja energiakandjate kaalumistegurite korrutiste summa**.

Energiakandjate kaalumistegurite väärtused on kehtestatud ministri määrusega 11.12. 2018 nr 63 „Hoone energiatõhususe miinimumnõuded“ järgmiselt:

- 1) taastuvtoormel põhinev kütus, puit ja puidupõhine kütus ning muu biokütus – 0,65;
- 2) kaugküte – 0,9;
- 3) tõhus kaugküte – 0,65;
- 4) kaugjahutus – 0,4;
- 5) tõhus kaugjahutus – 0,2;
- 6) põlevkütused: vedelkütus, gaas, tahke fossiilkütus, turvas – 1,0;
- 10) elekter – 2,0.

Koefitsientidest lähtuvalt on tõhusa kaugkütte ja elektri vahe kolmekordne. Sisuliselt tähendab see, et minnes elektriküttelt üle tõhusale kaugküttele (kus tsentraalkatlamajas toodetakse lisaks soojusele ka elektrit), hakkaks nagu kaugküttevõrku ühendatud hoones kuluma senisest kolm korda vähem soojust ja hoone muutuks seega kolm korda energiatõhusamaks. Selline lähenemine tundub absurdseks.

Omapärasel on ka kaugjahutuse koefitsiendid 0,4 ja 0,2. Millele ja kuidas neid peaks rakendama? Lokaalne ja tsentraalne jahutus töötavad ühesugusel soojuspumba põhimõttel. Kasutades elektrienergiat, juhitakse üleaarne soojusenergia hoonest ümbritsevale keskkonnale. Loomulikult maa(vee)sisese passiivse soojavahetuskontuuri kasutamisel on elektrikulu väiksem kui õhk-õhk konditsioneeril. Kuid sarnaste võrreldavate jahutussüsteemide rakendamine kohapeal nõuab vähem elektrienergiat kui tsentraalne, kus lisandub täiendav

energiakulu jahutusvee tsirkulatsioonil pikkades torustikes.

Lisaks jahutusele saab lokaalset soojuspumpa kasutada samaaegselt ka hoone kütteks. Vähendades nii hoone kütte-jahutuse energiakulu kaks kuni viis korda. Elektri ja tehnosüsteemi kõrge maksu-muse tõttu kasutatakse soojuspumpi põhiliselt uutes kõrgema soojapidavusega hoonetes, kus võimalik madalama temperatuuriga põrandaküte. Omad piirangud seab ka elektrivõrgu läbilaskvus.

Ministri määruses, näiteks väikeelamu koetava pinnaga < 120 m², energiatõhususarvu (ETA) või kaalutud energiaeri-kasutuse (KEK) klassi skaala (kWh/(m²a) on järgmine:

- A ≤ 145
- 146 ≤ B ≤ 165
- 166 ≤ C ≤ 185
- 186 ≤ D ≤ 235
- 236 ≤ E ≤ 285
- 286 ≤ F ≤ 350
- 351 ≤ G ≤ 420
- H ≥ 421

Sama klassifikatsiooni alusel omistatakse ka hoonele energiamärgis. Parima, A-klassi energiatõhususe piirarv on kolm korda väiksem kui kõige halvemal, H-klassil. Seega: asendades elektriküttest saadava soojuse koguse tõhusast kaugküttest saadava soojuse kogusega, muutub kõige kehvema, H-klassi energiamärgisega hoone hoobilt kõige kõrgema, A-klassi energiamärgisega hooneks.

SEE VÕLUSÕNA „KAUGKÜTE“

Veel mõningad näited kaalumistegurist koefitsientide kasutamise absurduse kohta, mis põhinevad võlusõnal „kaugküte“. Ühendad hoone soojusvõrku, ütled võlusõna „kaugküte“ ja hoone energiatõhusus ja energiamärgis paranevad kohe oluliselt.

Minnes lokaalküttega hoones üle kaugküttele, kasvab hoone energiatõhusus ka siis, kui mõlemal juhul kasutatakse kütteks puitu (koefitsient 0,65). Põletatud

puidu kogus vajaliku soojushulga tootmiseks kasvab oluliselt kaugkütte süsteemi kadude (20–30 protsenti) võrra. Kaugküttes on suured soojuse kaod soojavõrgus ning katlamajas. Lisaks suur elektrikulu (viis kuni kaheksa protsenti müüdava elektri-soojuse kogusest) keevkihtkatelde tööks ning soojakandja tsirkulatsiooniks soojusvõrgus.

Kui kahel eri kinnistul asuval majal on mõlemal oma lokaalküte, siis võiks teha kahe peale ühe, ehitades majade vahele soojatorustiku. Kui lugeda see kaugkütteks ja öelda võlusõna „kaugküte“, paraneb mõlema maja energiamärgis hoobilt ning kõrgema energiamärgise saamiseks pole vaja kulukat hoonete renoveerimist soojapidavamaks.

Kui lokaalküte töötab maagaasil, kus praktiline kasutegur alumise kütteväärtuse suhtes on 102 protsendi piires, siis üleminekul hakkepuidul-turbal töötavale kaugküttele kasvab vajitava kütuse kogus (kütuse primaarenergia järgi) u 1,4 korda ja õhusaaste CO₂ näol kaks-kolm korda. Kuid sellele vaatamata muutus hoone meetoodika kohaselt oluliselt energia-tõhusamaks ning „paranes primaarenergia kulu ja selle keskkonnamõju“. Selle „ime“ taga on poliitiline otsus, et puidu põletamisel on CO₂ heide null. Kuigi saadava kasuliku energiaühiku kohta õhku paisatava CO₂ kogus (nimetatud eriheide) on tegelikult puidu põletamisel natuke kõrgem kui põlevkiivil. Maagaasil on see ligi kaks korda väiksem.

Kui hooned saavad osa energiat päikesepaneelidest, siis kahe peale ühise, aga eri kinnistul asuva päikesepargi rajamine viib mõlema hoone energia-märgise tunduvalt madalamaks. Siin meetoodika töötab vastupidi kaugküttele. Hoonest lahus, teisel kinnistul asuvatest päikesepaneelidest või võrgust saadava elektrienergia kogus tuleb läbi korrutada koefitsiendiga 2,0 ja hoonete energiatõhusus kukub kolinal. Kui aga päikesepaneelid on samal kinnistul hoone tehnosüsteemi osaks, siis nendest saadav elektri kogus

lahutatakse tarnitavast elektri kogusest. See on mõistlik, kui poleks meetoodika kohaselt hoonesse tarnitava elektri kogusele rakendatud koefitsienti 2,0, mis muudab elektri kogusega tehtud arvutused mõttetuks.

Seadusandja on sätestanud aastaks 2030 elektri tootmisel-tarbimisel ülemineku sajaprotsendiliselt taastuvenergiale, millest tuule-päikeseelekter moodustaks üle 85 protsendi. Praeguse energiatõhususe meetoodika mõistes elektri tarnimine hoonesse halvendab alati hoone energiatõhusust. Põletamisel põhineva kaugküttesoojuse tarnimine parandab energiatõhusust. Tuleb välja, et mida rohkem kulutad põlevkütust ja saastad keskkonda, seda energiatõhusam on hoone.

Kui hoonele vajalik soojusenergia saadakse soojuspumba abil, mis muundab tarbitud elektri koguse ümbritseva keskkonna hajusenergia arvelt (näiteks) kolm korda suuremaks soojusenergia koguseks, siis vaatamata sellele, et hoonesse tarnitud kütteks vajalik energia kogus on kolm korda väiksem võrreldes kaugküttega, on hoone energiatõhusus ja energiamärgis samad.

Soojuspumba korral avaldub kõige ilmekamalt meetoodika kahjulik mõju energia tõhusa kasutuse arengule.

Sisuliselt on (tahtlikult?) pidurdatud põletamisest saadava energiakulu vähendamist ning tuule-päikeseelektri tootmise-tarbimise arengut.

Soojuspumpade vallas on Eesti oluliselt maas võrreldes Põhjamaadega, kus tõenäoliselt odavamale elektri-hinna üks mõjutegureid on elektri parem-suurem kasutus. See maha-jäämus on eelkõige põhjustatud väärist õigusloomest, mille osa on ka hoonete energiatõhususe ja energiamärgise tegelikkust moonutav regulatsioon.

Igal võimalikul (ka võimatul) juhul antakse Eestis eelis kaugküttes põletamisel

põhinevale energiatootmisele. Tarbitav elekter on kõrgelt maksustatud, kuid kütteks kuluv soojusenergia (mis olemuslikult on kadu) on maksuvaba. Vähe sellest, elektri maksude arvelt seda hoopis doteeritakse suurte linnade kaugküttes. Kinni maksavad selle ettevõtetus (mis tarbib u 70 protsenti elektrist) ning väikeasulate-maaelanikud läbi elektri maksude.

Kui hooned saavad osa energiast päikesepaneelidest, siis kahe peale ühise, aga eri kinnistul asuva päikesepargi rajamine viib mõlema hoone energiamärgise tunduvalt madalamaks.

Seadusega on pandud omanikule kohustus (koormis) osta „asjatundjalt“ energiatõhususe hindamine ja energiamärgis. Ilma selleta oma hoonet (kinnistut) müüa ei saa. Kuuldavasti arvestavad ka pangad laenu andmisel kehtiva energiamärgisega. Kuna energiatõhususe-energiapärgise määramine on nii tugevasti moonutatud, siis tekib küsimus, milleks sellist omanikule pandud kohustust (koormist) ühiskonnas üldse vaja on.

Riiklikult on seatud eesmärgiks, et kõik hooned oleksid D- või E-klassist. Riik jagab energiatõhususe tõstmiseks tasuta maksumaksjate raha väikesele osale omanikele, võttes aluseks meetoodika järgi arvutatud moonutatud energiamärgise.

Omaette küsimus on, **miks üldse peaks riik jagama maksumaksja raha kitsale ringile eraisikutest omanikele nende kinnisvara väärtuse tõstmiseks?**

METOODIKAS ON KA TEISI KÜSITAVA VÄÄRTUSEGA SÄTTEID

Suur osa kehtivast hoonete energia-tõhususe arvutamise meetodikast tegeleb kasutajate arvust ja kasutusviisidest sõltuvate jääksoojuste arvutamisega, esitades lehekülgede kaupa nendeks arvutusteks vajalikke konstante ja valemeid. Näib, et meetodika koostajatel pole aimu põhikooli algastmes õpetatavast arvude tüvenumbritest. Liites 3 ja 0,003, puudub mõte summal 3,003, sest esimese arvu täpsusaste on tuhat korda väiksem.

Läbi terve meetodika jookseb läbi, et osa energiavoogusid arvutatakse ülitäpselt vatti (W) täpsusega, teised osad tuhat korda suuremates ühikutes kilovattides (kW). Lõpuks jõutakse energiamärgise arvutamiseni, kus aastane energiakulu esitatakse megavatt-tundides (MWh).

Tundub mõttetu tegeleda inimese poolt hoonesse kiiratava soojuse koguse arvutusega vattides, tuues sinna juurde sõltuvuse kellaajast, riietuse koefitsiendist jms. Praktiliselt on võimatu määrata selliseid keskmisi koefitsiente hoone tüüpide pinna ruutmeetri kohta.

Näiteks esitatakse tabelid kui mitu vatti soojust, sõltuvalt kellaajast, eraldab inimene ruumi või kui palju sõltuvalt kellaajast on valgustusnorm inimese kohta. Inimese soojuseralduse võimsuseks

võetakse 85 W ja inimese keha pindalaks arvestatakse 1,8 ruutmeetrit. Lapsele on see 75 W ja lapse keha pindalaks arvestatakse ka 1,8 ruutmeetrit. (Ju siis koostajad on arvestanud laste ülekaalususega.) Koolieelse lasteasutuse hoones võetakse lapse soojuseralduseks 35 W. Lisaks arvestatakse riietuse soojustakistuseks talvel koefitsient 1,1 ja suvel 0,6. Selliseid sisult mõttetuid tabeleid ja konstante on hulgi.

Kogu inimesest sõltuv jääksoojuste arvutamise osa meetodikas on mõttetu. Pole olemas keskmise inimese keskmist viibimist ruumis, viibimise aega sõltuvalt kellaajast või keskmise inimese vajalikku energiakulu valgustuseks, arvutatuna hoone ruutmeetri kohta.

KOKKUVÕTTEKS

Tuleks tühistada kehtivad hoonete energia-tõhususe ja energiamärgise regulatsiooni sätestavad ministri määrused ja koos sellega asuda välja töötama uut objektiivset hoonete energiatõhususe regulatsiooni. See ehk ei olegi eriti keeruline, kui sellest tegevusest eemal hoida senise regulatsiooni välja töötanud ametnikud ja nende palgatud „teaduslikud“ konsultandid.

Hoopis keerukam on otsustada, mis saab olemasolevate hoonete energiamärgistest ja kes peaks seal uue energiatõhususe hindamise kinni maksma.

Baptistid Teise maailmasõja eelses Riigikogus

ÜLLAS LINDER
PhD, emerütpastor

Vaimulike ja aktiivsete usklike osalemist Teise maailmasõja eelses Riigikogus on seni vähe uuritud. Teema on aktuaalne, sest vaimulikud tegutsevad poliitikas ka tänapäeval.

Artikli piiratud mahu tõttu käsitletakse käesolevas uurimuses ainult ühte uskonda, seades eesmärgiks tutvustada Teise maailmasõja eelsesse Riigikogusse kuulunud baptiste ning vaadata nende tegevust tollaegse baptistiliidu kontekstis. Baptistide uurimise muudab huvitavamaks töö, et Eesti iseseisvudes nad alles hakkasid sisenema kõrgpoliitikasse.

Uurimist alustades oli kindlalt teada kaks baptistist Riigikogu liiget – Voldemar Korjus ja Karl Kaups (Toomla 1999: 259, 271). Töö käigus õnnestus teada saada

ka kolmas – Gustav Kroon. Temast kirjutas autor varem ühes allkirjastamata ajaleheartiklis ([Linder] 2012). Uurimuse materjalide alusel on peetud üks konventsietekanne (Roostalu, Linder 2017).

Artikli aluseks on arhiivi- ja trükimaterjalid.

PARLAMENTI PÜRGIIVAD BAPTISTID

Baptistikoguduste pastoritele ei olnud pastoriamet sageli ainuke töö ega ka leivateenimisamet, nad võisid esineda mõnda muud ametit rõhutades ning Riigikogusse kandideerinud baptistid ei tarvitsenud üldse olla pastorid. Nii võib mõni baptistist poliitik olla meile tänaseni tundmatu. – Autor kasutab sõna „pastor“, sest see on ühetähenduslik. Enne Teist maailmasõda kasutati baptistikogudustes ametlikult sõna „jutlustaja“.

Töö käigus selgusid mitmete edutult Riigikokku kandideerinud baptistide nimed. Kuigi käesoleva uurimuse eesmärk ei ole kõigi kandideerinud baptistide leidmine, on tuvastatud isikute nimed baptistiliidu suhtumise mõistmiseks välja toodud. Richard Kaups (1934) esitab andmeid kõigist artiklis nimetatud

baptistidest peale Gustav Krooni ja Gustav Vilbiksi (järgnevalt on toodud olulisemad leheküljed): Eduard Annert 42, 84, Eduard Johannson (Heinla) 30, 32, Karl Kaups 32, 56–57, Richard Kaups 58–59, Jaan Koplik 125–126, Voldemar Korjus 73–74, Johannes Lipstok 27–28, 36–38, Daniel Heinrich Matson 24–25, 32, 34, Villem Männama (Männamaa) 25, 53, 69, Adam Podin 58–59, 69, 189–193, Tõnu Saarmann 137–138, Mihkel Silde 38–39, Aleksander Sündeva 34–35, Andres Tetermann 108–109, Hendrik (Hindrek) Tuttar 162–167, Juhan (Johannes, Johan) Tähe 188.

Baptistide kandideerimist parlamenti võib jagada nelja perioodi.

Esiteks. 1917. aastal tutvustas baptistide ajakiri Teekäija Asutava Kogu valimisteks loodavat Kristlikku Liitu (Evangeliumi Vennaste-, Baptisti-, Evangeliumi Kristlaste-koguduste ja Luteruse kiriku usklikude esitajad 1917). Asutava Kogu esimestel valimistel (1918) kandideerisid selle liidu nimekirjas baptistidest Andres Tetermann, Daniel Matson ja Adam Podin (Valimiste! 1918). Viimasest sai Kristliku Rahvaerakonna kandidaat Asutava Kogu teistel valimistel 1919. aastal (Kristliku Rahvaerakonna tegevusest 1919). Ükski baptistist kandidaat ei saavutanud Asutava Kogu valimistel edu. Neid aastaid võib nimetada ettevalmistavaks perioodiks Riigikogu valimistele.

Teiseks. I ja II Riigikogu valimistel (1920 ja 1923) kandideeris Eesti Rahvaerakonna nimekirjas vähemalt üks baptist – Johannes Tähe. Põllumeestekogude nimekirjas kandideerisid I Riigikogusse Jaan Koplik ja Gustav Kroon ning II Riigikogusse Gustav Kroon. II Riigikogu valimistel oli Rahvuslik-Vabameelse Partei nimekirjas Hendrik Tuttar (Riigikogu valimised 1920, 1920b; Eesti Rahvaerakond seab üles Eesti Riigikogusse järgmised tuntud poliitikamehed, seltskonna tege-lased, teadusmehed ja rahvaelu tundjad 1923; Põllumeeste nimekirjad 2. riigikogu valimistel 1923; RA, ERA.80.2.120, 3). II Riigikokku pääses asendusliikmena Gustav

Kroon. Sel perioodil ei ole märgata baptis-tide organiseeritud tegevust parlamenti jõudmiseks.

Kolmandaks. Organiseeritud kandi-deerimine III–V Riigikogusse (1926, 1929, 1932) Eesti Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas (viimane oli Eesti Rahvaerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna liitumisel tekkinud erakond). Eesti Rahvaerakonna nime-kirjades kandideerisid 1926. aastal Karl Kaups, Voldemar Korjus, Johannes Lipstok, Tõnu Saarmann, Mihkel Silde, Aleksander Sündeva ja Johan Tähe. 1929. aastal kandideerisid Eduard Annert, Karl Kaups, Richard Kaups, Voldemar Korjus, Johannes Lipstok, Villem Männama, Mihkel Silde, Aleksander Sündeva, Juhan Tähe ja Gustav Vilbiki. 1932. aastal kandideerisid Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas Eduard Johannson, Johannes Lipstok ja Adam Podin (Eesti Rahvaerakonna kandi-daatide nimekirjad III. riigikogu valimistel 15., 16. ja 17. mail 1926. a.; Rahvaerakonna kandidaatide nimekirjad riigikogu valimistel 1929. a.; Rahvusliku keskerakonna kandidaadid 1932). Viimases allikas on „Johanson“. Et tegemist on Eduard Johannsoniga, näitab RA, ERA.80.5.55, 11. Lisaks kandideeris IV Riigikogusse Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas Adam Podin (RA, ERA.80.4.27, 7). III Riigikokku sai asendusliikmena Voldemar Korjus.

Neljandaks. Parteide keelu tingimustes kandideeris 1938. aastal Riigikogu II koja ehk Riigivolikogu valimistel edukalt Karl Kaups.

PEALIIN JA KÕRVALLIINID

Baptistidele tõi Riigikogu valimistel edu kandideerimine Põllumeestekogude ja Eesti Rahvaerakonna nimekirjades. Need erakonnad olid omavahel teravas konkurentsis.

III Riigikogu valimiste ettevalmistamise ajast on säilinud koopia baptistiliidu esimehe Johannes Lipstoki ja juhatuse liikme Karl Kaupsi kirjast Jaan Tõnissonile. Koopial on ainult Karl Kaupsi allkiri,

tõenäoliselt oli tema kirja koostaja, kes saatis kirja allkirjastamiseks edasi Johannes Lipstokile. Kiri on tõend baptistide organiseeritud kandideerimistest Eesti Rahvaerakonna nimekirjas. Kiri näitab, et tuntumaid baptiste soovisid oma nimekirja mitmed erakonnad – Johannes Lipstok oli II Riigikogu valimistel loobunud kandideerimast Põllumeestekogude nimekirjas ja Eesti Rahvaerakonnale oleks sobinud ka Adam Podin, kes oli aktiivne Kristlikus Rahvaerakonnas (Kiri Jaan Tõnissonile 1926).

Baptistide jaoks kujunes Eesti Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas kandideerimine pealiiniks (see ei ole ajalooliselt kasutatud termin, vaid hinnang ja mugav sõna käesolevas uurimuses). Lisaks kandidaatide arvule näitab seda Teekäija käitumine, mis tõstis esile ainult seda liini. III Riigikogu valimiste eel ilmus erakonna valiku ja poliitilise platvormi kohta kaks sarnast programmilist artiklit, üks Teekäijas ja teine Postimehes. Postimehe artikli autori initsiaalid võib järeldada, et mõlema autoriks oli Karl Kaups.

Teekäija artikkel põhjendas usklike poliitikasse mineku vajadust. Sisemine inimene allub Jumala riigile, välimine Eesti Vabariigile. Riigiasjades osalemisest loobumine ei ole enam põhjendatud. On saabunud riigi rahuliku ülesehitamise aeg. Otsuse peatõukejõududeks olid kiirelt langev kõlblus, usklike positsiooni nõrkus ja Piibli väljatõrjumine avalikust elust (samas 20 000 vabakoguduslikku usklikku ja nende sõpra alluvad seadustele ja toetavad riiki), koolis süvenev Jumalavastane propaganda ning laste sundimine pidudest ja tantsudest osa võtma, usalduse kadumine erakondade vastu, nii et ei tea enam, keda valida. Oma erakonda ei jõua enam luua ja see oleks ka keeruline. Kristliku Rahvaerakonnaga ollakse vastuolus, kuigi erakond pakkus koostööd. Kõige parem oleks minna erakonnaga, kes on usu pooldaja, kuid koguduste ja kirikute küsimuses erapooletu. Nii valiti

Eesti Rahvaerakond, kes on valmis ühele või kahele inimesele võimaldama pääsu Riigikogusse (Usklik kodanik tulevasel riigikogu valimisel 1926).

Postimehe artikkel vastandas ametliku ja isikliku usu. Esimest esindab Kristlik Rahvaerakond, kes näeb vabakogudustes ainult põlatud sektet. Isiklikku usku edendavate vabakirikute liikmeid ja sõpru on Eestis ligi 20 000, neil pole seni olnud võimalust seadusandluses kaasa rääkida. Nüüd loodetakse üks või kaks esindajat saada Riigikogusse. Esimeseks ülesandeks on rahva kõlbelise elu tõstmine. Püüeldakse kõigi usundite ja koguduste

Baptistide jaoks kujunes Eesti Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas kandideerimine pealiiniks.

ühenduste võrdsusele. Kirikute maad vabakogudusi väga ei huvita. Kool peab olema kaitstud iga ilmavaate, usundi ja poliitika propaganda eest, olema kõlbeliselt kõrge. Hoolekande alal tuleb silmas pidada koduta ja vaimupuudega lapsi, invaliidistunud töölisi ja vigastatud sõdureid. Majanduse parandamiseks tuleb piirata väljaminekuid, riigi keskaparaati ja ametnike arvu. Sissetulekuid tuleb tõsta põllumajanduse toetamise, eriti kasutamata maade tarvitusele võtmise kaudu. Eesti Rahvaerakond on keskerakond. Usklik ei peaks end siduma mõne tiivaga, et teistega mitte vastuollu sattuda. Erakond on usu suhtes sõbralik ja kirikute küsimuses erapooletu. Selle kava ja sihid on usklikele üldjoontes vastuvõetavad. Erakond on rahvusliku iseloomuga ja tema tegelaste hulgas on isikuid, kelle

vastu tuntakse usaldust (Usuühingute liidu juhatuse liige K. 1926).

Neid kahte artiklit lugedes kerkib üles rida küsimusi.

Esiteks. Kas baptistide programm oli kooskõlas Eesti Rahvaerakonna omaga? – Eesti Rahvaerakonna programm ütles usu kohta ainult seda, et usk on iga inimese isiklik asi ja riigil tuleb kiriku suhtes osutada heasoovlikku erapooletust. Seda võib pidada sõbralikkuseks usu suhtes. Baptistide seisukohtadega sobis, et erakond pidas end keskerakonnaks, soovis valitsusaparaati kokku tõmmata ja ametnike arvu vähendada, toetada põllumajandust, võtta kasutusele uusi maid (Eesti Rahvaerakonna lähem tegevuskava kolmandas riigikogus 1926: 3, 5, 8, 12–14).

Teiseks. Kes olid need isikud Eesti Rahvaerakonnas, kelle vastu tunti usaldust? – Mõeldud on ilmselt eelkõige Jaan Tõnissoni. Karl Kaups ei varjanud oma sümpaatiat tema vastu. Ta mõõnis, et vaimulikule tööle oli koostöö temaga kasulik ja paranes ühiskonna suhtumine vabakogudustesse (Kaups 1938: 176–179; Vahitorn 1939; Mineviku teedel 1966: 88). Jaan Tõnisson üritas koostööd Karl Kaupsiga jätkata ka Riigivolikogus ja luua opositsioonirühma. Karl Kaups keeldus selles osalemast, sest oli baptistiliidu esimees ning seal oli igasuguste poliitiliste vaadetega inimesi. Ka võimud oleksid võinud kogudustele raskusi tekitada. Jaan Tõnisson sai temast aru ja sõbralikud suhted säilisid. Karl Kaups teatas valimiste peakomiteele, et seisab põhiseaduslikul alusel, ei liitu ühegi rühmitusega, ka mitte Isamaaliiduga, ja hääletab oma südame-tunnistuse järgi (Mineviku teedel 1966: 92, 98).

Kolmandaks. Artiklite sõnavara nägi ühises poliitikas osalejatena ka teisi vabakogudusi, mitte ainult baptiste. Kas ja kellega see koostöö toimus? – Koos baptistidega kandideeris vähemalt neli metodisti: Rudolf Kurg, Aleksander Kuum, Jaan Puskay ja Ferdinand Tombo. Ferdinand Tombo nimi on soovitava kandidaadina ära

toodud juba kirjas Jaan Tõnissonile (1926) ja seega oli koostöö temaga kokku lepitud pealiini algusest peale. Teistesse vabakogudustesse kuuluvate kandidaatide otsimisel tekivad samad raskused mis baptistide puhul – nad ei tarvitsenud kandideerida oma uskkonna nimel.

Metodistidega koos tegi Karl Kaups ka valimiskampaaniat (vt allpool). Kuna metodistide ajakiri Kristlik Kaitsja ühtegi artiklit kandidaatide ega nende programmide tutvustamiseks ei avaldanud, siis jääb mulje, et kandideerimine oli nende erainitsiatiiv, mitte uskkondade tasemel koostöö. Teiste vabakoguduste kandidaate autor ei leidnud. Evangeeliumi kristlaste ajakirjas Evangeeliumi Kristlane oli aga üks kandideerimist tauniv lühiartikkel (Hingekarjased, loobuge poliitikast! 1929).

Kuigi vastased iseloomustasid Jaan Tõnissoni „igatlaadi baptistide ja adventistide juhina“ (T-s 1926), vabakoguduste poliitilist ühtse juhtimisega tegevust ilmselt kunagi ei olnud. Vabakoguduste koondis, mida juba 1926. aastal toimivana nimetati, oli 1929. aasta valimiste järel veel vormistamata. Ebaedu valimistel hakkas tekitama pessimismi. IV Riigikogu valimiste eel kiitis Postimees veel Eesti Rahvaerakonna ja vabakoguduste koostööd. Teekäijas oli Karl Kaupsi toon enne valimisi lootusrikas, pärast pettunud. Tema arvates jäi kolm valikut: kas loobuda poliitikast (vähemalt erakonnapoliitikast), moodustada vabakoguduste koondis või lasta igahel tegutseda, nagu tahab, ilma ühise liinita (Vabakoguduste koonduse kõnekoosolek 1926; Vabakoguduste asjaosaliste koondis 1929; Kaups 1929; Vahitorn 1929).

V Riigikogu valimistel kandideeriski veel ainult kolm baptisti. Esinemine laiemalt vabakoguduslastena võis aga tuua baptistidele hääli ka teiste vabakoguduste pooldajatelt.

Neljandaks. Kas koostöö Eesti Rahvaerakonnaga oli baptistidel ainus liin? – Olid olemas ka pealiinist kõrvalekaldujad või kõrvalliinid. Kristlik Kaitsja kirjutas

1929. aastal etteheitvalt, et keegi baptist kandideerib Riigikogusse sotsialistide nimekirjas. Seda artiklit tsiteeris Karl Kaups, kuid ei mõistnud kandideerijat hukka. Samas teatas ta, et mõned usklikud kandideerisid Kristlikus Rahvaerakonnas (P. 1929; Vahitorn 1929b). Karl Kaups ei uurinud välja või ei avaldanud pealiinist kõrvale jäänud usukaaslaste nimesid – võib-olla ei tahtnud ta neid reklaamida. Sotsialistide nimekirjas kandideerijat ei õnnestunud ka selle uurimuse kirjutamise käigus kindlaks teha, võib-olla plaan ei saanudki teoks. Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas oli vähemalt üks baptist – Adam Podin, kes järgmistel valimistel erakondade ühinemisega pealiinile asus.

VALIMISKAMPAANIATEST

Autoril õnnestus leida infot ainult Karl Kaupsi valimiskampania kohta. III Riigikogusse kandideeris ta Läänemaal, valimiskampaniat tegi aga hoopis Tartus, kus Vanemuise saalis oli kõnekoosolek. Karl Kaups esines seal koos metodist Johannes Karlsoniga, kes ise ei kandideerinud. IV Riigikogusse kandideeris Karl Kaups Tartumaal, Tallinnas ja Läänemaal ning kõnekoosolek oli jällegi Tartus. Koos Karl Kaupsiga kõnelesid seal metodist Aleksander Kuum ja keegi ameeriklane (Koosolek usulise huviga kodanikkudele 1926; Vabakoguduste koonduse kõnekoosolek 1926; Viimased valimiseelsed kõned Tartus 1929; Viimasel valimiseelsel koosolekul 1929). Tundub, et valimised olid nende koosolekute korraldamisel rohkem ettekäändeks, eesmärk oli tõmmata tähelepanu kogudustele. Ka ajakirjandust ei püütud või ei osatud kampanias ära kasutada – pealiini tutvustav artikkel ilmus Postimehes ainult kaks päeva enne valimisi.

Tõenäoliselt lootis Karl Kaups III Riigikogu valimistel vabakoguduste ja enda isiku populaarsusele Läänemaal, ning mitte ilma põhjusega. Vabakogudustel oli hääle võitmisel Eesti Rahvaerakonnale seal oluline roll. Poliitilised konkurendid

esinesid valimiste järel üsna teravate rünnakutega nii baptistide kui ka Jaan Tõnissoni aadressil. Jaan Tõnisson küll väitis, et hääled ei tulnud ainult tänu vabakogudustele, kuid andis koostööle nendega hea hinnangu (Maiste 2001: 75–77; T-s 1926; Elutarkus rahva häälest. Millest tuli võit ja millest kaotus 1926; J. Tõnisson baptistide juhina 1926; -n 1926).

Kuigi Karl Kaups sai III Riigikogu valimistel Läänemaal parima tulemuse erakonnas, jäi ta ometi Riigikogust välja, sest sinna pääses erakonna juhatus otsusel teine kandidaat. Valija ei saanud anda häälet kindla isiku heaks, vaid ühe või teise erakonna poolt. Ta pidi leppima sellega, kuidas erakonnad olid nimekirjad kokku seadnud. Valija võis kandidaadi ära märkida ja sellega öelda, et näeks teda nimekirjas esikohal, kuid selle mõju oli väike (Mineviku teedel 1966: 88; Jaakson 1926).

Tõenäoliselt esinesid kandidaadid kohalikel kihutus- koosolekutel.

Niisugune valimissüsteem pärssis tõenäoliselt valimiskampaniaid. Keskenduti vaid erakondade poliitika ja juhtfigureid propageerimisele. Ajalehenimekirjades oli minimaalne info – sageli ainult kandidaadi nimi ja amet või positsioon ühiskonnas. See ei soodustanud kandidaatide isikliku vastutust.

Tõenäoliselt esinesid kandidaadid kohalikel kihutuskosolekutel. Näiteks Põllumeestekogud korraldasid Läänemaal I Riigikogu valimiste eel 39 kihutuskosolekut ja II Riigikogu valimiste eel 36 kihutuskosolekut (Maiste 2001: 25–26). Võib arvata, et nad esitasid oma

erakondade üldisi vaateid ja baptistid ka oma usulisi seisukohti.

Ilmselt sundis varasem kogemus Karl Kaupsi Riigivolikogu valimiskampaaniat tõsisemalt võtma. Pealegi olid need isikuvalimised, mida kasulikuks muutuks peeti (Karlson 1938) ja kandidaatide vastutus oli suurem.

Riigivolikogusse kandideerimisel korraldas Karl Kaups oma valimisringkonnas Hiiumaal 30-päevase selgitusreisi. Oluline osa oli tema koostööl kogudustega. Karl Kaupsi kandidaadiks seadnute allkirjad ja teised vajalikud dokumendid esitas valimiste peakomiteele Kärkla baptistikoguduse pastor Eduard Heinla. Valimiskampaania ajal pidas Karl Kaups ka jumalateenistusi ja korraldas koguduse asju. Karl Kaupsi poolt hääletanutest olid umbes neljandik baptistid, suurem osa luterlased, väiksem osa õigeusklikud. Talle oli ka teravat vastuseisu (Mineviku teedel 1966: 93–95; RA, ERA.84.1.1848, 1; Saard 2009: 201).

KOLMANDA BAPTISTIST RIIGIKOGU LIIKME LEIDMISE LUGU

Esimene vihje Gustav Krooni isikule tuli ilmalikust ajakirjandusest. Põllumeestekogude ajalehe Kaja ühele mürgisele artiklile Jaan Tõnissoni ja baptistide suhete kohta vastas Postimees, et Põllumeestekogude nimekirjas valiti II Riigikokku ka üks Läänemaa palvevend ja ettelugeja ning nende hääletoru (Kaja) oli üliõnnelik (J. Tõnisson baptistide juhina 1926; Ratsutamine baptistide kukil 1926).

Artiklis nime ei nimetatud. Otsingutes kandis vilja järelepärimine Torontosse Läänemaalt pärit Asta Kaupsile, Karl Kaupsi miniale. Ta teatas e-kirjas autorile 7. mail 2010, et tegemist oli Gustav Krooniga, Ridala baptistikoguduse liikme ja kõnelejaga. Seda oli vaja kontrollida, kuid Ridala baptistikoguduse arhiiv on hävinud.

Sinalepa valla perekonnakirja andmetel oli Gustav Kroon baptist, Teekäijas on aga teade, et ta oli hoopis Mäevalla

(Sinalepa) priikoguduse kandev töötajad (RA, EAA.2950.1.64, 288; Dahl 1935). Emeriitpastor Aare Tamm teatas 28. mail 2011 telefoni teel autorile, et Mäevalla koguduse liikmenimekirjas ega üheski protokollis Gustav Krooni nime ei esine.

Autori arvates võis Gustav Kroon Mäevalla koguduse töös osaleda ka Ridala kogudusse kuuludes – NKVD agent „Mägi“ ütles oma ettekandes, et Gustav Kroon „oli tuntud ka uskliku inimesena, esinedes loengutega palvelates“ (RA, ERAF.130 SM.1.1987 II, 5).

Kõike seda arvesse võttes pidas autor põhjendatuks käsitleda Gustav Krooni baptistina. Tõenäoliselt oli ta Ridala baptistikoguduse lihtliige.

II RIIGIKOGU ASENDUSLIIGE GUSTAV KROON

Gustav (Kustas) Kroon sündis 13. juunil 1872 Sinalepas. Nõukogude võim arreteeris ta 1941. aastal. Süüdistuskokkuvõttes on öeldud, et ta oli Riigikogu liige ja vallakohtu esimees, kulakliku partei Põllumeestekogud liige, kontrrevolutsioonilise organisatsiooni Isamaaliit liige ja valla osakonna esimees ning sõjalis-fašistliku organisatsiooni Kaitseliit liige, ja et ta on kulak, kellel oli 50-hektariline majapidamine ning ta palkas töötajadu – kolm inimest. Tehti ettepanek saata süüasi NKVD juures olevale erinõupidamisele, rakendada kõrgeimat karistumäära mahalaskmise läbi ning konfiskeerida Gustav Krooni vara. Gustav Kroon suri 4. juunil 1942 Kirovi oblastis vangistuses loomulikku surma. Ta rehabiliteeriti kuriteo koosseisu puudumise tõttu postuumselt 1990. aastal (RA, EAA.1249.1.153, kirje 89 1872. aastal; RA, ERAF.130 SM.1.1987, 21–22, 26–29). Viimases allikas on Riigikogu kohta valed aastaarvud, ka teiste andmete täpsuses võib kahelda.

Kuigi asendusliige, kuulus Gustav Kroon II Riigikogusse peaaegu kogu selle tööaja – II Riigikogu volitused algasid 31. mail 1923 ja Gustav Kroon läks sinna 25. juulil 1923 (Toomla 1999: 41, 44).

Gustav Kroon

Foto: rahvusarhiiv

Põllumeestekogude selle perioodi märksõnadeks olid põllumajandus, eraomandus ja kristlus (Graf 2000: 168–169) ning Gustav Krooni sõnavõttud näitavad, et ta järgis seda liini. Gustav Kroon võttis Riigikogus sõna neli korda.

Kogukonna-, asutuste- ja erarendimaade korraldusseaduse arutamisel ütles ta, et popsidele tuleks anda maad riigi tagavara- maast ja talukohti ei tohiks lõhkuda. Taluomanike ja popside vahekorrd tuleks kokkuleppe teel kindlaks määrata. (II riigikogu. IX istungjärk. Protokollid nr. 253–302 [1925], veerud (edaspidi v) 1206–1207).

Põllutööliste tööaja ja palgaolude korraldamise seaduse muutmise seaduse arutelul ütles Gustav Kroon, et seda seadust pole eriti tarvis. Tööandjatel ja töötajatel on teineteist vaja ja see viib kokkuleppele. Sellele reageeris üks kolleegidest väitega, et Gustav Kroonile olevat kõne eest korv õlut lubatud. Gustav Kroon vastas karsk- lasena, et pole 37 aastat õlut pruukinud

ja keeldub ka Ungari punasest, mida talle pakutakse (*ibid.*, v 1878–1879, 1902).

Arupärimisele usuõpetuse korraldamise kohta koolides reageeris Gustav Kroon sõnavõttuga, et elame ristirahva maal ja oleme usuõpetuse valguses kasvatatud. Usuõpetuse alus on piibliraamat ja seda tuleb tingimata koolis tarvitada (II riigikogu. X istungjärk. Protokollid nr. 303–348 [1926], v 2250–2251).

Gustav Kroon valiti piirituse ja alkohoolsete jookide müügi seaduseelnõu läbivaatamise erikomisjoni, kus ta tegi kolm rangemaks muutvat parandus- ettepanekut, mis ei läinud läbi. Protokoll on napp ega võimalda ettepaneku sisu täpselt kindlaks teha (II riigikogu. III istungjärk. Protokollid nr. 62–97 [1924], v 15–16; RA, ERA.80.2.441, 37). Ta valiti ka eelarvekomisjoni ja selle II alam- komisjoni, mille temaatikaks olid raha- ja kaubandus-tööstusministeeriumi ning riigi tulude eelarve ja riigi võlad (II riigikogu. X istungjärk. Protokollid nr. 303–348, v 532; RA, ERA.80.2.492, 2).

Baptistlikud allikad vaikivad Gustav Krooni tööst Riigikogus ja see võib näidata negatiivset suhtumist tema tegevusse.

Gustav Kroon oli aktiivne tegelane Sinalepa vallas (see ei mahu käesoleva uurimuse teema alla). Tema Riigikogu- toimikus on taotlused puududa Riigikogu koosolekutest, et osa võtta vallanõukogu tööst (RA, ERA.80.2.2566, 1, 4, 6, 8, 10, 14, 15, 20, 22, 23, 29, 31). Riigikogus võttis ta aga sõna vaid siis, kui teema teda isiklikult puudutas.

Voldemar Korjus

Foto: rahvusarhiiv

Autori arvates oli põhjus selles, et Põllumeestekogude nimekirjas valiti II Riigikokku Eesti poliitika suurkujud Karl Einbund (Kaarel Eenpalu), Johan Laidoner, Konstantin Päts, Jaan Teemant ja Jüri Uluots (viimase vahetas välja Gustav Kroon) (Toomla 1999: 41–51). Seega oli erakonnal eestkõnelejaid piisavalt ja Gustav Kroonile jäi hääletaja roll.

Baptistlikud allikad väikivad Gustav Krooni tööst Riigikogus ja see võib näidata negatiivset suhtumist tema tegevusse. Ta kuulus Riigikogusse just pealiini väljakujunemise ajal, kuid ei läinud sellega kaasa (seda näitab hilisem Isamaaliidu vallaosakonna juhtimine tema poolt). Vastuargumendiks on, et Gustav Kroon oli koguduse lihtliige, baptistid väljaspool kodukanti teda ei tundnud ja tema poliitikas osalemine neile huvi ei pakkunud.

III RIIGIKOGU ASENDUSLIIGE VOLDEMAR KORJUS

Voldemar Leopold Korjus sündis Haapsalus 25. märtsil 1875. Ta oli eelkõige tuntud Tallinna Viladelvia baptistikoguduse pastoriina. Ta valiti korduvalt Eesti baptistiliidu juhatuse liikmeks. Ta suri 23. juunil 1961 New Yorgis (Jutl. Voldemar Korjus † 1961).

Voldemar Korjus tuli III Riigikogusse 4. detsembril 1928 Jakob Westholmi asendajana. III Riigikogu viimane istung toimus 26. märtsil 1929. Seega tegutses ta Riigikogus alla nelja kuu. Teda ei valitud komisjonidesse ja ta ei võtnud kordagi sõna. 15. ja 16. veebruaril 1929 hääletas ta nimelisel hääletamisel kahel korral poolt. Tegu ei olnud sisuliste küsimustega, koosolekul rakendati venitamistaktikat (Toomla 1999: 51, 53; III Riigikogu. VIII istungjärk. Protokollid nr. 200–241 [1929], v 626, 706, 1777).

Autori arvates jäi vaimulikus tegevuses väga aktiivne Voldemar Korjus Riigikogus passiivseks sellepärast, et tööd lõpetavas parlamendis ei olnud uustulnukale enam kohta. Sissetöötanud meeskond mõtles juba töö lõpule ja uutele valimistele. Neil kandideeris ka Voldemar Korjus, kuid edutult. Aga see, et erakond tema nimega uuesti välja julges minna, oli positiivne hinnang tema isikule.

RIIGIVOLIKOGU LIIGE KARL KAUPS

Karl Kaups sündis 29. detsembril 1888 Kärddlas. Ta oli tuntud pastorina, kirjamehena ja Eesti baptistiliidu juhina. Ta suri 8. oktoobril 1968 New Yorgis (Leinateade (pealkirjata) 1968).

Karl Kaups võttis Riigivolikogu täiskogus sõna 19 seaduseelnõu arutamisel. Ta kuulus rahvakasvatuse ja -kultuuri komisjoni. Majanduskomisjoni täiendatud koosseisus kuulus ta III alamkomisjoni, mis tegeles kohtuministeeriumi ja siseministeeriumi 1939/1940. aasta eelarve läbivaatamisega, seejärel IV alamkomisjoni, mis tegeles haridusministeeriumi 1940/1941. aasta eelarvega (Riigivolikogu stenograafilised

Karl Kaups

Foto: erakogu

aruanded. I koosseis. I ja II istungjärk. 1.–45. koosolek 1938, 37–38; III ja IV istungjärk. 46.–102. koosolek 1939, 103; RA, ERA.84.1.925, 177–178; RA, ERA.84.1.928, 164–166).

Karl Kaups rääkis Riigivolikogus Hiiumaa laeväihendustest, sadamatest, reisijate olmetingimustest, rannasõidupurjekate kaubaveost (mis on vajalik ka meremeeste väljaõppeks), kalapüügist, saagi säilitamisest ja realiseerimisest, maanteedest ja bussiliiklusest, kauba sisse- ja väljaveost, Kärkla kalevivabrikust, tööliste õigustest, palgata ja elamistingimustest, pensionist, töinvaliididest, pensionieelikute töö hoidmisest, lasterikastest peredest, saare põldudest, heinamaadest ja karjamaadest, talude killunemisest pärijate vahel, maksude alandamise vajadusest ja toetustest põllumeestele, põllumajandusmaa suurendamise võimalustest, turbaelektrijaama vajadusest, arstiabi tasemest, Kärkla haiglast, arstide puudusest, kohtuhoone puudumisest, õpetajate palkadest,

koolikorraldusest ja rahvamajadest; ta ei olnud nõus haridusministriiga, kelle arvates oli Hiiumaa 50 aastat teistest maha jäänud (Riigivolikogu ... 1.–45. koosolek, 73–74, 125, 515; 46.–102. koosolek, 203–207, 750–751, 1004; 103.–178. koosolek, 48–49, 312–313, 679–680, 709, 731–732, 852).

Usust ja moraalist rääkides ütles Karl Kaups, et usualal on Eestis täielik demokraatia, kuid uskkondade endi vahel on väärnähteid. Esineb juhtumeid, kus lastel on jumalateenistustest osavõtmise pärast koolis pahandusi. Lastel peaks olema teatud südametunnistuse vabadus. Haridusministeerium peaks kontrollima kino, teatri, reklaami, raamatute ja raadio mõju õpilastele. Sopakirjandus tuleks riigi heaks maksustada. Pühakodade ehitamise ja remondi puhul on probleemiks kallid projekteerimine. Ehitusprojektide tunnustamisel on korruptsiooni. Ta pooldas seisukohta, et Kristust kuulutatakse kõigile rahvastele nende oma keeles, aga see ei peaks olema taimelavaks kadaklusele. Mureks olid lodevus abielus, sündide vähenemine, kuritegevus, alkoholism, halvad jutud, kurjavandumine, tööpõlgu-rite ümberkasvatamine, suguhaigused. Suureks kasvatuslikuks teguriks pidas ta isiklikku eeskujut. Ta oli seisukohal, et usuteaduskonda peaksid toetama need, kes seal oma õpetajaid saavad ette valmistada (Riigivolikogu ... 1.–45. koosolek, 514–515; 46.–102. koosolek, 86, 101–102, 208–209, 330, 832; 103.–178. koosolek, 376, 558, 561, 680, 852; RA, ERA.84.1.925, 421; RA, ERA.84.1.928, 402).

Karl Kaups puudutas rahvuslikke ja riiklikke küsimusi. Eestlased peaksid saama ka nende ametikohtadele, mis on võõramaalaste käes. Muulased peaksid õppima eesti keelt. Iseseisvus peab tulema ka majandusalal. Eestis ei ole rahvuslikku vaenu ega teiste põlgamist, seepärast on Jumal eesti rahvast õnnistanud. Vale on ülistada seda, mis tuleb võõrsilt. Oluline on rahvustunne, kultuur, rahvuslik ühtsus. Igapäev peaks olema tunne, et elab

õigusriigis ja võib alati õigluse eest välja astuda (Riigivolikogu ... 1.–45. koosolek, 380–382; 103.–178. koosolek, 48–49, 557–561).

Veel üleriigilisi teemasid: tööjõuprobleemid põllumajanduses, uudismaad, taristu, maksustamine, pangandus, pensionid, Esimese maailmasõja ja Vabadussõja invaliidid, bürokraatia, arstiabi, haridussüsteem, karjalapsed, lasterikkad ja vaesed pered ning baaside leping (Riigivolikogu ... 1.–45. koosolek, 515, 567–568; 46.–102. koosolek, 207–209, 469–472, 832–833, 945; 103.–178. koosolek, 64, 66, 163, 337, 375–376, 560, 679, 709, 768, 778, 917, 983, 1011; RA, ERA.84.1.925, 519; RA, ERA.84.1.928, 430–431).

Eesti baptistlikes trükistes ei antud teoloogilist põhjendust Riigikogusse pürgimisele ja välismaiste eeskujude järgimise kohta autoril andmeid ei ole.

Autori hinnangul kuulus Karl Kaups Riigivolikogus aktiivsete liikmete hulka. Tema sõnavõttude temaatika oli lai. Eelkõige lähtus ta oma Hiiumaa valijate ja vähem kaitstud inimeste huvidest. Ta suutis ühendada oma usklikkuse ja vaimulikud ametid poliitiku ülesannetega. Samas ei saa tema ja kogu Riigivolikogu tööle ilma spekuldeerimata sügavamalt hinnangut anda, sest baaside leping ning okupatsioonid ei lasknud paljusid otsuseid realiseeruda ja praktikas proovida.

BAPTISTILIIDU SUHTUMINE TEGUTSEMISSE RIIGIKOGUS

Baptistidele on omane arusaam riigi ja kiriku lahutatusest ja nende osalemine

poliitikas näib olevat sellega vastuolus. Aga riigi ja kiriku lahutatuse käsitlemine usklike ja koguduste passiivsuse või apoliitilisusena ei ole ka valdav arusaamine. Eesti baptistlikes trükistes ei antud teoloogilist põhjendust Riigikogusse pürgimisele ja välismaiste eeskujude järgimise kohta autoril andmeid ei ole. Teekäija põhjendas pealiini põhimõtete tutvustamisel senise suhtumise muutmise vajadust päevakajaliste argumentidega (Tärk 1934; Usklik kodanik tulevasel Riigikogu valimisel 1926; Saumets 2010).

Tegelikult olid baptistid valdades ja linnades juba enne Eesti iseseisvumist aktiivsed: nende hulgas oli vallatalitajaid, kohtupresidente, linnavolikogude liikmeid (Johannson 1909), ka Gustav Krooni võiks kohalikuks poliitikuks pidada. Tõenäoliselt pani tekkinud vabadus osa Eesti baptiste aktiivsemalt tegutsema juba kõrgemal tasemel.

Autorile hakkas silma geograafiline jaotus, nimelt olid kõik Riigikogusse kandideerinud baptistid pärit või töötasid piirkonnas, kus asuvad Eesti kõige vanemad baptistikogudused: Läänemaa, Hiiumaa, Pärnu ja Põhja-Eesti. Kas koguduste pikem ajalugu pani sealseid inimesi vaatama ühiskonnale avarama pilguga? Aga pilt on vastuoluline – kõige vanemate koguduste hulka kuulub ka Tallinna I (Kalju) baptistikogudus, kelle vastuseisust tööle Riigikogus on juttu allpool.

Teekäijas ilmus Riigikogu valimiste teemal ainult üks artikkel ja kolm artikli osa ning need on Karl Kaups kirjutatud, lisaks oli teadaanne Karl Kaups valimisest Riigivolikokku ja üksikud laused artiklites (selliseid lauseid võib olla veel) (Usklik kodanik tulevasel Riigikogu valimisel 1926; Kaups 1929; Vahitorn 1929, 1929b, 1938, 1940; Karl Kaups 50-aastane 1938). Gustav Krooni kuulumise kohta Riigikogusse ei ole autor leidnud üldse baptistlikke allikaid. Allikate vähesus viitab baptistikoguduste ja koguduseliikmete huvi vähesusele või isegi tõrjuvale hoiakule Riigikogusse pürgimise ja seal

töötamise suhtes. Teateid otsesest vastuseisust on mitu.

Baptistiliidu konverentsil 1919. aastal (see oli enne I Riigikogu valimisi) ilmnes kahetine seisukoht. Karl Kaups ütles seal, et poliitikasse segamine ja sellest osavõtmine on liidu tööle suureks kahjuks tulnud. Poliitiline kihutustöö ja parteivõitlus mõisteti hukka, kuid ühiskondliku ameti vastuvõtmist ja sellesse sündsate isikute valimist ei keelatud, teatud juhtudel peeti seda kasulikuks (Protokoll Eesti Baptisti Ühenduse Konverentsilt 1919). Mõne aastaga muutusid Karl Kaupsi seisukohad „poliitikasse segamise“ kasuks. Allikast ei saa küll täpselt aru, millised olid Karl Kaupsi vaated ja millised konverentsi seisukohad.

1929. aastal kirjutas Karl Kaups, et ilmalikkudes lehtedes hurjutatakse usklike ja vaimulike poliitikasse minekut ning samal arvamusel on ka mitmed usklikud (Kaups 1929).

Samal aastal esitas Tallinna I baptistkogudus liidu konverentsile küsimuse, kas baptistijutlustaja võib aktiivselt osa võtta poliitikast, kandideerida Riigikogusse jne. Küsimust arutati liidu eestseisuse (juhatuse) koosolekul, millest võtsid teiste hulgas osa Johannes Lipstok (liidu esimees), Adam Podin ja Voldemar Korjus. Asuti seisukohale, et igapäevale peaks jääma piiramatu vabadus, ning küsimus saadeti liidu konverentsile. Konverents andis selle edasi Vendade Kogule. Vendade Kogu oli liidu ülemkohus ja selle esimees oli Juhan Tähe (EKBLA, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse Eestseisuse Protokoli raamat 1920–1934, 229, 232; EKBLA, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse Protokollid 1926–1929, 106–107; Kaups 1934: 188.) Nii olid otsustajate eesotsas alati Riigikokku kandideerinud mehed, kes iseenda tegevust muidugi ei kritiseerinud. Edasisest lahenduskäigust autor jälgi ei leidnud, tõenäoliselt lasti küsimusel ununeda.

Vastuseis tekkis ka siis, kui Karl Kaups kandideeris Riigivolikogu liikmena uuesti baptistiliidu esimeheks. Ta ütles, et ei

või Hiiumaa rahvast petta, astudes tagasi Riigivolikogust. Hiiumaa usklikud on tema kuulumise Riigivolikogusse tunnistanud vajalikuks ja õigeaks. Ta valitigi taas liidu esimeheks (Mineviku teedel 1964).

Teadaolevatest andmetest ei piisa, et hinnata Riigikogu töö pooldajate ja vastaste osakaalu baptistiliidus. Liidu juhtkonna liikmete suhtumine oli ilmselt valdavalt positiivne. Seda näitavad organiseeritud kandideerimine (pealiin) ja kandideerijate nimekiri. Johannes Lipstoki andmetest järeldub, et vähemalt üheksa kandideerijat kuulus erinevatel aegadel baptistiliidu juhatusse (J. L. 1933), ka liidu esimehed.

Vastuolude tõttu liidus arvas Karl Kaups oma mälestustes, et saadikutöö ei kõlba vaimulikule. Aga tema ei tundnud end poliitikuna, vaid Issanda sulasena ega kahetsenud oma tööd Riigivolikogus.

Vastuolude tõttu liidus arvas Karl Kaups oma mälestustes, et saadikutöö ei kõlba vaimulikule. Aga tema ei tundnud end poliitikuna, vaid Issanda sulasena ega kahetsenud oma tööd Riigivolikogus (Mineviku teedel 1966: 103).

Paguluses oli baptistide suhtumine Voldemar Korjuse ja Karl Kaupsi osalemisse Riigikogus heatahtlik (Jutl. V. L. Korjus 80-a. 1955; Jutl. Voldemar Korjus † 1961; E. M. 1954; Karl Kaups 75-aastane 1964). Eesti Vabariiki meenutati siis

nostalgiliselt ja selle heaks tegutsemist pahaks ei pandud. Heatahtlikkust võis võimendada tõik, et väliseesti baptistide ajakirja Usurändur toimetajaks oli sel perioodil Karl Kaupsi vend Richard Kaups, kes oli ka ise Riigikogusse kandideerinud.

Autori hinnangul oli poliitika baptistiliidus kitsa ringkonna huvi, kuid need olid valdavalt kogudustes mõjukad inimesed. Baptistidest Riigikogu saadikute sõnavõttud ei olnud vastuolus liidu mõtteviisiga. Karl Kaups kasutas oma tegevust poliitikuna ka vaimuliku töö huvides ja püüdis vältida negatiivseid mõjusid kogudustele.

KOKKUVÕTE

Artikli peamiseks eesmärgiks oli tutvustada Teise maailmasõja eelsesse Riigikogusse kuulunud baptiste. Voldemar Korjus ja Karl Kaups olid juba varem teada. Autori töö oluliseks tulemuseks oli Riigikogu liikmete seast kolmanda baptisti, Gustav Krooni leidmine, mis sai küll avalikustatud juba enne uurimuse lõplikku valmimist ühes mitteakadeemilise ajalehe artiklis.

Baptistid olid varem osalenud kohalikus (linna või valla) poliitikas, Eesti iseseisvuses hakati püüdlema Riigikogusse. Uurimus teadvustas pealiini olemasolu baptistide poliitilistes püüdlustes, mis seisnes baptistide praktilises koostöös Eesti Rahvaerakonna ja selle järglase Rahvusliku Keskerakonnaga. Esmakordsed olid Gustav

Krooni, Voldemar Korjuse ja Karl Kaupsi Riigikogu-tegevuse tegelik uurimine ja katse hinnata baptistide suhtumist töösse Riigikogus. Ühegi Riigikogusse kuulunud või kandideerinud baptisti poliitilise tegevuse kohta baptistiliit ametlikku seisukohta ei väljendanud ning ka üldhinnangut sellele tegevusele ei andnud.

Artikli kõige olulisemaks tegelaseks kujunes Karl Kaups, kes oli pealiini ideoloog ja Riigivolikogus aktiivne sõnavõtja. Gustav Kroon jäi provintsi-poliitikuna Riigikogus oma erakonna (Põllumeestekogud) tuntud tegelaste varju, kuid ütles talle olulistest küsimustest mõnikord seisukoha välja. Tema poliitilised vaated ei olnud kooskõlas pärast tema kandideerimist tekkinud pealiini omaga. Voldemar Korjus oli Riigikogus väga lühikest aega ja jäi seal passiivseks. Kõigi kolme saatust mõjutas oluliselt Eesti okupeerimine Nõukogude Liidu poolt: Gustav Kroon suri vangistuses ning Karl Kaups ja Voldemar Korjus paguluses.

Käesoleva uurimuse kõrvaltulemuseks oli Riigikogusse edutult kandideerinud baptistide nimekirja avaldamine (autor ei väida, et see nimekiri on täielik).

Autor loodab, et Karl Kaupsi tegevus ja suhted Jaan Tõnissoniga ning Gustav Krooni isik pakuvad huvi ka teiste leajaloo uurijatele ja käesolev uurimus leiab koha laiemas vaimulike poliitilise tegevuse analüüsis.

KASUTATUD ALLIKAD

DAHL, H. V. (1935). Uutest usuühingutest meie Liidus. – Teekäija, 5, 77.

E. M. (1954). Karl Kaups 65-aastane. – Usurändur, 1, 13.

Eesti Rahvaerakond seab üles Eesti Riigikogusse järgmised tuntud poliitikamehed, seltskonna tegelased, teadusmehed ja rahvaelu tundjad. (1923). – Postimees, 24. aprill, 4.

Eesti Rahvaerakonna kandidaatide nimekirjad III. riigikogu valimistel 15., 16. ja 17. mail 1926. a. (1926) – Postimees, 4. mai, 6.

Eesti Rahvaerakonna lähem tegevuskava kolmandas riigikogus, 1926. Tartu: Eesti Rahvaerakonna keskkomitee.

EKBLA (Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu arhiiv), Kirjavahetus 1926. Kiri Jaan Tõnissonile.

EKBLA, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse Eestseisuse Protokoli raamat 1920–1934.

EKBLA, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse Protokollid 1926–1929.

Elutarkus rahva häälest. Millest tuli võit ja millest kaotus. (1926) – Kaja, 20. mai, 4.

EVANGELIUMI VENNASTE-, BAPTISTI-, EVANGELIUMI KRISTLASTE-KOGUDUSTE JA LUTERUSE KIRIKU USKLIKUDE ESITAJAD.

- (1917). Kristlik liit. – Teekäija, 6, 79–80.
- GRAF, M. (2000). Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934. Tallinn: TPÜ kirjastus.
- Hingekarjased, loobuge poliitikast! (1929). – Evangeeliumi Kristlane, 4, 63.
- II riigikogu. III istungjärk. Protokollid nr. 62–97. [1924]. Tallinn: Kirjastuse o.ü. „Täht“ trükk.
- II riigikogu. IX istungjärk. Protokollid nr. 253–302. [1925]. Tallinn: Riigi Trükikoda.
- II riigikogu. X istungjärk. Protokollid nr. 303–348. (1926). Tallinn: Riigi Trükikoda.
- III Riigikogu. VIII istungjärk. Protokollid nr. 200–241. (1929). Tallinn: Riigi Trükikoda.
- J. L. (1933). Liidu juhatuse koosseisud 1903.–1932. – Teekäija, 15/16, 145.
- J. Tõnisson baptistide juhina. (1926). – Kaja, 4. juuni, 5.
- JAAKSON, J. (1926). Meie valimise seaduse puudustest. – Postimees, 7. mai, 1.
- JOHANNSON, A. (1909). Juubeli aasta Eesti Baptisti ühenduses. – Teekäija, 3, 18.
- Jutl. V. L. Korjus 80-a. (1955). – Usurändur, 3, 9.
- Jutl. Voldemar Korjus t. (1961). – Usurändur, 5, 11.
- Karl Kaups 50-aastane. (1938). – Teekäija, 12, 181.
- Karl Kaups 75-aastane. (1964). – Usurändur, 2, 8.
- KARLSON, J. (1938). Keda valida Riigivolikokku? Isikuvalimise süsteem tagab rahu ja korra riigis. – Postimees, 16.02, 2.
- KAUPS, K. (1929). Vahitorn. – Teekäija, 8, 105.
- KAUPS, K. (1938). J. Tõnisson ja vabakoguduslik liikumine Eestis. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Tartu: koguteose „Jaan Tõnisson“ komitee.
- KAUPS, R. (1934). 50 aastat apostlite radadel. E.B.K. Liidu kirjastus.
- Koosolek usulise huviga kodanikkudele. (1926). – Postimees, 12. mai, 7.
- Kristliku Rahvaerakonna tegevusest. (1919) – Ristirahva Pühapäevaleht, 11. märts, 43.
- Leinateade (pealkirjata). (1968). – Usurändur, 6–7, 16.
- [LINDER, Ü.] (2012). Gustav Kroon. 140 aastat sünnist ja 70 aastat surmast. – Kuulutaja (kristlik leht), 6/272, 9.
- MAISTE, M. (2001). Erakonnad ja poliitilised liikumised Läänemaal 1918–1940. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Mineviku teedel. (1964) – Põllu Vagudel, 27, 59.
- Mineviku teedel. (1966) – Põllu Vagudel, 31.
- N. (1926). Meie poliitiline osa ligemal ajal. – Postimees, 3. juuni, 1.
- P. (1929). Vana Kirik. – Kristlik Kaitsja, 6, 12 (92).
- Protokoll Eesti Baptisti Ühenduse Konverentsilt. (1919). – Teekäija, 7/8, 69–70.
- Põllumeeste nimekirjad 2. riigikogu valimistel. (1923). – Kaja, 18.04, 3.
- RA (Rahvusaarhiiv), EAA.1249.1.153. Verzeichnis der Geborenen und Getauften vom Jahre 1860 Febr. März bis 1880 inclusive in der Gemeinde Röthel.
- RA, EAA.2950.1.64. Посемейный списокъ волости Синалепъ. За 1910–19 г.г.
- RA, ERA.80.2.120. Pärnu. Rahvuslik-Vabameelse Partei kandidaatide nimekiri.
- RA, ERA.80.2.2566. G. Kroon.
- RA, ERA.80.2.441. II Riigikogu. Piirituse ja alkohooliste jookide müügiseaduse komisjoni protokollid 1924 a.
- RA, ERA.80.2.492. II Riigikogu. Riigi 1926/1927. a. eelarve komisjoni protokollid.
- RA, ERA.80.4.27. Kristliku Rahvaerakonna kandidaatide nimekiri IV Riigikogu valimistel 1929. a. Tallinna valimisringkonnas.
- RA, ERA.80.5.55. Rahvusliku Keskerakonna kandidaatide nimekiri Riigikogu V koosseisu valimistel 1932. a. Läänemaa valimisringkonnas.
- RA, ERA.84.1.1848. Riigivolikogu valimise toimik. Kandidaat: Karl Kaups.
- RA, ERA.84.1.925, 177–178. Majanduskomisjoni ja majanduskomisjoni täiendatud koosseisu protokollid 1939.
- RA, ERA.84.1.928, 164–166. Majanduskomisjoni ja majanduskomisjoni täiendatud koosseisu protokollid 1940.
- RA, ERAF.130 SM.1.1987. Кроон Густав Густавич.
- Rahvaerakonna kandidaatide nimekirjad riigikogu valimistel 1929. a. (1929). – Postimees, 12. aprill, 6; 13. aprill, 6; 14. aprill, 6.
- Rahvusliku keskerakonna kandidaadid. (1932). – Postimees, 20. mai, 5.

- Ratsutamine baptistide kukil. (1926). – Postimees, 5. juuni, 2.
- Riigikogu valimised. (1920). – Postimees, 28. oktoober, 2.
- Riigikogu valimised. (1920b) – Kaja, 9. november, 2.
- Riigivolikogu stenograafilised aruanded. (1938). I koosseis. I ja II istungjärk. 1.–45. koosolek. Riigi Trükikoda.
- Riigivolikogu stenograafilised aruanded. (1939). I koosseis. III ja IV istungjärk. 46.–102. koosolek. Riigi Trükikoda.
- Riigivolikogu stenograafilised aruanded. (1939/1940, 1940). I koosseis. V ja VI istungjärk. 103.–178. koosolek. Riigi Trükikoda.
- ROOSTALU, L., LINDER, Ü. (2017). Baptists in the Estonian Parliament during the first period of Estonian independence. – 4th international multidisciplinary scientific conference on social sciences & arts SGEM 2017. Albexna, Bulgaaria: STEF92 Technology Ltd, 351–358.
- SAARD, R. (2009). Hiiumaa ja hiidlased. Tallinn.
- SAUMETS, A. (2010). Riigi ja kiriku suhete ideed ning praktika ameerikaliku vabakirikliku paradigma taustal. – KVÜÕA Toimetised, 13, 277–282. – https://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2011/03/KVUOA_Toimetised_13_Saumets.pdf
- TOOMLA, J. (1999). Valitud ja valitsenud. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- T-S. (1926). Mida kõnelevad valimiste tagajärjed. – Kaja, 20. mai, 2.
- TÄRK, O. (1934). Baptistid läbi sajandite. – Kaups 1934, 17.
- Usklik kodanik tulevasel riigikogu valimisel. (1926) – Teekäija, 7, 84.
- USUÜHINGUTE LIIDU JUHATUSE LIIGE K. (1926). Usklik kodanik III. riigikogu valimisel. – Postimees, 13. mai, 4.
- VABAKOGUDUSTE ASJAOSALISTE KOONDIS. (1929). Vabakogudused ja vähemuskoondised 4. riigikogu valimistel. – Postimees, 8. mai, 6.
- Vabakoguduste koonduse kõnekoosolek. (1926). – Postimees, 14. mai, 5.
- Vahitorn. (1929). – Teekäija, 15, 184.
- Vahitorn. (1929b). – Teekäija, 17, 208.
- Vahitorn. (1938). – Teekäija, 3, 34.
- Vahitorn. (1939). – Teekäija, 2, 30–31.
- Vahitorn. (1940). – Teekäija, 2, 30.
- Valimistele! (1918). – Ristirahva Pühapäevaleht, 19. jaanuar, 11.
- Viimased valimiseelsed kõned Tartus. (1929). – Postimees, 9. mai, 7.
- Viimasel valimiseelsel koosolekul. (1929). – Postimees, 12. mai, 7.

Kolm kokku leppinud inimest, tark mees taskus ja nurjatud probleemid

AARE KASEMETS
Riigikogu Toimetiste
esimene peatoimetaja

„Kolm kokku leppinud inimest suudavad rohkem kui kolm tuhat, kes pole milleski kokku leppinud.“ See sotsioloogiaõppejõud Asser Murutari juhtmõte viis mind maaühiskonna uuringute juurest 1993. aastal Riigikogu majanduskomisjoni nõunikuks ja on märgiline ka Riigikogu Toimetiste (RiTo) idee elluviimisel.

Veensin RiTo idee headuses Riigikogu Kantselei sellast direktorit Heiki Sibulat ja seejärel veensime koos Heikiga Riigikogu esimeest Toomas Savi. Riigikogu esimehe jah-sõna väljendus Riigikogu Kantselei poolt 1999. aastal valitsusele esitatud riigieelarve ettepanekus (vt Kasemets 2020; 2014).

Eesti poliitika ja riigieelarve võtmes avanes aastatuhande lõpul võimaluste

aken meie argumentidele, mis on kirjas ka RiTo varasemates numbrites (Kasemets 2000a; 2009; Kasemets & Siivelt 2000). Et aeg lõkendab nagu „Kalevipoja“ lõpusõnades, laenan lauluisa Kreutzwaldilt muinaslugu „Tark mees taskus“ (Kreutzwald 1866), sest kes-mis muud on mu taskus nutitelefon koos tehisarudega. Keskendun järgnevalt RiTo missiooni, teadusartiklite ja tehisarude toel mõnele Riigikogu põhiseaduslike ülesannetega seotud nurjatule probleemile ja võimatule missioonile.

MIKS MÕNDA PROBLEEMI VÕIB KUTSUDA NURJATUKS?

Kuigi kestlikkus on moes, selgub Riigikogu menetluse antud seaduseelnõude mõjude hindamisi lugedes tihti, et sotsiaalsed, majanduslikud, keskkonna ja kultuuri mõjueesmärgid „söövad üksteist ära“. Mõnikord on selle põhjus valdkonna keerukus, terviklike teadusuuringute puudus või osapoolte huvide konflikt, aga mõnikord võib olla asi nurjatuse probleemides.

Nurjatute/nõiduslike probleemide (ingl *wicked problems*) mõiste võtsid kasutusele Horst Rittel ja Melvin Webber, et juhtida tähelepanu planeerimise ja

sotsiaalpoliitika probleemide lahendamise väljakutsetele (Rittel & Webber 1973). Sõnum Rein Ahase tõlkes: „Mõned probleemid on nii keerukad, et isegi oma võimetuse tunnistamiseks peab olema erakordselt leidlik ja informeeritud.“ (Ahas *et al* 2012). Nurjatud probleemid (nt sotsiaalne ebavõrdsus, põlisrahvaste õigused, haridus, tervishoid, regionaalpoliitika, kliimapolitiitika või tehisaru riskid) on paljude üksteisest sõltuvate teguritega, mis muudavad probleemi lahendamise võimatuks või väga raskeks – lahendamine eeldab huvirühmade sügavat mõistmist teenusdisainis (Buchanan 1992). Nurjatutel probleemidel on hulk tunnuseid, sh: neid ei ole võimalik ammendavalt sõnastada; neil puudub selge loogika, mis annab märku, millal need on lahendatud; lahendused pole tõesed ega valed, vaid head või halvad kellelegi; reaalse maailma piirangud takistavad lahenduste katsetamist (planeerijatel ei ole õigust eksida);

Teadmuspõhisus on RiTo nurjatu missioon.

nad on oma olemuselt ainulaadsed, neid võib kirjeldada teiste probleemide sümptomina; ja mis oluline – see, kuidas nurjatut probleemi kirjeldatakse, määrab selle võimalikud lahendused (*ibid*: 16).

Paljud seaduseelnõud ja RiTo artiklid Riigikogu liikmete töölaual peidavad nurjatuid probleeme ja seetõttu on informeeritus, kollektiivne nutikus ja huvirühmade kaasamine kulda väärt, sest kehtestatud seaduse ees on kõik võrdsed ja ideaalis peaks teadmuspõhise poliitika-kujunduse abil Riigikogus kokku lepitud seadus kehtima lisaks juriidikale ka asutuste/inimeste juhtimises ja inimeste

väärtushoiakute tasandil – me täidame seadust, sest peame seda õigeks ja õiglaseks.

RiTo missioon on pakkuda teadmuspõhist poliitikat aruteluruumi, mis aitaks õigusloomes osalejatel toime tulla tänapäeva keerukate, sageli nurjatute probleemide/riskide tuvastamise ja mõtestamisega, et jõuda koosloomes Eesti kasuks töötavate kestlike kokkulepeteni.

Teadmuspõhisus on RiTo nurjatu missioon. (Vt ka Keller ja Vihalemm 2021; Kreegipuu ja Eamets 2019; Kasemets 2016.)

RIIGIKOGU JA VASTAMATA KÜSIMUSED TUUMAJAAMAST TEHISINTELLEKTINI

Jaan Kaplinski kirjutas essees „Eesti tulevik muutub maailmas“: „Ootan, millal tuumajaama eest- ja vastukõnelejad jõuavad selle igakülgse käsitlemiseni. Tuumajaam on tuleviku asi, kuna temast jääb väga ohtlikke jäätmeid, millega peavad tegelema meie järglased veel sadu inim põlvi pärast meid“ (Kaplinski 2009: 13). Kaplinski sõnum: me ei tohiks teha kiirustavaid otsuseid asjades, kus on suured riskid ja teaduslikult vastamata hulk erinevate mõjude/riskide küsimusi. Kaplinski käsitleb RiTo essees ka ajalugu ja geopoliitikat, aimates ette Venemaa agressiooni.

Viimaste aastate kriiside kaskaadis on sarnaseid vastamata küsimusi ning probleeme kuhjunud keskvalitsuse ja Riigikogu töölaudadele nii palju, et rööprähklemine, riigi vastuolulised eesmärgid ja majanduslangus koos tekitavad uusi strateegilisi riske ühiskonnas. Üks selliseid poliitika- ja õigusloome mõjude eelhindamise uusi nurjatud probleeme on üha populaarsemad tehisaru süsteemid, mis pakuvad uusi võimalusi e-teenuste ja avaliku sektori tõhustamises, hariduses jm, kuid mille mõjud meie inimeste mõtlemisele, identiteedile, suhetele, ning samuti osalusele demokraatia/võimu olemusele ja väikeste kultuuride kestlikkusele on uurimata.

Kuidas tehisaru minu-sinu-tema-meie ühiskonna olemust mõjutab, miks-kelle-mille mõtteid me mõtleme, kelle-mille

mõtetest üksteisele kirjutame, kelle kasuks/kahjuks töötavad suurte riikide erafirmade infosüsteemides treenitud tehisarud? Neile jt Eesti põhiseaduse lõimes kultuuri ja demokraatia kestlikkuse küsimustele me Eesti valitsuse tellitud töödes (nt ATI-VR 2024; Bogdanov *et al* 2024) ning Eesti teadlaste artiklites veel vastuseid ei leia, küll aga on hulk tulevikku kompeivaid ohuhinnanguid, mida ka tehisarud ChatGPT lahkesti pakub enda kohta.

Mõned näited. Sotsioloog Marju Lauristini sõnul on reaalne võimalus, et „tehisaju hävitab inimese“ ja seetõttu nii haridus kui poliitika peavad põhimõtteliselt muutuma: „inimkond on jõudnud väga olulisse jõnksu kohta: järjest suurem osa sellest, mida me oleme pidanud endale ainuomaseks, liigub tehnoloogilisse keskkonda. [...] kui me anname järjest suurema osa oma ajutegevusest ära arvutisüsteemile, siis mis meiega toimuma hakkab? [...] Kui pole arusaamist, mis olen mina, ei ole ka arusaamist, mis oleme meie. Aga mis siis saab demokraatiast?“ (Raba 2024). Julius Laaki jt artiklid tehisarud mõjudest hariduses tõendavad, et tehisarud kasutamine eeldab teadmisi ja oskusi, sh ainealaseid eelteadmisi, eneseregulatsiooni, kriitilist mõtlemist jm. Tehisarud iseenesest ei arenda neid oskusi ja võib nende arengut hoopis pärssida (Laak, Abdelghani & Aru 2024). Riskide osas jõuab eestikeelses magistratöö sarnasele järeldustele Erika Kotsar, kes rõhutab, et tehisarud liigne kasutamine võib viia kriitilise mõtlemise vähenemise ja mälu funktsiooni halvenemiseni, samuti pärssida selliste oskuste arengut nagu suhtlus, koostöö, analüüsioskus ja loov mõtlemine (Kotsar 2024: 42, 46).

„Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024–2030“ ja Cyberentica tiimi uuring keskenduvad tehisarud rakendamise võimalustele äris ja riigivalitsemises. Näiteks peatüki 6.2 „Krativäeline riik ja ühiskond“ esimene tulemuseesmärk aastaks 2030 on järgmine: „Eestis saab avaliku

sektoriga kõik asjad aetud tehisintellekti põhinevate lahenduste ja vestluskraatide võrgustiku abil. Nii saab kasutaja tarbida kõiki avalikke teenuseid ilma eriteadmisteta, kasutades selleks mistahes enam levinud suhtlusviisi või kanalit ja seadet.“ (ATI-VR 2024: 8)

Uuringu eesmärk on „toetada tehnoloogia rakendamist, andes ette juhised, kuidas tagada küberturvalisus, seaduse nõuete täitmine ning ohutus ühiskonnale.“ (Bogdanov *et al* 2024: 7). Uuringu riskiradari fookuses on andmete ja privaatsuse kaitse, tööjõuturu muutused, sotsiaalne lõhestumine ning tehnoloogiline sõltuvus ja haavatavus (*ibid*: 79), poliitikasoovituste fookuses aga tehisintellekti ökosüsteemi ja majandussuuna kasv: „Eetilise ja vastutustundliku tehisintellekti arendamiseks on vaja toimivat ökosüsteemi, mis julgustaks, inspireeriks ja toetaks. Oluline on laialatuslik koostöö erinevate avaliku ja erasektori osapoolte vahel. Kestlikuks kasutuseks tuleb tööd teha tehisintellekti süsteemidega seotud riskide teadvustamise ja õigeaegse leevendamise nimel [...] Hoogustada tuleks tehisintellektiga seotud avalikku arutelu ja teha teavituskampaaniaid. See on vajalik, et selgitada tehisintellekti eelseid, aga ka väljakutseid. Samuti on oluline koguda tagasisidet kodanikelt, et kujundada poliitikat, mis vastaks ühiskonna vajadustele“ (Bogdanov *et al* 2024: 81–82).

Küsisin ka tehisarud (ChatGPT4.0) neli küsimust ja sain vastuseks neli selge ülesehitusega artiklit vähem kui nelja minutiga. Mõned sotsiaalteaduslikud mõisted ja faktid olid „kokku sünteesitud“, aga muidu suurepäraseid tehistikteid! Näitena üks küsimus ja palutud artikli lühikokkuvõte:

Aare: Kuidas suurte keelemudelitel põhinevad keelerobotid nagu ChatGPT jt mõjutavad Eesti jt väiksemate Euroopa Liidu riikide poliitika- ja õigusloomet, millised on peamised riskid?

ChatGPT4.0: Suurte keelemudelitel põhinevad keelerobotid, nagu ChatGPT,

muudavad kiiresti poliitika- ja õigusloome protsesse, pakkudes ka väiksematele Euroopa Liidu riikidele võimalust tõsta tõhusust ja parandada ligipääsu teadmistele. Need tööriistad suudavad automatiseerida seaduseelnõude koostamist, analüüsida nende kooskõla kehtiva õigusega ning lihtsustada keeruliste teemade selgitamist. Peamised riskid hõlmavad aga kallutatust treening-andmetes, privaatsuse ja julgeolekuohte ning läbipaistmatuid otsustusprotsesse, mis võivad kahjustada usaldust ja demokraatiat. Väikeriikidele on ohtlik, et globaalsed mudelid ei arvesta kohalike eripärade ja nende piiratud ressursid küberjulgeolekus suurendavad haavatavust. AI ei tohiks täielikult asendada inimlikku otsustusprotsessi, et säilitada õigusriigi ja demokraatia kvaliteet. Lahendustena võiks arendada kohalikke andmekogumeid, tagada mudelite läbipaistvus ja luua selged regulatsioonid. Eesti, olles digitaalse innovatsiooni eestvedaja, saab olla eeskujuks vastutustundliku tehisintellekti kasutamisel õigusloome ja poliitikakujundamise protsessides.¹

KULTUURID, ÕIGUSRIIGID, MEEDIA JA INIMESED GLOBAALSETE TEHISARUDE TASKUS

Tänased lauluisad ja -emad saavad kirjutada tehisaruga hulga raamatuid „Tark TI taskus I-∞“, kuid meie maa rahva elu otseselt mõjutavate õigusriigi reeglite, maksude ja riigieelarve alases seadusloomes loodan, et arutelu, otsustamine ning

vastutus jääb Eestis kodanikele ja valitud Riigikogule, kes lähtub meie inimeste tegelikest vajadustest ja ootustest. (Vt ka Uusberg & Laas 2019; Kasemets 2003.)

Asi on usalduses, mis kallim kui kulla-koormad – kui poliitikud, ametnikud ja teised seadusloomes osalejad on tehisarustuvusest pilves ning usaldust nende seaduste vastu ei ole, siis riigi juhtimise ja inimeste väärtushoiakute tasandil seadus/sõna ei kehti – mõtleme üht, räägime teist, teeme kolmandat. OECD hiljutise usaldusuuringu tulemused, sh Eesti elanike usalduse järsk langus riigi institutsioonide vastu, olid/on ohusignaalsiks nii ühiskonna sisemise rahu kui ka välisjulgeoleku võtmes (OECD 2024).

Samalaadne lootus on kooliõpikute ja kohaliku kultuuripärandiga seotud koolituste loojatele, sest tehisaru kasutajate vaatlus sotsiaalmeedias näitab teadmiste ja kriitilise mõtlemise nappust. Vähene Eestiga seotud humanitaar- ja sotsiaalteaduslik haridus ning pärimuskogemus viib mu meelest liiga paljud meist vaimsalt *homo globalicus*'e rajale (nii *homo soveticus* kui *homo globalicus* on oma maa ja rahva kultuuriidentiteetidega seotud katkestuste ning teiste mõjukeskustega assimileerumise tähistused; vt ka Kuurme 2021), kus suurte riikide ja erafirmade kultuurimudelite andmete peal treenitud tehisaru toodetest vaimustudes vahetame märkamatult oma loova keele ja meele/teadvuse tehisaru ilusa sõna- ja pildipilve vastu (oht on muutuda peast globaalseks migrandiks ja kaotada oma inimlik loomisvõime nagu kanad kanalas lennuvõime).

Tehisaru on tulnud, et jääda ja enamik personaalarvutite ajastul loodud arengukavasid, seadusi, standardeid, analüüsijuhiseid jms vajab ajakohastamist, sest need ei haaku tehisaruga seotud tehnoloogiliste, sotsiaalsete, majanduslike, keskkonnaalaste ja kultuuriliste muutustega Eesti ühiskonna „õiguslikus immuunsüsteemis“. Pöördun selle teesi mõtestuseks RiTo algusaega – 25 aastat tagasi tegin RiTo kirjanduse ja andmebaaside rubriigis ülevaate Ethan

¹ Kolm teist küsimuste kimpu (e RiTo artikli tellimust ChatGPT-le:) olid: 1) Milline on ajakirja Riigikogu Toimetised (RiTo) roll Eesti poliitika- ja õigusloome ning poliitilise kultuuri mõtestamises? Miks on RiTo oluline Eestis ja kui võrd see on võrreldav teiste riikide parlamentaarsete ajakirjadega? 2) Millised on RiTo võimaluste aknad ajas püüdes olla sillaks teaduse ja poliitika vahel. Millised on olulised tulevikuväljakutsed, sh AI ja suurandmed? Kuidas nügida poliitiku ja tippametnikke teadusuuringuid ja RiTo-t lugema, et nad suudaks paremini mõista muutuste juhtimist? 3) Kuidas kujundada poliitilist konsensust nurjatutele probleemidele lahenduste leidmiseks näiteks Eesti regionaalpoliitikaga seotud poliitika-, õigus- ja teenusloomes, sh maapiirkondade ja saarte elanike heaolu ning avalike teenuste kättesaadavus väikelinnades ja külades?

Katschi raamatust „The Electronic Media and Transformation of Law“ (Oxford 1989): „Raadio, televisioon ja arvutid – elektroonilise kommunikatsiooni põhivormid – on omanud ebanormaalselt suurt mõju meie peamistele institutsioonidele: majandus, haridus, õigus jne. Seadused ning õigus-süsteem kui institutsioon on ehitatud üles õigusliku informatsiooni loomise, salvestamise, säilitamise, töötlemise ja edastamise/suhtlemise süsteemina. Katsch ütleb, et seadused ja õigussüsteem on nagu organism, mille verelibledeks on informatsioon ja mille veenideks ning arteriteks on sidevahendid ja -kanalid, mille kaudu liigub informatsioon läbi süsteemi [...] Elektroonilise meedia ajastul kasvab arvamide ja seisukohtade paljusid [...] Vahe õiguslike ja mitteõiguslike konfliktide reguleerimise tehnikate vahel väheneb, sest informeeritud osapooled suudavad paremini kokkulepeteni jõuda.“ (Kasemets 2000b: 295–296). Kas tehisarude aitab kokku leppida?

Kuidas edasi?

Nõukogude Liidu lagunemise järel oleme üle 30 aasta oma riiki pidanud ja tehisarude tõmbab uue arenguetapi käima. Kehtivate arengukavade väljal on üks värv targa tehisarude õigusloomesse kutsumiseks – Riigikogu otsuse „Õigusloomepoliitika põhialuste aastani 2030“ hea õigusloome põhimõtte nr 11: „Õiguslike lahenduste väljatöötamisel kaalutakse alati nüüdisaegsete tehnoloogiliste võimaluste kasutamist ja loomist. Kõik õiguslikud lahendused peavad olema rakendatavad digiühiskonnas ja toetama selle arengut.“ Enne selle värvade avamist on palve lugeda mõttega Eesti põhiseadust, kus on kokku lepitud meie ühine missioon. Pöördun vahel aukartusega meie põhiseaduse loojate poole ja loen inimeste põhiõigusi, mille suhtes tihti unustame, või kardame, uute poliitikaalgatuste mõjusid hinnata. Kui Riigikogu menetlusse antakse uus seaduse eelnõu, siis jätkugu meil tahet uurida,

kuivõrd see võib mõjutada meie inimeste põhiõigusi nii linnades kui küldes, sh õigust haridusele linnas ja maal, õigust tervise kaitsele, õigust puhtale loodusele, õigust ettevõtlusvabadusele ja eraomandi kaitsele, ja õigust võrdsele kohtlemisele – oled naine või mees, noor või vana, elad linnas, maal, mandril või saare

Vähene Eestiga seotud humanitaar- ja sotsiaalteaduslik haridus ning pärimuskogemus viib mu meelet liiga paljud meist vaimset homo globalicus'e rajale.

peal. **Avalikud teenused, sh internet koos Eesti ühiskonna, majanduse, keskkonna ja kultuuri andmete peal treenitud tehisarudega, peaks olema kättesaadavad igas kodus, kus väikesed ja suured osalevad elukestvas õppes! Meid on vähe, iga inimene loeb!**

101 kokku leppinud inimest suudab rohkem kui 1,3 miljonit inimest Eesti linnades ja küldes, kes ei ole kokku leppinud. Tark „*Ti pakub uusi tööriistu, kuid vastus keerulistele probleemidele peitub jätkuvalt inimeste koostöös. RiTo on platvorm, mis suudab olla sild teadlaste, poliitikute, ametnike ja kodanike vahel – foorum, kus sünnivad kokkulepped, mis viivad edasi kogu ühiskonda [...] Uued tehnoloogiad toovad väljakutseid, kuid samal ajal annavad võimalusi paremate lahenduste leidmiseks. RiTo saab olla Eesti seadusandliku ja ühiskondliku mõtte kollektiivne aju, toetades demokraatia ja teadmistepõhise poliitika arengut.*“ (ChatGPT4.0).

KASUTATUD ALLIKAD

- AHAS, R., OJA, T., KASEMETS, A. (2012). Õigusaktide regionaal- ning keskkonnamõjude hindamine. Keskkne koostöö ministeeriumidele. Riigikantselei ja Tartu Ülikool.
- ATI-VR (2024). Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024–2030. – Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium, justiitsministeerium, haridus- ja teadusministeerium, riigikantselei. – <https://www.mkm.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Tehisintellekti%20ja%20andmete%20valge%20raamat%202024-2030.pdf>
- BOGDANOV, D., ETTI, P., KAMM, L., OSTRAK, A., STOMAKHIN, F., TOOMASALU, M., VALDMA, S. M., VELDRE, A. (2024). Tehisintellekti ja masinõppe tehnoloogia riskide ja nende leevendamise võimaluste uuring. Aruanne. – Cybernetica. Version 1.0, 27.02.2024, D-16-377. – <https://www.ria.ee/sites/default/files/documents/2024-03/Tehisintellekti-masinoppe-tehnoloogia-riskide-uuring-2024.pdf>
- BUCHANAN, R. (1992). Wicked Problems in Design Thinking. – Design Issues, Vol. 8, No. 2, 5–21.
- KAPLINSKI, J. (2009). Eesti tulevik muutub maailmas. – Riigikogu Toimetised 20, 13–22. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-20/eesti-tulevik-muutub-maailmas/>
- KASEMETS, A. (2000a). Peatoimetaja veerg. – Riigikogu Toimetised 2, 7–9. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-2/peatoimetaja-veerg-rito2/>
- KASEMETS, A. (2000b). Elektroonilise meedia mõju õigussüsteemile. – Riigikogu Toimetised 2, 295–297. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-2/rito-soovitab/>
- Kasemets, A. (2003). Sotsioloogilised uuringud kui peegeldus parlamendile, turule ja kodanikuühiskonnale. – Riigikogu Toimetised 8, 134–144. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-8/sotsioloogilised-uuringud-kui-pegeldus-parlamendile-turule-ja-kodanikuuhiskonnale/>
- KASEMETS, A. (2009). Tagasivaade Riigikogu Toimetiste algusele ja väike soov. – Riigikogu Toimetised 20, 8–11. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-20/tagasivaade-riigikogu-toimetiste-algusele-ja-vaike-soov/>
- KASEMETS, A. (2014). „Amet annab avastamisrõõmu“ raamatus Kaljumäe, T. (koost), Parlamendi parem käsi. Arhiivinoppeid ja mälestuskilde Riigikogu Kantselei ajaloost. Eesti Rahvusraamatukogu, lk 202–206.
- Kasemets, A. (2016). Teadmistepõhise poliitika ja õigusloome kaksteist institutsionaalset eeldust. – Riigikogu Toimetised 34, 149–162. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-34/teadmistepohise-poliitika-ja-ogusloome-kaksteist-institutsionaalset-eeldust/>
- KASEMETS, A. (2020). Ajakirja Riigikogu Toimetised sihiseaded ja käimavedu. – Riigikogu Toimetised 42, 228–235. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-42/ajakirja-riigikogu-toimetised-sihiseaded-ja-kaimavedu/>
- Kasemets, A. (koost) (2022). „Inimeste maa. Aeg. Asser Murutar ja teekaaslased“. Tartu, 400 lk.
- KASEMETS, A., SIVELT, Ü. (2000). Uus parlamentaarne foorum – mis, miks, kellele ja kuidas edasi? – Riigikogu Toimetised 1, 305–307. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-1/uus-parlamentaarne-foorum-mis-miks-kellele-ja-kuidas-edasi/>
- KELLER, M., VIHALEMM, T. (2021). Kuidas sotsiotehnilisi süsteeme ümber kujundada? – Riigikogu Toimetised 44, 53–62. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-44/kuidas-sotsiotehnilisi-susteeme-umber-kujundada/>
- Kreegipuu, K., Eamets, R. (2019). Mida on sotsiaalteadustel Eestile anda? – Riigikogu Toimetised 40, 55–64. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-40/mida-on-sotsiaalteadustel-estile-anda/>
- Kuurme, T. (2021). Emakeel on meel, mitte väljavahetatav instrument. – Postimees, 25. jaanuar. – <https://www.postimees.ee/7163086/haridus-ja-teadus-tiu-kuurme-emakeel-on-meel-mitte-valjavahetatav-instrument>
- KOTSAR, E. (2024). Tehisintellektil põhineva vestlusrobot ChatGPT kasutamise kogemused Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna üliõpilaste näitel. Magistritöö. TÜ Ühiskonnateaduste instituut. – <https://hdl.handle.net/10062/100413>
- KREUTZWALD, F. R. (1968). Tark mees taskus. Eesti Raamat (esmavaldamine 1866).
Vt ka https://et.wikisource.org/wiki/Eesti_rahva_ennemuistsed_jutud/Tark_mees_taskus
- LAAK, K.-L., ABDELGHANI, R., ARU, J. (2024). Personalisation is not Guaranteed: The Challenges of Using Generative AI for Personalised Learning. In International Conference on Innovative Technologies and Learning (pp. 40–49). Cham: Springer Nature Switzerland.
- OECD (2024). Survey on Drivers of Trust in Public Institutions. Building Trust in a Complex Policy Environment. – https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results_9a20554b-en.html
- RABA, R. (2024). Marju Lauristin: inimene peab tehisarule vastuseismiseks metsa minema. Ajakirjandusõpe 70. – Tartu Postimees, 8. mai. – <https://tartu.postimees.ee/8015845/intervjuu-marju-lauristin-inimene-peab-tehisarule-vastuseismiseks-metsa-minema>
- RIIGIKOGU otsus „Õigusloomepoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine“, 12. november 2020. – RT III, 17.11.2020, 2. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/317112020002>
- RITTEL, H. W., WEBBER, M. M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. – Policy Sciences, 4 (2), 155–169.
- UUSBERG, A., LAAS, K. (2019). Kuidas psühholoogia abil poliitikaid kujundada? – Riigikogu Toimetised 40, 65–74. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-40/kuidas-psuhholoogia-abil-poliitikaid-kujundada/>

Parlamentaarsete uudised

PIRET VILJAMAA
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja
parlamendiraamatukogu
infospetsialist

Välisriikide parlamentide uudiseid 2024. aasta aprilli keskpaigast oktoobri keskpaigani. Uudistest valiku tegemisel on kasutatud BNSi, teiste uudisteagentuuride ja meediaväljaannete ning parlamentide kodulehekülgedel leiduvaid materjale.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID. Aprillis, pärast kuudepikkust debatti, kiitsid Esindajatekoda ja Senat heaks julgeolekupaketi seaduse, millega otsustati anda 60,8 miljardi dollari suurune abipakett Ukrainale. Lisaks sisaldus eelnõus 8,1 miljardi dollari suurune abi Taiwanile ja 26,4 miljardi dollariline abipakett Iisraelile ning humanitaarabi Gazale, Sudaanile ja Haitile. Lisaks liitlastele mõeldud abile kiideti heaks ka võimalus kasutada Venemaa külmutatud varasid Ukraina heaks, sanktsioonid terrorismiorganisatsioonile Hamas ja Iraanile ning

nõue, et videojagamisplatvormi TikTok omanik ByteDance müüks firma aasta jooksul, vastasel korral keelatakse TikTok USAs Hiina mõjutustegevuse kartuses. Lääne ametiisikud on väljendanud ärevust TikToki populaarsuse pärast noorte seas, väites, et tegu on Hiina propaganda levitamise kanaliga.

Congress.gov, „H.R.815“. – <https://tinyurl.com/2pauxa4b>

ERR Uudised, 20.04.2024, „USA Esindajatekoda kiitis Ukraina abipaketi heaks“. – <https://tinyurl.com/759xnje8>;
24.04.2024, „WSJ: Tiktok ei kao lähiajal USA-st kuhugi“. – <https://tinyurl.com/3nc9nm3u>

AFP-BNS, 24.04.2024, „USA Kongress kiitis heaks kauaoodatud Ukraina abipaketi“;

AFP-STT-BNS, 24.04.2024, „Biden allkirjastas Ukrainale abi andva julgeolekupaketi seaduse“

Aprillis sai Senati lõpliku heakskiidu seadus, mis keelas Venemaalt rikastatud uraani (tuumaelektrijaamade peamise kütuse) impordi. Riikliku julgeoleku nõuniku Jake Sullivani sõnul tugevdab see USA energia- ja majandusjulgeolekut. 2022. aastal tuli 12 protsenti USA tuumaajaamades kasutatavast rikastatud uraanist Venemaalt. Samas võimaldab seadus uraani siiski Venemaalt importida, kui alternatiivi pole. Kongress on suunanud eelarvest raha ka uraani kodumaise rikastamise võimsuse tõstmiseks.

The Hill, 11.12.2023, „House passes bill barring imports of Russian uranium for nuclear power“. – <https://tinyurl.com/4yxzfzks>; 14.05.2024, „US bans imports of Russian uranium for nuclear fuel“. – <https://tinyurl.com/4ke2thd7>

BNS, 14.05.2024, „Ühendriikides keelati uraani import Venemaalt“;

Congress.gov, „H.R.1042“. – <https://tinyurl.com/mvkcxcuu>

ARGENTINA. Juunis kiitis Kongress pärast kuid kestnud arutelu heaks nii majandusreformide eelnõu kui ka maksureformipaketi. Menetluse käigus muudetud majandusreformipakett sai 148 poolt- ja 107 vastuhäält. Senatis oli poolt 37 ja vastu 36 senaatorit. Parlament andis sellega president Javier Mileile esimese suure seadusandliku võidu. Milei valitsus on Kongressi mõlemas kajas vähemuses ning ta on nimetanud parlamenti „rotipesaks“, mistõttu oli reformide heakskiitmine keeruline. President sai õiguse kuulutada aastaks välja majanduslik eriolukord, saata laiali föderaalameteid ja erastada kaheksa suurt riigiettevõtet. Senat jättis menetlemise käigus eelnõust välja seal algselt erastamise nimekirjas olnud riigi suurima lennufirma, postiettevõtte ja meediakompanii. Pakett sisaldab ka töötajate kaitset vähendavaid meetmeid, nt kui varem pidid lapseootel naised jääma raseduspuhkusele kuu enne sünnitustähtaega, siis nüüd lubab seadus neil töötada seni, kuni sünnituseni jääb kümme päeva (ja kasutada ülejäänud puhkust pärast sünnitust); töötajate katseaeg pikenes seniselt kolmelt kuult kaheksale jne. Kavas on maksu-, tolli- ja välisvaluuta ergutusmeetmed, et meelitada riiki välisinvesteeringuid. Kui eelnõu juuni algul parlamendis esimesel lugemisel vastu võeti, tuli rahvas tänavatele meelt avaldama ning politsei lasi käiku kummi-kuulid ja pipragaasi. Kuna riik on suurtes võlgades, on Milei eesmärk riigi kulused igati kokku tõmmata, nt on valitsus juba sulgenud 81 tasuta õigusabi andnud keskust.

ERR Uudised, 28.06.2024, „Argentina parlament kiitis heaks president Milei reformipaketi“. – <https://tinyurl.com/2aw2pbn4>

Mayer Brown. Ferrante, Pablo C.; Sakamoto, Gabriela; Nicholson, Delfina; Gualino, Martin, 02.07.2024, „Argentina passes sweeping economic reforms: deregulation, privatizations, and promotion of private investments in large projects“ – <https://tinyurl.com/yvemsndx>

IBA. Green, Ruth, 30.07.2024, „Milei’s radical reforms risk rolling back labour rights and rule of law in Argentina“ – <https://tinyurl.com/4tsra4nz>

ASERBAIDŽAAN. Septembri algul toimusid 125-kohalise Rahvusassamblee ennetähtaegsed valimised. President Ilham Alijev nihutas parlamendivalimised kaks kuud varasemale ajale, et need ei langeks kokku ÜRO kliimatippkohtumisega COP29, mis toimub 11.–22. novembrini Bakuus. Ootuspäraselt võitis valimised presidendi võimupartei YAP (Uue Aserbaidžaaani Partei), mis sai 68 mandaati (varem 70). 44 kohta läks sõltumatutele kandidaatidele ja 12 kohta üheksale samuti valitsusmeelseks peetavale parteile. Parlamenti pääses vaid üks opositsioonilise Vabariikliku Alternatiivi kandidaat. Rahvusvahelised vaatlejad ei ole Alijevi 20-aastase ametiaja vältel ühtki Aserbaidžaaani valimist vabaks ega ausaks tunnistanud. Valimised toimusid seekord ka Mägi-Karabahhis. Valimisaktiivsus oli 37,2 protsenti.

AFP-BNS, 02.09.2024, „Aserbaidžaaani võimupartei võitis valimised“;

Inter-Parliamentary Union, „Azerbaijan“. – <https://tinyurl.com/2s9zjntk>

AUSTRALIA. Oktoobris hüüdis põlisrahva esindajast senaator Lidia Thorpe Briti kuninga Charles III Austraalia parlamendis peetud kõne järel, et Charles III ei ole tema kuningas ning et britid panid tema rahva vastu toime genotsiidi. Austraalia on küll iseseisev riik, kuid kuningas Charles on endiselt Austraalia riigipea. Thorpe nõudis lepingut, nagu nt on sõlmitud põlisrahvaga Uus-Meremaal. Eelmisel aastal kukkus riigis läbi referendum, millega sooviti anda põlisrahvale rohkem õigusi. Thorpe saadeti seejärel vastuvõtult välja.

AFP-BNS, 21.10.2024, „Austraalia senaator nõudis kuningas Charlesilt maid tagasi“;

BBC News, 21.10.2024, „Indigenous Australian senator defends heckling King“. – <https://tinyurl.com/zrynz9we>

The Guardian. Brown, Bob, 25.10.2024, „I understand Thorpe seizing the moment. I interjected during George W Bush's speech over the Iraq invasion“. – <https://tinyurl.com/4ndvn2ms>

AUSTRIA. Septembri lõpul toimusid 183-kohalise Rahvusnõukogu valimised, mille võitis paremäärmuslik Vabaduspartei, mis sai 57 mandaati (varem 31). Parlamendi alamkotta pääses viis parteid. Parentsentristlik Rahvapartei sai 51 mandaati (varem 71) ja sotsiaaldemokraadid 41 (varem 40). Liberaalne partei NEOS sai 18 (varem 15) ja rohelised 16 (varem 26) mandaati. Valimisaktiivsus oli 77,7 protsenti.

ERR Uudised, 29.09.2024, „Austria valimised võitis paremäärmuslik Vabaduspartei“. – <https://tinyurl.com/5p79wfxa>

Inter-Parliamentary Union, „Austria“. – <https://tinyurl.com/59dv33st>

BELGIA. Juunis toimusid 150-kohalise Esindajatekoja valimised, mis killustasid parlamenti senisest veelgi enam: alamkotta pääses 16 parteid (varem 12). Flandria traditsiooniline parempartei N-VA (Uus Flaami Allianss) jäi suurimaks poliitiliseks jõuks 24 mandaadiga (varem 25). Teise koha sai parempopulistide Vlaams Belang (Flaami Huvi) 20 mandaadiga (varem 18), kellele küll arvamusküsitlused ennustasid suurimat edu. Peaminister Alexander De Croo partei Open Vlaamse Liberalen en Democraten ehk Open VLD (Flaami Liberaalid ja Demokraadid) mandaatide arv kahanes seniselt 12-lt seitsmele ning peaminister esitas seepeale tagasiastumisavalduse. Valimisaktiivsus oli 88,4 protsenti.

ERR Uudised, 10.06.2024, „Belgia peaminister astus valimiskaotuse järel tagasi“. – <https://tinyurl.com/4a88b3e6>

Inter-Parliamentary Union, „Belgium“. – <https://tinyurl.com/4r73w2np>

BULGAARIA. Juunis toimusid 240-liikmelise Rahvussamblee järjekordsed valimised, viimase kolme aasta jooksul

kuuendad. Ennetähtaegsete valimiste põhjuseks oli valitsuse lagunemine. Parlamenti pääses seitse poliitilist jõudu, kunagise peaministri Bojko Borisovi partei GERB juhitud parempoolne valimisliit sai jätkuvalt suurima toetuse, 68 mandaati (varem 69). Valimisaktiivsus oli 34,4 protsenti. Paraku ei õnnestunud valitsust moodustada ning 27. oktoobril toimusid jälle valimised, kus suurima toetuse sai ikka GERB.

ERR Uudised, 28.10.2024, „Bulgaaria valijad pöördusid tagasi Borissovi juurde“. – <https://tinyurl.com/495yvw56>

Inter-Parliamentary Union, „Bulgaria“. – <https://tinyurl.com/bdd4yh8n>

Augustis võttis parlament vastu hariduseaduse muudatuse, millega lasteaias ja koolis keelustati mittetraditsioonilise seksuaalse sättumuse ja/või muu kui bioloogilise soolise identiteediga seotud ideede ja vaadete otsene või kaudne propageerimine. Seaduseelnõu algatas riigi venemeelne partei Vazrazhdane. Seadusemuudatuse vastu toimusid meelevaldused ja presidenti kutsuti üles seadust mitte allkirjastama. teiste seas esines sellise üleskutsega Euroopa Nõukogu inimõiguste volinik Michael O'Flaherty.

AFP-BNS, 07.08.2024, „Bulgaaria parlament keelas koolides LGBTQ reklaamimise“;

BHT, 15.08.2024, „President Radev decreed the promulgation of the changes to School Education Act that ban propaganda of non-traditional sex orientation“. – <https://tinyurl.com/2tk7s325>

COLOMBIA. Mais kiitis Kongress heaks härjavõitlust keelustava seaduse. Parlamendi alamkojas anti eelnõu poolt 93 ja vastu kaks häält. Keeld peaks jõustuma 2027. aastast, seni tuleb riigil aidata kümnetel tuhandetel härjavõitlusega otseselt ja kaudselt seotud inimestel leida teine töö ja kohandada härjavõitlusareenid teiste spordi- või kultuurisündmuste tarvis. 2018. aastal tunnistas konstitutsioonikohus härjavõitluse Colombia kultuuritraditsiooniks. Colombia on üks kaheksast riigist (teised on Ecuador,

Prantsusmaa, Mehhiko, Peruu, Portugal, Hispaania ja Venezuela), kus härjavõitlusi tänini peetakse. Parlamendihääletusele eelnes debatt, millest võtsid osa linnapead, loomakasvatusektori esindajad, härjavõitluste korraldajad ja arvukad loomaõiguste organisatsioonid.

AFP-BNS, 29.05.2024, „Colombia parlament keelas härjavõitluse“;

AP News, 23.07.2024, „Colombia's president signs bill to ban bullfighting in the South American country“. – <https://tinyurl.com/4nyvdzxt>

EL SALVADOR. Aprillis võttis parlament, kus domineerivad president Nayib Bukele liitlased, vastu põhiseaduse reformi. 60-liikmelises seadusandlikus kogus on Bukele parteil praegu 54 kohta. Kui varem oli põhiseaduse muutmiseks vaja seadusandliku assamblee absoluutset enamust ning parlamendi järgmine koosseis pidi selle kinnitama kahe kolmandiku häältega, siis edaspidi piisab ühe koosseisu kolmeneljandikulisest toetusest. Amnesty International on väljendanud kahtlust, et põhiseadusreform ei taga inimõiguste järgimist. Bukele alustas sõda kriminaalsete jõukude vastu 2022. aasta märtsis eriolukorra kehtestamisega, mis piirasid kodaniku vabadusi. Inimõigusorganisatsioonid on Bukele meetodeid kritiseerinud, kuid enamik kodanikke on tervitanud mõrvade järsku langust.

Amnesty International, 03.05.2024, „El Salvador: Constitution „à la carte“ could deepen human rights crisis in coming years“. – <https://tinyurl.com/4nyc269e>

AFP-BNS, 04.05.2024, „Amnesty teeb muret El Salvadori põhiseadusreform“.

GAMBIA. Juulis lükkas parlament tagasi eelnõu, mille eesmärk oli tühistada 2015. aasta seadus, mis keelustas naiste suguelundite moonutamise (FGM). Saadikud hääletasid maha kõik seadusemuudatused, mis oleksid FGMI dekriminaliseerinud. Kui parlament oleks muudatusettepanekud vastu võtnud, oleks Gambiast ÜRO andmetel saanud esimene FGM-keelu tühistanud riik

maailmas. Seaduse tühistamise pooldajate sõnul on FGM üks islami voorustest. Riigi 15–49-aastastest neidudest ja naistest on u 76 protsendil suguelundid moonutatud. 2023. aastal sai kolm naist süüdistuse FGMI tegemises, nende trahvi maksis islamivaimulik.

AFP-BNS, 15.07.2024, „Gambia parlament toetas naiste suguelundite moonutamise keelu jätku“;

Amnesty International, 15.07.2024, „Gambia: Continued ban on FGM is good news but authorities must urgently address its root causes“. – <https://tinyurl.com/3443z76s>

CNN, 16.07.2024, „Gambian parliament rejects bid to overturn historic ban on female genital mutilation“. – <https://tinyurl.com/bdz5xfy2>

GRUUSIA. Mais võttis parlament vastu välismõju seaduse, selle poolt hääletas 84 ja vastu oli 30 saadikut. Seadus kiideti heaks vaatamata nädalaid kestnud massimeeleavaldustele ja kriitikale, et tegemist on repressiivse seadusega, mis kujutab ohtu demokraatlikele väärtustele ja vabadustele ning takistab riigil Euroopa Liidu liikmeks pürgimast. Enne viimast hääletust toimus parlamendis rüselus. Seadus kohustab meediaorganisatsioone, vabaihendusi ja mittetulundusühinguid end registreerima „võõrvõimu huve teenindavate organisatsioonidena“, kui nad saavad üle 20 protsendi rahastusest välismaalt. Opositsioon ristas eelnõu kiiresti Vene seaduseks. President Salome Zuberišvili vetostas seaduse, ent kuna Gruusia Unistusel on piisav enamust, tühistas parlament veto.

ERR Uudised, 14.05.2024, „Gruusia parlament kiitis heaks vastuolulise välismõju seaduse“; 28.05.2024, „Gruusia parlament tühistas presidendi veto välismõjuseadusele“. – <https://tinyurl.com/5n7zcnvt>; <https://tinyurl.com/3y7s9nus>

Septembris võttis parlament vastu „perekonna väärtuste ja alaealiste kaitsmise“ seaduse, mida inimõiguslased ja EL on kritiseerinud, kuna see piirab LGBTQ inimeste õigusi. Opositsioon boikoteeris lõpphääletust ning seadus sai valitseva Gruusia Unistuse 84 poolthäält, vastuhääli polnud. Gruusia seadus sarnaneb Venemaa omaga, mis keelab haridusasutustes ja

telesaadetes samasooliste suhete ja intsesti propaganda. Seadus keelab ka soovahe-tuse, homoseksuaalsete või transsooliste inimeste võimaluse adopteerida ning tunnistab välisriikides sõlmitud samasoo-liste abielud Gruusia territooriumil õigustühiseks. Samm suurendab veelgi ELi ja Gruusia vahelist lõhet. Kuna president keeldus seadust allkirjastamast, andis sellele allkirja parlamendi spiiker Šalva Papuašvili.

AFP-BNS, 17.09.2024, „Gruusia kiitis heaks vastuolulise „perekonna väärtuste“ seaduse“;

ERR Uudised, 03.10.2024 „Gruusia parlamendi spiiker allkirjastas LGBTQ õigusi piirava seaduse“. – <https://tinyurl.com/b5xb36r2>

HISPAANIA. Mais kiitis parlament lõplikult heaks seaduse, millega anti sadadele Kataloonia 2017. aasta iseseis-vuspüüetega seotud inimestele amnestia ning mis võimaldab nende liidril Carles Puigdemontil eksiilist kodumaale naasta. Amnestiaseaduse vastuvõtmine oli sotsialistid peaministri Pedro Sáncheze jaoks oluline, sest seda nõudsid iseseis-vuslaste parteid valitsuse toetamise tingimusena. 350-kohalises alamkojas oli selle vastuvõtmise poolt 177 liiget, vastu 172. Opositsiooni jäänud PP ja paremäär-muslik Vox tõid protestiks amnestia vastu tuhandeid inimesi tänavatele. Seadus jõustus juunis.

AFP-BNS, 30.05.2024, „Hispaania kiitis katalaanide amnes-tia seaduse lõplikult heaks“;

BBC News, 30.05.2024, „Spain passes amnesty law for Catalan nationalists“. – <https://tinyurl.com/29s76bap>

Catalan News, 11.06.2024, „Amnesty law comes into force after publication in Spain’s Official Gazette“. – <https://tinyurl.com/4mpwv35>

HORVAATIA. Aprilli keskel toimunud ennetähtaegsetel parlamendi-valimistel olid vastamisi ammused rivaalid peaminister Andrej Plenković (Horvaatia Demokraatlik Liit, HDZ) ja president Zoran Milanović, keda toetab Sotsiaaldemokraatlik Partei (SDP). Milanović teatas märtsis, et kandidee-rib üldvalimistel. Ülemkohus keelas

Milanovićil kandideerimise, leides, et president peaks enne tagasi astuma, kuid riigipea jätkas kampaaniat. 151-kohalises parlamendis sai enim kohti konservatiivne HDZ (koos oma liitlastega 61 mandaati). SDP koos liitlastega sai 42 mandaati. Parlamenti pääses 20 poliitilist jõudu. Valimisaktiivsus oli võrreldes eelmiste valimistega kõrge – nüüd 62,3 protsenti (2020. aastal 46,9 protsenti). Valimisdebatt käsitles peamiselt julgeolekut, Ukraina abistamist ja korrupsiooni.

AFP-Interfax-BNS, 17.04.2024, „Horvaatia üldvalimistel on vastamisi peaminister ja president“;

AFP-STT-BNS, 18.04.2024, „Horvaatia valimistel sai enim kohti peaministri partei“;

Inter-Parliamentary Union, „Croatia“. – <https://tinyurl.com/3k7zww7e>

INDIA. Üldvalimised toimusid kuue nädala vältel aprillist juunini. Peaminister Narendra Modi hindu rahvuslaste Bharatiya Janata Partei (BJP) sai alamkoja 543 valitavast kohast (lisaks on alamkojas kaks nimetatavat kohta) 240 mandaati (varem 303), kuid nende valimisliit jäi endiselt suurimaks jõuks parlamendis. Kongressipartei sai 99 mandaati (varem 52). Parlamenti valiti sõltumatu liikmena mh Sarabjeet Singh Khalsa, kelle isa oli Indira Gandhi turvameeskonna liige, kes koos kaasosalisega tappis peaministri 1984. aastal kättemaksuks sikhide püha-paigale tehtud rünnakule. Mandaadi sai 74 naist (eelmisel korral 78). Narendra Modi on pärast India esimest peaministrit Jawaharlal Nehrut esimene, kes säilitas peaministri koha kolmandaks järjesti-kuseks ametiajaks, kuid seekord pidi ta valitsemiseks moodustama koalitsiooni. Modi esimesel kahel ametiajal oli BJP enamus nii suur, et parlamendis sisulist debatti peaaegu polnud.

AFP-BNS, 04.06.2024, „Indira Gandhi tapja poeg valiti India parlamenti“; 24.06.2024, „India parlament koguneb avaistungile“;

Inter-Parliamentary Union, „India“. – <https://tinyurl.com/33mrrn35a>

INDONEESIA. Augustis loobusid seadusandjad valimisseaduse muutmisest, kui kümned tuhanded inimesed avaldasid parlamendi ees meelt. Politsei kasutas pisargaasi ja veekahureid meelevaldajate vastu, kes proovisid parlamendihoonesse tungida. Parlament tuli erakorralisele istungile, et tühistada konstitutsiooni-kohtu otsus. Kohus otsustas varem, et piirkondlikes assambleedes pole parteidel enam vaja vähemalt 20-protsendilist esindatust, et esitada oma kandidaati provintsi- või regionaalvalitsusse. Seadusandjad ei saanud protestide tõttu vajalikku kvoorumit. Heakskiidu korral oleksid muudatused veelgi suurendanud ametist lahkuma presidendi Joko Widodo mõju.

AP-BNS, 22.08.2024, „Indoneesia parlament loobus protestide tõttu valimisseaduse muutmisest“;

BBC News, 22.08.2024, „Police clash with protesters over Indonesia law change“. – <https://tinyurl.com/2xwk5azm>

ISLAND. Juunis võttis Alþingi vastu justiitsministri algatatud immigratsiooni-seaduse, selle vastuvõtmist toetas 42 parlamendiliiget. Vastu hääletasid Piraadipartei liikmed, kes leidsid, et perede ühendamise piiramine on suunatud Palestiina põgenike vastu. Varasemaga võrreldes sisaldus seaduses neli suuremat muudatust: perede ühendamise reegleid karmistati, lühendati elamisloa kestust ja kaebuste menetlemise tähtaegu ning tehti muudatusi immigratsiooni apellatsioonikomisjonis. Eesmärgina nimetas eelnõu algataja soovi viia riigi seadused kooskõlla teiste Põhjamaade seadustega.

Iceland Review, 14.06.2024, „Parliament approves justice minister's Immigration Bill“. – <https://tinyurl.com/4bn5dr4e>

KASAHSTAN. Juunis ratifitseeris Senat Kasahstani-Hiina Trans-Kaspia rahvusvahelise transpordimarsruudi ja maanteetranspordi arendamise lepingud, alamkoda ratifitseeris need mais. Üks leping on suunatud kahe riigi vaheliste konteinerrongivedude suurendamisele,

teine puudutab maantee-, raudtee- ja meretranspordi tõhusat kasutamist Trans-Kaspia liinidel. Lepingute eesmärk on luua kaubaveoks soodsad tingimused ja arendada mõlemas riigis logistika-keskusi. 2022. aastast on Trans-Kaspia marsruudi kaubaveo kogumaht märgatavalt kasvanud. Varem teatati ka, et maanteetranspordis on plaanis kasutusele võtta elektroonilised loavormid, seni on kasutatud paberblankette. Lisaks ratifitseeris Senat Turgi Riikide Organisatsiooni liikmesriikide rahvusvahelise kombineeritud kaubavedude valitsustevahelise leppe. Trans-Kaspia rahvusvaheline marsruut kulgeb läbi Hiina, Kasahstani, üle Kaspia mere, Aserbaidžaan ja Gruusia Türgi ja Euroopasse.

Interfax-BNS, 20.06.2024, „Kasahstani parlament ratifitseeris mitu Uue Siiditee lepingut Hiinaga“;

QazAlem, 20.06.2024, „The Senate ratified the agreement on the development of the Trans-Caspian transport route between Kazakhstan and China“. – <https://tinyurl.com/yhz79nhp>

KEENIA. Juunis, kui seadusandjad arutasid maksutõusude eelnõu, tungisid sajad demonstrandid Nairobiis üle parlamendihoonete püstitatud barrikaadide. Politsei kasutas meelevaldajate vastu pisargaasi, veekahureid, kummikuule ja inimõigusrühmituse sõnul ka lahingumoonat. Politseile saadeti toeks sõjavägi. President William Ruto lubas algul võtta karmi hoiaku „vägivalla ja anarhia“ vastu, kuid nõustus siis maksutõusudest loobuma ja jättis seaduse allkirjastamata. Protestid tema valitsuse kavandatud maksutõusude vastu nõudsid 39 inimese elu ning sajad said vigastada. Varem ütles riigipea, et maksutõus on vajalik, et 70 protsendini SKTst ulatuvat riigivõlga tagasi maksta. Valitsust survestab Rahvusvaheline Valuutafond, kes nõuab abirahastuse andmise eeltingimuseks majandusreformide. Protestid jätkusid ka juulis, kuigi Ruto vahetas peaaegu kogu valitsuse liikmed välja. Riigi finantsseisund on jätkuvalt halb.

AFP-BNS, 25.06.2024, „Kenia president lubas pärast inimohvritega proteste karme samme“; 27.06.2024,

„Keenia politsei kasutas protestijate vastu kummikuule ja pisargaasi“; 12.07.2024, „Keenia noored lubavad meeleavaldusi jätkata“;

AFP-STT-BNS, 01.07.2024, „Keenia valitsusvastastes protestides on hukkunud 39 inimest“;

ACLED, 23.09.2024, „Ruto settles with Odinga to quell unrest in Kenya“. – <https://tinyurl.com/mr46exdx>

KOSOVO. Mais ratifitseeris parlament 86 poolthäälega lepingu, mis lubab riigi vanglapinda Taanile rendile anda. Vastu oli seitse parlamendiliiget. Nädal varem kukkus lepingu hääletus parlamendis läbi, kuid siis muutis valitsus veidi eelnõu sõnastust. Lepingu heakskiitmiseks oli 120-kohalises parlamendis vaja vähemalt 80 poolthäält. Juba 2021. aastal valitsuste vahel sõlmitud lepingu kohaselt saab Taani kümneks aastaks rendile 300 vangimajutamiseks vajaliku pinna Gjilani vanglas, mille jooksul maksab Taani Kosovole igal aastal 15 miljonit eurot, mis kulutatakse kinnipidamiskohtade kaasajastamiseks, ja lisaks kuus miljonit eurot taastuenergia projektide elluviimiseks. Taanis on vangide hulk viimastel aastatel järsult kasvanud ning puudu on u tuhat kohta. Kosovosse saadetakse vaid välismaalastest vangid, kes pärast karistuse kandmist riigist välja saadetakse.

Balkan Insight, 23.05.2024, „Kosovo ratifies deal to host 300 prisoners from Denmark“. – <https://tinyurl.com/3udspskmd>

Euronews, 26.09.2024, „Danish justice minister visits Kosovo prison set to receive 300 inmates from Denmark“. – <https://tinyurl.com/yrtr2c5k>

LEEDU. Juunis võttis Seim vastu ajateenistuse reformi seaduse, mille kohaselt võetakse ajateenijate nimekirjadesse 17-aastased poisid, teenistusse kutsutakse üldhariduskooli lõpetanud 18–22-aastaseid noormehi, kelle teenistus kestab kolm kuni üheksa kuud. Sõjaväekutse saanud noorukid peavad esmalt teenistuse läbima ega või enne kõrgkooli astuda. Praegu kutsutakse teenistusse 18–23-aastaseid noormehi. 18–39-aastased saavad läbida vabatahtliku teenistuse, sh püütakse leida rakendusvõimalusi ka vabatahtlikele, kes tervislikel põhjustel tavateenistusse

ei sobi. Poolthääli anti 85, vastu oli kolm ja 14 jäi erapooletuks. Muudatuste kaalumisel tekitas arutelu teenistuse edasilükkamine kõrgkoolis õppimise ajaks: kaitseministeeriumi ettepanek oli seda enam mitte arvestada, kuid Seim lubas, et juba kõrgkoolis õppiv üliõpilane saab ajateenistuse korra üheks õppeperioodiks edasi lükata. Seim pikendas asendusteenistuse aega kümnelt kuult aastale. Eesmärk on ajateenistusse kutsuda rohkem noori, ajateenijate arvu on kavas suurendada 4000-lt 7000-le.

Lietuvos Respublikos Seimas, 13.06.2024, „Seimas pritarė karo prievolės reglamentavimo atnaujinimui“. – <https://tinyurl.com/2jw88st7>

LRT, 13.06.2024, „Lithuanian parliament adopts conscription reform“. – <https://tinyurl.com/yzdscsf6>

Juunis muutis Seim kodukorda, otsustades, et lahkumishüvitist ei saa enam seimiliikmed, kes seimiliikmeks oleku ajal kriminaalkuriteos süüdi mõistetakse. Seda pooldas 106, vastu oli üks seimiliige.

Lietuvos Respublikos Seimas, 13.06.2024, „Seimas pritarė siūlymui nemokėti išeitinės išmokos kadencijos metu nu-teistiems parlamentarams“. – <https://tinyurl.com/k8rx3st>

TAR, „Lietuvos Respublikos Seimo statutas“. – <https://tinyurl.com/mr3t4w2>

Juulis otsustas Seim, et Leedu astub kobarmoona keelavast konventsioonist välja. Seda pooldas 103 seimiliiget, üks oli vastu. Valitsuse väitel järgib riik endiselt rahvusvahelise humanitaarõiguse põhimõtteid. Leedu ühines kobarmoona konventsiooniga 2011. aastal, Venemaaga piirnevatest NATO liikmesriikidest on konventsiooniga ühinenud vaid Leedu ja Norra.

BNS, 18.07.2024, „Leedu lahkub kobarmoona keelavast konventsioonist“.

Oktoobris ratifitseeris Seim 88 poolthäälega Leedu ja Saksamaa vahelise lepingu, millega määratletakse riigis viibivate Saksa sõjaväelaste, tsiviiliskute ja nende perekondade õigused. Lepe annab Saksamaale õiguse kasutada Leedus eelnevalt kokkulepitud taristurajatise, importida oma

kaitsevarustust, luua Saksamaa õppeasutusi (sõdurite lapsed hakkavad õppima Saksa õppeprogrammide järgi ja saksa keeles), rajada sõjaväesööklaid ja kauplusi, mis vabastatakse maksudest. Leedu kohustub saabuvatele sõjaväelastele ja tsiviiltsiviilsetele osutama logistilist tuge ning vajalikke meditsiiniteenuseid, kuid vajadusel saavad Saksa relvajõud rajada oma meditsiini- ja veterinaarasutusi. Leping hõlmab mh töösuhteid, makse ja hüvitisi, keskkonnakaitset, tolliprotseduure, korrakaitset, sh võimalikku kinnipidamist ja vangistust. Jõustumiseks peab lepingu veel ratifitseerima Bundestag (see on kavas järgmisel aastal). Saksa brigaad peaks paigutatama Leetu 2027. aasta lõpuks.

BNS, 03.10.2024, „Leedu parlament toetas lepet Saksa sõjaväelaste õiguste üle“.

Oktoobris võttis Seim vastu keeleseaduse muudatused, nende poolt hääletas 78 saadikut, viis jäi erapooletuks. Seadusemuudatused kohustavad välismaalasi ja neid palkavaid ettevõtteid alates 2026. aastast teenindama kliente leedu keeles, teenindajad peavad omandama vähemalt leedu keele algtaseme. Samas vabastas Seim nad keele õppimise kohustusest, kui see pole töötajate alaline tegevus, nt kui nad müüvad metsasaadusi vm kaupa laatadel või muul ebaregulaarselt toimival üritusel. See erand ei kehti alaliselt kauplevatele tähtajalise elamisloaga välismaalastele.

BNS, 03.10.2024, „Leedu Seim kohustas välismaalasi osutama teenuseid leedu keeles“;

LRT, 03.10.2024, „Foreign workers in Lithuania will have to serve clients in national language“ . - <https://tinyurl.com/bddravrx>

LÕUNA-KOREA. Mais võttis parlament 256 poolthäälega vastu eelnõu, millega algatatakse uus, sõltumatu uurimine 2022. aastal halloween'i ajal 158 inimese elu nõudnud rüseluse asjus. 2022. aastal kogunesid kümned tuhanded noored Souli populaarsesse ööelurajooni Itaewoni, et koroonapandeemia järgsel halloween'il pidutseda,

kuid kitsal tänaval tekkis n-ö pudelikael ja kuna inimeste liikumist ei juhitud, tallati hulk inimesi surnuks. President Yoon Suk-yeol pani jaanuaris veto samalaadsele eelnõule, mis aga võeti vastu tema partei toetuseta. Seekord jõudsid parteid kompromissile ja muutsid eelmist eelnõu, võttes uurimisvolitused seni õnnetust uurinud üheksaliikmeliselt komisjonilt. Veebruaris mõisteti kaks endist kõrget politseiametnikku süüdi õnnetusega seotud asitõendite hävitamises.

AFP-BNS, 02.05.2024, „Lõuna-Korea parlament andis käsu halloweenirüseluse uueks uurimiseks“;

AP, 02.05.2024, „South Korea's parliament approves independent investigation of the devastating 2022 Halloween crush“ . - <https://tinyurl.com/36wwjcrp>

LÄTI. Mais andis Seim rahandusministrile loa osta riigi nimel kuni 136 miljoni euro eest lennufirma Air Baltic väärtpabereid. Riik osaleb investeringute elluviimisel erainvestoritega samadel tingimustel ja samaväärses mahus. Investeringud sellistesse võlakirjadesse vastavad turureeglitele ja ELi riigitoetuse tingimustele. Seim muutis varem eelarve- ja finantsjuhtimise seadust, andes rahandusministrile volituse osta fikseeritud tulumääraga väärtpabereid, mida emiteerivad riigi mõjukad aktsiatest 97,97 protsenti.

BNS, 02.05.2024, „Seim soostus Air Balticu aktsiate ostmisega“;

ERR Uudised, 02.05.2024, „Läti parlament andis rahandusministrile loa Air Balticu investeringuks“ . - <https://tinyurl.com/2nmvvt6>

Latvijas Republikas Saeima, 02.05.2024, „The Saeima authorises the State to purchase Air Baltic securities“ . - <https://tinyurl.com/322j275z>

Septembris võttis Seim vastu tööseaduse muudatused, mille kohaselt ei tohi töötajatelt nõuda võõrkeelte oskust, kui see ei ole objektiivselt õigustatud ning kui nt töökuulutuses nõutakse mõne võõrkeele oskust, peab see olema ka põhjendatud. Umbes aasta aega menetluses olnud eelnõu eesmärk on kaitsta töötajaid võõrkeeleoskuse nõudega diskrimineerimise

eest ning tagatakse, et Lätis ei saa nõuda töötajatelt vene keele oskust. Samal ajal võeti vastu ka krediitiasutuste seaduse täiendused, milles mh sätestati, et riigi kommertspangad ei paku automaatides enam venekeelseid menüüsid.

BNS, 19.09.2024, „Läti tööseadus ei luba enam põhjendamatu vene keele nõuet“; Latvijas Republikas Saeima, 19.09.2024, „The position of the official language in the labour market reinforced by prohibiting unjustified requirements of foreign language skills“; „Russian language to be removed from ATMs“. – <https://tinyurl.com/2m7mvr29>; <https://tinyurl.com/ehex4fx>

Septembris võttis Seim vastu poliitiliste organisatsioonide rahastamise seaduse muudatused, millega külmutati aastaks parteide rahastamine riigieelarvest, järgmise aasta rahastust arvutatakse 2024. aasta alampalgal põhjal. Muudatuse poolt hääletas 88 seimiliiget. Eelnõu algatas Seimi eelarve- ja rahanduskomisjon, põhjenduseks toodi, et kuna riik peab kulutusi kärpima, peaksid parteid teiste institutsioonidega solidaarsed olema. Parteid said 2024. aastal riigieelarvest kokku 6,65 miljonit eurot. Seaduse järgi saab riigieelarvest raha poliitiline organisatsioon, mis sai viimastel parlamendivalimistel üle kahe protsendi häälest.

BNS, 26.09.2024, „Läti Seim külmutab aastaks parteide rahastamise“;

Latvijas Republikas Saeima, 26.09.2024, „Saeima freezes political party funding“. – <https://tinyurl.com/4f49sz56>

Oktoobris võttis Seim vastu haridusseaduse muudatused, millega keelati 1.–6. klassi õpilastel koolis mobiiltelefoni kasutada, v.a õpetaja nõudel. Muudatused jõustuvad 31.05.2025, selleks ajaks peavad haridusasutused sisekorraeeskirjas täpsustama tehniliste vahendite kasutamise tingimusi ja korda. Muudatustega lubati koolitöötajatel ka õpilaste isiklikke asju läbi otsida, kui on põhjust arvata, et eksisteerib oht inimeste turvalisusele.

BNS, 01.10.2024, „Läti Seimi komisjon toetas mobiiltelefonide keelamist kuni 6. klassini“;

Latvijas Republikas Saeima, 11.10.2024, „Children up to grade 6 banned from using mobile phones in schools“. – <https://tinyurl.com/4k8usvbb>

MEHHIKO. Septembris võttis Kongress vastu õigussüsteemi reformivad põhiseadusemuudatused, nende poolt oli 86 ja vastu 41 senaatorit. Edaspidi otsustavad valijad rahvahääletusel, kes täidavad kohtunike ametikohad. Eelnevalt valivad täidesaatva, seadusandliku ja kohtuvõimu esindajad sobivad kandidaadid välja. Mehhikost saab nüüd üks väheseid riike, kus kohtunikud on valitavad. Ülemkohtu liikmeid vähendatakse 11-lt üheksale, nende ametiaeg väheneb seniselt 15 aastalt 12-le tagasivalimise õigusega. Muudatuste vastu on protestinud tuhandet mehhiklased, kellest suur osa olid kohtutöötajad ja juuratudengid.

AFP-BNS, 08.09.2024, „Mehhikos avaldasid tuhandet meelt kohtureformi vastu“; 11.09.2024, „Mehhiko Senat kiitis heaks reformi valida kohtunikud rahvahääletusel“;

Mayer Brown, 02.10.2024, „Mexico’s controversial Judicial Reform takes effect: Assessing its impact“. – <https://tinyurl.com/bduyjkk2>

PERUU. Juulis võttis Kongress vastu seaduse, milles sätestati, et kedagi ei mõisteta süüdi inimsusvastastes või sõjakuritegudes, mis on korda saadetud enne 2002. aastat. Seadusest saavad kasu ekspresident Alberto Fujimori ning sajad kuritegudes süüdistatavad endised sõjaväelased, katki jääb u 600 juurdlust 1980.–2000. aastal Peruu sisekonfliktides toime pandud kuritegude üle, mis nõudsid 69 000 inimese elu (lisaks jäi 21 000 inimest jäljetult kadunuks). ÜRO mõistis rahvusvahelise õigusega vastuolus oleva seaduse hukka.

AFP-BNS, 09.08.2024, „ÜRO taunib Peruu inimsusvastaste kuritegude eelnõu“;

JURISTnews, 11.08.2024, „Peru enacts law shielding pre-2002 crimes against humanity from prosecution“. – <https://tinyurl.com/tyymmch2>

POOLA. Juulis said lõpliku heakskiidu seadusemuudatused, millega julgeolekujõud said parlamendilt loa aktiivsetele ohtudele reageerimisel karistamatult relvi kasutada, sh piiril Valgevenega. Seadus võeti vastu pärast seda, kui Valgevene piiril pussitati surmavalt üht Poola sõjaväelast. Sõjaväe teatel on piiril toimunud teisi rünnakuid. Seadusemuudatused välistavad kriminaalvastutuse relvade või otsese jõu kasutamise eest, kui julgeolekujõud on silmitsi ohuga inimeste või riigi turvalisusele. Euroopa Nõukogu ja aktivistid on aga väljendanud muret, et Poola politseinikud, piirivalvurid ja sõjaväelased võivad nüüd tappa ilma vastutusest.

AFP-BNS, 27.07.2024, „Poola Seim andis julgeolekujõududele loa karistamatult relvi kasutada“;

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, „Rządowy projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw [...]“ - <https://tinyurl.com/3a3n4j5e>

PRANTSUSMAA. Juunis kuulutas president Emmanuel Macron välja erakorralised parlamendivalimised (kolm aastat enne tähtaega), sest tema valimisliit sai Euroopa Parlamendi valimistel suure kaotuse. 577-kohalise Rahvussamblee valimiste esimene voor toimus 30. juunil ja teine 7. juulil. Esimeses voorus olid paremäärmselased edukamad ning president ja peaminister kutsusid valijaid üles koonduma ning takistama Jordan Bardella Rahvuskogul (RN) häält saamast. Pärast esimest vooru loobusid seetõttu strateegiliselt kandideerimisest u 200 tsentristide ja vasakliidu kandidaati. Lõplike tulemuste kohaselt sai vasakpoolne liit Uus Rahvarinne 182 mandaati, Emmanuel Macroni Ensemble! (Üheskoos!) 168 (varem 245) ja RN 143 (varem 89) mandaati (kõigil on praegused tulemused toodud koos valimisliidus osalejatega). Alamkotta pääses 15 poliitilist jõudu. Valimisdebatt käsitles peamiselt inflatsiooni, pensionireformi, miinimumpalka, energiahindu, immigratsiooni ja sõda Ukrainas. Naiste osakaal kahanes 37,3 protsendilt 36-le. Valimisaktiivsus oli 66,7 protsenti.

AFP-BNS, 02.07.2024, „200 kandidaati lahkus RN-i blokeerimiseks enne teist valimisvoorut“;

Le Monde, 08.07.2024, „2024 French elections: Map and chart of results“ - <https://tinyurl.com/4banv9z7>

Inter-Parliamentary Union, „France“ - <https://tinyurl.com/nhzdvp6>

PÕHJA-MAKEDOONIA. Mais toimunud parlamendivalimistel sai opositsiooniline VMRO-DPMNE juhitud valimisliit 58 mandaati (120 valitavast kohast), valitsevate sotsiaaldemokraatide (SDSM) valimisliit 18 mandaati. Juba enne valimisi prognoositi, et need toovad tõenäoliselt taas võimule parempoolse opositsiooni ning suurendavad pingeid Euroopa Liitu kuuluvate naaberriikide Kreeka ja Bulgaariaga. VMRO-DPMNE juht Hristijan Mickoski on keeldunud tunnustamast Põhja-Makedoonia uut nime ja vastavat 2018. aastal Kreekaga sõlmitud lepingut. Samal ajal toimusid ka presidendivalimised, presidendiks valitud Gordana Siljanovska-Davkova (VMRO-DPMNE esindaja) tekitas ametivannet andes skandaali, kui ta parlamendi esimehe sõnu korrates nimetas riiki lihtsalt Makedooniaks. Kreeka suursaadik lahkus seepeale protesti märgiks tseremoonialt.

AFP-STT-BNS, 09.05.2024, „Põhja-Makedoonia võimupartei tunnistas valimiskaotust“;

Interfax-AFP-BNS, 12.05.2024, „Põhja-Makedoonia uus president tekitas ametivannet andes skandaali“;

Inter-Parliamentary Union, „North Macedonia“ - <https://tinyurl.com/mryd543s>

ROOTSI. Juunis kiitis Riksdag pärast pikka arutelu heaks Rootsi ja USA kaitsekoostöö lepingu (Defence Cooperation Agreement, DCA), selle poolt hääletas 266 ja vastu 37 seadusandjat. Vastu olid peamiselt vasakpoolsed ja rohelised, kes kritiseerisid asjaolu, et lepingus puudub tuumarelvi piirav märg. Leping annab USA relvajõududele õiguse kasutada 17 sõjaväebaasi üle riigi, paigutada sinna sõdureid, ladustada relvi, sõjatehnikat ja varustust ning viia läbi õppusi. Rootsi sõlmis lepingu läinud aasta lõpus. Lepe jõustus augustis.

STT-AFP-BNS, 18.06.2024, „Rootsi parlament kiitis heaks kaitsekoostööleppe USA-ga“;

Sveriges Riksdag, 18.06.2024, „The Riksdag votes in favour of defence agreement with the USA“. – <https://tinyurl.com/yc6zenh4>

Government Offices of Sweden, 15.08.2024, „Defence Cooperation Agreement with the United States“. – <https://tinyurl.com/yc3jy59y>

RUMEENIA. Juulis kiitis parlament heaks otsuse, mille kohaselt kütitakse sel aastal 481 karu (eelmisel aastal lubati lasta 220 isendit). Otsuse ajendiks oli 19-aastase matkaja surmaga lõppenud karurünnak, mis vallandas ühiskonnas nõudmise probleemiga tegeleda ning peaminister Marcel Ciolacu kutsus seadusandjad suvepuhkusele erakorralisele istungile. Rumeenias on Euroopa suurim pruunkaru asurikond väljaspool Venemaad u 8000 isendiga, karud on riigis viimase 20 aasta jooksul teadaolevalt tapnud 26 ning tõsiselt vigastanud veel 274 inimest. Seadusandjad mõnsid, et otsus ei taga siiski, et karurünnakuid tulevikus ei esine. Parlament pidas hukkunud matkaja mälestuseks ka leinaseisaku.

AFP-BNS, 15.07.2024, „Rumeenia lubab matkaja surma järel küttida pea 500 karu“;

Romania-Insider.com, 16.07.2024, „Romanian Parliament votes to increase hunting quota for brown bears“. – <https://tinyurl.com/3wmsuhbn>

SAKSAMAA. Juulis võttis Bundestag vastu seaduseelnõu, millega loodi võimalus asutada liidumaade tasemel (ja nende üleselt) kaubanduskohtuid, kus võib töökeelena kasutada inglise keelt. Uuendustele eelnesid katseprojektid Saksamaa erinevates kohtutes, nt Stuttgarti piirkonnakohtus, kus ärikohus pälvis väga hea maine. Seaduse eesmärk on tõsta menetluste tõhusust ja kvaliteeti ning muuta Saksamaa eelistatud asukohaks rahvusvaheliste äri vaidluste lahendamiseks. Kohtud hakkavad lahendama vaidlusi, mille tehingute väärtus on vähemalt 500 000 eurot. Parlamendi arutelude käigus hoiatasid AfD fraktsiooni liikmed, et seadusega tõrjutakse saksa keelt.

Deutscher Bundestag, „Bundestag beschließt Einführung von Commercial Courts“. – <https://tinyurl.com/35z2vm7w>

Hogan Lovells. Hass, Detlef; Goetsch, Jessica, 11.07.2024, „Neues Gesetz stärkt Justizstandort Deutschland: Einführung von Commercial Courts und Englisch als Gerichtssprache“. – <https://tinyurl.com/3cd2ajvw>

Library of Congress, Global Legal Monitor. Bleckmann, Lena, 21.10.2024, „Germany: New law establishes commercial courts and allows English in some court proceedings“. – <https://tinyurl.com/yc2u9kb9>

SOOME. Juulis võttis Eduskunta kiirkorras vastu seadusemuudatused, mis lubavad piirivalvuritel tagasi saata seadusvastaselt piiri ületavad kolmandate riikide migrandid ja lükata tagasi nende asiülitootlused. Nn tagasisaatmisseadus on mõeldud ajutise meetmena, et riiki ei tungiks isikud, keda Venemaa kasutab hübriidsõja vahendina. Aastase kehtivusega seadus kiideti heaks 167 häälega, vastu hääletasid Vasakliidu ja roheliste 31 seadusandjat. Varjupaigataotlus tuleb vastu võtta, kui piirivalvur peab seda vältimatuks nt lapse, puudega isiku või mõne muu eriti haavava seisundis inimese õiguste kaitseks.

AP-STT-BNS, 12.07.2024, „Soome parlament võttis vastu „tagasisaatmisseaduse““;

Finlex, „Laki väliaikaisista toimenpiteistä välineellistetyin maahantulon torjumiseksi“. – <https://tinyurl.com/yc653k6a>

Sisäministeriö, 16.07.2024, „Suomi varautuu välineellistetyin maahantulon torjumiseen uudella lainsäädännöllä“. – <https://tinyurl.com/4957ajym>

Septembris pihustasid turbatööstuse vastu protestivad keskkonnaaktivistid parlamendihoonele punast värvi, pälvides poliitikute kriitika. Peaminister Petteri Orpo sõnul on tegu täiesti mõistetamatu ja lubamatu vandalismiga. Aktivistid organisatsioonidest Elokapina ja Återställ Vätmarker (Taastage Märgalad) määrisid verd meenutava punase värviga parlamendihoone fassaadi sambad. Protest oli suunatud Soome riigifirma Neova Rootsi turbakaevanduste vastu. Turvast kasutatakse nii energia tootmiseks kui ka põllumajanduses, kuid selle kaevandamisega kaasneb suur süsinikdioksiidi emissioon. Juhtunut uuritakse kui varalise

kahju tekitamist, sammaste puhastamine läks maksma tuhandeid eurosid.

AFP-BNS, 25.09.2024, „Keskonnaaktivistid pihustasid Soome parlamendihoonet punase värviga“;

Yle Uutiset, 30.09.2024, „Tämä on Eduskuntatalon pylväiden tilanne nyt: puhdistus höyryllä näyttää toimivan“. – <https://yle.fi/a/74-20114764>

SUURBRITANNIA. Juulis toimusid parlamendi 650-kohalise alamkoja ennetähtaegsed valimised, ülekaalukaks võitjaks osutus Keir Starmeri 14 aastat opositsioonis olnud Leiboristlik Partei, kes sai parlamendis 411 mandaati (varem 202). Peaminister Rishi Sunaki valitsevad konservatiivid said 121 (varem 365) mandaati. Väiksematest parteidest sai Liberaaldemokraatlik Partei 72 (enne 11), Šoti Rahvuspartei sai üheksa (enne 47), Sinn Féin seitse (jäi samaks), Põhja-Iiri Demokraatlik Unionistide Partei viis (enne kaheksa) kohta, kokku pääses alamkotta 14 parteid. Naisi oli kandidaatide hulgas 30,7 protsenti, uues alamkoja koosseisus on aga naisi rekordiline 40,5 protsenti (eelmises algkoosseisus 33,8 protsenti). Üheksa kandidaati märkisid, et on mittebinaarsed või sooneutraalsed. Valituks osutus nt Brexiti eestkõneleja Nigel Farage (immigratsioonivastase partei Reform UK eesotsas), koha parlamendis kaotas aga ekspeaminister Liz Truss. Valimisdebat keskendus majandusküsimustele, kõrgetele hindadele, migratsioonile, maksureformile ja tervishoiusüsteemile.

ERR Uudised, 05.07.2024, „Briti valimistel said leiboristid ülekaaluka võidu“. – <https://tinyurl.com/3h9pet4z>

Inter-Parliamentary Union, „United Kingdom“. – <https://tinyurl.com/5de87swj>

TAI. Juunis kiitis Senat 130 poolthäälega (vastuhääli anti neli) lõplikult heaks abieluseaduse muudatused, millega esimese Kagu-Aasia riigina seadustati samasooliste abielu. Taist saab Taiwani ja Nepali järel kolmas riik Aasias, kus samasoolised saavad abielluda. Seadusega muudeti abieluseaduse terminid (mees, naine ja abikaasale viitavad sõnad) sooneutraalseks. Samasoolised paarid

saavad heteropaaridega võrdsed õigused ka lapsendamise ja pärandamisel. Seadus hakkab kehtima 120 päeva pärast ametlikus väljaandes ilmumist.

AFP-BNS, 18.06.2024, „Tai seadustas esimese Kagu-Aasia riigina samasooliste abielu“;

BBC News, 25.09.2024, „Thai king signs same-sex marriage bill into law“. – <https://tinyurl.com/y7yzrenb>

TÜRGI. Juulis võttis parlament tulise arutelu järel vastu seadusemuudatused, mis lubavad hukata osa riigi neljast miljonist hulkuvast koerast, kuid mis võib kriitikute sõnul viia loomade massilise tapmiseni. Loomade varjupaikadesse mahub neist kõigest 90 000. Seaduse kohaselt tuleb kohalikel omavalitsustel hulkuvad koerad kinni püüda ja magama panna haiged või agressiivseks tunnistatud loomad. Valitsuse sõnul on eutanaasiaklausel vajalik koerte rünnakute ja marutaudi leviku ärahoidmiseks.

AFP-BNS, 29.07.2024, „Türgi parlament kiitis heaks osa hulkuvate koerte hukkamise“;

Balkan Insight, 30.07.2024, „Turkish parliament approves law allowing euthanasia for stray dogs“. – <https://tinyurl.com/mr2unrr3>

UKRAINA. Mais võttis Ülemraada 279 poolthäälega vastu seaduse, mis võimaldab vangidel, kes vabaneksid vähem kui kolme aasta jooksul, relvajõududes võidelda. Sõjaväkke võtmise taotlust ei saa esitada vangid, kes on süüdi mõistetud seksuaalvägivallas, kahe või enama inimese tapmises, ulatuslikus korruptsioonis ega endised kõrged ametnikud. Õigus sõjaväega liituda oleks u 20 000 vangil ning väidetavalt on 4500 neist huvi ilmutanud.

AFP-BNS, 08.05.2024, „Ukraina parlament hääletas vangide mobilisatsiooni eelnõu poolt“; 21.05.2024, „Üle 3000 Ukraina vangid tahab sõtta minna“;

RFE/RL, 08.05.2024, „Ukrainian parliament passes bill to allow some prisoners to serve in military“. – <https://tinyurl.com/5n7r35p5>

Augustis hääletas Ülemraada genotsiidi, inimsusvastaseid kuritegusid ja muid raskeid roimasid menetleva Rahvusvahelise Kriminaalkohtuga (ICC) ühinemise poolt.

Rooma statuudi ja selle muudatuste ratifitseerimise eelnõu poolt oli 281 saadikut. Ratifitseerimine võimaldab Ukrainal saada ICC täisliikmeks. Ajalooline samm aitab Ukrainal liikuda ELi liikmesuse suunas.

AFP-Interfax-BNS, 22.08.2024, „Ukraina parlament hääletas ICC-ga liitumise poolt“.

Augustis võttis Ülemraada vastu seaduse, millega keelustati Vene õigeuskirikuga seotud usuühendused. Moskva patriarhaadiga seotud Ukraina õigeuskirik on küll deklareerinud, et on sidemed Moskvaga katkestanud, kuid Ukraina julgeolekuasutused on neid jätkuvalt süüdistanud koostöös Vene kirikuga. Usuühendustele anti üheksa kuud, et kõik sidemed Venemaaga katkestada. Seadust toetas 265 raadaaadikut.

AFP-Interfax-BNS, 20.08.2024, „Zelenskõi kiitis Vene õigeuskirikuga seotud usuühenduste keelu otsust“;

RFE/RL, 24.08.2024, „Zelenskiy signs law banning Russian Orthodox Church in Ukraine“, – <https://tinyurl.com/c38hwkue>

USBEKISTAN. Juunis kiitsid parlamendi alamkoda ja Senat heaks erakonnaseaduse muudatused, mis keelasid välisriikide parteide ja nende osakondade tegevuse Usbekistanis. Seaduse vastuvõtmise ajal välismaiseid poliitilisi organisatsioone riigis ei tegutsenud, kuid seadus seda ka ei keelanud. Alamkoja liikmetel ja senaatoritel keelati omada välismaal alalist elamisluba ning lisaks kaotavad nad mandaadi, kui nad ilma mõjuva põhjuseta ei osale 30 päeva jooksul parlamenditöös või fraktsiooni/komisjoni töös. Muudatused jõustusid 4. juulil.

Interfax-BNS, 05.07.2024, „Usbekistanis keelati välismaiste erakondade tegevus“;

The Times of Central Asia, 08.07.2024, „Foreign political parties banned in Uzbekistan“, – <https://tinyurl.com/ys3phtmv>

VENEMAA. Mais võttis Riigiduum vastu valimisõiguse ja rahvahääletustel osalemise seaduse muudatused, millega nn välisagentidel keelati valimistel

osaleda. Välisagendi staatusesse sattunud parlamendiliikme volitused lõpevad ennetähtaegselt. Valitsuse eelnõu keelas algselt valimistel osalemise kandidaatidel, kelle valimiskomisjonidele esitatud dokumentide vormistuses avastati kirjavim vigu, kuid Riigiduum õiguskomisjon lisas menetlemise käigus välisagentide osalemise keelu.

Interfax-BNS, 06.05.2024, „Venemaa keelab välisagentidel valimistel osalemise“;

RFE/RL, 06.05.2024, „Russian lawmakers ok bill banning <foreign agents> from elections“, – <https://tinyurl.com/2s3e2b3r>

Juunis ratifitseeris Föderatsiooninõukogu Sõltumatute Riikide Ühenduse (SRÜ) vabakaubandus- ja investeerimiskokkuleppe. Riigiduum ratifitseeris selle mais. SRÜ (Armeenia, Valgevene, Kasahstan, Kõrgõzstan, Venemaa, Tadžikistan, Usbekistan) valitsusjuhid allkirjastasid kokkuleppe 8. juunil 2023 Sotšis.

Armenpress, 05.06.2024, „Russian Federal Council ratifies CIS free trade agreement on services and investments“, – <https://tinyurl.com/bdem8yzz>

Interfax-BNS, 12.06.2024, „Venemaa ratifitseeris SRÜ vabakaubandus- ja investeerimiskokkuleppe“.

Juulis võttis Riigiduum vastu maksusüsteemi muutmise seaduse, mis näeb ette jõukate kõrgemat maksustamist, et aidata rahastada agressiooni Ukrainas. 2025. aastast kehtestatakse diferentseeritud üksikisiku tulumaks sõltuvalt sissetuleku suuruselt ja liigist. 13-protsendine tulumaksumäär jääb kehtima kuni 2,4 miljoni rubla (u 25 000 euro) suurusle aastasissetulekule, edasi hakkab maksumäär järkjärgult tõusma. Kõrgeim, 22-protsendine maksumäär kehtestatakse tulule, mis ületab 50 miljonit rubla (u 525 000 eurot) aastas. Ühtse 13-protsendise üksikisiku tulumaksumäära kehtestas Vladimir Putin 2000. aastal, et piirata maksudest kõrvalehoidmist ja tõsta maksulaekumisi. Aasta hiljem kehtestati 15-protsendine maks tulule, mis ületas viit miljonit rubla (u 52 000 eurot) aastas.

Riigiduum otsustas ka, et ettevõtte tulumaks tõstetakse 20 protsendilt 25-le

ning võttis vastu muid maksumuudatusi, nt 2025. aastast tõstetakse teemantide, kulla, rauamaagi, kivisöe ja väetiste tooraine kaevandamise tasu. Lisaks sätestati, et kange alkoholi ja veini aktsiisimäärad tõusevad 2025. aastal võrreldes senisega ligi viis protsenti. Maksumuudatused

peaksid järgmisel aastal eelarvesse juurde andma 2,6 triljonit rubla (27,3 miljardit eurot).

Reuters, 29.05.2024, „Russia proposes higher income taxes for the well-off“. – <https://tinyurl.com/bdxxrjr3>

Interfax-AP-BNS, 10.07.2024, „Venemaa Riigiduumast tõstis tulevast aastast makse“.

Autoritest

SANAN ABDULLAYEV

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi demograafikeskuse nooremteadur

Sündinud 1997. aastal Aserbaidžaanis

Haridus: BA (juhtimine) 2014–2018, The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan; MA (matemaatiline majandusteadus) 2020, Tartu Ülikool, (sotsiaalteaduste valdkond, majandusteaduskond); doktorant Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis.

Töö: Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi Eesti demograafia keskuse nooremteadur alates 2020.

LEA DANILSON-JÄRG

Pere Sihtkapital SA juhataja

Sündinud 1977. aastal Tallinnas

Haridus: haldusjuhtimine 2002, Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: Sisekaitseakadeemia rektori nõunik 2001–2004; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfokeskuse infospetsialist 2014–2016; MTÜ Eesti Sündimusuuringud analüütik; 2017–2018; ASi Postimees Grupp rahvastikupoliitika fookuskülje toimetaja 2018–2019 ja; 2021–2022; siseministeeriumi rahvastiku- ja perepoliitika osakonna juhataja 2019–2021; justiitsminister 2022–2023; Pere Sihtkapital SA juhataja alates 2023.

Ühendused: rahvaerakond Mõõdukad liige 1998–2004, erakond Isamaa liige alates 2022, EELK Tallinna Toompea Kaarli koguduse liige, Eesti Haridusfoorum MTÜ liige, Aino Järvesoo auhinna laureaat 2021.

AARE KASEMETS

PhD, Riigikogu Toimetiste esimene peatoimetaja 2000–2001

Sündinud 1963. aastal Pärnus.

Haridus: agronoomia õpingud 1983, 1985–88, Eesti Põllumajanduse Akadeemia; BA (ajakirjandus) 1995, Tartu Ülikool; MA (sotsioloogia) 2001 ja doktorantuur 2003–2018, sh välisõpe Oxfordi ülikoolis 2004–2005; PhD 2018.

Töö: Riigikogu majanduskomisjoni nõunik 1993–1995; Riigikogu Kantselei majandus- ja sotsiaalinfoosakonna juhataja 1995–2003; ajakirja Riigikogu Toimetised peatoimetaja 2000–2001; Riigikogu Kantselei nõunik 2003–2004; keskkonnaministeeriumi nõunik ja strateegiabüroo juhataja 2004–2008; Tartu Ülikooli Euroopa kolledži asedirektor ja programmijuht 2008–2010; Sisekaitseakadeemia teadur 2011–2016; Hertie School of Governance vanemteadur 2012–2015; regionaal- ja põllumajandusministeeriumi strateegia- ja finantsosakonna mõjude hindamise ja kaasamise nõunik alates 2016.

Ühendused: erinevate kodanikuühenduste liige, sh Eesti Sotsioloogide Liit, ÜS Liivika jt.

TUNNE KELAM

Euroopa Parlamendi liige 2004–2019

Sündinud 1936. aastal Tallinnas.

Haridus: ajalugu 1959, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Nõukogude Entsüklopeedia vanemteadustoimetaja 1965–1975; Kreutzwaldi-nim ENSV Riikliku Raamatukogu vanembibliograaf 1976–1979; ajakirja Akadeemia esindaja Tallinnas, toimetaja 1988–1990; Eesti Komitee esimees 1990–1992; VII, VIII, IX ja X Riigikogu liige, aseesimees 1992–2003; Euroopa Parlamendi liige 2004–2019.

Ühendused: Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP) rajajaid 1988, esimees 1993–1995; Eesti Kongressi liige 1990–1992; Põhiseaduse Assamblee liige 1991–1992; Eesti Skautide Ühingu peavanem 1996–2008; Isamaaliidu esimees 2002–2005; erakonna Isamaa auesimees alates 2019.

SUSANN KIVI

statistikaameti kommunikatsioonipartner

Sündinud 1993. aastal Tartus.

Haridus: BA (ajakirjandus ja kommunikatsioon) 2016, Tartu Ülikool; MA (kommunikatsioon ja kognitsioon) 2019, Kopenhaageni Ülikool.

Töö: Eesti rahvusringhäälingu „Aktuaalse kaamera“ Tartu korrespondent 2016–2018; riigikohtu pressiesindaja 2019–2024; statistikaameti kommunikatsioonipartner alates 2024.

KAUPO KOPPEL

Arenguseire Keskuse ekspert

Sündinud 1991. aastal Tartus.

Haridus: BA (statistika) 2015, Tartu Ülikool; MA (matemaatiline majandusteadus) 2017, Tartu Ülikool.

Töö: mõttekoja Praxis töö- ja sotsiaalpoliitika analüütik 2016–2022; riigikantsleil COVID-19 koordineerimise liige 2022, Civitta ASi vanemanalüütik ja ekspert 2023–2024, Arenguseire Keskuse ekspert alates 2024.

ANNI KURMISTE

poliitikauuringute keskuse Praxis terviseprogrammi analüütik

Sündinud 1999. aastal Valgas.

Haridus: BA (avalik haldus ja riigiteadused) 2022, Tallinna Tehnikaülikool; MSc (rahvatervishoid) 2024, Tartu Ülikool.

Töö: poliitikauuringute keskuse Praxis terviseprogrammi analüütik alates 2021; mitmeaastane kodumaiste ja Euroopa Komisjoni projektide juhtimise kogemus, mh noorte liikumisharjumuste teemaline projekt „Noored liikuma“ (intervjuud laste ja noortega); peamine analüütik „Saare maakonna liikumisuuringus“, liikuvussekkumiste rakendatavuse projektis ning projektis, kus analüüsiti noortele suunatud sekkumise, SPIN programmi tõendus põhised.

ÜLLAS LINDER

PhD, pensionär

Sündinud 1953. aastal Tallinnas.

Haridus: rakendusmatemaatika 1977, TRÜ; usuteaduse magister (religioonianthropoloogia) 2006, Tartu Ülikool; PhD (religiooniuuringud) 2024, Tartu Ülikool.

Töö: Valga Betaania baptistkoguduse pastor 1979–2002; kristliku lehe Kuulutaja toimetaja (kogu ilmumisaja) 1989–2020; rahva- ja põllumajandusloenduste peaspetsialist

Valgamaal 1999–2001; ajalehe Valgamaalane reporter 2002–2004; ohvriabi peaspetsialist Valgamaal; Puka Vabakoguduse pastori kt 2005–2006; Valga Betaania baptistikoguduse pastori kt 2006–2012 ja 2014–2015; Tartu vangla kaplan 2007–2017.

KRISTJAN ERIK LOIK

statistikaameti juhtivanalüütik

Sündinud 1995. aastal Tallinnas.

Haridus: MA (geograafia) 2020, Tartu Ülikool.

Töö: statistikaameti analüütik ja juhtivanalüütik alates 2020.

KATRIN LOO

poliitikauuringute keskuse Praxis terviseprogrammi analüütik

Sündinud 1991. aastal Tallinnas.

Haridus: BA (antropoloogia) 2017, Tallinna Ülikool; MA (strateegiline kommunikatsioon) 2020, Tallinna Ülikool (BFM)

Töö: aastaid töötanud noortetreenerina ja täiendanud end kommunikatsioonispetsialistina avalikus sektoris; poliitikauuringute keskuse Praxis terviseprogrammi analüütik alates 2024.

SULEV LÄÄNE

MTÜ Polis president, Tallinna Ülikooli õppejõud

Sündinud 1955. aastal Jõgevamaal Tormas.

Haridus: Tallinna Polütehnikum; õigusteadus (MA); Tartu Ülikool; doktorantuur: Tallinna Tehnikaülikooli sotsiaalteaduskond, Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

Töö: riigikantselei 1988–1990; valitsuse nõunik, valitsuse haldusreformi komitee aseesimees 1990–1992; Eesti Riigikaitse / Sisekaitseakadeemia riigiehituse õppetooli juhataja 1992–1993, osakoormusega dotsent kuni 2000; mitme ülikooli osakoormusega õppejõud alates 1989; õiguskantsleri vanemnõunik 1993–2003; mitme ministri nõunik 2003–2008; riigiteaduste instituudi arengujuht ja ühiskonna instituudi projektijuht 2009–2011; Tallinna Ülikooli õppejõud alates 2009.

Ühendused: ülemnõukogu presiidiumi / valitsuse haldusreformi ekspertkomisjoni aseesimees; Põhiseaduse Assamblee ekspert; Eesti Riigikaitse / Sisekaitseakadeemia nõukogu liige, Eesti Juristide Liidu volikogu liige ja haldusjuristide juhatuse esimees; MTÜ Polis asepresident; TLÜ Senati arenduskomisjoni liige; Eesti Linnade Liidu (ELL) taastamise algatava kogu juhatuse liige, vastutav sekretär 1989–1990, ELLi juhatuse liige, peasekretär/teadussekretär 1990–1998; Üleriigilise Omavalitsuste Liidu vanematekogu juhatuse liige, üleriigilise omavalitsuspäeva korralduskomitee kaasesimees. Kaastegev kohaliku omavalitsuse, nende liitude taastamise ning haldusreformi projektides, sh vastavate õigusaktide väljatöötamisel, asjaomaste komisjonide, töögruppide jm juht ja/või liige, valdkonna ekspert. Osalenud pikka aega õigusloomes, mitmetes valdkonna projektides, paljude rahvusvaheliste ja riigisiseste foorumite, konverentside jms korralduskomitee esimees/liige. Paljude rahvusvaheliste ja riigisiseste foorumite, konverentside jm korralduskomitee esimees/liige, mitmete valdkonna kogumike koostamise algataja, autor, toimetaja.

SULEV MÄELTSEMEES

Tallinna Tehnikaülikooli emeritprofessor

Sündinud 1947. aastal Lihulas.

Haridus: majandusgeograafia 1970, Tartu Ülikool; geograafiakandidaat (PhD) 1975, Tartu Ülikool; stažeerimine Frankfurdis Johann Wolfgang Goethe Ülikoolis 1983.

Töö: NSVL TA majandusmatemaatika keskinstituudi Eesti filiaali nooremteadur 1970–1975 ja vanemteadur 1975–1978; Tallinna Tehnikaülikooli (siis Tallinna Polütehnilise Instituudi) majandusteaduskonna teenindusökonoomika kateedri juhataja 1978–1986; Eesti Teaduste Akadeemia majanduse instituudi sotsiaalse infrastruktuuri ja regionaalökonoomika sektori juhataja 1978–1989; Eesti Teaduste Akadeemia majanduse instituudi teadusdirektor 1990–1992; Tallinna linnavolikogu esimees 1992–1993; ülemnõukogu presiidiumi haldusreformi ekspertkomisjoni esimees 1990–1993; Põhiseaduse Assamblee ekspert 1991–1992; Eesti Haldusjuhtimise Instituudi rektor 1993–1996; Tallinna Tehnikaülikooli sotsiaalteaduskonna kohaliku omavalitsuse ja regionaalpoliitika professor; Tallinna Tehnikaülikooli sotsiaalteaduskonna dekaan 2005–2016.

Ühendused: Eesti Linnade ja Valdade Liidu vanematekogu esimees; MTÜ Polis asepresident; Eesti Pensionäride Ühenduste Liidu juhatuse ja volikogu liige; DAAD Eesti Stipendiaatide Seltsi esimees.

HENDRIK NEUBAUER

statistikaameti geoinformaatika spetsialist

Sündinud 1997. aastal Haapsalus.

Haridus: geograafia, Tartu Ülikool, lõpetamata.

Töö: OÜ Regio andmetöötaja 2021–2022; statistikaameti geoinformaatika spetsialist alates 2022.

ANDRES NOODLA

PHD, energeetik

Sündinud 1949. aastal Tallinnas.

Haridus: füüsik 1972, Tartu Riiklik Ülikool; teaduste kandidaat (PhD) freesturba uuringutes 1990.

Töö: Tartu katseremondi tehase insener 1972–1973; insener, Põlva MEKi plaanitootmisosakonna juhataja, Jõgeva MEKi direktor Tartu Maaehitustrustis 1973–1977, Jõgeva EPT juhataja asetäitja tootmisalal 1977–1982, Tartu Põllumajanduskeemia peainsener-direktor, liitumisel Tartu EPTga peainsener turbatootmises 1982–1989, Eesti Loomakasvatuse Instituudi vanemteadur 1989–1992, väikeettevõtlus 1993–1995, Tartu linnavalitsuse energeetikaosakonna juhataja 1995–1997, Tartu Gaasi peainsener, direktor 1997–1999, Eesti Gaasi Tallinna piirkonna juht, arendusjuht, EG Ehitus juhatuse esimees 1999–2017. Pensionil alates 2017. aastast.

VALLO OLLE

õiguskantsleri kantselei nõunik

Sündinud 14. veebruaril 1966.

Haridus: BA (õigusteadus *cum laude*) 1991, Tartu Ülikool; MA (õigusteadus) 1993, Tartu Ülikool; PhD (õigusteadus) 2002, Tartu Ülikool; usuteaduse magister (kristlik kultuurilugu) 2016, EELK usuteaduse instituut.

Töö: Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõud 1991–2017; õiguskantsleri kantselei nõunik alates 2017; ekspert Euroopa Nõukogu Euroopa kohaliku omavalitsuse harta sõltumatute ekspertide komisjonis 2011–2023.

Ühendused: mitmete õigusteaduslike artiklite ja kohaliku omavalitsuse õiguse alaste õppevahendite autor.

AGNES PEETRIK

statistikaameti analüütik

Sündinud 2000. aastal Tallinnas.

Haridus: BA (informaatika) 2022, Tartu Ülikool.

Töö: statistikaameti analüütik alates 2023.

ALLAN PUUR

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi professor

Sündinud 1963. aastal Tallinnas.

Haridus: majandusteadus 1986, Tartu Ülikool; PhD (demograafia) 2000, Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: Tallinna Polütehnilise Instituudi linnalabori insener ja vaneminsener 1986–1991; statistikaameti rahvastikustatistika osakonna peaspetsialist 1991–1992; Eesti kõrgkoolidevahelise demouuringute keskuse teadur 1993–1998; Tallinna Pedagoogikaülikooli Eesti demograafia instituudi teadur ja vanemteadur 1998–2004; Tallinna Ülikoolis: Eesti demograafia instituudi juhtivteadur 2005–2015, ühiskonnateaduste instituudi Eesti demograafia keskuse juhtivteadur 2015–2021, rahvastikuteaduse professor alates 2017. Peamised uurimisteemad: rahvastikuprotsessid, sh rahvastiku sündimus- ja pereareng, välispäritolu rahvastik, rahvastiku-uuringute taristu arendamine.

Ühendused: Eesti Demograafia Assotsiatsioon; European Association for Population Studies, Population Europe võrgustik; Statistikanõukogu.

IVAR RAIG

majandusteadlane

Sündinud 1953. aastal Tartus.

Haridus: ökonoomika ja juhtimine 1976, Eesti Põllumajanduse Akadeemia; majanduskandidaat 1981, Läti Teaduste Akadeemia majanduse instituut. Täiendanud end Itaalias, Saksamaal, Soomes, Suurbritannias.

Töö: Eesti TA majanduse instituudi teadur 1980–1989; Tartu Ülikooli poliitilise ökonoomia kateedri lektor 1985–1987; NSV Liidu rahvasaadik 1989–1991; EV ülemnõukogu liige 1990–1992; Eesti Kongressi liige; Eesti Komitee majanduskomisjoni esimees 1990–1992; Põhiseaduse Assamblee liige 1991–1992; VII Riigikogu liige 1992–1995; Eesti Euroopa Liiduga integreerumist ettevalmistava valitsuskomisjoni esimees 1993–1996; välisministeeriumi rahvusvaheliste majandusorganisatsioonide büroo direktor 1996–1998, Euroopa integratsiooni osakonna liitumisläbirääkimiste büroo ametnik 1999–2000; Akadeemia Nord professor, juhtimisteaduskonna dekaan 2000–2004, arendus- ja välissuhete juht 2008–2009; Audentese Rahvusvahelise Ülikooli professor, arendusprorektor 2004–2008; Tallinna Ülikooli Õigusakadeemia professor alates 2010.

Ühendused: Eesti Teadlaste Liit; Eesti Klubi (president 2009–2011).

MART RAUDSAAR

Riigikogu Toimetiste peatoimetaja

Sündinud 1973. aastal Tartus.

Haridus: BA (ajakirjandus) 1996, Tartu Ülikool; MPhil (meediauuringud) 2000, Oslo Ülikool.

Töö: ajakirja Favoriit toimetaja 1993–1996; Elva linnavolikogu liige 1993–2002; Tartu Ülikooli õppejõud 2001–2011; ajakirja Politseileht peatoimetaja 2005–2007; Tallinna Ülikooli õppejõud 2011–2017; Eesti Ajalehtede Liidu tegevdirektor 2010–2019, Eesti

Meediaettevõtete Liidu tegevdirektor 2019–2020; Postimehe peatoimetaja ja vastutav väljaandja 2020–2021; Postimehe Jaan Tõnissoni fondi juhatuse esimees 2021–2022, Postimehe arvamustoimetuse juhataja alates augustist 2023.

Ühendused: Eesti Meediaorganisatsioonide Liidu juhatuse liige 2011–2022; News Media Europe juhatuse liige 2016–2021, asepresident 2021–2022; Nõo vallavolikogu liige, eelarvekomisjoni esimees 2017–2021.

JELENA ROOTAMM-VALTER

Tartu Ülikooli Narva kolledži infotehnoloogia ja ettevõtluse osakonna majandusteaduse lektor

Sündinud 1952. aastal Tallinnas.

Haridus: tööstuse juhtimine 1974, Tallinna Tehnikaülikool; PhD (juhtimine sotsiaalsetes ja majanduslikes süsteemides) 1983, Üleliiduline Süsteemsete Uuringute Instituut, Moskva.

Töö: OÜ Vastus (ärikoolitus ja konsultatsioonid) juhatuse liige ja koolitaja 1992–2010; OÜ Visiit Primo (sotsiaaluuringud) juhatuse liige ja uurimisgrupi juht alates 1991; Tartu Ülikooli Narva kolledži majandusteooria lektor alates 2011.

Ühendused: MTÜ Meie Kalamaja juhatuse liige, Eesti Rahvusvahelise Kaubanduskoja volikogu liige, rahvusvahelise ühingu Delta Kappa Gamma Eesti organisatsiooni juhatuse liige, Eesti Ajakirjanike Liidu liige.

ANDU RÄMMER

Tartu Ülikooli Narva kolledži noorteuuringute kaasprofessor

Sündinud 1964. aastal Tartus.

Haridus: MSc (psühholoogia) 1998, PhD (sotsioloogia) 2018, Tartu Ülikool; Nordic-Baltic Youth Research Doctoral School Program and Network 2000–2005.

Töö: Eesti Sotsiaalteadusliku Andmearhiivi projektijuht 1995–2009; Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008; Kõrgema Kunstikooli Pallas sotsioloogialektor 2018–2019; õpilaste teadusajakirja Akadeemiake toimetuskolleegiumi liige alates 2018; Tartu Ülikooli sotsioloogialektor ja teadur 2005–2017; Tartu Ülikooli Narva kolledži noorteuuringute dotsent ja kaasprofessor alates 2019.

Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liit (ESL) alates 1997; European Sociological Association (ESA) alates 2007; International Association for Social Science Information Service & Technology (IASSIST) 2000–2009; European Association for Survey Research (EASR) 2005–2006; Youth Research and Information Expert, Council of Europe (CoE) 2007–2008; Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008.

AVO-REIN TEREPING

Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituudi psühholoogiaõppejõud

Sündinud 1945. aastal Tartus.

Haridus: elektroonikainsener 1970, Tallinna Polütehniline Instituut (praegu Tallinna Tehnikaülikool); psühholoogia 1976, Tartu Ülikool; PhD (psühholoogia) 1983, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Raadio operaator, laborijuhataja, tehnikadirektor 1962–1993; Eesti Telefoni teenindusdirektor 1993–2001; Riigi Infokommunikatsiooni Sihtasutuse teenindusdirektor 2002–2015; Tallinna Ülikooli dotsent, lektor, projektijuht alates 2005.

Ühendused: Eesti Psühholoogide Liidu liige alates 1988; Eesti Klubi liige alates 1988, Eesti Rooma klubi liige alates 2013; Eesti Audioloogide Seltsi liige alates 2016; Tervise Arengu Instituudi eetikakomitee liige alates 2012.

ENE-MARGIT TIIT

Tartu Ülikooli emeriitprofessor

Sündinud 1934. aastal Tartus.

Haridus: Tallinna Nõmme gümnaasium 1957, füüsika-matemaatika kandidaat (PhD), puhtmatemaatika 1963, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Põllumajanduse Akadeemia lektor 1957–1959; füüsika ja astronoomia instituudi teadur 1962–1963, alates 1964. aastast Tartu Ülikooli õppejõud: vanemõpetaja, lektor ja alates 1992. aastast professor, matemaatilise statistika õppetooli, hiljem instituudi juhataja emeriitprofessor alates 1999; töö rahvusvaheliste uurimisprojektide juures 1999–2006; alates 2006. aastast statistikaametis: 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse meetodikajuht, viimastel aastatel rahvastikustatistika ekspert 0,2 koormusega.

Ühendused: Eesti Matemaatikaseltsi, Eesti Statistikaseltsi ja Eesti Sotsioloogide Liidu auliige, Rahvusvahelise Statistika Instituudi (ISI) liige, Helsingi Ülikooli audoktor.

TERJE TRASBERG

statistikaameti rahvastiku- ja haridusstatistika tiimi juht

Sündinud 1989. aastal Rakveres.

Haridus: BSc (geograafia) 2012, Salzburgi Ülikool; MSc (geoinformaatika) 2017 ja PhD (andmeteadus) 2022, University College London.

Töö: GIS-spetsialist, Regio 2010; ÜRO (USA) 2012–2013; AlphaGIS 2013–2014; GIS koolitusprogrammi spetsialist, Esri (USA) 2013; ruumiandmete analüütik, Navionics 2014–2015; statistikaameti rahvastiku- ja haridusstatistika tiimi juht alates 2015.

ANASTASSIA TUUDER

Tartu Ülikooli Narva kolledži arendusosakonna välissuhete juht

Sündinud 1982. aastal Narvas.

Haridus: MA (politoloogia) 2022, Tallinna Ülikool,

Töö: Integratsiooni Sihtasutuse uuringutevaldkonna juht 2019–2022, Tartu Ülikooli Narva kolledži välissuhete juht alates 2023.

TOOMAS VIIRA

riigikontrolli IT-valdkonna auditijuht

Sündinud 1973. aastal Tartus.

Haridus: telekommunikatsioon 1997, Tallinna Tehnikaülikool; rahvusvaheline ärijuhtimine 2003, Estonian Business School.

Töö: riigi infosüsteemi ameti (RIA) infoturbejuht 2004–2009; RIA kriitilise informatsiooni infrastruktuuri kaitse osakonna juhataja 2009–2014; Riigi Infokommunikatsiooni SA teenindusdirektor 2014–2015; riigikontrolli IT-valdkonna auditijuht alates 2016.

Ühendused: ISACA, ISC2 ja Eesti Infosüsteemide Audit.

PIRET VIJAMAA

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist

Sündinud 1971. aastal Tallinnas.

Haridus: infotöötaja 1994, Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse, sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist alates 2001.

Contents

Summaries	242
-----------------	-----

■ **Editor-in-Chief's Column**

Mart Raudsaar

There will not be life or the state of Estonia without children	242
---	-----

■ **Conversation Circle**

Riigikogu Toimetised Panel Discussion

The Estonian nation will not survive without children	242
---	-----

■ **Focus**

Avo-Rein Tereping

The demographic crisis – our grey-haired Europe	244
---	-----

Allan Puur, Sanan Abdullayev

Parental benefit and birth rate: Analysis of the Estonian parental benefit reform of 2004	245
--	-----

Kristjan-Erik Loik, Ene-Margit Tiit, Terje Trasberg, Agnes Peetrik

Population projection. How many people will be living in Estonia and the rest of the world in half a century?	245
--	-----

Lea Danilson-Järg

How does Finland plan to get out of the birth rate crisis?	246
--	-----

Hendrik Neubauer, Susann Kivi

Where is the most densely populated square mile in Estonia?	247
---	-----

Ene-Margit Tiit

The Unit of Family Studies at the University of Tartu: from birth to rebirth	247
--	-----

Kristiina Kaju

History of population in a digitised form: where to find historical statistics?	248
---	-----

■ **Politics**

Sulev Lääne, Sulev Mäeltsemees, Vello Olle

Local democracy and the European Charter of Local Self-Governments	248
--	-----

<i>Tunne Kelam</i> Today's security policy is directly concerned with the survival or collapse of the current democratic world order	249
--	-----

■ **Studies**

<i>Kaupo Koppel</i> What is the future of the personal state in Estonia?	250
<i>Andu Rämmer, Anastassia Tuuder, Jelena Rootamm-Valter</i> Identity and values of young people in Narva	250
<i>Toomas Viira</i> Waiting for high-speed internet: how much longer?	251
<i>Anni Kurmiste, Katrin Loo</i> Physical activity and healthy eating among Estonian children: exploring and testing interventions that work	251

■ **Varia**

<i>Ivar Raig</i> December is Estonia's second birthday	252
<i>Andres Noodla</i> Legal regulation of energy efficiency and energy performance certificates in Estonia distorts reality	253
<i>Üllas Linder</i> Baptists in the Riigikogu before World War II	253

■ **50 issues of Riigikogu Toimetised**

<i>Aare Kasemets</i> Three people who reached an agreement, a wise man in the pocket, and disruptive issues	254
Index of Names	255

Summaries

EDITOR IN CHIEF'S COLUMN

There will not be life or the state of Estonia without children

MART RAUDSAAR

Editor-in-Chief of Riigikogu Toimetised

Throughout history, the Estonian people have repeatedly been on the brink of extinction. Perhaps the most critical moment was the Great Northern War, when the number of population reportedly fell to 100,000.

However, we still survived as a nation because the birth rate was high and families often had ten or more children.

Although life is much easier today than it was in the past, we have far fewer children than we need to keep the population stable, not to mention increasing it.

The issue has been addressed, and there has been some progress. However, the decline in the birth rate has continued in recent decades. Although the picture is critical, we are not yet in a situation where nothing can be done. This issue of the Proceedings of the Riigikogu explores what exactly has been done, and how. Politicians from all parliamentary groups

present their opinions on this topic in the discussion panel, and we also have a block of thematic articles.

This is the 50th issue of Riigikogu Toimetised, the Proceedings of the Riigikogu. On this occasion, we asked Aare Kasemets, the founder and the first editor, to recall the birth of the journal.

As the journal is published twice a year, it means that this publication with a mission to share information on science and policy has been on your desks for 25 years. This is a very long time, during which a great number of important fundamental texts have been printed. In addition to paper issues, all the articles are now easily accessible on the Riigikogu Toimetised website.

CONVERSATION CIRCLE

The Estonian nation will not survive without children

RIIGIKOGU TOIMETISED PANEL DISCUSSION

For quite a long time, Estonia has had problems with the birth rate. In recent years, we have unfortunately experienced a record low level. It is clear that without

new children, Estonia has no future, and it will not be possible to meet the goal of preserving the Estonian nation, language and culture written in the preamble of the Constitution.

What should be done then? What should we do in our population policy, what is the role of the state and society? Vadim Belobrovtssev (Estonian Centre Party), Andre Hanimägi (Social Democratic Party), Irja Lutsar (Estonia 200), Evelin Poolamets (Estonian Conservative People's Party), Pippi-Liis Siemann (Estonian Reform Party) and Riina Solman (Isamaa) discussed this in the discussion panel of Riigikogu Toimetised.

IRJA LUTSAR: We need to create a positive atmosphere that although there are things – wars, pandemics, climate changes, the economy goes up and down – happening in the world all the time, Estonian women and men have still managed to raise children.

Throughout ages, the world has been struggling to have fewer children because there was not enough food. Now we finally do not have to worry about food, but we cannot change direction. You cannot turn life back. Women have really changed. Women want to have a career.

I cannot imagine that Estonia could be turned into an enclave and closed as a national park. Immigration is inevitably here to stay, we have to deal with the integration of immigrants, the preservation of correct Estonian language. We must make Estonia attractive to Estonians in the world.

We must raise the level of education of men because women do not want to have children with uneducated men. We also have to educate the young people about the fact that fertility will decrease as you get older.

RIINA SOLMAN: Society should particularly support being a parent. Population policy can be successful if the state, the employers and the people themselves understand that families are important.

However, I am sceptical about immigration. It may solve the problem quickly in the short term. All the immigrants of today, whether Russian-speaking or from so-called sub-Saharan Africa, do not have many children here.

Our language, culture and nation must be preserved in Estonia, but here we can only rely on the increase in the birth rate. This is the only way we can survive. Immigration is not a solution.

PIPI-LIIS SIEMANN: Our world is very turbulent, and that is why we now see that the average number of children per woman has actually not changed. However, births are being postponed, and this brings along the risk of generations becoming smaller.

Overly generous social benefits are not the way for Estonia, instead we need higher productivity. Economic growth brings certainty.

Conscious increasing of population is necessary, but in my opinion, it would be better to focus on ensuring that the people who come here should be from as similar a cultural background as possible. Alongside all of this, our Constitution says that it is everyone's duty to protect the Estonian culture, the state and the language.

I believe our society should be more open and tolerant towards the new Estonians who come to us through family ties. I do not agree that we can only increase the birth rate within our own small circle.

VADIM BELOBROVTSEV: In my opinion, there are three factors that very specifically impact having children and are closely interconnected. First, stability, especially in economic terms. Secondly, confidence, a sense of security about tomorrow. The family should not fear that something terrible will happen in the near future. Thirdly, families must have faith in their state and its assistance, that the state will continue to provide assistance to them tomorrow and the day after.

Birth rates are not going to rise because of immigration. And yet, more and more immigrants are brought in. We may discuss increasing the allowed percentage of migration, but it has to be done very carefully.

ANDRE HANIMÄGI: The current birth rate problem is not caused by the fact that there is a war in Ukraine. This process started much earlier. Women are postponing their first birth. Family dynamics has changed, for example, in regard to marriage or confidence in one's partner. Everything is interconnected.

Immigration has its positive aspects, but is it a solution, so that we can raise our hands and say that we do not want the birth rate in Estonia to increase? The answer is a definite no.

What are the solutions? I do not see any magic wand. Let us value our families, mothers and fathers, be supportive. We should examine and analyse the challenges, may it be in education, in reconciliation of work and family life, and try to improve the situation.

EVELIN POOLAMETS: The system of benefits leads to women having children late, when they have a good job and a high salary, because the parental benefit encourages this. We should focus on young, studying mothers. Maybe write off study loans, support the buying of home. Young people need more attention, and they should not have to worry, should not have to be anxious about climate. We need hope.

We should not use immigration to restore the population because we actually do not need to have more people. We need to have an integrated population pyramid, where the number of people who have to be supported is the smallest, the number of people who work is the largest, and the children are added to the bottom to complete the pyramid.

Based on statistics, we know that immigrants have fewer children. Moreover, the immigrants will not go to live in the

rural areas. At the same time, statistics show that in the country there are large families, and people who live in the country have more children.

Parental benefit and birth rate: Analysis of the Estonian parental benefit reform of 2004

ALLAN PUUR

Professor, School of Governance, Law and Society, Tallinn University

SANAN ABDULLAYEV

Junior Research Fellow, Estonian Institute for Population Studies, School of Governance, Law and Society, Tallinn University

In 2004, Estonia carried out a thorough reform of the parental benefit system, as a result of which a uniform and small childcare allowance was replaced by a parental benefit depending on the parents' previous salary. The amount of the parental benefit started to depend on the average salary of the parent in the calendar year preceding the birth of the child, and it was calculated on the basis of the parent's social insurance contribution. The reform gave parents the opportunity to decide which of them would receive parental benefit.

The context of the reform was a dramatic decline of the birth rate. During the years of the Singing Revolution, the number of births temporarily rose to 24-25 thousand, but from the mid-1990s, the number of the new births was 12-13 thousand per year.

The protection of successive births, or the speed premium (the possibility of retaining the amount of benefit earned before the birth of the previous child if the interval between births does not exceed 30 months), which is a part of the Estonian parental benefit system, helped to shorten the intervals between the birth of the first

and the second as well as the second and the third child.

It has sometimes been suggested that the reform of parental benefit played a significant role in raising the age of becoming a parent for the first time by providing an incentive to delay having a first child until reaching a position in working life that ensures a decent parental benefit. Data on the rate of increase in the age of having the first child do not support this hypothesis.

The most important result of the parental benefit reform in terms of restoring of population concerns the increase in the probability of having a second and a third child – by 5.5 and 3.7 percentage points respectively. It can be concluded with strong certainty that the increase in the likelihood of having a second and a third child is due to the causal effect of the parental benefit reform.

In the spirit of microeconomic birth rate theory, women with higher level of education were the most responsive to the parental benefit reform. Among them, the intervals between births became shorter and the probability of having a second and third child increased.

The demographic crisis – our grey-haired Europe

AVO-REIN TEREPING

PhD, Lecturer of Psychology, School of Natural Sciences and Health, Tallinn University

Low birth rate, the reason for demographic crisis, is influenced by several factors. This phenomenon can be met in all technologically developed countries of the world. The demographic deficit (H.-W. Sinn) is not an inevitable by-product of technological development and welfare growth, because, surprisingly, Israel has been left out of this trend. Also, the birth

rate varies considerably in different countries. This should prove that a fall in birth rate below the replacement level does not inevitably accompany development, and point to the possibility of dealing with the problem effectively, but it is necessary to recognise that there is a crisis and, as is appropriate in crisis management, to act in a coordinated way. Climate warming is a problem that countries routinely address in a coordinated way. Why cannot the demographic crisis be addressed in the same way?

The article certainly does not present a complete list of causes and remedies for low birth rate, but birth rates, and national family policy that is aimed at creating the conditions for demographic balance, because the economy depends on it, must take precedence over fights between political parties – in the same way as national defence policy.

Population projection. How many people will be living in Estonia and the rest of the world in half a century?

KRISTJAN ERIK LOIK

Leading Analyst, Population and Education Statistics Team, Statistics Estonia

ENE-MARGIT TIIT

Professor Emerita, University of Tartu

TERJE TRASBERG

Team Lead, Population and Education Statistics Team, Statistics Estonia

AGNES PEETRIK

Analyst, Statistics Estonia

During the last 73 years, since 1950, the population on the Earth has increased by 3.26 times, but this process will reverse in the current century. Birth rates are falling on all continents, though in Africa least of all. Thanks to birth control, mostly only

wanted children will be born. Probably the population of the Earth will start declining in the second half of this century.

Estonia's latest population projections also show a decline in population. The natural birth rate has been mostly negative since the restoration of independence, but net migration has been positive since 2016. The most realistic projection shows that the population of Estonia will be 1.2 million in 60 years. The predicted number of population mainly depends on migration – if immigration is higher, the population will be larger in the future, but in this case, the share of Estonians in the population will inevitably decrease. According to predictions, the population of Harju County and Tartu County will increase, while the population of other counties will decrease.

Due to the continued increase in life expectancy, the share of working-age people, i.e. those aged 20–64, will decrease. When the average life expectancy is 90 years, people will only be of working age for half of their lives.

Finland has started looking for a way out of the low fertility crisis

LEA DANILSON-JÄRG

Executive of Pere Sihtkapital Foundation

In 2011, Finland's total fertility rate was 1.87 children per woman, but it has been falling steadily and was only 1.26 children per woman last year – fewer than ever recorded. If the fertility rate is between 1.7 and 2.0, the population would decline relatively slowly, but if it falls to between 1.0 and 1.4 for a longer period of time, the functioning of society will face major difficulties.

In June 2024, Minister of Social Security of Finland Sanni Grahn-Laasonen appointed a working group to prepare a

Population Policy Programme that should also support fertility. The programme is expected to be ready in 2025. In October 2024, a report titled “20 proposals to support people in achieving their fertility ideals. Report on the declining birth rate in Finland” was completed.

So far, lagging behind other Nordic Countries in terms of gender equality was considered the main reason for Finland's low birth rate, and policies were developed accordingly. However, contrary to expectations, the birth rate in the Nordic Countries also started to fall in the last decade, which shows that new factors have emerged that had not been taken into account before.

The report finds that the main causes of the birth rate decline in Finland during the last decade are the rise in the average age of becoming a mother to over 30 and the increase in childlessness. The childlessness rate in Finland is one of the highest in the world. Two times more people remain childless than would have wished to. In order to improve the situation, the report suggests informing, educating and providing counselling services through the education and health systems. This is expected to improve the young people's skills in family planning, besides planning a career, and to raise awareness how fertility changes with age. It is also proposed to consider financial incentives that would encourage having the first child before the age of 30.

Decreasing partnership stability is also seen as a major problem. Earlier, most children in Finland were born in the first co-residential partnerships, but now the probability of separation is higher than that of first births. The children born in the next partnerships do not wholly compensate for that. Improving the availability of counselling and mental health services, as well as reducing screen time are seen as solutions to better support couples.

Immigration is often proposed as a substitute for low fertility, but the report

explains why it can only be a short-term and limited solution.

Several recommendations in the report are connected with showing more appreciation for raising children. Investments in childcare and early childhood education, adequate parental leave and financial support to compensate expenses relating to children are known to support fertility but also the welfare of families.

There are still no clear and tested ways of stopping the birth rate decline, let alone increasing it. The report nevertheless encourages to discuss this issue courageously and openly, and to hear the opinion of young people in particular.

Where is the most densely populated square mile in Estonia?

HENDRIK NEUBAUER

Geo-information Specialist, Statistics Estonia

SUSANN KIVI

Communications Partner, Statistics Estonia

Comparing the changes that have taken place in the distribution of population in Estonia over the past 24 years, noteworthy patterns can be seen that reflect the overall evolution and movement of society.

The map series of Statistics Estonia is based on the 1 km x 1 km square map of population density in Estonia based on the 2000 Population and Housing Census, which is compared with the 1 km x 1 km square map of population distribution in 2024. Technically, this is a population density map, which shows the number of people living on each square kilometre.

The squares show that the people of Estonia like living in larger cities. On average, significantly more people lived in smaller settlements in 2000 than in 2024. When the people get tired of the life in

the city, they move to the municipalities around the big cities. For example, over the past 24 years, population density has notably increased in the municipalities around Tallinn, Tartu and Pärnu. While the general trend is that the number of people in rural areas is decreasing, in many places there are individual squares where population growth contradicts this tendency: in these individual squares the population has increased because of the rise in the number of residents in care homes.

The Unit of Family Studies at the University of Tartu: from birth to rebirth

ENE-MARGIT TIIT

Professor Emerita, University of Tartu

The Unit of Family Studies at the University of Tartu was active for more than 20 years since the end of the 1960s. During this time, around ten surveys (in the form of questionnaires) were conducted, and 10 collections of research papers and a number of pedagogically oriented publications, as well as articles in other journals were published. Numerous presentations were given at local, Soviet Union and international conferences. Ten diploma papers and several candidate's theses were written on the basis of the studies. The Unit of Family Studies initiated family counselling in Tartu, educational lectures and stimulating discussions were held.

What makes the activities of this working group special?

Much of the work was done as a "mission", the lecturers involved in the activities of the group did not get any salary for that.

It was one of the first really interdisciplinary research collectives that brought together the representatives of a range

of different disciplines who mutually enriched each other with their knowledge.

The activities and results of the working group were consistently introduced to the public through publications, educational lectures and the media.

The working group achieved important novel research results for its own time, including the explanation of changes in family and partnership values over time and space, as well as an algorithm for matching couples, which was one of the first attempts in Estonia (and perhaps more widely) to use computers to solve real-life problems in society.

The key issue was that the intellectual capital gathered over decades of work by the Unit of Family Studies could be used and was used by the members of the group to carry out new tasks in the Republic of Estonia – essentially, for rebirth.

History of population in a digitised form: where to find historical statistics?

KRISTIINA KAJU

Leading Specialist of Social Sciences, National Library of Estonia

The article gives an overview of the publishing of statistical publications. The collection and publishing of population statistics has changed considerably since the end of the 19th century, when the first population censuses were conducted in Estonia. Digitisation has made historical data easier to analyse and use. Today, many important statistical publications and results of censuses are available in digital archives, supporting both research and policy-making

. The population census of 1881 covered the three Baltic governorates and its results are available in digitised form. At the beginning of the 20th century, the

Central Bureau of National Statistics was established, and “Eesti Statistika kuukiri” (Estonian Statistics Monthly), which covered a range of socio-economic data, including population statistics, began to be published on a regular basis. The first census in independent Estonia took place in 1922 and its results are also digitally available. During the Soviet period, little information on the censuses was published, but the collection of statistics continued.

Local democracy and the European Charter of Local Self-Governments

SULEV LÄÄNE

President of NPO Polis; Lecturer, Tallinn University

SULEV MÄELTSEMEES

Professor Emeritus, Tallinn University of Technology

VELLO OLLE

Senior Adviser of Chancellor of Justice

Local governments and the European Charter of Local Self-Governments (Charter) have had a very important role in the development of Estonian democracy. Until 1940, Estonia had had a centuries-long system of self-government. In 1866, local government units were formed. Since the end of the 1980s, colleagues from Finland, Sweden, Denmark, the Federal Republic of Germany and several other democratic countries provided important assistance in the restoration of local governments. The principles of the Charter are extensively reflected in the Estonian Constitution, especially in its Chapter XIV. The idea of local government is that the community itself should solve local issues in a way that suits the city or rural municipality. The state may

also assign national functions to local governments by law, but then the state must also provide sufficient funds for performing them. The article speaks about the 30th anniversary of the ratification of the Charter by the Riigikogu and the legal order of Estonia relating to this; the fiscal autonomy of local governments; and the implementation and results of the 2017 administrative reform. There are still challenges ahead, including limited fiscal autonomy and the dependence of funding on central government. Democratic, effective and cohesive governance requires cooperation between the local governments and the state, as well as cooperation with universities, the third sector and the private sector, involving communities and civil society more actively in decision-making processes.

Today's security policy is directly concerned with the survival or collapse of the current democratic world order

TUNNE KELAM

Member of 4 compositions of the Riigikogu and 3 compositions of the European Parliament

In the early 1990s, Francis Fukuyama proclaimed the end of the present history of war and conflict, which was to usher in a new era – the cooperation of free peoples in the creation of a single humane world village. Today's world is a particularly stark contrast to that world.

Three large international crisis hotspots have emerged. These are Russia's aggression against Ukraine from 2022, and the armed conflict in the Middle East from 2023, which is an attempt by Iran and its henchmen to prevent the recognition of Israel and peaceful coexistence with its Arab neighbours. The third conflict

hotspot is potentially ready to explode at any moment if communist China tries to annex democratic Taiwan by force.

In all three cases, we are dealing with dictatorships and the long-term plans of extremist terrorists to erase three democracies from the face of the earth. A precondition for this major conflict is the division of the world into two clearly opposing camps: democracies and the regimes that are becoming increasingly authoritarian.

A new feature of the last decade is the open organised attack by authoritarian states to change the existing UN-centred world order. Aggressors and violators of international law are no longer ashamed of their transgressions.

The most powerful and the most systematically operating of the autocracies is Communist China, which aims to achieve the status of the world's dominant state by 2049, together with the eventual imposition of a new world order along the lines of the model of authoritarian states.

For decades, the West lived in the hope that trade with Russia and China would eventually make these countries democratic too (*Wandel durch Handel*). Exactly the opposite happened: trade with the West, combined with the stealing of Western technology, made the autocracies stronger. The pursuit for short-term profits made and continues to make us close our eyes to the criminal past and present of authoritarian powers.

An existential struggle is under way for freedom and for the fundamental values that have endured throughout history. Making a compromise will not solve this struggle. It will end in victory or defeat of one side or the other.

What is the future of the personal state in Estonia?

KAUPO KOPPEL
Expert, Foresight Centre

The personal state adapts public services and benefits to the needs of every citizen on the basis of data, increasing the efficiency and availability of services and ensuring privacy, autonomy and equal treatment. At the same time, large-scale data processing raises questions about privacy protection, inequalities due to the lack of digital competences, and the risks of data leaks. Proactive service provision needs a societal debate in order to ensure that, alongside savings on costs, the role of people in decision-making processes will be preserved and the transparency of the system would be ensured. The challenge is to balance the technological opportunities and ethical considerations to avoid a situation where people become passive data subjects.

Future scenarios of the Foresight Centre: “Available solutions” highlights consent-based systems, but the risks here are administrative burden and increased inequality. “Limited resources” focuses on income-based benefits, but could lead to a complex and unstable system. “Data-based prevention” focuses on preventing health and social risks and improving transparency through data trackers, but raises questions about automated decisions and reducing the autonomy of citizens.

Identity and values of young people in Narva

ANDU RÄMMER
Associate Professor of Youth Studies, Narva College of the University of Tartu
ANASTASSIA TUUDER
Head of International Relations, Development Office, Narva College of the University of Tartu
JELENA ROOTAMM-VALTER
Lecturer in Economics, Department of IT and Entrepreneurship, Narva College of the University of Tartu

The identity and values of young people in the city of Narva were studied through semi-structured interviews in 2022, and in a survey of secondary school pupils and students in 2023-2024.

The interviews showed that young people in Narva see themselves in a dominated subject position in the context of Estonia, and in a dominant subject position in the context of Narva. In the context of Narva, they identified themselves according to their cultural capital (Russian mother tongue, Russian cultural background and education in Russian) more as Russians, Estonian Russians or Russian-speaking residents, and in the context of Estonia, they were more concerned with the aspects related to the Estonian state and culture.

Young people of Narva have developed a local identity that is based on cultural capital (Russian and Estonian language skills, cultural competences and networks). They also distinguish themselves from Estonians, the Russians living in Russia and the Estonian Russians living elsewhere in Estonia. At the same time, however, their national identity is still in the development stage and may not become established if the social circumstances change.

Respondents to the survey were grouped into four categories according to their political views: left-liberal, right-liberal,

left-conservative and right-conservative. They also defined their ethnicity as Estonian, Estonian-Russian and Russian.

Left-conservatives and right-conservatives felt the strongest emotional connection with Estonia. The assessments the respondents gave to the developments in Estonia and the wider world are rather pessimistic. The number of those who were convinced of positive developments in Estonia and negative developments in Russia was larger among those who considered themselves Estonians than those who identified with Russians and Estonian Russians.

Acceptance of homosexuality among almost three fourths of respondents points to the increasing importance of self-expression values. Left-liberals and conservatives would rather not live in an extreme right neighbourhood. Those who consider themselves more right-liberal or left-liberal are more likely to want to avoid homosexuals and AIDS patients. Right-liberals and conservatives are more opposed to immigrants, Muslims, war refugees and left extremists. Apart from attitudes towards the extreme right, those who considered themselves left-conservatives were the most tolerant towards minorities in the Narva survey.

Waiting for high-speed internet: how much longer?

TOOMAS VIIRA
Audit Manager, National Audit Office

Although bringing high-speed internet to every person in Estonia has been on national plans for two decades already, Estonia is moving towards its goal slowly, constantly pushing deadlines further into the future. According to the Ministry of Economic Affairs and Communications, as of autumn 2024, there are still at least 120,000 addresses in market failure

regions, or the so-called 'white areas', where high-speed internet connections should be built, but there is no sign of an operational solution to this problem.

At the current rate, high-speed internet will reach all those who need it in market failure regions by 2050, or nearly a third of a century later than was planned at the beginning.

In order to bring the internet connection at the promised level to the people of Estonia, it is necessary to significantly increase funding and to accelerate the pace of construction, as well as get a much clearer picture of which addresses would benefit from building high-speed internet connections and which not, who is waiting for high-speed connections, and how to regulate the management of the networks.

Physical activity and healthy eating among Estonian children: exploring and testing interventions that work

ANNI KURMISTE
Project Manager; Health Analyst, Praxis Centre for Policy Studies

KATRIN LOO
Communications Specialist; Health Analyst, Praxis Centre for Policy Studies

In order to improve children's physical activity and dietary habits in schools and kindergartens in Estonia, evidence-based interventions will be piloted in 2024–2025. The project, led by Praxis Think Tank and carried out in cooperation with the University of Tartu, addresses the growing challenges of insufficient physical activity and unbalanced eating among kindergarteners and school children.

Five interventions have been selected, focusing on encouraging healthier behaviours, such as rearranging the order of

foods served during meals, providing small portions of cut fruits and vegetables, and promoting active outdoor recess. From the beginning of 2025, these interventions will be tested in 68 schools and kindergartens with the aim of preventing health risks, reducing childhood obesity, and supporting lifelong healthy behaviours.

The project will assess how well these measures can be adapted to the Estonian context and what resources are needed for successful implementation. Results will be analysed in 2025 to determine effective health-promotion strategies.

24 December is Estonia's second birthday

IVAR RAIG
Economist

The proclamation of the 'The Manifesto to the Peoples of Estonia' by the elders of the Estonian Provincial Assembly on 24 February 1918 is believed to be the birth certificate of Estonia's independence. However, true independence was only achieved after the signing of the Tartu Peace Treaty on 2 February 1920 and recognition of the Republic of Estonia by Russia and other great powers.

Those who drafted and signed the Treaty of Non-Aggression between the Soviet Union and Germany (also known as the Molotov-Ribbentrop Pact) on 23 August 1939 in Moscow decided to destroy that independence.

According to the secret protocols to the aforementioned treaty, Stalin and Hitler divided Eastern Europe among themselves. Germany received western part of Poland, while the Soviet Union claimed the three Baltic States, Eastern Poland, Finland, and Bessarabia.

It took more than 50 years for the Molotov-Ribbentrop Pact to be disclosed and declared null and void. The 34 members of USSR People's Deputies Congress elected from Estonia, who on 24 December 1989 in Moscow voted in favour of declaring the secret protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact null and void, after having done thorough preliminary work with both the deputies and the people, are those who restored the independence of Estonia on the basis of legal continuity.

The Baltic Way took place on 23 August 1989. On 1 September 1989, the Parliament of the Federal Republic of Germany declared the secret protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact legally void. On 10 November, the demolition of the Berlin Wall began. Deputy Endel Lippmaa decided to share documents found in the archives of the U.S. Department of State with the members of the Congress, including the secret protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact with seals confirming their authenticity. For the 23 December sitting, another document containing a copy of the secret protocols was brought from Estonia to Moscow – it was 'Year 1940 in Estonia' (175 pages), compiled by the committee of the Estonian Academy of Sciences chaired by academic Arno Kõorna. Without a doubt, the possibility to familiarise oneself with the secret protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact helped shape the opinions of the deputies on the matter. Well-known Russian democrats and historians, too, boldly stood up to the Stalinists and those trying to obfuscate history.

The author believes that the decision of the USSR People's Deputies Congress on 24 December 1989 regarding the secret protocols to the Molotov-Ribbentrop Pact should be considered the birth certificate of the restoration of Estonia's independence, and this day should be celebrated in the same way as 20 August – as our second birthday.

Legal regulation of energy efficiency and energy performance certificates in Estonia distorts reality

ANDRES NOODLA
PhD, Energy Specialist

It is in the best interests of both the owner of the building and society as a whole that buildings require less energy for heating and cooling, as well as for the work of technological systems. It is also important to classify buildings based on the energy use efficiency.

Energy efficiency of buildings depends on three factors. 1. Thermal insulation of external perimeter. 2. Technological systems. 3. Number of people using the building and type of use. There is a large difference if the same premises are used by one person or five, etc.

The first two factors reflect the building's objective energy efficiency traits. However, the smaller the energy costs related to them, the larger the impact of the third factor, which fluctuates greatly, has on the amount of energy consumed.

Grading and classifying the level of energy efficiency of a building should be based on the first two factors that are objective.

Legal regulation of energy performance certificates and energy efficiency of buildings in Estonia distorts reality. The main issue with the methodology lies in the fact that the energy costs of a building, be they real, calculated, or measured, are multiplied by randomly chosen coefficients, which are called energy carrier weighting factors. For example, the weighting factor for thermal energy procured from district heating is 0.65 and 0.9, whereas the weighting factor for electrical energy is 2.0.

Based on the coefficients, the difference between efficient district heating and

electrical heating is threefold. Therefore, when switching from electrical heating to efficient district heating (where the central boiler plant produces not only heating, but also energy), it looks as if the building now requires three times less heat and becomes three times more energy efficient.

If the boiler plant stops producing electricity, the efficiency of district heating drops from 'efficient' (0.65) to 'average' (0.9), which artificially increases the heating costs for all buildings connected to said plant by 1.4. Conversely, the grade of the energy performance certificate also drops.

Calculations to determine the level of energy efficiency and energy performance certificate are predominantly performed by using distorted amounts of energy and do not reflect the amounts of energy objectively required to use the building.

Therefore the regulations of ministers regarding the energy efficiency and energy performance certificates that are currently in force should be revoked, and it is necessary to start developing a new, objective regulation for energy efficiency of buildings.

Baptists in the Riigikogu before World War II

ÜLLAS LINDER
PhD, Pastor Emeritus

The aim of the article is to introduce the Baptists active in the Riigikogu before WWII.

Baptists tend to follow the principle of separation of church and state, but that does not mean being passive or apolitical. From the moment Estonia gained its independence, the Baptists strived to become members of the Riigikogu.

The Baptists were successful in the lists of two political parties: Gustav Kroon in 1923 as a member of the Farmers' Assemblies and Voldemar Korjus in 1926 as

a member of the Estonian People's Party. Karl Kaups also stood as a candidate in the list of the Estonian People's Party, but he was only successful during the elections to the Riigivolikogu (Chamber of Deputies) in 1938, when all political parties were banned in Estonia. Standing as a candidate in the list of the Estonian People's Party became the main line for the Baptists.

Karl Kaups, a mainline ideologist and an active speaker in the Chamber of Deputies, is the most prominently featured figure in the present article. Gustav Kroon was an active provincial politician, however, in the Riigikogu he mostly played the role of a voter. Voldemar Korjus came to the Riigikogu as a substitute member towards the end of the term of the composition, and he never played an important part there.

The article studies the attitude of the Estonian Baptist Union towards the activities of the Baptists in the Riigikogu. The available data suggests that there was a certain level of opposition. At the same time, most of the candidates were acknowledged pastors and Union leaders, and Karl Kaups was the chairman of the Union. The Baptist Union never assumed a definite stance in regard to the activities in the Riigikogu.

Three people who reached an agreement, a wise man in the pocket, and disruptive issues

AARE KASEMETS

First Editor-in-Chief of Riigikogu Toimetised

“Three people who have reached an agreement are able to achieve more than three thousand who have agreed on nothing.” This idea proposed by sociologist Asser Murutar has guided me from studying rural society to becoming an Adviser to

the Economic Affairs Committee of the Riigikogu in 1993, and is also crucial in implementing the idea of Riigikogu Toimetised (RiTo).

Many of the bills and RiTo articles that are presented to the MPs conceal disruptive issues, and therefore better awareness, collective smartness, and involvement of stakeholders are of utmost importance.

The mission of Riigikogu Toimetised lies in providing a knowledge-based space for debating on policies, which would help those participating in legislative drafting to identify and understand contemporary complex, often disruptive issues and risks. Being knowledge-based is the wicked mission of Riigikogu Toimetised.

Ethan Katsh in his book *The Electronic Media and Transformation of Law* (Oxford, 1989) states that ‘Law is an organism whose lifeblood is information and media of communication are the veins and arteries that channel the information through the system...’ In the age of electronic media, the amount of opinions and ideas also grows...

Public services, including the Internet and AI that has been trained using data on Estonian society, economy, environment, and culture, should be available in every household, where children and adults both participate in lifelong learning! There are so few of us, every person counts!

101 people who have reached an agreement are able to achieve more than 1.3 million people living in Estonian cities and villages who have agreed on nothing.

Nimeregister

- Aarelaid-Tart, Aili 170
Aas, Arto 126
Aasmäe, Hardo 185, 187
Aasmäe, Valter 22
Aavik, Kadri 165, 169
Abdelghani, Rania 215
Abdullayev, Sanan 29, 30, 41, 43, 44, 233, 244
Abramova, Elle 89, 94
Adserà, Alícia 31, 43
Afanasjev, Juri 183, 186
Ahas, Rein 214
Ainsaar, Mare 101, 170
Ainso, Sirje 182, 190
Ajtmatov, Tšõngõz 183
Alaneni, Jussi-Pekka 107
Alijev, Ilham 140, 220
Altosaar, Olav 94
Anderson, Jon 44
Andersson, Gunnar 31, 32, 35, 43, 44
Ang, Xiaoling Lim 33, 43
Annert, Eduard 200
Applebaum, Anne 139
Arbatov, Georgi 183
Arm, A. 154
Arpino, Bruno 43
Arrak, Kadri 149, 151, 154
Aru, Jaan 218
Asadisarvestani, Khadijeh 69, 73
Astel, Helle 89, 91
Astrauskas, Algirdas 134
Augustinos, Martha 157, 169
Aunde, Dagfinn 175, 179
Bachmann, Talis 97
Baizan, Pau 31, 43
Bandarzewski, Kazimierz 134
Bardella, Jordan 228
Bártová, Alzbeta 29, 44
Basáñez, Miguel E. 155, 157, 169
Becker, Gary S. 30, 43
Beech, Eric 124, 135
Belobrovtsjev, Vadim 7, 10, 12, 15, 18, 243
Berg, Venla 73
Bergsvik, Janna 31, 43, 67, 71, 73
Berijoux, Salomé 70, 73
Berry, John W. 170
Bhattacharjee, Natalia 63, 73
Bhrolcháin, Máire Ní 32, 43
Bismarck, Otto von 20, 25, 27
Blumfeldt, Aleksander 87, 88
Bogdanov, Dan 215, 218
Bohn-Gettler, Catherine M. 179, 180
Boldrin, Michele 25, 26, 27
Borisov, Bojko 221
Bourdieu, Pierre 158, 159, 169
Boussemart, Jean-Michel 21, 27
Box, George 7
Bremhorst, Vincent 34, 43
Brezovnik, Boštjan 112, 134
Brežnev, Leonid 98
Bronštein, Mihhail 187
Brown, Bob 221
Buber, Isabella 44

Buchanan, Richard 214, 218
 Budolfson, Mark 69, 73
 Bukele, Nayib 222
 Bush, George H. W. 188, 189
 Bush, George W. 221
 Butts, Carter T. 31, 44
 Cannonier, Colin 33, 43
 Cárdenas, Diana 158, 169
 Carlson, Juliana 31, 43
 Charles III 220
 Cigno, Alessandro 30, 43
 Ciolacu, Marcel 229
 Colton, Timothy J. 189, 190
 Cukrowska-Torzewska, Ewa 34, 43
 Cygan-Rehm, Kamila 32, 43
 D'Addio, Anna Christina 31, 43
 D'Ercole, Marco Mira 31, 43
 Dahl, Gordon B. 32, 43
 Dahl, Harald Victor 204, 210
 Danilson-Järg, Lea 6, 23, 25, 27, 63, 246
 David, Daryn H. 180
 De Croo, Alexander 221
 Delclòs, Carlos Eric 43
 De Nardi, Mariacristina 25, 26, 27
 Deven, Fred 44
 Drutse, Ion 183
 Duvander, Ann-Zofie 31, 44
 Dyson, Tim 32, 43
 Eamets, Raul 27, 169, 170, 214, 218
 East, Eve 123
 Eglite, Parsla 97
 Ehala, Martin 23, 27
 Eijkemans, Marinus J.C. 70
 Einasto, Peeter 89
 Einbund, Karl (Kaarel Eenpalu) 206
 Einsild (Ääremaa), Ruth 89, 94
 Eliste, Mati 96
 Engelhardt, Henriette 44
 Erdoğan, Recep Tayyip 139
 Esaiasson, Peter 158, 169
 Esko, Kaisa 170
 Etti, Paula 218
 Evans, Ann 44
 Farage, Nigel 230
 Fauske, Agnes 31, 43, 67, 71, 73
 Fenge, Robert 25, 27
 Ferrante, Pablo C. 220
 Fischer, Krista 7
 Fjuk, Ignar 187
 Fleischmann, Fenella 169
 Franciscus 138
 Friedrich, Peter 132, 134
 Fujimori, Alberto 227
 Gaidar, Jegor 189
 Gál, Róbert Iván 72, 74
 Gandhi, Indira 223
 Gauthier, Anne Helene 31, 44
 Gilbert, Lisa 124
 Gisser, Richard 44
 Gluškova, Natalja 176, 179
 Godard, Mathilde 25, 27
 Godet, Michel 21, 27
 Goetsch, Jessica 229
 Golubkov, Gennadi 187
 Gorbatšov, Mihhail 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190
 Gordon, Michael 19, 27
 Gortfelder, Mark 26, 27, 34, 44
 Grabowska, Magdalena 34, 43
 Graf, Mati 185, 190, 205, 211
 Grahm-Laasonen, Sanni 246
 Gray, Edith 34, 44
 Green, Ruth 220
 Gromõko, Andrei 186
 Gross, Kadri 93, 97
 Gräzin, Igor 183, 184, 186, 187
 Gualino, Martin 220
 Guterres, António 139
 Haavio-Mannila, Elina 91, 97, 98
 Habbema, J. Dik F. 70
 Hahamah, Samir 70, 73
 Haller, Aivar 27
 Hallik, Kerstin 22
 Hallik, Klara 187
 Hanimägi, Andre 7, 10, 11, 13, 15, 18, 243, 244
 Hansson, Leeni 165, 169
 Hart, Rannveig Kaldager 31, 43, 67, 71, 73
 Hasbulatov, Ruslan 188
 Haß, Detlef 229
 Hatzius, Jan 31, 44
 Haug, Arvo 187
 Hilgeman, Christin 31, 44
 Hinno, Krista 91
 Hitler, Adolf 181, 186
 Hitlin, Steven 158, 169
 Hoem, Jan M. 32, 44
 Hoffman, Istvan 112, 134
 Hollands, Gareth J. 176, 180

- Holmes, Robyn M. 179
Hopkins, Nick 158, 169
Hussar, Lauri 110, 134
Hämmal, Jaanika 170
Hänni, Liia 188
Ikla, Liisa 122, 123, 134
Ilmjärv, Magnus 181, 190
Ilves, Toomas Hendrik 101
Imamura, Shōhei 20
Inglehart, Ronald F., 165, 166, 168, 169
Jaakson, Jüri 203, 211
Jakovlev, Aleksandr 183, 186
Jalakas, Peeter 187
Jalovaara, Marika 71, 73
Janajev, Gennadi 188
Jarrett, Olga S. 179
Jazov, Dmitri 188
Jeltsin, Boriss 139, 184, 188, 189, 190
Jinping, Xi 140
Johannson, A. 208, 211
Johannson (Heinla), Eduard 200, 204
Jones, Larry E. 25, 26, 27
Jordan, Von Paul 106
Josing, Marje 91, 100
Juha, Maris 154
Juurikkala, Oskari 25, 27
Järviste, Jüri-Andreas 122, 123
Kaarma, Helje 87, 88
Kaasik, Ülo 86
Kadarik, Ingel 154
Kadastik, Heiti 83, 85, 88, 89, 97
Kağıtçıbaşı, Cigdem 170
Kahn, Jüri 187
Kaju, Kristiina 103, 248
Kallas, Kristina 169, 170
Kallas, Siim 184, 187
Kalm, Arne 182, 190
Kalma, Ülle 94
Kalmus, Veronika 169
Kalwij, Adriaan 31, 44
Kamm, Liina 218
Kanepi, Erika 94
Kangro, Karin 110, 134
Kannike, Anu 170
Kaplan, Robert M. 180
Kaplinski, Jaan 89, 214, 218
Kaprāns, Mārtiņš 163, 164, 166, 169
Karlson, Johannes 203, 204, 211
Karu, Marre 30, 35, 44, 170
Kasearu, Kairi 91, 100
Kasemets, Aare 6, 213, 214, 216, 217, 218, 233, 242, 254
Kass, Carmen 25, 28
Katsh, Ethan 217
Katus, Kalev 30, 44
Kaups, Asta 204
Kaups, Karl 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 254
Kaups, Richard 199, 200, 209, 210, 211, 212
Keerberg, Aita 87, 88, 89, 96, 97
Kelam, Aili 95
Kelam, Tunne 6, 137, 233, 249
Keller, Margit 214, 218
Kelly, Michael P. 176, 180
Kelomees, Herman 119
Khalsa, Sarabjeet Singh 223
Kiisk, Kaljo 187
Kiisk, Katrin 24, 27
Kiitam, Asta 83, 85, 86
Kim, Wookun 73
Kingumets, Jaanika 158, 169
Kippen, Rebecca 44
Kiris, Advig 98
Kisiel, Wiesław 109, 134
Kitsing, Kristel 112, 134
Kiuru, Krista 17
Kivi, Susann 75, 234, 247
Klesment, Martin 44
Kocourková, Jiřina 44
Koemets, Enn 86, 87, 88, 92, 94, 95
Koplik, Jaan 200
Koppel, Evi 89, 90, 91
Koppel, Katrina 170
Koppel, Kaupo 6, 143, 154, 234, 250
Korjus, Voldemar 199, 200, 206, 209, 210, 211, 253-254
Kornet, Ene 91, 93
Kostrubiec, Jarosław 112, 134
Kotsar, Elika 215, 218
Kraav, Inger 87, 88, 97, 101
Kraft, Jüri 187
Kranendonk, Maria 158, 170
Kravtšuk, Leonid 189
Kreegipuu, Kairi 214, 218
Kreutzwald, Friedrich Reinhold 213, 218
Kreyenfeld, Michaela 34, 43
Krjutškov, Vladimir 188

Kroon, Gustav (Kustas) 199, 200, 204, 205, 206,
 208, 210, 211, 253-254
 Kull, Ivar 83, 85
 Kulli, Jaanus 156, 169
 Kunitsõn, Nikolai 170
 Kurg, Rudolf 202
 Kurm, Helga 86, 88, 97
 Kurmiste, Anni 175, 234, 251
 Kutašov, Nikolai 187
 Kutsar, Dagmar 88, 96, 97, 99, 100, 101
 Kuudeberg, Anne 91
 Kuum, Aleksander 202, 203
 Kuurme, Tiiu 216, 218
 Kõva, Kalvi 110
 Kärner, Tiit 27
 Käämbre, Aime 90
 Kõörna, Arno 186, 252
 Külm, Meri L. 169
 Kyu, Hmwe H. 175, 179
 Laak, Kristjan-Julius 215, 218
 Laak, Tõnu 187
 Laar, Virve 91
 Laas, Kariina 216, 218
 Labanauskas, Liutauras 169
 Lahi, Hurmet 169
 Laidoner, Johan 206
 Laitin, David D. 156, 169
 Lalive, Rafael 32, 44
 Lambert, Philippe 34, 43
 Lammi, Johanna 91, 98
 Lampen, Ludger 170
 Lancker, Wim Van 29, 44
 Lazauskienė, Aistė 134
 Laurimäe, Merilen 154
 Lauristin, Marju 170, 183, 187, 215, 218
 Leetmaa, Kadri 157, 169
 Lemberg, Getter Marie 179, 180
 Lepik, Katri-Liis 109, 134
 Lepik, Siina 87, 88
 Leridon, Henri 70
 Levin, Irene 99
 Ligi, Jürgen 23, 27
 Liimets, Heino 83, 85, 86
 Liiv, Innar 109, 134
 Liiva, Aimur 111
 Liivak, Ann 185
 Liivak, Arno 185
 Lin, Eric S. 44, 73
 Linder, Üllas 199, 211, 212, 234, 253
 Lindpere, Heiki 183, 184, 190
 Lippmaa, Endel 183, 185, 186, 187, 252
 Lipstok, Johannes 200, 201, 209
 Litvins, Gatis 134
 Loik, Kristjan Erik 45, 53, 234, 245
 Loo, Katrin 175, 235, 251
 López-Bazo, Enrique 158, 169
 Lucas, Edward 139
 Luci-Greulich, Angela 31, 44
 Ludvig, Sirje 108, 134
 Luik, Heino 22
 Lukašenka, Aljaksandr 140
 Lutsar, Irja 7, 8, 11, 13, 16, 17, 18, 243
 Lõhmus, Mikk 109, 134
 Lõhmus, Uno 135
 Lääne, Sulev 6, 107, 108, 109, 111, 112, 118,
 124, 126, 131, 134, 235, 248
 Løken, Katrine V. 43
 Macek, Petr 169
 Macron, Emmanuel 140, 228
 Made, Tiit 186, 190
 Maduro, Nicolás 140
 Maiste, Margus 203, 211
 Maldre, Tõnis 94
 Marova, Arina 156, 162, 169
 Marteau, Theresa M. 176, 180
 Martinez, Maria 19, 27
 Matson, Daniel Heinrich 200
 Matysiak, Anna 31, 33, 44
 Medgyesi, Márton 72, 74
 Medvedev, Roi 183
 Meerits, Heldur 27
 Meisalu, Merje 111
 Meri, Lennart 101
 Merusk, Kalle 108, 134, 135
 Metsoja, Anneken 176, 180
 Michie, Susan 177, 180
 Mickoski, Hristijan 228
 Miettinen, Anneli 73
 Mikk, Marii 176, 180
 Milanović, Zoran 223
 Milei, Javier 220
 Miranda, Vitor 32, 44
 Modi, Narendra 223
 Moe, Håvard 119
 Mogstad, Magne 43
 Molotov, Vjatšeslav 186
 Moses, Veronika 156, 157, 169
 Moss, Peter 44

- Murutar, Asser 254
Musk, Elon 124, 135
Möttus, Hella 90
Mäeltsemees, Sulev 6, 107, 108, 112, 134, 235, 248
Mäkinen, Anna 156, 157, 169
Mällo, Tanel 154
Mänd, Lisandra 121
Männama (Männamaa), Villem 200
Märtmaa, Daniel 186
Naan, Gustav 89, 95, 96
Nam, Chang Woon 132, 134
Nehru, Jawaharlal 223
Nelis, Liis 176, 179, 180
Neubauer, Hendrik 75, 236, 247
Neyer, Gerda 31, 32, 35, 44
Nicholson, Delfina 220
Niemi, Hannu 99
Niklus, Mart 182
Nikolajev, Jüri 156, 169
Ninnas, Toivo 187
Nišanov, Rafik 184
Nixon, Richard 182
Noack, Peter 167, 169
Noodla, Andres 191, 236, 253
Nugis, Ülo 187
Nummela, Juhani 108, 134
Nurk, Eha 176, 179, 180
Nurm, Hasso 184, 187
O'Flaherty, Michael 221
Odinga, Raila 225
Oja, Tatjana 218
Okas Ainso, Sirje 190
Olle, Vallo 6, 107, 108, 112, 125, 134, 236
Orpo, Petteri 229
Ostrak, Andre 218
Otto, Adeline 29, 44
Pall, Katre 154
Palm, Viktor 187
Palo, Urve 101
Papuašvili, Šalva 223
Paulus, Karin 156, 170
Peetrik, Agnes 45, 236, 245
Pellegrini, Anthony D. 179, 180
Peterkop, Taimar 119
Pillsbury, Michael 140
Pisuke, Heiki 135
Pleer, Siiri 90, 91
Plenković, Andrej 223
Podin, Adam 200, 202, 203, 209
Pohla, Vello 187
Podlönin, Ivan 170
Poolamets, Evelin 7, 12, 13, 16, 18, 243, 244
Prskawetz, Alexia 32, 44
Pugo, Boriss 188
Puigdemont, Carles 223
Pulver, Aleksander 97
Punab, Margus 22, 27
Puskay, Jaan 202
Putin, Vladimir 139, 190, 231
Puur, Allan 6, 29, 30, 34, 41, 43, 44, 237, 244
Puusalu, Jaanika 154
Puusepp, Virgi 94
Pöldma, Asta 30, 44
Pöllumäe, Sander 134
Päts, Konstantin 21, 206
Raagmaa, Garri 26
Raba, Rannar 215, 218
Radev, Rumen 231
Rahnu, Leen 71, 73
Raidla, Jüri 135
Raig, Ivar 181, 188, 190, 237, 252
Ramaswamy, Vivek 124, 135
Rannut, Mart 157, 169
Rask, Märt 135
Rasnaca, Liga 169
Ratas, Jüri 109, 134
Raudsaar, Mart 5, 7, 13, 14, 16, 237, 242
Raudsepp, Maaris 167, 170
Reagan, Roland 141, 142, 182, 183
Rebane, Karl 187
Reiljan, Janno 132, 134, 135
Rhodes, Ryan E. 176, 180
Riisalo, Tiit 143, 154
Rittel, Horst W. J. 213, 214, 218
Roostalu, Lea 199, 212
Rootamm-Valter, Jelena 155, 158, 169, 238, 250
Rossi, Pauline 25, 27
Rotkirch, Anna 9, 23, 27, 66, 69, 73
Rowe, Francisco 44, 73
Royuela, Vicente 158, 169
Rummo, Paul-Eerik 101
Ruto, William 224-225
Rõbkin, Ivan 188
Rämmer, Andu 6, 155, 157, 162, 165, 166, 167, 169, 170, 238, 250
Rüütel, Arnold 101, 187
Ryynänen, Aimo 108, 134

Saar, Väino 187
 Saard, Riho 204, 212
 Saarmann, Tõnu 200
 Sahharov, Andrei 184
 Sakamoto, Gabriela 220
 Saks, Katrin 101
 Salumaa, Edgar 87, 88
 Salvanes, Kari Veia 43
 Sánchez, Pedro 223
 Sapošnikov, Jevgeni 189
 Saumets, Andres 208, 212
 Savi, Toomas 213
 Savisaar, Edgar 183, 184, 187
 Scheubel, Beatrice 25, 27
 Schneider, Heinrich 135
 Schuman, Robert 21, 27
 Schwartz, Shalom H. 155, 170
 Segall, Marshall H. 170
 Senkiv, Grigori 155, 170
 Seppel, Külliki 170
 Shaharyar, Nawal 170
 Shen, Zheng 25, 28
 Sibul, Heiki 213
 Siemann, Pipi-Liis 7, 9, 11, 14, 17, 243
 Siivelt, Ülo 213, 218
 Sikkut, Riina 119
 Silde, Mihkel 200
 Siljanovska-Davkova, Gordana 228
 Sinn, Hans-Werner 25, 28, 245
 Smith, Peter B. 155, 170
 Sobotka, Tomáš 32, 44, 69, 73
 Sohlberg, Jacob 158, 169
 Solman, Riina 7, 8, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 243
 Solvak, Mihkel 154
 Soome, Agne 94
 Soomere, Ilmar 89
 Soopan, Ivar 22, 28
 Spears, Dean 69, 73
 Spiess, C. Katharina 32, 44
 Spittel, Michael L. 180
 Szalma, Ivett 31, 33, 44
 Stalin, Jossif 181, 186
 Starmer, Keir 230
 Stenmanin, Ulf 119, 135
 Stober, Rolf 108, 135
 Stoicescu, Kalev 141
 Stomakhin, Fedor 218
 Subbi, Olev 187
 Suk-yeol, Yoon 226
 Sullivan, Jake 219
 Sunak, Rishi 230
 Särg, Ülle 100
 Sündeva, Aleksander 200
 Syllwasschy, Jörg 170
 Šein, Hagi 96
 Šprocha, Branislav 44
 Štastná, Anna 32, 44
 Šuica, Dubravka 24
 Šuškevič, Stanislav 189
 Šuvalov, Aleksandr 169
 Zagaglia, Barbara 32, 44
 Zeihan, Peter 21
 Zelenskõi, Volodõmõr 231
 Zelikow, Philip 142
 Zemin, Jiang 139
 Zeromskyte, Ruta 158, 170
 Zetterberg, Seppo 181, 190
 Zheng, Xiaodong 25, 28
 Zimmermann, Ester 87
 Zjuzkova, Natalja 25, 28
 Zubarišvili, Salome 222
 Zweimüller, Josef 32, 44
 Taagepera, Rein 5, 8, 41
 Tago, Indra 96
 Tajfel, Henri 157, 159, 170
 Tamberg, Eino 187
 Tamm, Aare 204
 Tamm, Karl 100
 Tammaru, Tiit 169, 170
 Tammisalo, Kristiina 73
 Tarto, Enn 182
 Tavit, Aita 86, 87, 88, 89, 96, 97
 Teemant, Jaan 206
 Telakivi, Heikki 107
 Teperik, Dmitri 155, 170
 Tereping, Avo-Rein 6, 19, 25, 27, 28, 238, 245
 Tetermann, Andres 200
 Thaler, Richard 25
 Thenner, Monika 32, 44
 Thévenon, Olivier 31, 44
 Thomas, Jac 33, 44, 67, 71, 73
 Thorpe, Lidia 220-221
 Tiit, Ene-Margit 6, 30, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 83, 85, 96, 106, 238, 245, 247
 Timpmann, Kadi 132, 135
 Toim, Kelly 154
 Tombo, Ferdinand 202
 Toome, Indrek 187

Summaries

- Toomingas, Mariann 121
Toomla, Jaan 199, 204, 206, 212
Toomsalu, Maria 218
Trasberg, Terje 45, 239, 245
Trei, Jan 109, 111, 112, 134
Trimbach, David J. 158, 170
Trost, Jan 99, 100
Trotta, Daniel 124, 135
Trumm, Avo 100, 101
Trump, Donald 124, 135
Truss, Liz 230
Truuväli, Eerik-Juhan 108, 134, 135
Tšemarin, Maire 93
Tupay, Paloma Krõõt 154
Tuttar, Hendrik (Hindrek) 200
Tuuder, Anastassia 155, 158, 160, 170, 239, 250
Tuuder, Madis 156, 170
Tõnisson, Jaan 200, 201, 202, 203, 204, 210, 211
Tõnspoeg, Gustav 187
Tõugu, Enn 187
Tähe, Juhan (Johannes, Johan) 200, 209
Tärk, Osvald 208, 212
Türk, Vambola 87
Uibopuu, Henn-Jüri 135
Uibu, Jaak 22, 23, 24, 28
Ukrainski, Kadri 27
Uluots, Jüri 206
Unt, Inge 87
Uusberg, Andero 216, 218
Valdma, Sandhra-Mirella 218
Valge, Jaak 27
Valk, Aune 157, 170
Vallistu, Johanna 143, 154
Valsiner, Jaan 89
Vanhuysse, Pieter 72, 74
Vare, Vello 184
Varek, Triin 121
Varul, Paul 108, 135
Veelma, Astra 94
Velde, Egbert R. te 70
Veldre, Anto 218
Verkuyten, Maykel 169
Vermeulen, Floris 158, 170
Vetik, Raivo 155, 156, 159, 170
Vihalemm, Triin 170, 214, 218
Viik, Tõnu 110
Viira, Toomas 171, 239, 251
Viks-Binsol, Piia 154
Vilbiks, Gustav 200
Viljamaa, Piret 219, 239
Villiko, Jaanus 156, 170
Voci, Alberto 158, 170
Volodarski, Juri 91
Voog, Aivar 157, 170
Vooglaid, Ülo 83, 85, 88, 89, 184, 187
Vulfson, Mavrik 183
Vörk, Andres 30, 35, 44
Vähi, Mare 94
Väli, Arder 187
Väljas, Vaino 185, 187
Wagner, Ulrich 157, 170
Wagner, Wolfgang 158, 170
Walker, Iain 157, 169
Webber, Melvin M. 213, 214, 218
Westholm, Jakob 206
Widodo, Joko 224
Williamson, Paul 44, 73
Wrohlich, Katharina 32, 44
Yang, Hualei 25, 28

ISSN 1406-5665

9 771406 566506 >